

BAGI ZOLTÁN PÉTER

**A Német-Római Birodalom
és a Magyar Királyság kapcsolatai a XVI–XVII.
század fordulóján**

Különös tekintettel a birodalmi gyűlésekre és a császári-királyi
haderő szervezetére a Tizenöt éves háború időszakában

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Témavezető:

Dr. R. VÁRKONYI ÁGNES
professzorasszony

Dr. TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ
egyetemi docens

Középkori és Koraiújkor Magyar Történeti Doktori Iskola

**Budapest
2005**

BEVEZETÉS

Amikor XII. Lajos francia király 1499-ben a Milánói Hercegség meghódítására készült, egy napon feltette a kérdést tanácsosainak: milyen felszerelésekre és készletekre van szükség a hadjárat előkészítéséhez? Az uralkodónak olasz zsoldosvezére, Gian Giacomo Trivulzio (1441–1518) válaszolt: “Három dolog, Fenség, amit elő kell készíteni: pénz, pénz és még egyszer pénz.”¹ A talján condottiere frappáns mondatának (közhelyszerű) igazságával a “hosszú 16. század” Habsburg uralkodóinak is időről-időre szembesülniük kellett. A középkori Magyar Királyság bukását (mohácsi csata) követően immáron saját osztrák és cseh tartományainak, valamint a Német-római Birodalom védelmében az 1527 novemberében magyar királlyá koronázott I. Ferdinándnak égetően szükségessé vált, hogy a török előrenyomulást egy Bécsből irányított védelmi rendszer segítségével a három részre szakadt, hadszíntérré vált ország területén feltartóztassa. A horvát–szlavón végvidék védelmébe már 1522-ben bekapcsolódó Habsburg adminisztráció mintegy hét évtizedes szervezőmunkájának eredményeként létrejött egy hat nagyobb egységre tagolt végvárrendszer az Adriai tengertől az Erdélyi Fejedelemség határáig elnyúlva, amelynek irányításával, egy egységbe szervezésével és további kiépítésével 1556 novemberében az uralkodó egy külön kormányhivatalt, az Udvari Haditanácsot bízott meg.² A védelmi rendszer kialakítása és fenntartása azonban hatalmas kiadásokkal járt, amely összeg fedezésére a Magyar Királyság jövedelmei – mint, ahogy az 1540-es évek közepén a magyar rendek számára is nyilvánvalóvá vált – elégtelenek bizonyultak. A Habsburg főség alatt maradt ország 16. századi éves bevételeit Szekfű Gyula mintegy 750 000 rajnai forintra becsülte, amely összegnek pedig maximum a felét költötték vagy költhették hadicélokra.³ Ezzel szemben egy 1556-ból származó irat tanúsága szerint a törökellenes végvárrendszerben szolgálatot teljesítő katonák zsoldjára hozzávetőlegesen 950 000 rénes forintot utalványozott ki az Udvari Kamara. Két évtizeddel később, 1577-ben a magyarországi végvárvonalteljes kiadására (ebbe a katonaságnak szánt zsold mellett beleértendő a török diplomáciára, a várak építésére és karbantartására, a hadianyaggyártásra és ellátásra, az élelemellátásra, hírszerzésre, hadipostára valamint a dunai flottillára szánt összegek is) a bécsi haditanácskozás közel 2,3 millió

¹ Winkelbauer 2003. 452–453.

² Vö. Ember 1946. 70–72.; Magyarország története 1. kötet, 434–435. (Sinkovics István írta); R. Várkonyi 1999a. 36.; Pálffy 1999. 120–122.; Regele 1949. A végvárrendszer kiépüléséről még: Vanicek 1859.; Rothenberg 1970.

³ A 750 ezer forintra tett bevételt említi Szekfű 1935. 134, 137.; megjegyzendő, hogy a mű korábbi kiadásában Szekfű 600 ezer forintra becsülte az ország teljes bevételét, vö. Szekfű 1929. 159.

(magyarországi végvárakra 1 667 789, míg a horvát-szlavón végekre 592 584) rénes forintot számított. Tizenöt évvel később pedig már csak a védelmi rendszerben szolgálatban tartott katonaság fenntartásának költségei mintegy kétmillió rajnai forintot rúgtak.⁴ Ezen hatalmas összegek évről-évre történő előteremtése azonban már a török támadásnak leginkább kitett osztrák örökös tartományokat és a Cseh-Morva Királyság országait is megoldhatatlan feladat elé állította, s súlyos krízishelyzetbe hozta az Udvari Kamarát.⁵ A katasztrofális finanszírozási helyzeten a Német-római Birodalom rendjeinek az 1570-es évektől megmutatkozó egyre jelentősebb anyagi hozzájárulása sem változtatott, így a végvári katonák zsoldhátraléka állandóan növekedett: egy 1591-ben készült egy kimutatás, amely összevetette a kiadások és az ezek fedezésére rendelkezésre álló pénzeszközöket. Eszerint az éves kiadások, nem számítva a vend és a horvát végvidéket, meghaladták az 1,3 millió rajnai forintot, míg ezzel szemben a bevételi oldalon hozzávetőleges 400 000 rajnai forint szerepelt.⁶ Nem meglepő tehát, hogy a császári udvar a 16. század utolsó negyedében a teljes pénzügyi összeomlás szélére került: 1564-ben adóssága 2,9 millió, 1575-ben 7 millió, míg két évvel később már 10,7 millió rénes forintra rúgott.⁷

A 16. század utolsó évtizedében azonban egy újabb török háborúval kellett szembenéznie a prágai udvarnak. 1590. március 21-én az Oszmán Birodalom tizenhárom éves háborúskodás lezárásaként Isztambulban békét kötött a perzsa sahhal. A Porta előzetes várakozása a legmesszebbmenőkig teljesültek: a békeegyezmény szentesítette a török keleti hódításait, amelynek értelmében a szultán fennhatósága alá került Transzkaukázia és nagy területek Irán nyugati részén. A birodalom belső nyugalma azonban – úgy tűnt – éppen ekkor bomlott meg, hiszen Észak-Afrikától Isztambulon át egészen Anatóliáig egymást érték a zavargások, lázadások. Az oszmán politika irányítóinak mindezeket felül súlyos külpolitikai helyzettel is szembe kellett nézniük: fennállt a veszélye annak, hogy Wasa Zsigmond Lengyelországa osztrák Habsburg, míg a Francia Királyság spanyol befolyás alá kerül, illetve kerülhet, s ez által az európai hatalmi viszonyok a Birodalom számára kedvezőtlen irányba fordulhatnak. Isztambulban a keresztény hatalmak diplomatái 1590 táján úgy vélték, hogy a szultán – eleget téve I. Erzsébet angol és IV. Henrik francia király sürgető kérésének – II. Fülöp király állama ellen kezdeményez háborút. E várakozást látszott alátámasztani, hogy 1591 elején az Oszmán Birodalom mintegy 300 gályából álló új hajóhad építésébe kezdett, amelynek költségeit a birodalom vezetőinek közvetlen megadóztatásából kívánták előteremteni. Ezen vállalkozás azonban már 1591-ben zátonyra futott, s a kilátásba helyezett

⁴ A hadikiadásokra vö. Geöcze 1894.; Szántó 1980. 73.; Pálffy 2000. 12–13.; Pálffy 2001. 183–216.

⁵ Magyarország története III/1. 429

⁶ Rauscher 2003. 79.

⁷ Pálffy 2003. 33–34

hatalmas méretű flotta még a következő évben is messze állt attól, hogy alkalmas legyen egy komolyabb akció kivitelezésére a Mediterrán-tenger nyugati medencéjében. Időközben a franciaországi helyzet is Isztambul számára kedvező fordulatot vett, IV. (Bourbon) Henrik király hatalma megszilárdult a Katolikus Ligával szemben folytatott háborúban. A Porta tisztségviselői ugyan 1593-ban újra ígéretet tettek egy 300 gályából álló flotta felszerelésére, de a komoly politikai megfigyelők számára nyilvánvalóvá vált, hogy ez csak a szövetségesek megnyugtatóására szolgáló üres frázis. Ekkor már ugyanis Isztambul figyelme nyugati végei, a magyarországi hadszíntér felé fordult.⁸

Az 1580-as évek második felében a sorozatos pénzleértékelések és a növekvő infláció az akcse értéke – az aranyhoz viszonyítva – a felére zuhant. A 16. század utolsó évtizedében a kincstár deficitje átlagban megközelítette az 100 millió akcsét. A pénzügyi válság, mind a fővárosban, mind pedig a birodalom tartományaiban éreztette hatását. A perzsa háború alatt 25000 főre duzzadt portai katonaság fizetése egyre nehezebbé vált, s nagyvezír hovatovább csak az lehetett, aki zsoldosztásnál saját vagyonából képes volt kiegészíteni az államkincstárat. A katonákkal megrakott nyugati végeken is hasonló pénzügyi problémák jelentkeztek: a budai és a boszniai vilajetek zsoldosainak illetményében teljes hiányok mutatkoztak, amelyhez ellátási gondok is társultak. A tímár-birtokosok reáljövedelmei is az akcse elértéktelenedésével párhuzamosan tetemesen csökkentek. A határvidéken mindig fellelhető nagyszámú önkéntesek és egyéb zsoldra vagy birtokra vágyók seregének helyzete szintén kilátástalanná vált. E több tízezer fegyverforgató elkeseredettségét tovább növelte, hogy a hódoltság területének lakosságából a magyar, német és velencei végvári katonaság portyái jelentős összegeket sajtoltak ki. Így nem meglepő, hogy az 1590-es évek elején a magyar és a boszniai végeken szolgáló zsoldosok, az itt birtokos tímár-birtokosok, valamint a hosszú békeidőszakban a jobb megélhetés reményében ideözönlött önkéntesek egyre inkább úgy látták, hogy helyzetükön csak egy sikeres expanzió, új adóztatható területek megszerzése segíthet. 1590-től egyre növekvő befolyást gyakoroltak a Porta vezetőire a háború megindítása érdekében, s csak idő kérdése volt, hogy mikor áll az úgynevezett “ruméliai lobb” élére egy olyan személy, aki megfelelő módon tudja képviselni, illetve artikulálni érdekeiket. E lobb vezetője lett Telli Haszán pasa, akit 1591 tavaszán neveztek ki a boszniai beglerbégi posztra.⁹

Haszán pasa – új állomáshelyére érkezve – magáévá tette a “ruméliai lobb” háborús álláspontját, s sikeres határmenti akcióival és más –a hatásvadász eszközöket sem mellőző – eszközökkel (jelentések a boszniai végek siralmas állapotáról, a keresztény csapatok

⁸ A háború külpolitikai aspektusaira összefoglalóan vö. Tóth 2000. 41–59, 83.; a török flotta támadásának ígéretére és meghiúsulására vö. Fodor 1994. 7–28., illetve uő.: Fodor 2001. 317–341. Bagi 2002. 5.

⁹ Fodor 1997. 77–82., illetve Fodor 2001. 399–406.

tevékenységének felnagyítása, a hadizsákmány és a foglyok megküldése a fővárosba) igyekezett meggyőzni a Porta döntéshozóit az osztrák Habsburgok elleni szárazföldi háború szükségességéről és elkerülhetetlenségéről. Politikai elképzelését több dolog együttes hatása is segítette. Egyrészt élvezte a hárem támogatását, amely nagy befolyással bírt III. Murad szultánra, aki személyesen is ismerte és kedvelte a harcias pasát. 1592. március 13-án kelt rendelet értelmében Haszán érdemei elismeréseként kardot és díszköpönyeget is kapott, amit az európai diplomaták az uralkodói támogatás egyértelmű jeleként értékelt. Másrészt a Portán dülő frakcióharcok is segítették, hiszen bár támadásai a fennálló béke pontjait súlyosan megsértették, mégsem történt meg leváltása. Annak ellenére, hogy az 1590 és 1593 között a sorban egymást váltó három nagyvezír (Szinán, Ferhát és Sziavusz) és a befolyásos isztambuli személyiségek is veszélyesnek tartották és elítélték akcióit, mégis abban bíztak, hogy a császári udvar – legalábbis hallgatólagosan – elfogadja a hódításokat. Harmadrészt drinápolyi béke 1590. évi meghosszabbítása után a tisztességes ajándék (*Verehrung, munus honoraria*) Isztambulba küldésével késlekedett Prága. A két fél között ez ügyben támadt vita háborús hangulatot teremtett. Szinán nagyvezír 1593. február 7-én II. Rudolf császárhoz és magyar királyhoz intézett, a történeti irodalomban jobbra ultimátumnak minősített levelében követelte az elmaradt két évi ajándék beküldését és a korábban, egyes feltevések szerint 1588-ban, a szikszói csatában¹⁰ fogságba esett két bég szabadon bocsátását is a béke feltételül szabta. A prágai udvar ezzel szemben mindezek teljesítését Haszán pasa szerzeményeinek (Bihać, Petrinja) visszaadásához kötötte, amit a Porta azonban nem volt hajlandó teljesíteni.¹¹

Végeredményben a háború kitörését a békebontó pasa idézte elő: 1593. június 22-én az Erdődy Tamás horvát bán, Andreas Auersperg károlyvárosi főkapitány és Ruprecht von Eggenberg ezredes által vezetett császári-királyi csapatok megütköztek a Sziszek várát ostromló boszniai beglerbég seregével Ottaneknél a Száva és Odra folyók közti területen. A csata az oszmán haderő vereségével végződött, és itt lelte halálát Telli Haszán valamint a szultán testvérének fia, Mehmed hercegovinai bég is. A vereség hírére július 4-én összehívott szultáni tanács hadat üzent a császárnak. Az III. Murád kinevezte szerdárá Szinán nagyvezírt, s megbízta a hadjárat megindításával és vezetésével.¹² A hadiállapot beálltával a császári orator – Rudolf von Krekwitzet – házi őrizetbe vették, s a követségi házat bezárták. Július 23-án a bünbaknak kikiáltott követet a csapatokat Isztambulon kívül gyülekeztető Szinán táborába vitette, s bilincsbe verve magával hurcoltatta a hadjáratra is. Krekwitz szenvedései

¹⁰A Rákóczi Zsigmond egri kapitány vezette végvidéki katonák 1588. október 8-án Szikszó mellett súlyos vereséget mértek Kara Ali székesfehérvári bég seregére, amely a mezőváros megbüntetésére jött Szinán budai beglerbég megbízásából, l. Hangay 1987. 64–76.; a szikszói csatához kapcsolta a két bég fogságba esését Tóth 2000. 74–75.

¹¹A háború fenti előzményeire vö. Tóth 2000. 66–77.

¹²A sziszeki csatára és az isztambuli döntésre forrásokra és további szakirodalomra vö. Tóth 2000. 78–82.

csak 1593 novemberének végén érhetek véget, amikor is a belgrádi török táborban testileg-lelkileg megtörve meghalt.¹³ A Szinán nagyvezír három esztendőre tervezett háborúját 1606. november 11-én a Zsitva folyó torkolatánál a két – a küzdelemben teljesen kimerült – fél által megkötött béke zárta le,¹⁴ amely közel hatvan évre viszonylagos nyugalmat hozott a kelet-európai Oszmán–Habsburg kapcsolatokban.

A kirobbanó törökellenes háború – tizenöt éves vagy hosszú török háború – újabb kihívás elé állította az udvari kormányhivatalokat. A klasszikus várháborúk időszakához képest jelentős változások mentek végbe a császári hadvezetés stratégiai gondolkodásában – köszönhetően a hadügyi forradalom kibontakozásának, s ezen belül is a kézi lőfegyverek tömeges elterjedésének.¹⁵ Az eddig többnyire védekezésre, a végvárrendszer kiépítésére és fenntartására összpontosító, csatákat kerülő defenzív stratégiát felváltotta egy aktívabb, némelykor támadó hadászat.

A tizenöt éves háború történeti kutatásával kapcsolatban azt kell megjegyeznünk, hogy hosszú ideig az egyetemes és magyar történeti kutatás perifériájára szorult ez az időszak. Igaz, hogy a 19. század végén több résztanulmány (Gömöry Gusztáv és mások) látott napvilágot a hadtörténeti események kapcsán és Erdély korabeli politikai fordulatait is részletesen feltárták, jócskán maradtak azonban az eseménytörténetet illetően is fehér foltok, valamint a háború monografikus feldolgozására sem került sor. Az első kísérletet e szintézisre Doberdói Bánlaky József tette meg, aki a Magyar Hadtörténelem című sorozatának egyik kötetében (14. kötet) e háború hadtörténetét kiadott források és szakirodalom alapján megírta. Hosszú idő eltelte után a közelmúltban Tóth Sándor László vállalkozott a háború átfogó, levéltári és könyvészeti forrásokra egyaránt építő nagyszabású szintézisére. A hadügyi forradalom magyarországi vonatkozásairól és ennek tizenöt éves háború hadászatára tett hatásairól írt jelentős munkát Kelenik József, akinek kandidátusi értekezése tanulmányok formájában látott napvilágot. Sahin-Tóth Péter a vallon, francia és lotaringiai katonaság e háborúban betöltött szerepéről készített kiváló doktori értekezést, s számos e témával foglalkozó tanulmányt.

A háború külpolitikai vonatkozásait illetően Jan Paul Niederkorn alapos levéltári és könyvészeti forrásbázisra alapozott kitűnő összegzést írt. A Krími tatár kánság tizenöt éves háborúban betöltött politikai és katonai szerepét vizsgálta kitűnő monográfiájában Ivanics Mária. Az Oszmán Birodalom háborús kiadásait és ennek adminisztrációját elemezte nagyszabású szintézisében Caroline Finkel. A fenti munkákat leszámítva csak a

¹³ Kreckwitz portai szereplésére vö. Loeb 1914. 160–173.; l. még Tóth 2000. 68–71, 82–83.

¹⁴ A zsitvatoroki békéről: Nehring 1986. 4–49. Az Oszmán Birodalom pénzügyi összeomlásáról a tizenöt éves háború időszakában: Finkel 1988. 212–313.

¹⁵ A hadügyi forradalomra a külföldi szakirodalomban vö. Roberts 1956.; Parker 1992.; németül: Parker 1990. Magyar vonatkozásait Kelenik József tárta fel, vö. Kelenik 1993.; Kelenik 1990. 85–95.; Kelenik 1991. 80–122.; Kelenik 1991a. 3–52.; újabban l. még Domokos 1998. főként 768–776.; Domokos 2000. 11–29.

Magyarország vagy Erdély történetét vizsgáló, jobbára több kötetes szintézisek tárgyalták többé-kevésbé részletesen a háború eseményeit. Emellett a háború egyes résztémáiról az utóbbi két évtizedben egyre több kisebb-nagyobb tanulmány, esetenként helytörténeti munka látott napvilágot (Nagy László, Kelenik József, Papp Sándor, Pálffy Géza, Lénárt Sándor, Kruppa Tamás, Tóth Sándor László, Fodor Pál, Lele József, Várkonyi Gábor¹⁶ és jómagam).

Disszertációm megírásának kezdetén azt tűztem ki magam elé célul, hogy a rendelkezésemre álló primer és secunder források alapján bemutassam, hogy a császári udvar milyen intézkedéseket tett meg a törökellenes harc sikeres megvívásának érdekében. Kutatásaim során kikristályosodott számomra, hogy a témát két egymással összefüggő nézőpontból érdemes megvizsgálnom, ennek következtében módosult, bizonyos értelemben szűkülte, az eredeti elképzelés. Az egyik vizsgálandó nézőpont az, hogy a Német-római Birodalom a háború időszakában, milyen módon járult hozzá a császár törökkel szembeni harcához. E vonatkozásban részletesen elemzem a német birodalmi gyűlés működését, és konkrétan három birodalmi gyűlés (1594, 1597/1598, 1603) menetét, politikai csatározásait és a Habsburg udvar erőfeszítéseit a minél nagyobb segély elérése érdekében, s megszavazott pénzügyi támogatás nagyságrendjét próbálom összegezni. Ehhez kapcsolódóan megkerülhetetlen a birodalmi kerületek támogatásának vizsgálata, s segélyek mértékét is igyekeztem elemezni.

A másik vizsgálandó szempont az, hogy az Örökös Tartományokból, a Cseh Királyságból, valamint a birodalomból származó segélyekből hogyan szervezték meg a háborúban részt vett seregeket, mennyi pénzt emésztett fel a hadak organizációja. Ennek kapcsán azt is górcső alá veszem, hogy hogyan próbálta az udvar megakadályozni és megszüntetni a meglévő pénzügyi visszaéléseket, illetve racionalizálni vagy, esetlegesen csökkenteni hadikiadásait.

A tizenöt éves háború tárgyalt szempontok alapján történt vizsgálata azért tekinthető fontosnak, mert a történeti szakirodalomban e vonatkozásban alig-alig kutatták a hosszú háború történetét. A magyar történeti kutatás a Német-római Birodalom pénzügyi és katonai szerepét jórészt általánosságban említette, s a végvári rendszer illetőleg a klasszikus várháborúk kapcsán emlékezett meg erről. A tizenöt éves háborút illetően például Szekfű Gyula kiváló szintézisében, a Magyar Történet vonatkozó kötetében a birodalmi segély pontos összegét illetően a korábbi általános gyakorlatra és összegre utalt, s e segítség mértékét nem is tartotta jelentősnek. Azt mondhatjuk, hogy a magyar történeti kutatás egészében véve alábecsülte a birodalmi támogatás mértékét, hangsúlyozta, hogy a jóváhagyott összegek jelentős része nem érkezett el a magyar területeken harcoló katonasághoz, s erősen lebecsülte

¹⁶ Várkonyi 2003. 44–63.

a Habsburgok, jelen esetben II. Rudolf császár és udvara által a segélyek elérése és a tizenöt éves háború sikeres megvívása érdekében tett erőfeszítéseit. A német nyelvű szakirodalom eredményeit – itt elsősorban Eugen Heischmann és Winfried Schulze kutatásainak összegzésére gondolok – pedig a nyolcvanas évekig egyszerűen figyelmen kívül hagyták, nem használták fel. A birodalmi gyűlés és a törökkérdés összefüggéseit feltáró Schulze monográfiában, a birodalmi segély mértékét bemutató számadatokat Sinkovics István már felhasználta A Magyarország története című összefoglalás vonatkozó részének bemutatásához. Mindezt anélkül tett azonban, hogy a 19. század második felében a Habsburgok Magyarország történetében játszott szerepéről kialakult, s toposzá csontosodott negatív magyar történetírói szemlélettel – gondoljunk csak Hatvani (Horváth) Mihály,¹⁷ Szalay László,¹⁸ Salamon Ferenc,¹⁹ Acsády Ignác²⁰ vagy Takáts Sándor²¹ munkáira – e mű alapján végérvényesen szakított volna. Ez a szemlélet az utóbbi másfél-két évtizedben kezdett el változni. Ennek megfelelően a Habsburg uralkodók és udvar tevékenységét pozitívabban ítélik meg mind a végvárrendszer kiépítésében, mind pedig a török elleni harcok során. Kutatásaim céljából ezért azt tűztem ki, hogy a fent vázolt szempontok alapján bizonyítsam az udvar mind politikai, mind pedig a hadszervezet terén erejét és lehetőségeit messze felülmúló mértékben mindent megtett a háború sikeres megvívása érdekében.

¹⁷ Horváth Mihály: Magyarország történelme 6. kötet. Pest 1872.

¹⁸ Szalay 1854.

¹⁹ Salamon 1885.

²⁰ Acsády 1897.

²¹ Takáts Sándor: Magyar küzdelmek. Év nélküli.

1. A Német-római Birodalom és a töröksegély a tizenöt éves háború időszakában

“...Ha a török betör, úgy azt csak akkor veszik észre [ti. a birodalmi rendek – B.Z.], amikor már néhány mérföld mélyen pusztított és gyújtogatott... Amikor aztán már nagy kár esett és az utolsó csepp is kifolyt a pohárból, akkor írunk csak ki birodalmi gyűléseket, kerületi gyűléseket, tartományi gyűléseket és városi gyűléseket. S amikor egybegyűlnek, csak akkor ülünk össze a tanácssterembe tanácskozni.”²² Georg Mylius 1595 januárjában kiadott prédikációja meglehetősen nagy szarkazmussal értékeli a birodalom és adminisztratív egységeinek reakcióját a török veszélyre, amely a kívülálló számára valóban nehézkesnek és körülményesnek tűnhetett. Az uralkodó számára azonban a törökellenes harc sikeres megvívásának az érdekében elengedhetlenné vált a Német-római Birodalom rendjeinek a támogatása is, amelyet a két legfőbb és legfontosabb döntéshozó testület, a birodalmi gyűlés és a kerületi gyűlések összehívásával tudott elérni. A továbbiakban azt vizsgálom, hogy e két grémium hogyan járult hozzá a tizenöt éves háború időszakában a “német nemzet és a kereszténység össellensége”, a török elleni küzdelemhez.

1. 1. A birodalmi gyűlés és a török kérdés

A növekvő török veszély és az ennek elhárításához szükséges pénzügyi és katonai erőfeszítések, intézkedések a birodalmat és annak legfőbb döntéshozó testületét, egy sor alapvető jelentőségű kérdés elé állították. Az oszmán hódoltság alá nem került Magyar Királyság területén 1526-ot követően először ad hoc jelleggel, majd az 1568. évben Drinápolyban megkötött békét követően egyre inkább szervezett formában, jól átgondolt koncepció szerint egy központi kormány szerv (Udvari Haditanács) igazgatott és szervezett végvárrendszer alakult ki, amely nem csupán az osztrák örökös tartományokat és a Cseh-Morva Királyság államait, hanem a Német-Római Birodalmat is védelmezte a török nyugati

²² “*Thuet der türck einen einfall, so wird man es gmeinglich dann erst gewahr, wann er schon etliche meil wegs weit und breit gestreift und gebrennet... Wann dann nun mehr ein starcker schade geschehen ist unnd es möchte bald das Wasser uber die körbe gehn, so schreiben wir erst reichstäg, kreistäg, landtäg und stettäge aus, unnd wann man zuhauffe kommet, treten wir erst zusammen in die rathstuben zu deliberieren unnd rath schlagen.*” Schulze 1978. 191–192.

irányú expanziójától.²³ A fentiek ellenére egy különös kettősséget fedezhetünk fel, ha a birodalom töröksegélyhez való viszonyulását vizsgáljuk. Egyrészt az uralkodónak hivatalból (*ex officio*) kötelessége volt a birodalmat megvédelmezni minden külső támadástól.²⁴ Másrészt azonban a külpolitikai célok (mint például a Magyar Királyság elfoglalása, majd védelmének kiépítése és fenntartása) eléréséhez szükséges adókkal nem rendelkezett. A választási egyezmény (*Wahlkapitulation*) alapján a rendek segélyével csak azokban az esetekben számolhatott a császár, ha közvetlenül a birodalom területét veszélyeztette külső támadás.²⁵ Ez azonban a török elleni küzdelem idején csak kivételes esetekben, Bécs 1529. évi ostroma és Szülejmán szultán 1532. évi hadjárata (amely el sem jutott a későbbi császárvárosig) idején realizálódott.²⁶ A választási egyezmény ugyan általánosságban ajánlott segítséget az Oszmán Birodalom ellen, de ezek konkrét, kézzelfogható megvalósulásához hiányoztak az egyértelmű jogi meghatározások. Ennek tükrében nem meglepő, hogy III. Frigyes császárnak és fiának, a török elleni keresztes hadjárat lelkesen szervezni kívánó I. Miksának is²⁷ szembesülnie kellett a ténnyel, hogy a rendek a török elleni harcra szánt segítyt önkéntes hozzájárulásnak (*freiwillige Hilfe*) tekintették.²⁸ Ezen a helyzeten I. Ferdinánd trónra lépése sem változtatott. A nyilvánvaló hadászati előnyök ellenére, amelyek a Német-római Birodalom védelmét messze a határaitól a megmaradt Magyar Királyság területén kínálták, az uralkodó politikai helyzete, aki immár a császári, a magyar és a cseh királyi, valamint az osztrák főhercegi címeket birtokolta, rendjeivel szemben nem vált kedvezőbbé. A töröksegélyt (*Türkenhilfe*) továbbra is mint “*voluntarium subsidium*” vagy “*praecaria voluntaria*” tekintették, s ebben a formában jogaik fontos alapjának tartották.²⁹ A császári udvarnak is el kellett ismernie az adó önkéntességét, s minden olyan tett, amely jogukat csorbítani kívánta, olyan kísérletnek számított, főként a protestáns rendek számára, amely a “a Szent Római Birodalom választófejedelmeit és fejedelmeit a Magyar Királysággal és Szlavóniával szemben adózóvá és szolgává teszi.”³⁰ Így sem I. Ferdinánd, sem utódai nem használhatták ki rangjukat a segélyek kérésénél, hanem csupán mint magyar uralkodók fordulhattak hozzájárulásért a rendekhez, ami természetesen semmire sem kötelezte azokat.³¹

²³ Schulze 1978. 67.; Pálffy 2000a. 59–70.

²⁴ Schulze 1978. 84.

²⁵ “A Szent Birodalmat megtámadták vagy hadban áll.” (“...*Heilige Reiche angegriffen oder bekriegt...*”) Schulze 1978. 69.

²⁶ Schulze 1978. 69.; Magyarország hadtörténete 166–169.

²⁷ Miksa utolsó nagy keresztes háborúval kapcsolatos terve az 1518. évi augsburgi birodalmi gyűlésen. Wiesflecker 1991. 192–197.

²⁸ Schulze 1978. 69.; Niederkorn 1993. 53.

²⁹ Schulze 1978. 70.

³⁰ “...*deß heyligen Röm. Reichs Cur- und fürsten zue tributariis und sclaven gegen der cron Hungarn und Slavonien zu machen*”. Ennek ellenére 1607-ben a következő évi birodalmi gyűlésre készült szakvéleményben javasolták a töröksegély kötelezővé tételét a birodalom számára. Schulze 1978. 70–71.

³¹ Schulze 1978. 73–74.

A birodalmi segély megajánlásához a birodalmi gyűlés hozzájárulására volt szükség. A rendek a 14. század második felétől kezdődően (1356 Német Aranybulla³²), az uralmuk alatt álló területeken kialakult territoriális államaikra támaszkodva, igyekeztek az uralkodó hatalmát csökkenteni és csorbítani. A választófejedelmek engedélye nélkül nem hívhatták össze és nem oszlathatták fel a birodalmi gyűléseket. III. Frigyes császárnak még jogában állt részt venni személyesen a rendek tárgyalásain, azonban a 16. században ez sem illette meg az uralkodót. A gyűlés határozatait a császár és a rendek együttes jóváhagyásával lehetett kibocsátani.³³

Az uralkodó illetve a választófejedelmek és fejedelmek közötti hatalmi harc egyik legszembetűnőbb összeütközésére a 16. századot megelőzően, az 1495. évi wormszi birodalmi gyűlésen került sor. Az ebben az időben még csak a királyi címet viselő I. Miksa nagy reformtervekkel érkezett a Rajna folyó partján elterülő birodalmi városba: az uralkodó birodalmi kormányzásának megerősítését, a tartományok békéjének biztosítását és egy hadsereg felállításához szükséges adó megszavazását sürgette. A választófejedelmek és fejedelmek mindenekelőtt a kormányzást igyekeztek saját befolyásuk alá vonni, s már első javaslatukban hangot adtak ennek a követelésüknek. Az itáliai hadjárat támogatását,³⁴ aminek Miksa kiemelt fontosságúnak tulajdonított és nagy pénzköveteléssel kötötte egybe, a rendek igyekeztek megakadályozni, mivel attól tartottak, hogy az esetleges külpolitikai siker és a segélyből kiállított hadsereg a király pozícióit erősíthetné. A megszavazott adó csak töredéke volt az eredetileg kért összegnek. Mindemellett az uralkodó toborzási jogát is az adott terület urának az engedélyéhez kötötték.³⁵ A megaláztatás, hogy a rendek tanácskozásáról kizárták az uralkodót, szintén nem maradt rejtve a külföldi követek előtt, bár a tárgyalások során elérte, hogy kedve szerint részt vegyen a kúriák ülésein. Mindezek ellenére az udvar sikereket is elért: megerősítették a tartományok békéjét és a kamarai bíróságot, megtiltották a magánháborúkat.³⁶

A 16. század első negyedében azonban minden eddiginél veszélyesebb politikai fegyver került a birodalmi rendek kezébe: a hit kérdése. Luther Márton tanainak megjelenésével szinte egy időben a Német-római Birodalom ellen irányuló török támadás

³² A birodalom első hat fejedelmének császár választó jogáról, I. Repgow k. a. 258.

³³ Aulinger 1980. 110.

³⁴ VIII. Károly francia király 1494-ben Nápoly ellen indított hadjárata aggodalommal töltötte el I. Miksát. Az akkor még csak a királyi címet viselő uralkodó attól tartott, hogy VIII. Károly nem elégszik meg az általa már felvett bizánci császári címmel, hanem kezét kinyújtja az ő jussa, a német-római császári titulus felé is. A franciák hatalmától szintén tartó VI. (Borgia) Sándor pápa (1492–1503) szövetség – szent liga – kialakításán munkálkodott. Ezt okmányt 1495. március 31-én írták alá a velencei Doge-palotában Miksa, a spanyol király, a korábbi szövetségeseitől elpártolt milánói herceg – Lodovico Sforza, a pápa és a doge. L. Weisflecker 1991. 90–94.; magyarul: Rázsó 1987. 240–241.; Mondin 2001. 386–388.

³⁵ Redlich 1964. 38.; Frauenholz 1937. 34–35.

³⁶ Wiesflecker 1991. 262–265.; Koller 1990. 336–339.

lehetősége is egyre fenyegetőbb realitássá vált.³⁷ A protestáns rendek természetesen tisztán látták, hogy a két kérdés összekapcsolása számukra politikai játékterük kibővülését jelenti. Az ebben a taktikában rejlő lehetőséget jól példázza Johann Georg brandenburgi választófejedelem az 1594. évi birodalmi gyűlésre küldött követi instrukciója, amelyben az 1530-as birodalmi gyűlésre utalt: A kevés protestáns “szilárdan összetartott volna és a törökadó megadását megtagadta volna, ez aztán nekik békét biztosított volna a vallási [ügyekben]. Ebben állhatatosak is maradtak, és bármilyen adó jóváhagyása nélkül ismét elvonultak Augsburgból. Ezzel a buzgó, tartós és bátor együttműködéssel azt érték el, hogy a következő 1531. évben Károly császár, [mert] végre kellett neki a töröksegély,... maga ajánlotta nekik a vallási békét és biztonságot.”³⁸ Az 1555. évi augsburgi vallásbékéig a birodalmi gyűléseken a felekezeti viták mögé szorulva vagy inkább szorítva, nem egyszer a vallási engedmények kicsikarása fejében került napirendre és elfogadásra a töröksegély.³⁹

A rendek az 1576. évi regensburgi az első úgynevezett “török birodalmi gyűlésig” két módon támogatták a császár törökellenes küzdelmét. Egyrészt a közvetlenül német területeket fenyegető oszmán hadműveletek (1529, 1532, 1566-1567-ben a segély felét, 1552-ben a passauai szerződés értelmében Szász Móric szász választófejedelem vezette csapatait a magyar hadszíntérre⁴⁰), illetve a Buda visszafoglalására szervezett hadjárat alkalmával egy-egy sereg kiállításához szükséges pénzt sürgős segélyként (*eilende Hilfe*) szavazták meg uralkodójuknak. Másrészt jóval szerényebb összegeket szántak a birodalom határait is a török portyáktól és pusztításoktól oltalmazó magyar-horvát-szlavón védelmi rendszer kiépítésének finanszírozására, az 1548-ban először megszavazott immáron állandó segély (*beharrliche Hilfe*), az úgynevezett “Baugeld” formájában (1548, 1556-1557, 1559, 1566-1567-ben a segély fele, 1570). Így, ha csak csekély mértékben is, átvállalták a végvárrendszer kiépítésével és fenntartásával járó pénzügyi feladatokat az osztrák örökös tartományoktól.⁴¹ 1576-ban a regensburgi, illetve 1582-ben az augsburgi birodalmi gyűlésen azonban a császári diplomácia hatalmas sikert ért el két szempontból is. Egyrészt a végvárrendszer támogatására szánt összeg ugrásszerűen megnőtt. Ehhez hozzájárult a császári oldal tárgyalási stratégiájának változása is. 1576-tól az uralkodó vagy megbízottja (*Kommissar*) csak a

³⁷ A kettős királyválasztás, valamint Szapolyai János kiszorulása az országból a Porta döntéshozói számára világossá tette, hogy a Magyar Királyságot csak Bécs elfoglalásával tudják maguknak megszerezni és biztosítani. Fodor 1991. 7-68.

³⁸ “...Die wenigen Protestanten hätten steif zusammen gehalten und die türckensteuer zu geben sich verweigert, es würde dann ihnen der religion halben friede zugesagt. Dabei sie auch standhaftig verblieben und ohne bewilligung ainicher contribution wiederumb von Augsburg abgezogen und mit solchem eiferigen beständigen und dapferen zusammensetzen sovil zu wegen gebracht, das das folgende 31. jahr kayser Carl, hat er endß die türckenhilf haben wollen, ...ihnen selbst den frieden und sicherung der religion halben anbieten laßen.” Schulze 1978. 141.

³⁹ Aulinger 1980. 208.; Niederkorn 1993. 53.; Rauscher 2003. 50.; Schulze 1978. 81.

⁴⁰ Gonda 1978. 49.; Magyarország hadtörténete 185.; Rauscher 2003. 49-50.

⁴¹ Schulze 1978. 77-79.,85.

tárgyalások második körében nevezte meg a várt vagy kívánt segély pontos összegét. Az első körben pedig felmérte, hogy a rendek mennyire készségesek a segítségnyújtásra. Ez a tárgyalási mód nem járt presztízsveszteséggel, hiszen nem két egymástól távol eső érdeket kellett – néha súlyos kompromisszumok árán is – egymáshoz közelíteni, hanem az adott viszonyoknak megfelelően lehetett támogatást kérni.⁴²

Másrészt a rendek már 1566-ban is, és 1570-ben időlegesen, majd az 1577. évi frankfurti deputációs tárgyaláson végérvényesen lemondtak a birodalmi fizetőmester (*Pfennigmeister*) kinevezésének és tevékenységének ellenőrzési jogáról. Így, ez a hivatal rendiből császári hivatallá fejlődhetett.⁴³ Az 1570-es első felében ugyanis a birodalmi rendek egyre markánsabban szembesültek azzal a ténnyel, hogy a béke megkötése ellenére sincsen nyugalom a magyar–horvát–szlavón végeken, és jelentős anyagi hozzájárulásuk nélkül a Magyar Királyság, a Cseh-Morva Királyság, valamint az osztrák örökös tartományok adóiból ezt a védvonalat képtelenség tovább építeni, fenntartani.⁴⁴

Itt kell kitérni a segély vagy adó lehetséges formáira. A 15. században, a huszita- és törökellenes harcok időszakában felmerült az ötlete egy általános és közvetlen birodalmi adó bevezetésének. Mindazonáltal mind az 1427-ben Frankfurtban a huszita háborúra, mind pedig az 1471-1472-ben a török háborúra jóváhagyott adó beszédese meghiúsult. Az 1495. évi wormszi reformbirodalmi gyűlésen, egy új adórendszer felállítására tett kísérletet I. Miksa, amelyből egy hadsereg felállításának költségeit kívánta fedezni. A *Gemeiner Pfennig* egyfajta kombinációja volt a vagyon- és fejadónak⁴⁵, és az így befolyt összeget a birodalom és az egész kereszténység a török és más külső ellenséggel szembeni megvédésére és a kamarai bíróság felállítására szánták. Saját birodalmi adóapparátus hiányában és a rendek vonakodásának a következtében a plébánosoknak kellett összegyűjteniük, és a remélt 2 millió rénes forintnyi összegből 1498-ig mindössze 100 000 folyt be. A 16. századra ezt a centralizált birodalmi adót már egy külön birodalmi hivatal szedte be, ugyanis hét birodalmi pénztárost bíztak meg ezzel a feladattal. A század első felében még kétszer (1542, 1544) tett kísérletet az uralkodó egy hadsereg felállítása és ellátása érdekében a *Gemeiner Pfennig* kivetésére, azonban mindkét alkalommal az adott évben vagy egyáltalán nem vagy csak részben szolgáltatták be a rendek ezt az általuk egyáltalán nem kedvelt adót.⁴⁶

⁴² Lanzinner 1993. 352–353.; 466.; Bagi 2001. 84–85.

⁴³ Rauscher 2003. 54.; Lanzinner 1993. 482.; Schulze 1978. 319–320.

⁴⁴ Rauscher 2003. 45–46.; Schulze 1978. 77–80.; Bagi 2001. 85.; Winkelbauer 2003. 512.; Pálffy 1996. 192–195.

⁴⁵ Mindenkinek ingó és ingatlan vagyonának fél illetve egy százalékát kellett befizetnie. A zsidóknak ezen felül fejenként is kellett adózniuk. Heischmann 1925. 64.; Koller 1990. 316–325.

⁴⁶ Winkelbauer 2003. 509–510.; Wiesflecker 1991. 265.; Schulze 1978. 178–180., 310.; Heischmann szerint 1500-ban és 1551-ben is kísérlet történt a *Gemeine Pfennig* beszedésére. Heischmann 1925. 64–65.; Rauscher 2003. 52.; Krüger 1996. 52–55.

A másik adóforma a matrikulaadó volt, amelyet elszámolási egysége alapján *Römermonat*nak (római hónapnak) vagy *Romzug*nak (római útnak) nevezték. Alapját az egyes birodalmi kerületek (ebbe csak a nyolc birodalmi kerületet értették bele, mivel az örökös tartományok és Burgundia külön adózott) adóarányának kiszámítása adta az 1521. évi wormszi birodalmi gyűlés matrikulája szerint. Ekkor ugyanis a birodalom rendjei arra az esetre, ha V. Károly Rómába, a koronázására utazna – hat hónapra 4 000 lovas (fejenként 12 forint) és 20 000 gyalogos (fejenként 4 forint) eltartásához szükséges adót, *Romzugot* – ajánlottak meg. Ennek a seregnek az egy hónapi zsoldja – *Römermonatja* – 128 000 rajnai forintra rúgott. Azonban amikor a költségeket a birodalmi rendek között szétosztották, egy *Römermonat* valójában csak 127 074 rénes forintot tett ki.⁴⁷ Ugyanakkor a birodalmi matrikula kiemelt politikai értéket is hordozott, ugyanis a birodalmi gyűlés ülésrendjének alapjául szolgált, rangsorrendje pedig a szavazatleadás rangsorrendjével egyezett meg.⁴⁸ Az 1530. évi augsburgi birodalmi gyűlésen az uralkodó indítványozta, hogy a császári korona megszerzése helyett (amit ő saját erejéből teljesített) ezt a segílyt a török elleni harcra fordítsák. Annak ellenére, hogy maguk a birodalmi rendek is előnyösebbnek tartották ezt az adóformát a *Gemeiner Pfennig*nél, hiszen beszédükről maguk gondoskodtak, így aztán jelentős része saját zsebükbe vándorolt, értéke folyamatosan csökkent. Ez leginkább a jegyzék összeállításának hibáiból származott. Nem átgondoltan, a valós helyzetnek nem megfelelően vették fel a matrikulába a rendeket, mint például nem létező apátságokat is szerepeltettek. A Cseh Királyság illetve Svájc rendjeinek számításba vétele az adó kivetésénél szintén minden alapot nélkülözött. A matrikula strukturális hibájaként róható fel, hogy az adó befizetését osztotta fel: a birodalmi városok a 128 000 rajnai forintra mintegy negyedét, 30 000 rajnai forintot voltak kötelesek befizetni, ami miatt a városok képviselői többször is panaszt emeltek: 1523, 1524, 1526, 1529, 1530. Ez vezetett el a 1545. évi wormszi birodalmi gyűlésen az első moderációhoz, amikor is egy sor a matrikulában szereplő, adóval tartozó rendet, akik azonban ezen kötelezettségüknek semmi módon sem voltak képesek megfelelni, kihúztak a jegyzékből, így a *Römermonat* értéke 94 038 rajnai forintra csökkent. A 16. század végéig ezt további öt csökkentés követte (1551, 1557, 1567, 1571, 1577), ami után a *Römermonat* 60 000 és 64 000 rajnai forint közötti értékre süllyedt.⁴⁹ Az adót meghatározott birodalmi városokban (*“Legstädte”*) szolgáltatták be, s a birodalmi fizetőmester továbbította.⁵⁰

⁴⁷ Rauscher 2003. 55.; Lanzinner 1993. 399.; A *Romzug*ról bővebben: Koller 1990. 295–316., 340–350.

⁴⁸ Schulze 1978. 337.; Domke 1882. 19.

⁴⁹ Winkelbauer 2003. 509–510.; Heischmann 1925. 59–64.; Magyarország története III/1. 429.; Schulze, 1978. 178–180, 338–339.; Rauscher 2003. 63–64.

⁵⁰ Schulze 1978. 310–336.; Lanzinner 1993. 481–483.; Müller 1902. 666–677.; Winkelbauer 2003. 510.

A török veszélyt tehát úgy kellett feltüntetni, mint a birodalom létét fenyegető csapást, hogy a jelenlévő rendek összes érdeke az oszmán fenyegetés mögé szoruljon.⁵¹ Ez mutatja, hogy az uralkodó nem volt eleve kilátástalan helyzetben a kért támogatás megszerzéséért folytatott tárgyalásokon. Ügyes politikával és a birodalmi gyűlés összetételének kihasználásával komoly sikereket érhetett el.

Ahogy már fent említettem, az uralkodónak még a 16. században is jogában állt a – középkori eredetű, s még megmaradt törvények és hagyomány alapján – birodalmi illetve választófejedelmi, vagy később deputációs gyűléseket kiírni.⁵² V. Károlynak azonban megválasztása előtt a választófejedelmek által megfogalmazott választási egyezményt alá kellett írnia, amelyben kötelezte magát, hogy megtartja az Aranybulla határozatait, illetve egyetlen birodalmi gyűlést sem hív össze beleegyezésük nélkül.⁵³ Az uralkodói szándék azonban a birodalom legbefolyásosabb fejedelmei között általában meghallgatásra lelt, hiszen néha ők maguk is támogatták illetve szorgalmazták a legfelsőbb döntéshozó testület egybehívását. Ez utóbbira példa, hogy 1569 januárjában II. Miksa császár a szász és a brandenburgi választófejedelem kérésének engedve 1570-ben Speyerben birodalmi gyűlést hirdetett.⁵⁴

Ha az uralkodót a súlyos bel- vagy külpolitikai helyzete arra készítette, hogy birodalomhoz forduljon segítségért, szét kellett küldeni követeit a választófejedelmekhez és a legbefolyásosabb fejedelmekhez. A császári delegációk kettős feladatot kaptak megbízójuktól: egyrészt meg kellett győzniük a rendeket és ezek kancellárjait az összehívandó birodalmi gyűlés fontosságáról. Másrészt meg kellett állapotodniuk a gyűlés helyében és idejében.⁵⁵ A császári udvar számára mind a két kérdés lehetőséget adott arra, hogy a későbbi tárgyalások menetét kedvezően befolyásolja. Az V. Károly által aláírt választási egyezmény kimondta, hogy a gyűlés helyéül a Szent Római Birodalom német nemzetéhez tartozó birodalmi várost lehet kijelölnie.⁵⁶ A császárt csak arra kötelezték a hely kiválasztásának esetében, hogy uralkodásának első birodalmi gyűlését Nürnbergben hívja össze. A többi birodalmi gyűlés helyszínének kiválasztása azonban mind a birodalmi rendek között, mind pedig a fejedelmek és az uralkodó között véleménykülönbségeket eredményezett, hiszen senki sem szívesen távolodott el saját tartományától; egyrészt az út

⁵¹ Schulze 1978. 72.

⁵² A választófejedelmi és deputációs gyűlésekről bővebben: Koller 1990. 62–81., 86–97.

⁵³ V. Károly választási kapitulációja (1519. július 3.) In: Kora újkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. Szerkesztette: Poór János. Budapest, 2000. 17–20.; II. Rudolf császár levele a mainzi érsekhez, 1597. augusztus 23. Haus-, Hof- und Staatsarchiv (továbbiakban: HHStA) Mainzer Erzkanzler Archiv (továbbiakban: MEA) Reichstagsakten (RA) Fasc. 94. Fol. 3v.

⁵⁴ Bagi 2001. 82.

⁵⁵ Aulinger 1980. 167–168.; Schulze 1978. 82.

⁵⁶ Aulinger 1980. 167.

fáradalmi, másrészt az utazás költségei miatt. Így nem meglepő, hogy a birodalom nyugati felében élő rendek a Rajna menti Wormsot illetve Speyert⁵⁷, a keleti területeken uralkodók Augsburgot favorizálták, a császár pedig Regensburgot részesítette előnyben, amely székvárosához (Bécs, majd II. Rudolf uralkodása idején – 1583-tól – a sokkal biztonságosabb Prága⁵⁸) és a magyarországi végekhez is közel esett. Ezt a választást semmi esetre sem tekinthetjük érdektelennek a birodalmi gyűlés további munkájának tekintetében, hiszen az uralkodónak így rendelkezésére állt az a lehetőség, hogy a tárgyalások kritikus pillanatában különösen aktuális vagy aktualizált információkat tegyen le az asztalra, így befolyásolva a rendeket a döntéshozatalban. Ehhez természetesen megfelelően és legfőképpen gyorsan és jól működő postahálózatra volt szükség.⁵⁹ Nem meglepő tehát, hogy a jelentős töröksegyet megszavazó birodalmi gyűléseknek Regensburgban adott helyet.⁶⁰ Mindennél többet mond azonban az, hogy II. Rudolf császár 1597. augusztus 23-án, a mainzi érseknek írt levelében úgy tekintette a várost “... mint amely a török elleni hadügy és egyébként több megfontolt körülmény miatt [is] talán a legalkalmasabb.”⁶¹

Természetesen a város kiválasztásánál egyéb körülmények is közrejátszottak: megfelelő számú szállással és istállóval rendelkezzen; elegendő mennyiségű élelem, takarmány, tűzifa álljon rendelkezésre; jó megközelítési lehetőségei legyenek, lehetőség szerint mind vízi, mind pedig szárazföldi úton.⁶²

Az időpont meghatározása talán még nagyobb mértékben függött a külső körülményektől. Az uralkodó a telet és a kora tavaszt tartotta a birodalmi gyűlés összehívására legalkalmasabb időpontnak, hiszen így a remélt vagy elvárt segély egy részéhez még abban az évben hozzájuthatott. Ha azonban tüzetesen megvizsgáljuk ezt a kérdést, akkor arra következtetésre juthatunk, hogy a gyűlés megnyitásának időpontja gyakran heteket vagy akár hónapokat is késhetett. A csúszást elsősorban a kedvezőtlen időjárási feltételek eredményezték. Télen illetve kora tavasszal az utak és a folyók a hó, a jég az eső és az

⁵⁷ 1601-ben a választófejedelmek hangot adtak azon kívánságuknak miszerint soron következő a birodalmi gyűlés utáni következő rendi gyűlésre ismét valamelyik a Rajna menti városban kerül majd sor, hogy így az itteni rendeket megkíméljék a hosszú és költséges utazás terheitől. A hat választófejedelem levele II. Rudolffhoz, 1601. HHStA MEA RA, Fasc. 96. Fol. 603v.

⁵⁸ Evans 1980. 24.

⁵⁹ A birodalmi postaszolgálatról. Winkelbauer 2003. 328–336.; A törökkori magyar hírközlésről: Pálffy 1999a. 55–59.

⁶⁰ Schulze 1978. 82; Aulinger 1980. 168.

⁶¹ II. Rudolf császár levele a mainzi érsekhez, 1597. augusztus 23. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 4r.

⁶² A birodalmi gyűlésnek helyet adó város életét a megváltozott életritmus és a nagyszámú idegen beköltözése okozta szükségletek szerint át kellett alakítani. Ezzel a feladattal a rendek és az uralkodó a birodalmi marsallt bízták meg, aki a város tanácsosaival közösen kidolgozta a gyűlés idejére vonatkozó árjegyzékeket, rend és tűzrendet. Emellett gondoskodott az állatok és az emberek ellátásáról. Megszemlélte a szállásokat, a vendégházakat, a kiadó szobákat, az istállókat, a tanácstermet. Aulinger 1980. 124–132., 168–169., 174–180., 183.

áradások miatt használhatatlanokká váltak, s a hideg valamint a rossz időjárás a fejedelmek egy részét a többnapos úttól távol tartotta, elriasztotta.⁶³

Meghatározó volt a birodalmi város "egészségügyi" állapota is, hiszen ha járvány (például pestis vagy kolera) lépett föl, akkor vagy át kellett helyezni a gyűlést egy másik városba vagy szükségessé vált az elhalasztása.⁶⁴

Ha a császár megbízottjai kedvező válasszal tértek vissza, akkor az udvarban hozzáláthattak a további előkészületekhez. Megfogalmazták a birodalmi gyűlés kiíró iratot (ebben szerepelt a gyűlés helye és ideje) és kinyomtatták, amelyből minden birodalmi rend személyesen kapott egy példányt, a választófejedelmek és néhány befolyásos nemes részére pedig e mellett még egy kézíratos formát is eljuttattak.⁶⁵

Ezzel párhuzamosan kezdetét vette a rendeknek – a birodalmi gyűlés kezdetén – benyújtandó proposíció (előterjesztés) kidolgozása is a különböző kormányhivatalokban (Udvari Haditanács, Udvari Kamara, Titkos Tanács, birodalmi fizetőmester). Ezen irat összeállításába bevonták a legbefolyásosabb birodalmi fejedelmeket is (a választófejedelmek kúriájából: mainzi érsek, szász választófejedelem; a fejedelmek kollégiumából: a többi területet kormányzó Habsburg-családtag, a bajor herceg, a salzburgi érsek és a würzbergi gróf). Ez a császár kezébe olyan politikai fegyvert adott, amelyben nem csupán a birodalom állapotáról és azt veszélyeztető eseményekről adhatott számot és ennek megfelelő adót követelhetett, hanem lehetővé tette számára a tárgyalás napirendjének legmesszebbmenő befolyásolását is. 1608-ig a rendek a proposícióban ajánlott sorrendet elfogadták, így az uralkodó a töröksegély (*punctum contributionis*) megtárgyalásának első helyre (*articulus primus*) állításával meg tudta akadályozni a protestáns rendek azon törekvéseit, hogy a birodalmi gyűlésen vallási és jogi sérelmeiket (*Gravamina*) előadják, és a nekik tett engedményekért cserében adják meg hozzájárulásukat.⁶⁶ Mivel a császárnak a török elleni harchoz szükséges támogatás nem a hűbéri jog alapján járt, ezért morális és reálpolitikai érvek egész sorát kellett felsorakoztatni az előterjesztésben. Mindezek mellett az uralkodónak az elhúzódó tárgyalásokkal sikerült elérni azt is, hogy ezeknek a belpolitikai és felekezeti panaszoknak a megtárgyalását a rendek a két birodalmi gyűlés között összeülő deputációs tárgyalásokon vitassák meg.⁶⁷

⁶³ Aulinger 1980. 169.

⁶⁴ 1541-ben Regensburg tanácsa arról panaszkodott, hogy a rendek teljesen alaptalanul bojkottálják, hogy a városban birodalmi gyűlést rendezzenek, hiszen "az elmúlt öt évben egy ember sem, sem fiatal, sem öreg a pestis gonosz járványában nem halt meg." Aulinger 1980. 169–170.

⁶⁵ Aulinger 1980. 171–172.

⁶⁶ Schulze 1978. 82–88, 93.–94, 113–114.; Aulinger 1980. 207.

⁶⁷ Schulze 1978. 78., 81.

Az előterjesztés mellékleteként – meggyőzendő a rendeket a minél nagyobb segély szükségességéről – különböző iratokat csatoltak az udvari kormányiszervek. Az 1576. évi regensburgi és az 1582. évi augsburgi birodalmi gyűlésekre benyújtott proposíció mellé az Adriai-tengertől Erdély határáig húzódó végvárrendszer királyi kézben lévő várairól (1576-ban 123, 1582-ben 117) készült jegyzéket is eljuttattak a tanácskozó rendekhez. A lajstromban az erősségek neve mellett felsorolták az erősségek létszámát, az őrségek fegyvernemi és nemzetiségi megoszlását, további havi és éves zsoldszükségletüket. Elkészítéséhez az Udvari Haditanács főmustralajstromát használták fel a készítők vagy készítő.⁶⁸

Hasonló szerepet szántak annak a térképnek is, amely a magyar és horvát-szlavón végeken kiépült védelmi rendszer várainak elhelyezkedését volt hivatva bemutatni a Német-római Birodalom 1570-ben Speyerben összegyűlt rendjeinek, s amelyet csak utalásszerűen ismerünk a birodalmi gyűlés jegyzőkönyve alapján.⁶⁹

Az udvar gyakran készítettett olyan, a rendek érzelmeire ható jegyzékeket is, amelyek a két birodalmi gyűlés között eltelt időszak török portyáinak rablásait, pusztításait mutatták be. Példaként az 1582. évi proposíció mellé csatolt iratot hoznám fel, amely igen részletes és szemléletes képet fest arról, hogy a különböző támadásokban – a Vend végektől egészen Bihar vármegyéig – hány ember vesztette életét, hány személyt és marháat hurcoltak el, hány falut raboltak ki és égettek fel 1575 és 1582 között. Ezen kívül még olyan súlyos békebontásról is beszámolt az irat, mint hogy a boszniai bég 1577 novemberében és 1578 októberében is tüzérséggel ostromolta meg Ostraschätz erődjét.⁷⁰ Nem meglepő módon azonban a magyar és német végvári katonaság a hódoltság területre vezetett betöréseiről, portyáiról mélyen hallgatnak az iratok.

Szintén a rendek “érzelmi meggyőzését” szolgálták a különböző kémjelentések és a határvidékről érkező hadijelentések, hírek betérjesztései. Az 1566. évi birodalmi gyűlés a császár számára kedvező döntésében nagy szerepet játszott, hogy a proposíció kémjelentések alapján 200000 török és 40000 tatár harcos felvonulását valószínűsítette a magyarországi hadszíntéren.⁷¹

⁶⁸ Pálffy 1995a. 114–186. Az 1570. évi birodalmi gyűlés sikertelenségét (a rendek a kért segélynek csak töredékét hagyták jóvá) arra vezetik vissza, hogy a császári udvar csak késve és akkor sem megfelelő módon tájékoztatta az összegyűlt rendeket a magyar végvidék állapotáról. Lanzinner 1993. 328.; Bagi 2001. 85.

⁶⁹ Pálffy 2000. 44.; Lanzinner 1993. 355.

⁷⁰ 1576. óta a török által okozott károk összeírása, 1582. HHStA MEA RA Fasc. 82. Fol. 59r.–64v.; Gömöry Gusztáv: Türkennot und das Grenzwesen in Ungarn und Kroatien während 7 “Friedensjahren” von 1575–1582. Nach Quellen des K. K. Kriegs-Archiv. In.: Mitteilungen des K. u. K. Kriegsarchiv, 1885. 155–178.

⁷¹ Lanzinner 1993. 352–354.; Bagi 2001. 85.

Talán a leghatásosabb politikai fegyver azonban a török támadásokat közvetlenül elszenvedő magyar, cseh, alsó- és belső-ausztriai (főként protestáns felekezetű) rendek küldötteinek pótlólagos betérjesztései voltak, amelyekkel szintén befolyásolni lehetett a birodalmi gyűlés munkáját. Ennek a lehetőségnek az elmulasztása pedig súlyos presztízsveszteséget okozhatott az uralkodónak: egyebek mellett az 1570. évi speyeri birodalmi gyűlés kedvezőtlen döntését erre is visszavezetik.⁷²

A birodalmi gyűlés munkáját azzal kezdte meg, hogy a császári kancellária egyik írnoke felolvasta az udvar előterjesztését. Az összegyűlt rendek ekkor kúriák szerint összeültek, hogy a proposícióra adandó válaszról tárgyaljanak. A válaszok egy meghatározott séma szerint készültek. A rendek köszönetüket fejezték ki az előterjesztés kidolgozásáért és ígéretet tettek, hogy a benne szereplő problémákat késsedelem nélkül megtárgyalják és döntést hoznak róluk. Ezen kívül arra kérték az uralkodót, hogy az iratot az összegyűlték számára lemásolhassák. Miután ez megtörtént, a mainzi választófejedelem vagy a kancellárja kitűzte a tulajdonképpeni első ülésnap dátumát és helyét, amelyről a birodalmi marsall szolgálai által tájékoztatták az összegyűltéket. A tárgyalások és a szavazás menetét a rangsorrend és a körkérdés (*Umfrage*) joga határozta meg. Ha a kúrián belül a proposíció egyik kérdésében – a többségi elv alapján – egyezsége jutottak, akkor a tárgyalás eredményét a két, döntéshozatalban legnagyobb súllyal latba eső felső kúria között kicserélték. A választófejedelmek a fejedelmek tanácsában ülő rendeket tárgyalótermükbe kérték, ahol az írásban rögzített határozattervezetüket a mainzi kancellár felolvasta. Majd a fejedelmek tanácsának a tervezetét adta elő Ausztria vagy Salzburg egyik képviselője. Ezek után mindkét kúria újra összeült, hogy megvitassa a másik fél által benyújtott referendumot. Amennyiben egy többé-kevésbé egységes álláspont kialakult az adott kérdésben a két felső grémiumban, akkor eljött az ideje, hogy a birodalmi városok képviselőinek is tudomására hozzák döntéseiket. A választófejedelmek tanácskozótermébe hívták képviselőiket, s valamennyi rend jelenlétében a mainzi kancellár felolvasta ezt, majd kikérte véleményüket. Ha valamennyi kérdésben egyessége jutottak a rendek, akkor a kancellár egy válasz-tervezetet (*Replik, consultum Imperii*) fogalmazott meg a császárnak, amit a három kúriában – rangjuk sorrendjének megfelelően – felolvastak. Amennyiben a határozat olyan stádiumba került, hogy a rendek oldaláról további kifogások nem voltak várhatóak, a mainzi kancellár letisztázta, és a rendekből álló delegáció az uralkodónak átnyújtotta a kért császári audiencián. Az alkancellár köszönetet mondott a rendek munkájáért és ígéretet tett a gyors válaszra. Az uralkodó a rendek válaszát tanácsadóival megtárgyaltatta, majd válasz (*Duplik*) dolgoztatott ki, amelyet egy újabb audiencián nyújtott át a rendek képviselőinek. Hasonló módon, mint a

⁷² Lanzinner 1993. 352–354.; Bagi 2001. 85.; Schulze 1978. 106.

kúriák közötti egyezkedéseknél, az uralkodó és rendek addig folytatták tárgyalásaikat, amíg a mindkét fél számára megfelelő eredményt el nem érték. Az uralkodó szentesítése és a rendek közösen szentesítették a gyűlés határozatait (*Abschied, conclusum Imperii*), majd ismét ünnepélyes körülmények között kihirdették.⁷³

A birodalmi gyűlés előterjesztésének főbb témáinak illetve a birodalmi gyűlés legfontosabb kérdéseinek – mint például a töröksegély, vallási ügyek, pénz- és vámügy – megtárgyalására külön bizottságokat (*Ausschuss*) hívtak életre, amelyek munkájától határozati javaslatokat vártak. Ennek a testületnek két egymástól jól elkülöníthető formája alakult ki: a kúriákon belüli (*innerkurial*), valamint a kúriák közötti (*interkurial*) bizottságok. Tárgyalásuk menete megegyezett a kúriákéval.⁷⁴

Mint ahogy már említettem, a 16. század első felétől kezdődően a császár nem vehetett részt a rendek tárgyalásain, azonban mégis módja állt azt befolyásolni. A választófejedelmek kúriájában legfőbb szövetségesének a mainzi érsek-birodalmi kancellárt tekinthetjük. A körkérdésnél a vitára bocsátott témát ő adta elő, esetleg felolvasta a szó szerinti szöveget és magyarázta is. Noha a kancellár szavazatát csak utolsóként adhatta le, mégis a napirenden lévő kérdés előadásába rögtön saját véleményét is beleszőhette és így ügyesen befolyásolhatta a választófejedelmek döntését.⁷⁵

A mainzi érsek mellett a kúria protestáns rendjei közül is bizton számíthatott támogatásra a töröksegély kérdésében az uralkodó. A protestáns rendek politikai taktikája, miszerint a birodalmat érintő külső és belső problémákat egymással párhuzamosan kell tárgyalni, csak akkor vezethetett eredményre, amennyiben maguk is egységesen léptek föl. Azonban ez a török kérdésben nem valósulhatott meg. A protestáns rendek számára, ugyanúgy mint a katolikusoknak, a török veszély egy olyan problémának számított, amely minden politikai tervet és célkitűzést meghatározott. A török veszély mértékének megítélését nem a felekezeti hovatartozás határozta meg, hanem az adott terület távolsága a magyarországi végvidékektől, illetve a birodalom délkeleti határaitól. Miközben azok a fejedelmek, amelyeknek országai a török betörések által leginkább veszélyeztetett területek közelében terültek el, mint a császári török politika következetes képviselői léptek fel, míg ez a politikai érdek egyre inkább gyengül, ahogy haladunk a birodalom nyugati határai felé. Jóllehet a Rajna mentén vagy az észak-német területeken is fontos szerepet játszott a török kérdés, ám ez egyfajta birodalmi patriotizmusból eredt. Ezzel szemben Szászországban és Brandenburgban valószínűleg érezték egy török betörés veszélyét a Magyar Királyságon és a cseh-morva területeken keresztül. Ezért nem meglepő, hogy mindenekelőtt a szász

⁷³ Aulinger 1980. 209–217., 250.; Winkelbauer 2003. 317.; Schulze 1978. 101.

⁷⁴ Aulinger 1980. 220–227.; Schulze 1978. 119–122.

⁷⁵ Aulinger 1980. 212.

választófejedelem – közvetlen fenyegetettsége miatt – a császár török elleni politikájának fő szószólójává vált. A kollégiumon belül az uralkodói szándék fő ellenzőjének a pfalzi választófejedelmet tekinthetjük. 1567-ben III. Frigyes a kálvini tanok harcos és konfliktuskereső követőjévé lett. Ő és utódai is igyekeztek a török segély megtárgyalását az uralkodó felekezeti politikai engedményeihez kötni.⁷⁶

Az uralkodói előterjesztések még inkább számíthattak támogatásra a fejedelmek kúriájában. A kollégium irányításának (*Direktorium*) gyakorlását az osztrák örökös tartományok illetve a salzburgi érsekség látta el. 1500-ban Ausztriát és Burgundiát I. Miksa – a bajorokkal és a szászokkal állandósult rangviták miatt – áthelyezte az egyházi rendek közé. Ausztria a következő években itt is az első hely és az ezzel együtt járó direktórium megszerzésére tett kísérletet oly módon, hogy a salzburgi és a magdeburgi érsek vitájába, amely a fejedelmek tanácsának vezetéséért folyt, közvetlenül nem avatkozott bele, csak az előbbi támogatta és tolta maga előtt, mint “Strohmann”-ját. Miután azonban 1566-ban Magdeburg lemondott részvételéről a fejedelmek tanácsának direktóriumában, így Ausztria és Salzburg kezébe került mind a kúria irányítása, mind pedig az első szavazat joga. Az uralkodó ezt a legmesszebbmenőkig igyekezett is kihasználni, hiszen a fejedelmek kollégiumába saját jól felkészített követeit küldte el, akik megfelelően tudták képviselni érdekeiket. Ezen felül a császár bizton számíthatott a voksát másodikként leadó – a kollégium világi rendjeinek első helyét betöltő – bajor Wittelsbachok támogatására, amely jelentős befolyást tudott gyakorolni a többi rendekre.⁷⁷

Természetesen akadtak komoly problémák is, amelyekkel az osztrák követeknek, valamint az uralkodónak számolnia kellett. A protestáns rendek többsége a török kérdés megtárgyalása esetén mind a plenáris üléseken, mind pedig a külön bizottsági munkánál kifogásolta a témában “közélről érintett” osztrák követek jelenlétét.⁷⁸

Másik igen sarkalatos kifogásuk a szavazásoknál a többségi elv érvényesülése volt. A fejedelmek kollégiumában 20 világi tag mellett 50 egyházi képviselő foglalt helyet, s ez a túlsúly esélyt sem adott a protestáns rendeknek érdekeik érvényesítésére. Mivel az 1512. évi

⁷⁶ Schulze 1978. 133–134.; Winkelbauer 2003. 372.; Niederkorn 1993. 52.; III. Frigyes kálvini hitre téréséről Bitskey István: *Hitviták tüzeiben*. Budapest, 1978. 78–79. Hogy mennyire a török veszélytől való távolság és nem a felekezeti hovatartozás szabta meg a támogatást, azt jól példázza, hogy 1570-ben Speyerben a kölni és a trieri választófejedelem-érsek csak egy nagy török támadás esetén látta szükségesnek egy új adó megszavazását. Ehhez a kálvinista pfalzi követ is csatlakozott. Egyedül a lutheránus szász követ tartotta fontosnak egy új támogatás jóváhagyását. Lanzinner 1993. 350–351.

⁷⁷ Schulze 1978. 102., 119–124.; Császári követ a fejedelmek tanácsában: 1570-ben Speyerben Ausztria szószólója az a Georg Illung volt, aki mint császári tanácsos és birodalmi fizetőmester a legjobban ismerte a magyar végvidék óriási költségeit. A támogatás elnyeréséért a fejedelmi tanács bizottságában tartott beszéde nyomán a bajor követ az adó megszavazása mellett voksolt, s ez csatlakozásra bírta többi rendet is Brandenburg-Ansbach, Eichstätt és Lüttich (Liege) kivételével. Lanzinner 1993. 351., 355.; A magdeburgi ülésrendi vita 1582-ben az augsburgi birodalmi gyűlésen újra fellángolt és egészen a vesztfáliai békéig elhúzódott megoldása. Winkelbauer 2003. 373.

⁷⁸ Schulze 1978. 119.

birodalmi gyűlés határozata értelmében, a gyűléstől távolmaradó rendeknek is a kivetett adókat be kellett fizetniük,⁷⁹ és a nyilvánvaló török veszély morális alapon lehetetlenné tette a hozzájárulás megtagadását, ezért a protestánsok a felekezeti kérdésekhez hasonlóan, a töröksegély kérdésére is ki kívánták terjeszteni a többségi elv érvénytelenítését. A vita ebben a kérdésben az 1582. évi birodalmi gyűlésen került a felszínre, s a 16. század utolsó rendi gyűléseinek egyik meghatározó elemévé vált.⁸⁰

Egy igen érdekes probléma állt elő 1564 után az osztrák képviselettel kapcsolatban a fejedelmek kollégiumában. Ebben az évben ugyanis meghalt I. Ferdinánd, s örökségét három fia között (II. Miksa császár a magyar és cseh királyi címet kapta, valamint Alsó- és Felső-Ausztriát; Ferdinánd főherceg Tirolt és Vorarlberget; Károly Stájerország, Karintia és Krajna kormányzását látta el) szétosztva hagyta. Ez azt eredményezte, hogy mindhárman igényt formáltak külön szavazati jogra, ahogyan ez más uralkodóházak esetében (például Pfalz) már megtörtént. II. Miksa halála után (1576) a birodalmi gyűlésre küldendő követek kijelölése körül viszály támadt, mivel a két idősebb főherceg (Károly és Ferdinánd) fiatal unokaöccsüknek, II. Rudolfnak – holott ő viselte a császári címet – az osztrák ügyekbe kevesebb beleszólást kívánt engedni. A probléma a 16. század folyamán még többször előtérbe került, s csak I. Lipót császár uralkodása idején oldódott meg végérvényesen.⁸¹

Az uralkodó közvetlenül az egyes rendek szavazatainak befolyásolására is kísérletet tehetett. A legáltalánosabb eszköz a császár kezében, hogy ő maga vagy képviselője írásban vagy személyesen az érintett birodalmi rendhez fordult, kérve a császári követelések támogatást. A birodalmi gyűlés megnyitásakor egészen általános volt az a gyakorlat, miszerint az uralkodó a proposíció felolvasása után felirattal fordult az összegyűltekhöz, amelyben emlékeztette őket kötelezettségükre a birodalom békéjének és egységének megtartása érdekében.⁸² A tárgyalások során is igyekezett egy-egy rendet meggyőzni a császári oldal a várt támogatás szükségességéről.

A lehetőségek további bővülését hozta magával, ha az uralkodó bármilyen olyan politikai nyomásgyakorlásra alkalmas eszközzel rendelkezett, amit egy-egy birodalmi rend ellen sikeresen be lehetett vetni. Függetlenül lévő birodalmi tanácsi (*Reichshofrat*) eljárások, fiskális perek a birodalmi kamarai bíróság (*Reichskammergericht*) előtt, kiállítandó hűbélismerések vagy szabad javadalmak kiosztása mind kitűnő lehetőséget nyújtott a császárnak arra, hogy a rendek “önkéntes” segélyét megszerezze. Másrészt a rendeknek is alkalmat adott a birodalmi gyűlés arra, hogy a maguk érdekében egy-egy ügyben a kívánt

⁷⁹ Schulze 1978. 348.

⁸⁰ Schulze 1978. 158.; Aulinger 1980. 215.

⁸¹ Aulinger 1980. 239–241.; Evans 1980. 46.; Schulze 1972. 121–131.; Domke 1882. 119–120.

⁸² Schulze 1978. 107.; Aulinger 1980. 207.

császári döntést vagy közbenjárást kieszközöljék, s ennek ellentételezéseként szavazzanak a töröksegély mellett.

A meghatározott mértékű hozzájárulás elérése érdekében a fizetésektelen rendekkel is kiegyezésre törekedett a császári oldal. Kedvező szavazatuk leadásáért cserébe ugyanis ígéretet kaptak arra, hogy a császári udvar befolyása alá rendelt fiskális nem citálja őket a kamarai bíróság elé. Természetesen a már megszavazott hozzájárulás megfizetésétől vonakodó, főként protestáns rendeket ugyanezen bíróság vádemelésével lehetett hátralékok lerovására bírni.⁸³

A tárgyalások menetének befolyásolására szolgálhatott még a császár személyes jelenléte a birodalmi gyűlésen. I. Ferdinánd és II. Miksa is, a nagyobb segély kieszközlése érdekében, szívesen latba vette ily módon is uralkodói tekintélyét.

Ugyan a városok viselték bármilyen birodalmi segély, illetve adó terhének jelentős részét, mégis a döntéshozatalnál a két felső kúriával szemben akaratukat érvényesíteni nem tudták. Az 1582. évi augsburgi birodalmi gyűlésen a többségi elv érvényességének kérdése körüli küzdelem új formában tűnt fel. Ugyanis nem a kollégiumokon belüli, hanem a kollégiumok közötti szavazásnál a többség akaratának érvényességét kétségbe vonták a városok képviselői. Egy sor – a császári politikával szembeni – panaszuk miatt a városok kúriája megtagadta a kért, s a választófejedelmek és a fejedelmek által már jóváhagyott 40 *Römermonat* elfogadását. A konfliktus csak két évvel később került nyugvópontra, mikor Bajorország és Württemberg közvetítésével az udvar megszerezte a városok hozzájárulását is a birodalmi gyűlés döntéséhez.⁸⁴

A továbbiakban a fentebb röviden vázolt szempontok alapján azt szeretném megvizsgálni, hogy a tizenöt éves háború időszakában megrendezett három birodalmi gyűlésen az uralkodó hogyan használta ki – a minél nagyobb adó megszerzésének érdekében – a bemutatott lehetőségeit. Azt is elemzem, milyen szempontok alapján állították össze az udvari kormányzervek a propozíciót; hogyan tudta a császár a protestáns rendek belpolitikai és felekezeti céljait hatástalanítani külpolitikai érdekeinek elérése érdekében; s hogy milyen döntéssel zárultak a birodalmi gyűlések.

⁸³ Schulze 1978. 108–109., 348–359.; Niederkorn 1993. 54.

⁸⁴ Aulinger 1980. 211; Schulze 1978. 158–159.

1. 2. A regensburgi birodalmi gyűlés 1594

Az 1591-től kirobbanással fenyegető, s 1593-tól újra fellobbanó nyílt Oszmán – Habsburg háború teljesen felkészületlenül, s mind pénzügyi, mind pedig belpolitikai téren kedvezőtlen időpontban érte az uralkodót. Egyrészt az 1582. évi augsburgi birodalmi gyűlésen jóváhagyott 40 *Römermonat*nyi törökellenes segély utolsó fizetési időpontja 1587 őszén lejárt. Ezt követően a birodalmi fizetőmester csak a régi birodalmi segélyekből maradt hátralékösszegeket tudta behajtani: 1589-ben ilyen módon valamennyivel több mint 59000 rénes forint gyűlt össze, amelynek körülbelül a 10%-a még az 1576. évi hozzájárulásból visszamaradt hátralék volt. Természetesen ebből a pénzből katonai hadműveletek finanszírozására gondolni sem lehetett, csupán a hitelek kamatainak fedezésére. Az udvar pénzügyi helyzetét tekintve nem meglepő, hogy a Titkos Tanácsnak a birodalmi gyűlésre készült szakvéleménye 1594-ben a következőképpen ábrázolta – túlzásoktól sem visszariadva – a magyarországi végvárrendszer állapotát: a végházak majd mindegyike romos állapotú, hiányzik a megfelelő mennyiségű élelem és hadfelszerelés, a zsoldosok nagy része vagy éhen veszett vagy megszökött. A szolgálatban maradtak pedig inkább emlékeztetnek ruhátlan, cipőtlen koldusra, mint katonákra.⁸⁵

A katasztrofális pénzügyi állapot, s ezzel összefüggésben az Udvari Kamara (1592. június 30-i szakvélemény) és a birodalmi fizetőmester sürgetése ellenére a császár hallani sem akart egy újabb birodalmi gyűlésről.⁸⁶ Az uralkodó a birodalom rendjeinek összehívásától már az 1580-as évek végén is, belpolitikai okokból rendkívüli módon ódzkodott. Az 1582. évi gyűlésen két olyan probléma került a felszínre, amelyek ismételten a török segínyt a protestáns érdekek teljesítésének feltételéül tették volna: egyrészt a már említett magdeburgi ülésrendi vita, másrészt a városok kollégiuma megtagadta az adó elfogadását, így kényszerítendő ki az Aachen városával szembeni uralkodó politika megváltozását. A protestáns rendek politikai együttműködés csúcspontját pedig az 1591. évi torgau-i szövetség

⁸⁵ Heischmann 1925. 96.; Schulze 1978. 88.; Bagi 2002. 5.

⁸⁶ A császári pénzügyek irányításával megbízott hivatalok pedig már az 1590–1591. év fordulóján jelezték a további pénzügyi helyzet tarthatatlanságát. 1592-ben pedig az Udvari Kamara tanácsosainak helyzetjelentése részletesen is bemutatta a kialakult helyzetet. A birodalmi hozzájárulás lejárt. Az osztrák és a magyar jövedelmek tovább nem srófolhatók, lehetőségük határáig megterheltek. Tiroltól, Salzburgtól és Bajorországtól, a megbízható katolikus szövetségesektől semmilyen segélyre sem lehet számítani. Az Udvari Kamara semmilyen eszközzel, sem javaslatokkal nem rendelkezik azzal kapcsolatban, hogyan lehetne Stájerországon segíteni, amely Hrastovitz és Petrinja elvesztésével különösen nagy veszélyben érzi magát. Csak azt tudja ajánlani, hogy minden török területre történő betörést tiltsanak meg, de tekintve, hogy minden egy nyílt háború kitörésére mutat, sem a választófejedelmek gyűlésével, sem pedig deputációs gyűléssel elintézni semmit sem lehet, csak egy birodalmi gyűlés segíthet. Vö. Schulze 1978. 90.; Mayr 1912–1913. 187–188.

jelentette, amikor is a reformált vallású rendek IV. (Bourbon) Henrik francia király megsegítésére határozták el magukat a Katolikus Liga és az e mögött tornyosuló Spanyol Királysággal szemben. A lutheránus és kálvinista német rendek összefogásának és egységes politikálásának a sors különös és kiszámíthatatlan játéka azonban véget vetett. A szövetség három meghatározó személyisége (Christian szász választófejedelem, Johan Kasimir pfalzi gróf és Wilhelm hesseni gróf) ugyanis vagy még ugyanebben, vagy pedig a következő évben meghalt. Jogosnak tekinthető tehát a speyeri püspök Rudolf császárhoz írt észrevétele, miszerint egy birodalmi gyűlés újra jó lehetőséget adna a protestánsoknak arra, hogy a töröksegély kérdését feltételekhez kössék.⁸⁷

A császári diplomácia a birodalmi gyűlés megkerülésével igyekezett kiutat keresni a kínos politikai és pénzügyi helyzetből. 1592 szeptemberében Prágában Ernő főherceg vezetésével egy tanácskozást rendeztek, amely lényegében újra rávilágított az eddig is ismert nehézségekre, problémákra. Emellett azonban döntés született arról, hogy külön követeket küldenek a birodalom kerületek rendjeihez császári megbízásból, s a török háborúhoz hozzájárulást kérnek.⁸⁸ A birodalmi rendek (az Udvari Kamara adatai szerint 613 959 rajnai forint gyűlt össze ilyen módon⁸⁹) és a külföldi uralkodók adakozókedve ellenére is az összegyűlt összegből – ahogy az Udvari Kamara rámutatott – csak a végvárak fizetésére futotta. A fennmaradó 93000 rajnai forint azonban a nyílt háború sikeres megvívásához elégtelen volt, így nem meglepő, hogy 1593 tavaszán az Udvari Kamara tanácsosai a Titkos Tanácsnak küldött levelükben újra egy birodalmi gyűlés összehívása mellett foglaltak állást. Véleményük szerint a követségek sikere megmutatta azt, hogy az összegyűlt rendek készek lennének a segély megszavazására és hajlandónak mutatkoznak egyéb problémáik megtárgyalásának elhalasztására a növekvő török veszély miatt.⁹⁰

A sziszeki csata (1593. június 22.), illetve ezt követően a háború – immáron – “hivatalos” kitörése után ezen érv fölött az eddig vonakodó Rudolf császár a továbbiakban már nem hunyhatott szemet. 1593. augusztus 25-én a Titkos Tanács ülésén a császár tanácsosaival meghatározta a birodalmi gyűlés előkészítéséhez szükséges lépéseket. Szeptember 7-én kitűzték a gyűlés időpontját és a helyét, tíz nappal később pedig kijelölték a választófejedelmekhez utazó követeket. Az év végére meg is adták hozzájárulásukat a birodalmi gyűlés összehívásához.⁹¹

⁸⁷ Schulze 1978. 89–90.; Niederkorn 1993. 52.

⁸⁸ Müller 1938. 32.

⁸⁹ Schulze 1978. 361.; Müller szerint a kilenc kerületből összesen 776 576 rajnai forint és 10 krajcár gyűlt össze. Müller 1901. 157.

⁹⁰ Schulze 1978. 90–92.; Loebel 1906. 17., 86., 123.; Mayr 1912–1913. 193–195.; Ortelius 1602. 45.

⁹¹ Schulze 1978. 92–93.; Heischmann szerint az uralkodó 1594. január 10-én döntötte el, hogy a birodalmi gyűlést április 17-re hívja össze Regensburgban. Március 12-én azonban a gyűlés megnyitásának az időpontját elhalasztotta május 1-re, vö. Heischmann 1925. 97.

Ezzel párhuzamosan megkezdődött az előterjesztés előkészítéséhez szükséges szakvélemények kidolgozása is. Az Udvari Haditanács 1594. március 23-án adta át javaslatait. Eszerint a háború előre láthatólag el fog húzódni, így a császárnak nem csupán egynéhány hónapra vagy évre elegendő segélyre lenne szüksége, hanem a rendeknek sokkal inkább egy állandó támogatáson kellene gondolkodniuk, amelyre a legalkalmasabb a *Gemeiner Pfennig* volna. Továbbá a nemeseket arra kellene ösztönözni, hogy saját költségükön szálljanak hadba. Emellett a Német Lovagrend alkalmazásának lehetőségét is felvetették a határ védelmében.⁹² Az Udvari Haditanács szakvéleménye szerint a háború megvívásához szükségesnek tűnik 60 000 lovasból és gyalogosból álló hadsereg felállítása, amelynek a költségei havonta közel fél millió, évente pedig mintegy hat és fél millió rénes forintra rúgnának.⁹³

Az Udvari Kamara április 13-i szakvéleményében szintén elengedhetetlen vélte a jelentős segítséget a török elleni harc sikeres megvívásához, azonban Zacharias Geizkopfler javaslatának megfelelően azt tanácsolta, hogy a propozícióban sem *Gemeiner Pfennigről*, sem pedig a *Romzugról* ne essen szó, hanem az 1576 óta meglévő gyakorlat szerint konkrét összeg meghatározása nélkül kérjék a rendek támogatását. A kamara tanácsosai is fontosnak tartották hangsúlyozni, hogy az összegyűltekkkel éreztetni kell, hogy egy több évig tartó háborúhoz kér segítséget az uralkodó, s ennek megfelelően mintegy öt évre “rendes” segélyt és a továbbiakra még “rendkívüli” támogatást kellene kicsikarni. Továbbá a kamarai irat ajánlotta, hogy az előterjesztésben mindenképpen utalás történjen arra, hogy az 1592. évi horvátországi török támadás nem azért következett be, mert a Portára nem küldték el az esedékes ajándékot.⁹⁴

A szakvélemények alapján összeállított propozíció felolvasására a – szokásos ceremóniát követően – június 2-án került sor. Az irat három részre tagozódva épült fel és tárta a rendek elé az uralkodó követeléseit.⁹⁵ Az előterjesztés természetesen mindenek előtt meghatározta, hogy a gyűlés tárgyalásai “... a török [kérdésről], mint ez idő tájt legfontosabb cikkelyről...” fognak szólni.⁹⁶ Majd bemutatja az irat, hogy milyen út vezetett az újabb konfliktushoz és elmélyüléséhez, illetve a háború első évének eseményeit vázolja. A propozíció természetesen kiemelte, hogy az 1591-ben Konstantinápolyba küldött követ, doktor Pezzen által további nyolc évre meghosszabbított drinápolyi békét ok nélkül szegte

⁹² A török elleni harcra a Német Lovagrend bevetéséről a 15. századból: Pálffy 1996. 168.

⁹³ Heischmann 1925. 97.

⁹⁴ Heischmann 1925. 98.; Schulze 1978. 95–96.

⁹⁵ Schulze 1978. 96.; Mayr 1912–1913. 214.

⁹⁶ “...*Von dem Türckischen, als diser Zeit dem wichtigsten Articl...*” Császári propozíció, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 23v.

meg III. Murád szultán.⁹⁷ A török a két fél megállapodásával ellentétes módon "... nem csupán különböző időkben és helyeken sok portyát vezetett és betört Ócsászári Felsége Magyar Királyságába [és] egyéb szomszédos országaiba is, hanem a vérszomjas Hasszán boszniai pasa ellenségesen is támadott, s először a régi határvárat, Repicet, majd eztán Vihitic, Dresink, Hrasvic és más fontos véghelyeket ágyúval és nagy sereggel megostromolta, ágyúztatta és elfoglalta. Ráadásul... Ócsászári Felsége birtokán és területén egy...erős "csárdát", Petrinjának nevezve, újonnan építtetett, amelyből a megmaradt horvát és vend területeknek rémisztő ínséget... okozott."⁹⁸ A török magával hurcolt – ezekről illetve a szomszédos területekről – több mint 35 ezer embert is.⁹⁹

A drinápolyi béke pontjainak súlyos megszegése miatt az akkori konstantinápolyi követ – von Kreckwitz – többször is tiltakozott és követelte a Porta vezetőit a békebontó boszniai pasa megbüntetését. Ezzel szemben "... a mondott Hasszán pasát inkább a szultán ... a jól megérdemelt büntetés helyett arany szablyákkal és ruhákkal megjutalmazta és ezáltal tetteit ily módon megerősítette és megdicsérte."¹⁰⁰ A propozíció összeállítói szerint az 1593-ban Sziszek ostromára indult boszniai beglerbéget a Portáról még jelentős számú katonasággal is ellátták.¹⁰¹ Az irat maga is utalt rá, hogy a vár felmentéséért vívott ütközetben a török jelentős veszteséget szenvedett: "... az Ócsászári Felség által a védelemre [ti. a vár felmentésére – B.Z.] sietve összeszedett katonaság majd mindenkit levágott [a törökök közül]."¹⁰²

Mindezek után az előterjesztés összefoglalja a török 1593. évi magyarországi hadjáratának eseményeit: Sziszek újabb ostromát és török megszállását, Veszprém és Palota elestét, valamint azt, hogy a császár az utolsó pillanatban is még megkísérelte a béke megőrzését, de az ajándékkal elindított Ladislav Lobkowitz von Poppel a harci események miatt már csak Komáromig jutott.¹⁰³ Arról azonban szó sem esik, hogy a Portára küldendő ajándék késlekedése már 1593 februárjában háborús hangulatot szított Isztambulban.¹⁰⁴

⁹⁷ Császári propozíció, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 23v.; A magyar szakirodalom a béke meghosszabbítását 1590 novemberére teszi. Tóth 2000. 64., 66.; l. még Magyarország történeti kronológiája 1982. 411.

⁹⁸ Császári propozíció, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 24r.

⁹⁹ Schulze 1978. 96.; Császári propozíció, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 24r.

¹⁰⁰ "... entgegen gedachter Hassan Bassa vil mehr von Sultano, ...anstatt woluerdienter bestraffung, mit Sabeln vnd Klaiden von Guldenen stecken vnd ehret, vnd hiedurch seine Thatten vnd handlungen dermassan confirmiert gestarckt vnd belobt werden, ..." Császári propozíció, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 24r.-v.

¹⁰¹ "... Zum theil von der Porta zugezognen Kriegsvolcks zu Roß und Fueß sich aufgemacht..." Császári propozíció, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 24 v.

¹⁰² "... durch der Kay[serliche] M[ajestät] Zur defension in eyl aufgebracht Kriegsvolck, vast biß aufshaubt erlegt,..." Császári propozíció, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 24v.

¹⁰³ Császári propozíció, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91.Fol. 25r.; vö. még Loebel 1914. 171.; Tóth 2000. 71.

¹⁰⁴ Tóth 2000. 82–83.

A török 1593. évi rémtetteinek elősorolását a proposíció von Kreckwitz elfogatásával és szenvedéseinek részletes ecsetelésével zárja. Eszerint a császári követet Konstantinápolyban először saját házába zárták, majd az egész keresztény világ megcsúfolására vasba verték. Egy gályapadhoz láncolva Szinán magával hurcolta Belgrádba, ahol egy toronyba zárták, s itt érte a halál.¹⁰⁵

Az előterjesztés a császári-királyi sereg hadműveleteit és sikereit (Sziszek felmentése, Székesfehérvár megrohanása, pákozdi csata, a téli hadjárat és az 1594. évi tavaszi hadjárat) Isten ajándékeként (“aus gnad vnnd beistand des allmechtigen” vagy “doch solche Victorien allain ainer sonderbaren Schenkung Allmechtigen Zuzuschreiben”) illetve a gonosz békebontás megakadályozására és az alattvalók megoltalmazására (“zu Schutz vnnd Trost”) tett szükséges reakcióként értékelte. Az irat utalt arra is, hogy a keresztény fegyverek győzelmeit egyrészt a Magyar Királyság és az örökös tartományok rendkívüli kimerítésével, másrészt néhány birodalmi választófejedelem, fejedelem és rend nagyvonalúan rendelkezésre bocsátott önkéntes segélyével lehetett csak elérni.¹⁰⁶

Az eddigi sikerek okainak bemutatása átvezet az előterjesztés második alkotó eleméhez, amely azt kívánta érzékeltetni a birodalmi rendekkel, hogy a Német-római Birodalom milyen súlyos veszélybe került, s támogatásuk nélkül a török terjeszkedést megállítani nem lehet: “... Most az eddigi [török] veszély nem csökkent, hanem az ellenség ereje és hatalma mindenütt sokkal inkább növekedett, hiszen az alsó-ausztriai német tartományokat annyira megközelítették, hogy ezeket a területek egy napon belül el tudják érni.”¹⁰⁷ A proposíció készítői kétséget sem hagytak afelől, hogy a török milyen szándékkal fogott hozzá a háborúhoz: “...Színán nagyvezír azt merészelte [ajánlani], hogy saját költségen meghódítja egész Magyarországot és Ausztriát, és ha Németország kapuját (Bécs városát) megszerezte, azután hamarosan a többit is urának, a szultánnak átnyújtja.”¹⁰⁸

Az előterjesztés újra kidomborította, hogy a törökben megbízni nem lehet, hiszen “... a török béke idején ugyanannyi kárt tesz, mint háborúban, és a béke megtartásánál vagy

¹⁰⁵ Császári proposíció, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 25v.

¹⁰⁶ Császári proposíció, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 26 r-v.

¹⁰⁷ “...Nun hat sich seithero solche gefahr nit geringrrt, Sondern isz vilmehr des Vheindts macht vnnd gewalt aller Orten gestigen, Ja den Nider Östereichen Teutschen Landen also nahend kommen, das Er dieselben Boden in ainem Tag erraichen kan. Császári proposíció, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 27 v.

¹⁰⁸ “... Vezier Sinan Bassa sich vermessen vnd erpieten dörrffen, auf sein Vncossten ganz Hungarn vnd Österreich Zu erobern, Vnnd wann Er nur das Thor zum Teutschlandt (die Statt Wienn also nennedt) an sich bringen vnd bewältigen mocht, bald hernach ain mehrers seinem herrn dem Sultano Zuliefen...” Császári proposíció, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 27 v-28 r. Megjegyzendő, hogy Rudolf császár is hasonlóképpen ír II. Fülöp spanyol királynak 1594. június 10-i levelében, vö. Hatvani 1859. 54–58. (286. sz. irat); Színán nagyvezír hódító terveire vö. Tóth 2000. 129–134.

békebontásnál csupán saját előnyét nézi.”¹⁰⁹ Ezért az országokban és városokban nyugtalanság uralkodik, hangsúlyozza az irat, hiszen az ellenség betöréseivel szemben állandóan védekezni kell. A császár tehát azt kérte tehát a választófejedelmektől, fejedelmektől és városoktól, hogy gondolják át, ha Magyarország és Alsó-Ausztria – a német nemzet elővédje (*Vormauer*) – elvész, akkor a birodalom egyetlen más tartományában sem találnának elegendő eszközt arra, hogy egy olyan sereget ellássanak és élelmezzenek, amely az ellenség előretörését megakadályozhatná. Sok fáradtsággal, munkával és súlyos költségek árán egy új – még tapasztalatlan katonákból álló – végvárrendszert kellene kiépíteni. Azonban mire ezt felállítanák, addigra a török várakat, városokat és mezővárosokat elfoglalva, pusztítva-fosztogatva egészen a birodalom szívéig hatolna. Mindezeket túl a Magyar Királyság oszmán megszállásával olyan terület veszne el az osztrák főhercegség és a birodalom kerületei számára, amely marhával, borral és gabonával látta el ezeket.¹¹⁰

Az előterjesztés második szakaszának lezárásaként az irat összeállítói két újabb, az érzelmekre ható eszközt vetettek be az összegyűltek meggyőzésére. Egyrészt hangsúlyozták a keresztény szolidaritás fontosságát, másrészt ezzel szorosán összekapcsolták azt a némileg túlzó állítást, miszerint a birodalmi rendek mindenkor tekintélyes nagyságú pénz- vagy katonai segéllyel támogatták uralkodójukat, sőt még a személyes hadba vonulástól sem idegenkedtek.¹¹¹

Ennél a megjegyzésnél el is értünk a propozíció harmadik alkotóeleméhez, a segély kéréséhez, követeléséhez.¹¹² Drámai képpel kezdődik ez a szakasz is: “... a rendkívüli veszély a kapu előtt...”¹¹³ van, és sem a császár országainak, sem néhány más keresztény uralkodónak nem áll hatalmában ennek a fenyegetésnek egyedül és állandó segítség nélkül ellenállni, azonban a háború kitörése óta a Mindenható segítő kezet nyújtott a keresztényeknek. Így az irat készítői alkalmasnak tartották az időt arra, hogy néhány év alatt nem csupán a háború folyamán eddig elveszített várakat foglalják vissza a keresztény seregek, hanem ezen felül még további területeket is elvegyenek a töröktől, ezzel gyengítve hatalmát. Az irat készítői még olyan információkra utaltak, ezzel is biztatván a rendeket, miszerint a törököket más – szintén ellenséges – szomszédai is megtámadták.¹¹⁴

¹⁰⁹ “... thuet der Turgg in Zeit der Friedtstandt Ye sovil, ..., als bey offenem Krieg schaden, vnd will die haltung oder brechung des friedens allain in seinem Vortl vnnnd gelegenhait haben....” Császári propozíció, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 28 r.

¹¹⁰ Császári propozíció, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 29 r-v.; Schulze 1978. 97.

¹¹¹ Császári propozíció, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 30 r-v.

¹¹² Schulze 1978. 97.

¹¹³ “...die eusserste ...gefähr...vor der Thür...” Császári propozíció, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 30v.

¹¹⁴ Császári propozíció, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 30v-31v.

A háború sikeres megvívásához természetesen a birodalom hozzájárulását is számításba vette az uralkodó. A propozícióban arra kérte az összegyűlt rendeket, hogy rövid határidőn belül, a megfelelő gyűjtőhelyeken (*Mahlstatt*), a forgalomban lévő birodalmi érmékben hiánytalanul fizessék be a török elleni harcra szánt segélyt. Az előterjesztés összeállítói kiemelték, hogy az eddigi támogatás nem lesz elegendő a megsokszorozódott költségek miatt, hiszen a háború kitörése óta nem csupán az Adriai-tengertől Erdély határáig nyúló végvárrendszer finanszírozását kellett megoldania az udvari hivataloknak, hanem a három különböző hadszíntéren (horvát-szlavón, alsó- és felső-magyarországi) bevetett seregek ellátását, valamint ezen egységek utánpótlásának és tüzérségének biztosítását is. Utaltak arra is, hogy ebben az évben a hadműveletekben részt vevő hadak létszáma nem megfelelő, így a birodalmi rendek segélyéből egy hatvanezer fős hadsereg kiállítását tervezi az uralkodó.¹¹⁵ Ezért a császári oldal, az irat tanúsága szerint, konkrét összeg megnevezése nélkül – azt kívánta, hogy a békeidőben még a végvárrendszer kiadásainak fedezésére sem elegendő *Römermonat* helyett inkább néhány évre *Gemeiner Pfennigben* adják a birodalom rendjei támogatásukat, “... amely senkit sem terhel meg vagyónán fölül és ezelőtt is a Birodalomban szokásban volt.”¹¹⁶

A rendek segélyén túl a propozíció javaslatot tett két birodalmi segélyezési formára is. Egyrészt vasárnapokon, ünnepnapokon és egyéb más alkalmakkor a plébánosoknak illetve a prédikátoroknak arra kellett felszólítaniuk a híveket, hogy a háborúban szükségét szenvedett vagy nyomorékká lett katonákat alamizsnáikkal támogassák, amelyeket a templomban egy kijelölt ládában gyűjtöttek össze. Másrészt az ifjú birodalmi fejedelmeket, grófokat, urakat, valamint a magukban elhivatottságot és természetesen bátorságot érző polgárokat arra ösztönözték, hogy saját költségükön vonuljanak a török elleni háborúba.¹¹⁷

Az előterjesztés beszámolt arról is, hogy a birodalom rendjeinek segélye mellett, az udvar tárgyalásokba bocsátkozott külföldi uralkodókkal, hogy támogatásukat kérje a török ellen. A pápai udvarról, a spanyol, a svéd, a dán, a lengyel királyról, a moszkvai nagyfejedelemről, valamint néhány itáliai fejedelemről tett említést az irat.¹¹⁸ Emellett a császár a birodalmi segély felosztásánál figyelmen kívül hagyott szabad lovagság, illetve a Hansa városok hozzájárulásának megszerzését is tervbe vette.¹¹⁹

¹¹⁵ Császári propozíció, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 32r-33r.

¹¹⁶ “...der niemenden vber vermogen beschwert vnd Zuvor auch im Reich gebrauchig gewesen...” Császári propozíció, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 33r-v.; Koller 1990. 325.

¹¹⁷ Császári propozíció, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 33v-34v.

¹¹⁸ Császári propozíció, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol.: 34v-35r.; Az európai hatalmak részvételéről a tizenöt éves háborúban: Niederkorn 1993. 183.-498.

¹¹⁹ Császári propozíció, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 35r.

Az udvar a török kérdéssel foglalkozó rész utolsó cikkelyében elismerte, hogy mivel 1587 óta a birodalmi segély kifizetése megszűnt, ezért a gyűlés idején is zajló hadjárat előkészítéséhez, illetve még a végvárrendszer fenntartására a birodalom rendjeitől több százezer rajnai forintot kitevő előleget vett fel gyors segélyként. Az iratból kiderül, hogy a császári oldal szerette volna elérni, hogy ezt az összeget ne számítsák bele a rendek a kívánt segélybe.¹²⁰

Az uralkodó – még a tárgyalások megkezdése előtt – természetesen a propozíció mellett, más eszközökkel is igyekezett meggyőzni a rendeket egy új, török elleni hozzájárulás szükségességéről. Az előterjesztésben utalás történt két mellékletre is. Az első (a szövegben A jelű¹²¹) igen nagy részletességgel mutatta be az 1582 és 1593 között eltelt időszak török dúlásait. A veszteséglistát készítői négy nagyobb egységre tagolták. Az első rész a felső-, az alsó-magyarországi, a győri és a kanizsai végvidék 1582 és 1591 közötti török támadásait részletezi. A második nagyobb egység az 1591-től a háború kitöréséig terjedő időszakot öleli fel. Az utóbbi részben már nem csupán a négy magyarországi végvidék elleni támadások kaptak helyet, hanem szerepel benne a boszniai beglerbég harcainak és rablásainak bemutatása is, s ezen keresztül a horvát-szlavón végeket ért támadások. A harmadik és negyedik rész pedig külön és részletesen a vend és horvát végeket ért török dúlást sorolja fel 1582 és 1593 között, természetesen itt újra kitérve Hasszán pasa békebontó tetteire.¹²² Nem meglepő módon az irat összeállító mélyen hallgatnak azokról a magyar portyákról, amelyek szintén súlyosan sértették a drinápolyi béke pontjait, mint például Nádasdy Ferenc hódoltságba vezetett akcióról.¹²³

A másik melléklet (a szövegben B jellel szerepel¹²⁴) – az Udvari Haditanács javaslatának megfelelően – a szükségesnek vélt 60000 főnyi hadsereg felállításának a költségeit mutatta be a rendeknek. Eszerint a had egy éves eltartása 6 573 840 rajnai forintot tett ki.¹²⁵

Már a birodalmi gyűlést megelőzően, illetve az előterjesztés felolvasását követően napokban a belső-ausztriai tartományok rendjei is beadványokkal fordultak a birodalom rendjeihez, amelyben kimerítő részletességgel jelenítették meg az összegyűlteknél, hogy milyen nagy veszélyben forog Stájerország, Karintia és Krajna, s ezzel együtt az egész

¹²⁰ Császári propozíció, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 35v-36r.; Winkelbauer 2003. 512.

¹²¹ Császári propozíció, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 28r.

¹²² Jegyzék a törökök által 1582 és 1593 között okozott károkról. HHStA Turcica I. Karton 81. fol. 223–262.; röviden utal az iratra, csak a horvát és vend végvidék kárainak összesített számait említi Tóth 2000. 73–74.

¹²³ Nádasdy tevékenységére vö. Nagy 1987. 124–149.

¹²⁴ Császári propozíció, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91., Fol. 32v.

¹²⁵ Wölfinger 1994. 5–6.

Német-római Birodalom.¹²⁶ Munkájukat szintén már a birodalmi gyűlés megkezdése előtt a belső-ausztriai tartományokat kormányzó Miksa főherceg is támogatta a mainzi érsek követeknek és az összegyűlt rendeknek írt leveleiben, ahol ő maga is felhívta a figyelmet a támogatás fontosságára, hogy “... ezek a különösen szorongatott országok [ti. – a három belső-ausztriai tartomány – B. Z.], mint valamennyi szomszédjuk és az egész dicső német nemzet elővédjeit, a szörnyű zsarnok veszett előretörésétől még sokáig biztosítani és megőrizni lehessen.”¹²⁷

A török kérdés tárgyalásának befolyásolására egy héttel a proposíció felolvasását követően a császári oldal egy pót-proposíciót (*Nebenpropositio*) is a rendek elé terjesztett. Az irat – az eddigiektől eltérően – lakonikus stílusban, ám annál célratörőbben fogalmazott. A török elleni hadjáratra a sereg készen áll, a hadműveletek sikere csak azon múlik, hogy a katonáknak időben és megfelelően tudják-e zsoldjukat fizetni. Ezért az iratban az udvar azt kívánta a rendektől, hogy igyekezzenek döntésüket a segély mértékéről a lehető leghamarabb meghozni.¹²⁸

A hónap végén pedig a magyar rendek két megbízottja (Kutasi János győri püspök¹²⁹ és Joó János személynök¹³⁰) is Regensburgba érkezett, akik június 30-án adták elő orációjukat, amelyben felkérték az összegyűlt rendeket a török elleni harc támogatására.¹³¹

1594 júniusának utolsó hetében a három kúria képviselői átnyújtották a proposíció első pontjára vonatkozó válaszukat. Az irat röviden felsorolta a tizenöt éves háború kirobbanásához vezető okokat: a szultán szószegését; a török portyákat; Hasszán pasa békebontó hadjáratait és sziszeki vereségét; von Kreckwitz elfogatását és halálát. Maguk a birodalmi rendek is elismerték válaszukban, hogy szükséges volt egy új birodalmi gyűlés összehívása, “... hogy a török előretörő hatalmának időben ellene tegyenek.”¹³²

¹²⁶ A belső-ausztriai követek beadványa a birodalmi gyűléshez, 1594. június 7. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 219r.–246v.; A belső-ausztriai követek beadványa a birodalmi gyűléshez, 1594. június 4. HHStA MEA RA, Fasc. 91 Fol. 279r.–284v.

¹²⁷ Beadványról: “...dise hochbedrangte Lande, alls Vormauhre aller Benachbarten vnd des ganzen loblichen teutschen Landts, vor dem wüttenden fürprechen des grausamen Tyrrannens, noch lenger versichert vnd erhalten werden mügen” Miksa főherceg levele a mainzi érsek birodalmi gyűlési követeihez, 1594. március 31. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 210r.–212v.; Miksa főherceg beadványa birodalmi gyűléshez, 1594. március 20. HHStA MEA RA Fasc. 91. Fol. 257r.–258v. Miksa főherceg életéről és belső-ausztriai helytartóságáról: Habsburg lexikon 1990. 348.; Antonitsch 1976. 89–92.

¹²⁸ A császári udvar pót-proposíciója, 1594. június 9. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 174r–175r.; Mayr 1912–1913. 216.; Stieve 4. kötet 215.

¹²⁹ Kutasi János 1597-től 1601-ig, mint esztergomi érsek királyi főkancellár és helytartó volt. Fallenbüchl 1988. 70., 96.

¹³⁰ Joó János királyi személynök (1587–1603) életpályájáról: Pálffy 2002. 307–333.; Fallenbüchl 1988. 107.

¹³¹ A magyar követek orációja a birodalmi gyűlésen, 1594. június 30. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 538r–540v.

¹³² “...das man den Tueckischen furbrechenden gewaltt Zeitlich entgegen tracht, ...” A birodalmi rendek első válasza a császári proposícióra, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 323r–325r.

Ezt követően az irat megismételte a császári követség követelését, miszerint az uralkodó egy olyan segélyre számít, amelyből több évre egy jelentős nagyságú hadsereget képes fenntartani.¹³³ Elismerték emellett, hogy ha “...egyszer a Magyar Királyság az embertelen török iga alá kerül, kétségtelenül ez a sors vár a szomszédos osztrák és más keresztény tartományokra [is], és az ősellenségnek nyílt területek kerülnének a kezébe, és ezek után a német nemzet szívébe nyomulnának, a keresztény nevet és hitet [pedig] kiirtanák gyökerestül.”¹³⁴

A választófejedelmek és a fejedelmek ezért megegyeztek, hogy töröksegélyre önkéntesen 64 *Römermonat*ot hagynak jóvá, úgy hogy az elkövetkezendő négy évben két-két határidőre, Laetare ünnepére (húsvétot megelőző harmadik vasárnap) és Mária születésnapjának ünnepére (augusztus 15) 8 hónapot kellett volna a kijelölt gyűjtőhelyeken, a forgalomban lévő birodalmi érmékben hiánytalanul befizetni.¹³⁵

A városok ezzel szemben támogatásukat sokkal szűkmarkúbban mérték, valószínűleg annak köszönhetően, hogy – mint ahogy már említettem – kis befolyásuk ellenére a birodalomra kivetett adók jelentős része őket terhelte. A városok kollégiuma két kifizetési határidőben, augusztus 10-ére (Laurentii) és november 1-ére (Omnium Sanctorum), 20 hónap gyors segélyt tervezett jóváhagyni. Emellett az elkövetkezendő három évre, 30 hónap állandó segélyt is kilátásba helyeztek a városok képviselői, abban az esetben, ha a jelenlegi birodalmi gyűlés sérelmeiket orvosolja.

A harmadik kúria válaszában felhívta a figyelmet az előző adók nagy hátralékára is, s kérte az uralkodót, hogy tekintet nélkül a tartozásban lévő személyére, hajtsa be a hátralékot.¹³⁶

A rendek “replikájukban” kifejezték azon óhajukat is, hogy a kivetni szándékozott birodalmi adóba számítsák be az 1592-től egy-egy fejedelem által megelőlegezett összegeket, valamint hogy egyes rendek (mint például a németalföldi szabadságharc egyik felvonulási területének számító veszfáliai kerületből) fizetőképességükön túl ne hajtsák be a kontribúciót.¹³⁷

¹¹⁸ A birodalmi rendek első válasza a császári propozícióra, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 325v.

¹³⁴ “...einmall die Cron Vngarn vnder das Turckische Vnmenschlich Joch Gebracht, das es vmb die nechst angelegene Osterreichische vnd andere benachbarte Christliche landt, allerdings gethan, vnd dem erbfeindt ein frei offen landt in seinen handen stünde, ... vnd hernach ins herz Teutscher nation Penetrin vnd einreiss[en], den Christlichen nahmen vnd glauben Zu grund ausroden vnd abtilg[en]...” A birodalmi rendek első válasza a császári propozícióra, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 327v.

¹³⁵ A birodalmi rendek első válasza a császári propozícióra, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 328r-v..

¹³⁶ A birodalmi rendek első válasza a császári propozícióra, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 328 r-v.; A városok kollégiumának válasza a császári előterjesztésre, 1594. június 25. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 259r-260r.

¹³⁷ A birodalmi rendek első válasza a császári propozícióra, 1594. HHStA MEA Fasc. 91, Fol. 329v-330r.

A birodalom rendjei is javaslatot tettek arra, hogy a császár külföldi uralkodók támogatását és segélyét is szerezze meg a török elleni harchoz. Kiemelték, hogy a szabad lovagi rendtől, amelyek nem tartoznak a birodalom kötelékébe és a Hansa-városoktól is kérjen hozzájárulást az uralkodó. Nagy reményt fűztek a kereszténység ősellensége ellen vívott harcban az állandó tatár támadásoknak kitett Lengyel Királyság támogatása megszerzéséhez. A birodalmi rendek emellett javaslatot tettek a tatárok, a havasalföldiek, a moldvaiak, a kozákok, továbbá a spanyol király és a perzsa sah (der König der Persia) bevonására is az Oszmán Birodalom elleni háborúba.¹³⁸

A császári követség július 1-én adott választ a rendek előterjesztésére, amelyben újra felhívta az összegyűltek figyelmét arra, hogy a sikeres harchoz elengedhetetlen hadsereg felállításához és néhány évig tartó ellátásához, valamint zsoldfizetéséhez a Német-római Birodalomnak jelentős mértékben hozzá kell járulnia. A költségeknek a fedezésére azonban az állandóan csökkenő értékű *Romzugot* nem tartották megfelelőnek. Az évenként megajánlott 16 hónapnyi segély “csak” közel 1 millió rajnai forintot tett ki, “... amiből a borzasztó török hordák megállítására és feltartóztatására, a három említett keresztény táborban, [csak] egy kis számú sereget és [csak] csekély háborúhoz szükséges [eszközt] lehet előteremteni [és] valamilyen mértékben ki is fizetni.”¹³⁹

Összehasonlításként a császári oldal válaszában kitért rá, hogy a végvárrendszer költségei a hadianyagra, élelemre, hírszerzésre és más elengedhetetlen kiadásokra szánt pénzeket figyelmen kívül hagyva évente több, mint másfélmillió rajnai forint összeggel terhelték meg az udvar költségvetését.¹⁴⁰ Ezért az uralkodó a hadak eltartására az első évben gyorssegélyként 30 hónapot igényelt, míg állandó támogatásul az elkövetkezendő évek hadjáratainak finanszírozására a *Gemeiner Pfennig* elfogadását, jóváhagyását kérte.¹⁴¹ A követelés alátámasztásaként megemlítette, hogy hatalmas török támadás készülődik a Magyar Királyság ellen (például Kanizsa – légből kapott – megtámadásáról szóló híradást hozta fel), és ha sikerrel jár, úgy a birodalom védtelenné válik. A védelem további fenntartása azonban szinte lehetetlen segítség nélkül, hangsúlyozta újra a császári követek válasza, hiszen

¹³⁸ A birodalmi rendek első válasza a császári proposícióra, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 330r-331v.

¹³⁹ “...hieuon der grausamen Turggischen Volckhmenge, Zum aufhalt vnnnd widerstandt in die obberurte drey Christliche Veldtläger, fur ain schlechte anzal Volcks vnd Kriegsnotturff aufbringen, auch wie weitt mit der bezahlung reichen vnnnd volgen konne....” A császári követség válasza a birodalmi gyűléshez, 1594. július 1. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 310r-312r.

¹⁴⁰ A császári követség válasza a birodalmi gyűléshez, 1594. július 1. HHStA MEA RA, Fasc. 91.. Fol. 312r.

¹⁴¹ A császári követség válasza a birodalmi gyűléshez, 1594. július 1. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 312r-312v.

Magyarország és az örökös tartományok kimerültek, az utolsó birodalmi segély 1587-ben lejárt, s az egyes birodalmi rendek által nyújtott támogatások sem bizonyultak elegendőnek.¹⁴²

Természetesen a városokkal kapcsolatban kiemelték az irat készítői, hogy "... a jóváhagyásnál elkülönültek az urak rendjétől, vagy saját közölt panaszai miatt a segítséget függővé akarják tenni, amire egyáltalán semmi okuk. Hanem ezzel szemben sokkal inkább gondolják át, hogy a magyar és az osztrák kereskedelemből másokat megelőzve mennyi hasznuk származott."¹⁴³Ezért az uralkodó figyelmeztette a városok képviselőit, hogy a jövőben a segély mértékében a két felső kúriával egyezzenek meg.¹⁴⁴

A még ki nem fizetett hozzájárulásokkal kapcsolatban a császári oldal kifejtette, hogy az igyekezet és a jó szándék eddig is meg volt részükről ezek behajtására, s mindent meg is tettek ennek érdekében paranccsal, figyelmeztetéssel, fiskális perekkel és ha kellett kiközösítéssel.¹⁴⁵

Az 1.2 millió rajnai forintra rúgó előlegnek a tervezet adóba történő beszámításával kapcsolatban az irat kitért arra, hogy ha ez megtörténne, akkor a rendek egy egész évi segélytől fosztanak meg az uralkodót, s így mind a végvárrendszer, mind pedig a mezei hadak ellátása veszélybe kerülne.¹⁴⁶

A fizetési határidők megállapításánál pedig arra kérte az uralkodó a rendeket, hogy lehetőség szerint ezeket minél korábbi időpontra jelöljék ki, hogy a török ellen küzdő hadseregeket mind zsolddal, mind pedig egyéb szükséges dologgal (élelem, muníció) el lehessen látni idejében.¹⁴⁷

Az eltérő álláspontok miatt a rendek ismét tanácskozásra ülték össze. Tárgyalásuk eredményeit közreadó válaszukban elismerték, hogy egy ilyen hosszantartó háború költségeinek a fedezésére egyetlen állam sem képes egymaga. Ezért a választófejedelmek és a fejedelmek kollégiuma 80 *Römermonat* töröksegély jóváhagyására tett javaslatot. Eltérés a két kúria között a fizetés ütemezésében volt: a birodalom első kollégiumának tervezete szerint a támogatásból 64 hónapot az 1594-t követő négy esztendőben (1595, 1596, 1597, 1598), évenként két terminusra (8 hónap egy fizetési határidőre) beosztva kellett volna befizetni a

¹⁴² A császári követség válasza a birodalmi gyűléshez, 1594. július 1. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 313r-314v.

¹⁴³ "... Die frey vnnd Reichs Stett, so sich in der bewilligung von den hoch hern Stenden etwas absondern, oder auch wegen Irer angegebner beschwerden, die hulff conditionirn wollen, haben dessen gar kain vrsach, Sondern dagegen vil mehr Zubedenckhen, das Sy der hungarischen vnnd Osterreichischen commercien vor andern geniessen...." A császári követség válasza a birodalmi gyűléshez, 1594. július 1. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 315r.

¹⁴⁴ A császári követség válasza a birodalmi gyűléshez, 1594. július 1. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 315r.

¹⁴⁵ A császári követség válasza a birodalmi gyűléshez, 1594. július 1. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 315r.

¹⁴⁶ A császári követség válasza a birodalmi gyűléshez, 1594. július 1. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 315v.

¹⁴⁷ A császári követség válasza a birodalmi gyűléshez, 1594. július 1. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 316r.-v.

kijelölt birodalmi városokban. A fennmaradó 16 *Römermonat*ot pedig az azt követő két esztendőben négy fizetési határidőre, Laetare ünnepére és Mária születésnapjának ünnepére szétosztva szándékoztak kifizetni. A fejedelmek kollégiumának javaslata szerint a császár által kért 30 hónapnyi gyorssegély helyett 20 hónapot kellett volna erre a célra jóváhagyni. A 60 *Römermonat*nyi állandó birodalmi támogatást pedig öt évre szétosztva, évenként két határidőben gondolták befizetni a gyűjtésre kijelölt birodalmi városokban.

Ezzel szemben a városok kollégiuma a következő évre két fizetési határidőre, augusztus 10-ére (Laurentii) és november 1-ére (Omnium Sanctorum) 20 hónap gyors segélyt, illetve négy évre és összesen nyolc fizetési terminusra további 48 hónap állandó támogatást kívántak megadni. Mindhárom kúria képviselői egyetértettek abban, hogy a támogatás összegébe a birodalmi gyűlést megelőzően az uralkodónak nyújtott pénzügyi és katonai segély értékét bele kell számítani.¹⁴⁸

A császári oldal válaszában kifejtette, hogy tekintve az Oszmán Birodalom hatalmát, nem teljesen elégedett a megajánlott 80 hónapnyi segéllyel, de mégis elfogadja azt. Az uralkodó újra felszólította városok képviselőit, hogy a támogatás mértékével kapcsolatos döntéseiket egyeztessék a másik két kúriában képviselt rendekkel. Az egyes birodalmi rendek által nyújtott előlegekkel kapcsolatban ismét megemlíti a válasz, hogy ezeknek a várható birodalmi segélybe történő beszámítását az udvar nem tudja elfogadni. A fizetési határidők tekintetében az iratban a császári oldal immáron konkrét javaslattal állt elő. Eszerint a gyors segély első egységét az 1594. évben Mária születésének a napján kellett volna a rendeknek befizetnie, míg a második részletét a következő esztendő Laetare ünnepére. Az állandó segély terminusait is erre a két dátumra kívánta volna az udvar kitűzni.¹⁴⁹

A birodalom gyűlés határozataival még mindig elégedetlen császári követség újfent az osztrák örökös tartományok rendjeinek támogatását vette igénybe. Az alsó- és felső-¹⁵⁰, valamint a belső-ausztriai követek¹⁵¹ ismét beadványokat nyújtottak be a birodalmi gyűléshez, amelyben tartományaik török fenyegetettségét hangsúlyozva, a birodalom támogatásáért és oltalmáért könyörögtek.

A rendek tárgyalásainak befolyásolására a császári oldal újabb “diplomáciai fegyvert” alkalmazott, amely szintén a harmadik, mindent eldöntő tanácskozás idején kerülhetett a rendek elé. Az esztergomi keresztény táborban július 5-én kihallgatott fogoly törökök

¹⁴⁸ A városok kollégiumának második válasza, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 321r-322v.; A birodalmi gyűlés második válasza, 1594. július 12. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 339r-354v

¹⁴⁹ A császári követség második válasza, 1594. július 12. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 355r-360v

¹⁵⁰ Az alsó- és felső-ausztriai követek beadványa a birodalmi gyűléshez, 1594. július 14. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 361r-370v.

¹⁵¹ A belső-ausztriai követek beadványa a birodalmi gyűléshez, 1594. július 26. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 388r-392v.

vallomásai alapján állították azt az iratot, amely az aktuális magyarországi hadi helyzetet volt hivatva bemutatni a birodalmi gyűlésen résztvevőknek. A vallomástevők két, kiemelten fontos témában szolgáltak hírekkel. Esztergom várának és őrségének állapotáról a foglyok úgy nyilatkoztak, hogy a védők száma hozzávetőlegesen 2000 fő, s ezért alig tudják a Víziváros falait védeni. Az ostromlottak ráadásul élelemben is nagy szükségét szenvednek. A másik kérdéssel kapcsolatban a válaszdók – bár részleteiben eltérő, általánosságban mégis egymással megegyező véleménnyel nyilatkoztak. Ezek szerint Szinán nagyvezír Buda (egyések szerint a vilajet központtól nem messze elterülő Vál) környékén állomásozik 15 000 illetve 20 000 főnyi seregével, s további erősítéseket vár. Ennek ellentmond egy Musztafa nevű akindzsi vallomása. Ő azt hallotta, hogy Szinán 50000 főnyi haddal érkezett Buda alá, ahol már ugyanekkora létszámú sereg várta. Emellett az anatóliai és karamániai beglerbég még 10000 katonát hozott magával a török támadáshoz. A nagyvezír seregéhez a janicsárok még nem csatlakoztak, de a janicsárága vezetésével már Földvárnál (Főediuar), 5 mérföldre Budától állnak. Szinán azévi terveibe egy Mehmed nevű rab vallomása engedte bepillantani a birodalom rendjeit. Szerinte a török Győr és Eger elleni támadásra készült.¹⁵² Akár Esztergom feltételezett, ám abban az évben be nem következett kapitulációja, akár Szinán nagyvezír magyarországi felvonulása és várható támadása a rendeket egy jelentős segély megszavazására ösztönözhetette.

A rendek az előterjesztésre július 28-án adott harmadik válaszukban a fizetési terminus és a segély felosztásáról határoztak. Eszerint két fizetési határidőre 20 hónap gyors (*eilende Hilfe*), illetve az azt követő öt évre, 10 terminusra osztva további 60 hónap állandó segélyt (*beharrliche Hilfe*) kívántak az uralkodó rendelkezésére bocsátani, úgy hogy az összesen 80 *Römermonat* értékébe a már megelőlegezett támogatásokat is beleszámították volna. A fizetés első határidejét 1594. évben Jézus születésének napjára (december 25), míg másodikat Keresztelő Szent János (június 24.) ünnepére tűzték ki.¹⁵³

A segély összegét és fizetési határidejét – július 29-i válasza szerint – immáron az uralkodó is kielégítőnek tartotta. Ezzel szemben azonban kérte a rendeket, hogy az előlegezett hozzájárulást ne számítsák bele támogatásuk összegébe.¹⁵⁴ A császári oldal kívánságát végeredményben a három kúria elfogadta, s az 1594. augusztus 19-én kiadott birodalmi határozatokban ez a kitétel nem szerepelt.¹⁵⁵

¹⁵² Esztergom ostrománál foglyul ejtett törökök tanúvallomása, 1594. július 5. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 425r-428v.; megjegyzendő, hogy Eger és Győr megtámadása felmerült egy 1594. évi jelentés szerint is, vö. Szegödy Mihály 1594. II. 6-i jelentése Kovacsóczy Farkas erdélyi kancellárhoz, Veress 1932. 51. (33. sz. irat)

¹⁵³ A birodalmi gyűlés harmadik válasza, 1594. július 28. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 395 r.-400 v.

¹⁵⁴ A császári követség végsőválasza, 1594. július 29. HHStA MEA RA, Fasc. 91., Fol. 401r-402v.

¹⁵⁵ A birodalmi gyűlés határozata, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 4r-v.; l. még Wölflinger 1994. 9.; Schulze 1978. 197.

Az uralkodó köszöntet mondott a birodalmi gyűlés határozataiban azért, hogy a rendek egyike-másika saját önszántából és (nem elhanyagolható szempont) költségükön a kereszténység ősellensége ellen harcba készül vonulni. A befolyó adó felhasználását pedig az udvar teljes egészében magának tartotta fenn, bár ígéretet tett arra, hogy semmi más célra, mint a török elleni háborúra nem használja fel.¹⁵⁶

A császári oldal a birodalmi gyűlés határozatait sikerként könyvelhette el, hiszen a 80 hónapnyi töröksegély megszerzése mellett el tudták érni, hogy az előző években a birodalmi rendek által nyújtott támogatásokat ne számítsák bele a jóváhagyott kontribúcióba. Minden a személyesen jelen lévő császár, illetve követei által a rendeknek benyújtott irat, legyen szó a propozícióról, a pót-propozícióról, az osztrák rendek beadványairól, hadijelentésről, veszteséglistáról értelmi és érzelmi érvek sorát vonultatta fel a lehetőség szerint minél jelentősebb töröksegély megszavazása érdekében: a hitszegő, vérszomjas ellenség amennyiben elfoglalja a Német-római Birodalom elővédjét és éléskészletét, azaz a Magyar Királyságot és az örökös tartományokat, akkor akadálytalanul törhet a német nemzetre. A birodalom rendjeinek jelentős hozzájárulása nélkül a végvárrendszer és a mezei seregek fenntartására nem láttak módot (pedig a Mindenható megmutatta segítő szándékát), hiszen az előbb említett országok és tartományok jövedelmei kimerültek az állandó harcban. A támogatás esetén azonban – mint ahogyan a propozícióban szerepel – a császári oldal nem csupán a Magyar Királyság megvédésére látott esélyt, hanem arra is, hogy területeket vegyen vissza a töröktől.

¹⁵⁶ A birodalmi gyűlés határozata, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol.: 7v.-8r.; Wölflinger 1994. 11.

1. táblázat: Az 1594. évi regensburgi birodalmi gyűlés töröksegéllyel kapcsolatos tárgyalások összefoglalása

	Császári oldal		A birodalmi rendek
Propozíció	<i>Gemeiner Pfennig</i> egy 60 000 főnyi sereg felállítására és eltartására	Válasz a császári propozícióra	Választófejedelmek és fejedelmek kollégiuma: 64 <i>Römermonat</i> négy évre Városok kollégiuma: 20 hónap gyors- és 30 hónap állandósegély a következő három évre
A császári oldal válasza	30 hónap gyorssegély és <i>Gemeiner Pfennig</i> néhány évre	A birodalmi rendek második válasza	Választófejedelmek kollégiuma: 80 hónap hat évre Fejedelmek kollégiuma: 20 hónap gyorssegély és 60 hónap állandó segély öt évre Városok kollégiuma: 20 hónap gyors- és 48 hónap állandósegély négy esztendőre
A császári oldal második válasza	80 <i>Römermonat</i> (20 gyors- és 60 hónap állandósegély)	A birodalmi rendek harmadik válasza	80 <i>Römermonat</i> (20 gyors- és 60 hónap állandósegély)

A császári követség munkáját nagyban megkönnyítette a két felső kúriában helyet foglaló támogatóik segítsége. A választófejedelmek kollégiumában a katolikus egyházi fejedelmek mellett (Mainz, Trier, Köln) a török támadást saját országa ellen is valós veszélyként értelmező szász választófejedelmi adminisztrátor volt a császári törökellenes politika legfőbb szószólója, s látványosan elhatárolódott a protestáns rendek azon kísérletétől, hogy a segély mértékét sérelmeik orvoslásától tegyék függővé.¹⁵⁷

A császári diplomácia a fejedelmek kollégiumában is biztosan számíthatott befolyásos támogatókra. Bár az osztrák követeket a törökkérdés megtárgyalásának előkészítésére alakult bizottságtól a protestáns rendeknek sikerült távol tartaniuk, mondván közelről érintett az ügyben, ennek ellenére Salzburg és Bajorország támogatása és legfőképpen befolyása elegendőnek bizonyult a rendek meggyőzéséhez.¹⁵⁸ Az udvar politikáját ebben a

¹⁵⁷ Vö. Schulze 1978. 134–135.

¹⁵⁸ Vö. Schulze 1978. 120–127.; Schulze 1972. 126.; Mayr 1912–1913. 215–222.

kollégiumban – a katolikus rendek mellett – a protestáns württembergi herceg is támogatta, aki ennek fejében szeretett volna megszabadulni az osztrák hűbértől.¹⁵⁹

A császári oldal egyetlen jelentős vereségének a *Gemeiner Pfennig* leszavazása tekinthető. Az előterjesztésben kért adónem megszavazásával kapcsolatos minden uralkodói elvárás 1594. június 14-én szertefoszlott, amikor a fejedelmek tanácsának ülésén a proposíció kérésének vagy ajánlatának megfelelően Ausztrián kívül csak Speyer, Konstanz, Basel, Trient, Brixen, Hirschfeld, Murbach és Prüm, tehát a Habsburg ház politikailag súlytalan egyházi kliensei, voksoltak.¹⁶⁰

A protestánsok rendek számára a birodalmi gyűlés kevés, illetve semmilyen eredménnyel sem járt, amely leginkább különböző saját megfontolásokból eredően, az egységes politikai fellépés hiányából adódott. A császári diplomácia törekvéseivel szemben a Német-római Birodalom lutheránus és kálvinista választófejedelmek, fejedelmek és városok – a pfalzi választó köré csoportosult képviselői a kúriákon belüli katolikus túlsúly miatt – nem tudták érvényesíteni a már a birodalmi gyűlés előtt kitűzött céljaikat, sérelmeik (*Gravamina*) teljesítését: a török segély megszavazásának összekötését felekezeti követeléseikkel, illetve hogy a hozzájárulás megszavazásánál ne a többségi elv legyen a döntő. A gyűlés döntései ellen hivatalos tiltakozást nyújtottak be, amelyben hangsúlyozták, hogy az adó rájuk jutó hányadának csak egy részét és azt is csak követeléseik teljesítése után hajlandóak leróni. Ehhez azonban olyan jelentős lutheránus felekezeti rendek sem csatlakoztak, mint Philipp Ludwig pfalz-neuburgi gróf vagy Württemberg, ezért törekvésük már a következő évben zátonyra futott, s külön-külön kiegyeztek az uralkodóval.¹⁶¹ Hozzá kell azonban tennem, hogy a protestáns táboron belüli ellentét egy folyamatosan a birodalmi gyűlés kúriáinak tanácskozásain napirenden lévő lutheránus – kálvinista hatalmi harcból táplálkozott.¹⁶²

Annak ellenére, hogy a protestáns rendek is elismerték a török fenyegetés valódiságát, komolyságát, s nem kívánták az uralkodót támogatás nélkül hagyni oszmán ellenes harcában, mégis megbízottjaik a birodalmi gyűlést megelőzően olyan szakvéleményeket készítettek, amelyben az udvar töröksegély iránti kérelmének jogosságát kérdőjelezték meg. Egy, a pfalzi tanácsosok által készített iratban azt vetették fel, hogy ez a háború alapvetően a Habsburg ház érdekében a Magyar Királyságért folyik. Az udvar szemére vetették a szakvélemény készítői, hogy magyarországi politikájával kiprovokálta a török támadását. A magyar területek

¹⁵⁹ Vö. Schulze 1978. 109.

¹⁶⁰ Vö. Schulze 1978. 186.

¹⁶¹ Vö. Schulze 1978. 139–147, 159–162, 353–354.

¹⁶² Kossol 1976. 39–73.

felszabadításából a birodalomnak semmi nyeresége sem származik, sőt pénzügyi és katonai erejét ingyen felemésztí, s döntően meggyengíti.¹⁶³

A szakvélemények egy másik, állandóan feltűnő pontjában a protestáns rendek egy esetleges béke megkötésének a lehetőségét vetették fel. Érveikben a törökkérdés azon európai államok példájával volt egybekötve, amelyek ezt a problémát békekötéssel oldották meg, s ezt be is tartották a szerződő felek. Ezen ütőkártyát a tárgyalások során alkalmazni lehetett, ha az udvar az Oszmán Birodalom békebontására vagy szőszegésére hivatkozott a háború folytatása mellett. Így nem meglepő, hogy a birodalmi gyűlés előtt annak nyilvánosságra kerülése után, miszerint a győri végvidéki főkapitány egy magas rangú török tisztől levelet kapott, amelyben béketárgyalások megindítását ajánlotta fel az oszmán fél, a császári oldal különös igyekezettel fáradozott azon, hogy a kereszténység ősellenségének pusztításait és hódításait a rendek számára is nyilvánvalóvá tegye.¹⁶⁴

A rendek akaratának teljes mértékű érvényesülését a *Gemeiner Pfennig* és a *Römzug*, tehát az adónem körül kialakult vitában érhetjük tetten. Előbbi megszavazását még olyan, a császári politikát maximális elfogadó és támogató rendek is elutasították, mint a fejedelmek tanácsának két meghatározó tagja: Salzburg és Bajorország.

Szintén a rendek akarata érvényesült azokban a határozatokban, amelyek az adó behajtásával illetve a fizetést halogatók megbüntetésével foglalkoztak. Ezekre a pontokra már az első válaszában javaslatot tett a három kollégium, s az udvar ezeket el is fogadta.¹⁶⁵

¹⁶³ Schulze 1978. 145.; Kossol 1976. 69–70.

¹⁶⁴ Schulze 1978. 146–147.

¹⁶⁵ A birodalmi gyűlés válasza a propozícióra, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 332r-334v.; A birodalmi gyűlés határozata, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 5–8; vö. még Wölfinger 1994. 10–11.

1. 3. A regensburgi birodalmi gyűlés 1597/1598

Az 1594-ben a Német-római Birodalom rendjei által megszavazott és jóváhagyott állandó segély kifizetése alig vette kezdetét, a császári udvar számára kedvezőtlené vált hadi helyzet (Győr illetve Eger török megszállása, a mezőkeresztesi csata elvesztése¹⁶⁶), valamint a katasztrofális méreteket öltő pénzhiány, arra készítette az uralkodót, hogy újra a birodalom segítségét kérje a török elleni harcban. Már 1596. november 19-én a Titkos Tanács az Udvari Kamara tanácsosaival és dr. Bartholomeus Pezzennel egyetértésben, szakvéleményt dolgozott ki, amely szerint a háborút addig lehetetlenség befejezni, amíg Győr és Eger a török birtokában marad. A harc folytatásához azonban az irat megfogalmazói további segélyek megszerzését tartották elengedhetetlennek.¹⁶⁷

Az uralkodó helyzete a birodalom rendjeivel szemben azonban az 1594. évi tárgyalásoknál vázolt állapotokhoz viszonyítva is romlott. A katolikus-protestáns ellentét újra kiéleződött, az észak-rajna-vesztfáliai birodalmi kerület súlyos veszteségeket szenvedett a területére is áterjedő spanyol–németalföldi háborútól. Félő volt, hogy a rendek a fizetési határidő lejárta előtt semmilyen támogatást sem lesznek hajlandók az uralkodónak megszavazni, jóváhagyni.¹⁶⁸

Az udvar azonban kényszerhelyzetbe került, s a rendek ellenállásának lehetőségét is figyelembe véve egy új birodalmi gyűlés összehívásának kezdeményezése mellett döntött, amelyet II. Rudolf császár 1597. augusztus 23-i keltezésű levelében hozott a mainzi érsek, birodalmi főkancellár tudomására.¹⁶⁹ Az iratból napvilágra kerültek az udvar azon indokai, amelyek szükségessé tették a birodalom rendjeinek tanácskozássra hívását. Eszerint nem csak Győr elvesztésével (1594. szeptember 29.), hanem Eger 1596. évi (október 13.) török megszállásával (amely hadjáratban a szultán személyesen is részt vett) is olyan rés keletkezett a védelmi rendszeren, amely lehetőséget adhat az oszmán hódítóknak arra, hogy Szilézián és Brandenburgon keresztül egészen a Balti-tengerig (*Teutsche Möhr*) előretörjenek. A birodalom hatékony védelme érdekében az udvar harcban jártas személyeket nevezett ki a

¹⁶⁶ Győr 1594. szeptember 29-i elestével kapcsolatban: Magyarország hadtörténete 213–214.; Veress D. 1993. 81–83.; Tóth 2000. 162–163.; Eger 1596. október 13-i török megszállásával kapcsolatban: Magyarország hadtörténete 217–218.; Tóth 2000. 198–199.; Sugár 1991. 102–131.; A mezőkeresztesi csatával kapcsolatban újabban: Tóth 1983. 553–573.; Tóth 2000. 203–262.; Lénárt 2000.; Kelenik 2003. 111–129.

¹⁶⁷ Heischmann 1925. 99.; Stieve 5. kötet 270.

¹⁶⁸ Vö.: Schulze 1978. 99–100.; A németalföldi szabadságharcról bővebben l. pl.: Wittmann 1965. 63–137.

¹⁶⁹ II. Rudolf levele a mainzi érsekhez, 1597. augusztus 23. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 1r.-7v.; Heischmann szerint az uralkodó csak októberben határozta el magát egy újabb birodalmi gyűlés megtartására. Vö.: Heischmann 1925. 100.

hadseregstáb (*hohes Amt*) főbb posztjaira és egy többenemzetiségű, jól képzett gyalogos és lovas sereget fogadott zsoldjába és tartott el, amely azonban hihetetlen költségeket emésztett fel.¹⁷⁰ A birodalmi rendektől, külföldi uralkodóktól, illetve a császár saját királyságaiból és tartományaiból kapott támogatásokat évről-évre erre a három hadszíntéren bevetett hadseregre, valamint a végvárrendszerre fordította. Az uralkodó saját haderejének felállítására mellett szövetségesei, azaz az erdélyi fejedelem és a havasalföldi vajda támogatására is kénytelen volt egységeket küldeni, amelyeknek a kifizetése szintén az udvart terhelte.¹⁷¹ Felmerült a törökkel kötendő béke lehetősége is, "...azonban [amíg] a fennemlített elveszített végvárakat [ti. – Eger és Győr – B. Z.] az ellenség birtokolja, [addig] békéről tárgyalni vele nem tanácsos..." – summázta véleményét a levél írója.¹⁷² A felsoroltak miatt kérte a császár a birodalmi gyűlés kiírását, amelyet "... az új kalendárium szerint december első napjára... ebben a mostani kilencvenhetedik évben a mi [ti. – a császár – B. Z.] és a birodalom Regensburg [nevű] városában..." tervezett megrendezni.¹⁷³

Az uralkodó kifejtette abbéli szándékát, hogy a birodalmi gyűlésen teljhatalmú megbízottja és testvéröccse, Mátyás főherceg¹⁷⁴ képviselje, mivel a háború ügyei és a királyságaiban és tartományaiban küszöbön álló rendi gyűlések szükségessé teszik Prágában maradását.¹⁷⁵

A császári fél a birodalmi gyűlés kiírása előtt igyekezett tisztázni, hogy a tárgyalásokon a törökkérdés és az ezzel szorosan összefüggő témák megvitatását tartja egyedül fontosnak, s azt ajánlotta, hogy a birodalom belső ügyeit (mint például az igazságszolgáltatás vagy az érmeügy) egy később tartandó deputációs gyűlésnek kell napirendjére tűznie.¹⁷⁶

A birodalom rendjeinek benyújtandó proposíció elkészítéséhez szükséges szakvéleményeket az udvar által felkért személyek október és november folyamán adták át

¹⁷⁰ II. Rudolf levele a mainzi érsekhez, 1597. augusztus 23. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 1r.-2r.

¹⁷¹ II. Rudolf levele a mainzi érsekhez, 1597. augusztus 23. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 2r.-v.

¹⁷² "... *Ja bej des Vheindts inhabung obgemelter verlornen Vestungen mit ihm vom Frieden Zu handtlen nit rathsamb...*" II. Rudolf levele a mainzi érsekhez, 1597. augusztus 23. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 2v.; Az 1595. évi Szinán nagyvezír által tett békeajánlatról. II. Rudolf levele Ernő főherceg németalföldi helytartónak, 1595. február 18. Hatvani 1859. 76–77.

¹⁷³ "...*den ersten Monatstag Decembris newen Calenders,diß iezlauffenden Sieben vnd Neunzigisten Jars in vnser vnd des Reichs Statt Regensburg*" HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol.: 3v.-4r.

¹⁷⁴ Mátyás főherceg (1557–1619), II. Rudolf császár-király második öccse. 1578 és 1581 között Németalföld főhelytartója. 1593-tól az Ennsen túl és innen elterülő örökös hercegség (Alsó- és Felső-Ausztria) helytartója. 1608-ban II. Rudolf császár átengedte neki a magyar koronát, Alsó- és Felső-Ausztriát, valamint Morvaországot. 1612 júniusában császárrá választották. Habsburg lexikon 1990. 335–339.

¹⁷⁵ II. Rudolf levele a mainzi érsekhez, 1597. augusztus 23. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 4r. Az 1594. évi birodalmi gyűlés után a császár két alkalommal hagyta el Prágát, s mindkét esetben a városban tomboló pestis elől menekült el. Evans 1980. 43.; Volker Press szerint az uralkodó távolmaradásának legfőbb oka az lehetett, hogy depressziója újra kitört rajta. Press 1990. 100–101.

¹⁷⁶ II. Rudolf levele a mainzi érsekhez, 1597. augusztus 23. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 4v.; Schulze 1978. 115–116.

megbízójuknak. Zacharias Geizkofler¹⁷⁷ beadványában először is arra hívta fel a figyelmet, hogy a segélyek nem szabályos időközönként és túl későn érkeznek be, így a hadakozást elkezdni augusztus előtt lehetetlenség.¹⁷⁸ A szakvélemény szerint az uralkodónak mind az örökös tartományokban, mind pedig a birodalomban egy állandó, három évre kiterjedő támogatást kellene kérnie. A befolyt birodalmi segély összegéből egy 6000 lovasból és 18000 gyalogosból álló sereg fenntartását és Bécs erősítési munkálatait javasolta a birodalmi fizetőmester finanszírozni. Geizkofler úgy vélte, hogy ennek a haderőnek az állandó (tehát télen – nyáron) fegyverben tartásával a hadakozás költségeit jelentősen le lehetne faragni, hiszen nem lenne szükség a toborzásra és elbocsátásra szánt pénzek évről-évre történő kifizetésére. A birodalmi fizetőmester javaslatot tett még a pápa által létrehozandó Szent Liga és egy erős flotta felállításáról, amelynek a törökellenes felkelésre hajlandó albánokat és dalmátokat kellene támogatnia.¹⁷⁹

Mátyás főherceg szakvéleményében kiemelte, hogy mivel a törökök elfoglalták Győrt, ahonnan egy éjszaka alatt egészen Bécsig portyázhatnak, ezért állandó segélyre van szükség. Elképzelése szerint a nyári hónapokban (májustól novemberig) egy 24000 gyalogosból és 7 000 lovasból álló had, illetve decembertől ápriliséig egy 8000 fős sereg ellátására kellene támogatást kérni három évre.¹⁸⁰

Miksa főherceg véleménye szerint a birodalomnak a török elleni harcra szánt segélyből a nyári hónapokra 5 gyalogezredet (ezredenként 4 ezer fő) valamint 6 000 jól felszerelt német lovast¹⁸¹ kellene kiállítani, s ezenfelül még a szabad lovagi rendektől 1 500 lovast kérni. Szakvéleményében az szerepel, hogy a téli hónapokban is a birodalomtól és az örökös tartományoktól kért segélyből 2 000 lovaslövész¹⁸², 2 000 német lovas, 10 000 német gyalogos, 6 000 hajdú és 4 000 huszár fegyverben tartását látta célszerűnek.¹⁸³

A csak a török kérdéssel foglalkozó proposíció felolvasására – az eredetileg tervezett december 1. helyett mintegy három hét csúszással – december 20-án került sor. A császári diplomácia az 1594. évi birodalmi gyűléshez előterjesztéséhez mind frazeológiájában, mind pedig szerkezetében hasonló iratot állított össze. A proposíció készítői mindenek előtt

¹⁷⁷ Zacharias Geizkofler életéről Johannes Müller készített monográfiát: Müller 1938.

¹⁷⁸ Példa erre az 1597. év, amikor is olyan lassan érkeztek meg a keresztény seregek, hogy a hadműveleteket augusztusban tudták megkezdeni, s időhiány miatt csak Pápa ostromára és visszafoglalására futotta erejükből. Pálffy 1997. 63–77.

¹⁷⁹ Heischmann 1925. 101–102.

¹⁸⁰ Heischmann 1925. 103.

¹⁸¹ Német vagy fekete lovasság. Nevüket sajátos páncélzatukról kapták. Az előállítási költségek csökkentése végett ugyanis a vérteteket vastag, fekete mázzal vonták be. Harcmódjuk a sokat vitatott caracol volt: a katonák soronként előrelovagoltak, pisztolyaikból sortűzet adtak le, majd felzárkoztak az egység utolsó sora mögé. Fő fegyverük kard, és 2–3, vagy esetenként 5–6 pisztoly volt. Védőfegyverzetük sisakból, váll-, nyak-, hát-, mellvértből és vaskesztyűből állt. Kelenik 1991. 107–109.; Redlich 1964. 43.

¹⁸² Lovaslövész vagy másnéve archibusier harcmóddora a tűzfegyvereinek alkalmazásán alapult. Kelenik 1991. 100–101.

¹⁸³ Heischmann 1925. 104–105.

megindokolták azt, hogy miért volt szükséges a rendeket összehívni, a legutóbb megállapított fizetési határidő lejárt előtt. Érvelésük kis kivételtől eltekintve, szinte teljes egészében megfelel a császár 1597. augusztus 23-án a mainzi érsekhez írt levelében találhatóakkal: Győr és Eger török megszállása az örökös tartományokat és a Német-római Birodalmat is állandó félelembe és bizonytalanságba juttatta. Emellett az irat összeállítói felhívták a figyelmet arra, hogy noha a birodalom rendjei, valamint az uralkodó királyságai és tartományai is rendes és rendkívüli pénzsegéllyel és katonasággal vesznek részt az oszmánok elleni háborúban, mégis a császárnak el kellett adnia illetve zálogosítania saját birtokait és felségjogon szedett jövedelmeit. Azért, hogy “... hihetetlen [mértékű] költségekkel évenként három tábor, egyet Felső-, a másikat Alsó-Magyarországon, a harmadikat... a horvát és vend vidékeken fenntartson. A végházakat [pedig] őrségekkel, építéssel és más szükséges [dolgokkal] ellássa.”¹⁸⁴

Az uralkodónak saját területének megvédésén kívül – az irat tanúsága szerint – sógorához, Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemhez és a havasalföldi vajdához is “.. nem kis számú sereget küldött és fizetett.”¹⁸⁵ Ezen kívül más nemzetekből is gyakorlott és képzett katonaságról illetve a hadseregstáb részére (*hohes Amt*) tapasztalt vezérekről gondoskodott az uralkodó.¹⁸⁶

Az előterjesztésben a császári oldal fontosnak tartotta megjegyezni, hogy nem csupán a birodalom segélyére várt illetve vár, hanem sikerült elérni a pápa, a spanyol király és más tekintélyes külföldi fejedelmek és városállamok támogatását is a török elleni háborúhoz.¹⁸⁷

A mainzi érseknek 1597. augusztus 23-én írt levélben olvasható érv, miszerint amíg Győr és Eger török kézen van, tanácsos békéről tárgyalni az Oszmán Birodalommal, már átvezet bennünket a proposíció második eleméhez, amelyben arra akarták felhívni az irat készítői a Német-római Birodalom rendjeinek figyelmét, hogy támogatásuk nélkül lehetetlenség megvédeni a Magyar Királyságot és az Osztrák Örökös Tartományokat.¹⁸⁸

¹⁸⁴ “... mit vnglaublichen Costen Jährlich drey Veldtläger, ains in Ober: das ander Nider Hungern dß dritt ... in Crabatischen vnd Windischen Landen vnterhalten, die Gränzhäuser mit Besatzungen, Bäwen vnnnd andern notturfffen versorgt.” A császári proposíció, 1597. HHStA MEA RA, Fasc. 95.a Fol. 70v.-71r.

¹⁸⁵ “... nit schlechte Anzahl Volcks zugeschickt vnd besoldt...” A császári proposíció, 1597. HHStA MEA Fasc.: 95.a Fol.: 71r.-v.; Báthory Zsigmond életéről: Nagy 1984.; Az 1595. január 28-án megkötött Habsburg–Báthory szövetségről, a prágai egyezményről s az azt megelőző véres, 1594. évi erdélyi eseményekről: Nagy 1982. 106–112.; Ujváry Zsuzsanna 1984. 48–52.; Erdély története 1986. 522–526.; Benda 1986. 25–26.; Lele 1991. 108–109.; Tóth 2000. 145–147, 165–166.

¹⁸⁶ A császári proposíció, 1597. HHStA MEA RA, Fasc. 95.a Fol. 71v.

¹⁸⁷ A császári proposíció, 1597. HHStA MEA RA, Fasc. 95.a Fol. 71v.

¹⁸⁸ A császári proposíció, 1597. HHStA MEA RA, Fasc. 95.a Fol. 71v.-72r. A törökkel a béke megkötésének a lehetőségét nem véletlenül hangsúlyozta a proposíció. Az 1594. évi birodalmi gyűléshez hasonlóan, 1597-ben is felmerült a protestáns rendek részéről (egészen pontosan a Johann von Zweibrücken pfalzi grófnak készült szakvéleményben) a békekötés lehetősége az Oszmán Birodalommal. A szakvélemény szerint ennek két előfeltétele van: egyrészt Győrt és Egert vissza kell szerezni a töröktől. Másrészt a béketárgyalások Velence, Anglia, Francia- és Lengyelország közvetítésével folynának, s ezen európai

Hiszen az oszmánok nem csupán uralkodó birtokában maradt magyar területek elfoglalását, hanem az egész német nemzet elnyomását vették tervbe, és akkor "... egy ura lesz az egész világnak napkelettől napnyugatig."¹⁸⁹

A propozíció készítői – a már megszokott séma alapján – érzékletes képet festenek a törökök rablásairól, kegyetlenkedéseiről, zsarnokságáról, amelyet eddig a birodalom elővédje (*Vormauer*), a magyar végvárrendszer távoltartott a német területektől, de Győr és Eger elvesztésével ez a helyzet gyökerestől megváltozott, s most már közvetlenül Bécset és a sziléziai területeken keresztül az egész Birodalmat fenyegeti az oszmán hódítás. Az uralkodó királyságainak és tartományainak jövedelmei és bevételei pedig nem fedezik egy ilyen háború költségeit. Ráadásul a magyar, cseh és osztrák tartományokat a csapatok vonulásai, a mustrák, a garázdálkodó zsoldosok, a tatárok és törökök pusztításai, a rossz termés, az állandóan növekvő árak és az ezekkel összefüggő parasztfelkelések is sújtják.¹⁹⁰

Az előterjesztés harmadik eleme, a követelés, amely két olyan pont tárgyalásával kezdődött "... amelyek eddig a keresztény csapatok hadjáratainak sikeres folytatásának [útjába] nem kevés akadályt gördítettek és még gördítenek."¹⁹¹ A propozíció szerkesztői újra bemutatták, hogy az uralkodónak mi mindenre kell költenie évről-évre, hogy a török ellen viselt háború mindhárom hadszínterén helyt tudjon állni. A birodalomtól kapott támogatás, a 20 hónap gyors és a hat hónap állandó segély, ami beérkezett, az a *Römermonat* értékének folyamatos gyengülése miatt nem számítható jelentős tételnek a háború költségeihez mérten. Ezenkívül a rendek egy része – emeli ki az irat – a meghatározott időhatárra nem fizette ki a rá eső részt, vagy olyan érdemben teljesítette kötelességét, amely nincs birodalmi forgalomban, így veszteséget okozott az uralkodónak.¹⁹²

A másik pontban a császári oldal a birodalmi rendeknek szemrehányást tett azzal kapcsolatban, hogy az önkéntes segélycsapatok, amelyeket néhány fejedelem illetve birodalmi kerület saját pénzén állított fel, tartott fegyverben és küldött a magyar hadszíntérre, kis létszámúak, és csak három hónapig akartak szolgálni, így nem lehetett hasznukat venni. Ezért az uralkodó nagyobb áldozatvállalást várt el a rendektől.¹⁹³

államoknak kötelezniük kellene magukat, hogy egy esetleges újabb török békebontás esetén maguk is harcba szállnának az Oszmán Birodalommal szemben. Schulze 1978. 147.

¹⁸⁹ "... *Ain Herscher der ganzen welt aufgang der sonnen biß zum nidergang werde...*" A császári propozíció, 1597. HHStA MEA RA, Fasc. 95. a Fol. 73r.-v.

¹⁹⁰ A császári propozíció, 1597. HHStA MEA RA, Fasc. 95. a Fol. 74r.-v.; Winkelbauer 2003. 48–52.

¹⁹¹ "...*welche bißhero an fruchtbarer Vortstellung der Christlichen Kriegsexpedition nit die schlechteste Verhinderung gewesen vnd noch seyen...*" A császári propozíció, 1597. HHStA MEA RA, Fasc. 95. a Fol. 76v.

¹⁹² A császári propozíció, 1597. HHStA MEA RA, Fasc.:95. a Fol. 77r.-78v.

¹⁹³ A császári propozíció, 1597. HHStA MEA RA, Fasc. 95. a Fol. 78v.-79v.; Az 1594-ben a magyar hadszíntérre önként vonult birodalmi csapatok az uralkodónak illetve a Regensburgban összegyűlt birodalmi rendeknek arról panaszkodtak, hogy a *Bestallung*jukban szereplő három hónapot leszolgálták, s szeretnének hazavonulni, mert élelmük és fizetésük nincs, s a betegség és a török tizedeli őket. A birodalmi csapatokat vezetőket jelentése a birodalmi gyűléshez az esztergomi táborból, 1594. július 8. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol.

Az uralkodó a török elleni harchoz – mindezek tükrében – egy olyan állandó segély megszavazását kérte, amelyből nem csupán néhány hónapra, hanem öt évre, télen-nyáron egy hadsereget tarthat fenn. Érdekességként megjegyzem, hogy a propozíció készítői itt példaként Mátyás király fekete seregét hozták fel. A császári oldal úgy vélte, hogy ezzel el lehetne érni, hogy a török ellen olyan hónapokban is hadjáratokat vezethessenek, amelyekben az komoly erővel nem képes harcba szállni, hiszen sem katonáit élelemmel, sem lovait és tevéit takarmánnyal ellátni nem lenne képes. Emellett jelentős költségek megtakarítására nyílt volna lehetőség az előterjesztés szerint, hiszen nem kellett volna a toborzásért, felszerelésért, elbocsátásért újra és újra, mindig emelkedő tarifa szerint, fizetni.¹⁹⁴

Ezen hadsereg felállítására és eltartására az uralkodó a *Gemeiner Pfennigt* kivetését kérte, hasonló megfontolásokból, mint három évvel korábban, vagy ha ez nem felelt volna meg a rendeknek, akkor a *Romzugot*. Ennél a kérdésnél azonban a császári diplomáciát 1576 óta jellemző tárgyalási stratégia megváltozott. Eddig – mint ahogyan már utaltam rá – az uralkodó vagy megbízottja csak a tárgyalások második körében nevezte meg a várt vagy kívánt segély pontos mértékét. Az első körben pedig felmérte a rendek készségét a segítségnyújtásra.¹⁹⁵ 1597 decemberében azonban a császári oldal öt évre százötven *Römermonat* (évenként 30 hónap) támogatás megszavazását kérte az összegyűlt rendektől.¹⁹⁶

Az előterjesztésben – az immáron végvidékké vált – Bécs védműveinek építésére kért támogatás mellett az uralkodó tanácsadói még egy kívánsággal álltak elő,¹⁹⁷ amely elérése érdekében nem mindennapi találékonyságról és leleményességről tettek tanúbizonyságot. Egy légből kapott híresztelés lapján azt állították, hogy III: Mehmed szultán ismét személyesen kíván hadat vezetni a magyar hadszíntérre, s Bécs megostromlására készül.¹⁹⁸ Ezért a császári-királyi hadsereg megerősítése végett a Német-római Birodalom területének megvédésére – az eddig önkéntes alapon kiállított birodalmi egységek helyett – állandóan készenlétben álló csapatok kiállítását tartották szükségesnek: “... Így Öcsászári Felsege kéri a választófejedelmeket, fejedelmeket és rendeket, hogy ilyenformán jelentős számú jó lovassal és gyalogossal készen álljanak, hogy ha ez a rendkívüli szükség megköveteli, ... legkevesebb 12000 jól felszerelt gyalogost és 4000 lovast küldjenek.”¹⁹⁹ Ez volt az

405r.-406v., A birodalmi csapatokat vezetőik jelentése II. Rudolphhoz, 1594. július 8. HHStA MEA RA Fasc. 91. Fol. 408r.-412v.

¹⁹⁴ A császári propozíció, 1597. HHStA MEA RA, Fasc. 95.a Fol. 80r.-81v.

¹⁹⁵ Lanzinner 1993. 352–353.; 466.; Bagi 2001. 84–85.

¹⁹⁶ A császári propozíció, 1597. HHStA MEA RA, Fasc. 95.a Fol. 82r.-v.; Heischmann 1925. 106.

¹⁹⁷ Bécs védműveinek építéséről a tizenöt éves háború időszakában: Hummelberger 1974. 34–42.

¹⁹⁸ Ugyanezen 1597. év első felében szintén olyan híresztelések kaptak szárnyra, amelyek szerint a szultán újra haddal kíván Magyarországra jönni. Azonban sem ez, sem az 1598. évre vonatkozó értesülés sem volt helytálló. Pálffy 1997. 45.

¹⁹⁹ “...So ersuchen Ihre Kay[serliche] M[ajestät] Churfürsten fürsten vnd Stendt Sy wollen sich mit einer Anzahl geüebter Reutter vnd Knecht, der gestallt, in beraitschaff stellen, daß ... die eüsserste nott erforderte,...

ügynevezett *Nachzug*. Ezt a haderőt a császári udvar tervezete szerint június végétől november végéig kellett volna a rendek költségén felállítani és fizetni, úgy hogy a birodalmi gyűlésen kért pénzsegélyből az erre fordított összegeket ne vonják le.²⁰⁰

A császári oldal természetesen ismét kihasználta minden olyan lehetőséget, amely a kívánt segély elérésében segítségére lehetett, bár ezúttal az udvar “szövetségesei” igyekeztek önállósítani magukat, saját jól felfogott érdeküknek megfelelően. A belső-ausztriai követek ugyanis azt a megbízást kapták, hogy beadványukban térjenek ki arra is, hogy az Udvari Kamara a legutóbbi birodalmi gyűlésen megszavazott segély rájuk eső részét nem utalta ki a horvát-szlavón végvidék finanszírozására. Mátyás főherceg természetesen tiltakozott a tervezet ellen, s elérte, hogy Ferdinánd főherceg²⁰¹ követségének vezetője, Martin Brenner seckau-i püspök átdolgozza az iratot, s alkalmazkodjon az udvar politikájához.²⁰²

Miután a birodalmi rendek fejedelmi kollégiumának – az udvar számára rendkívül kedvezőtlen – adó megajánlási terve kiderült, a császári oldal megengedte a seckau-i püspöknek, hogy a dél-ausztriai tartományok követeinek kérelmét a birodalmi gyűlés három kúriája előtt előadja. Ferdinánd főherceg képviselője 1598. január 10-én (az irat január 8-i keltezésű) megtartotta beszédét az összegyűlteket előtt, amelyben az eddig megszokott kimerítő részletességgel jelenítették meg, hogy milyen nagy veszélyben forog Stájerország, Karintia és Krajna, s ezáltal az egész német nemzet, illetve az egész kereszténység. Az iratukban a küldöttek hangsúlyozták, hogy az elmúlt hat évben ennek a háborúnak a védelmi költségei számukra három millió rénes forint kiadással jártak.²⁰³ Beterjesztésük mellé még egy mellékletet is csatoltak, amelyben a horvát-szlavón végeken az elmúlt négy esztendőben lezajlott harcok rövid krónikáit gyűjtötték egy csokorba.²⁰⁴

Nyolc nappal később (január 18-án) a belső-ausztriai követek ismét petíciót nyújtottak át a birodalmi gyűlés kúriáinak. Ebben az iratban ismét a tartományok védelmére szánt költségeket mutatták be. Eszerint Stájerország, Karintia és Krajna jövedelmei nem tették lehetővé ennek a védelmi rendszernek az önálló finanszírozását. A végvárak őrségének fizetésében hatalmas hátralékok keletkeztek. Kanizsa, a három tartományt védő végvárrendszer egyik kulcserődítménye, annyira leromlott állapotban volt az irat szerint, hogy

Zum wenigsten Zwölff Tausent wohl bewöhrter Mann Zu fueß vnd vier Taufßent Pferdt Zugeschickt...” A császári proposíció, 1597. HHStA MEA RA, Fasc. 95.a Fol. 84r. v.

²⁰⁰ A fejezet utolsó előtti alfejezetében, amely a birodalmi kerületek támogatását mutatja be a “*Nachzug*” körüli tárgyalásokról még részletesen fogok írni. A császári proposíció, 1597. HHStA MEA RA, Fasc. 95.a Fol. 84v.; Heischmann 1925. 107.; Koller 1990. 163. A császári rövid bemutatására lásd még: Kossol 1976. 105.

²⁰¹ II. Ferdinánd császár (1619–1637) életéről: Habsburg lexikon 1990. 95–99.

²⁰² Schulze 1978. 105–106.

²⁰³ A belső-ausztriai követek beadványa a birodalmi gyűléshez, 1598. január 8. HHStA MEA Fasc. 94. Fol. 143r.-156v.

²⁰⁴ Tudósítás a hadi helyzetről, 1598. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 133r.-142v.; Schulze 1978. 106.; Mayr 1912–1913. 257–258.

a török csekély erővel is el tudta volna foglalni. Grazból kapott hír szerint a Petrinja környéki végvidék fenntartásához szükséges 32 hónapi zsoldból csak kettőt tudott az Udvari Kamara utalványozni, s azt is csak néhány nappal az irat keletkezése előtt. Ezért nem meglepő, folytatták a petíció összeállítói, hogy az éhségtől szenvedő katonaság rablásba kezdett: csak a petrinjai őrség tizenötezer rajnai forint kárt okozott. Ezért szükséges minél nagyobb hozzájárulás megszavazása a birodalmi rendek részéről.²⁰⁵

1598. február 18-án²⁰⁶ a három kúria képviselői átnyújtották a propozícióra adott válaszukat Mátyás főhercegnek. A rendek által összeállított irat – miután összefoglalta a birodalom eddigi hozzájárulásait (1594. évi birodalmi gyűlésen elfogadott 80 *Römermonat*, illetve a rendek saját költségükön felállított és fenntartott seregeinek küldését) a török elleni háborúhoz – köszönetet mondott az uralkodónak az eddigi, a birodalom megvédése érdekében tett fáradozásaiért.²⁰⁷

A segélyre térve a kúriák képviselői fontosnak tartották hangsúlyozni, hogy bár elismerik a veszély nagyságát, mely Győr és Eger eleste után az egész német nemzetet fenyegeti, de a németalföldi és francia (vallás) háborúk – amelyek átterjedtek a Német-római Birodalom északi és nyugati tartományaira is – pusztításai, a csapatok állandó átvonulásai és beszállásolásai miatt koldusbotra jutottak maguk is. Emellett az állandó háborús bizonytalanság a kereskedelmi lehetőségeket is beszűkítette. Ezért a rendek az 1594-ben jóváhagyott birodalmi segély (*ohne Defalcation*) mellett, “... még további harminc hónapot” kívánnak megszavazni, amelyet az elkövetkezendő két évben (1598 és 1599), az elmúlt birodalmi gyűlésen elfogadott terminus szerint, Keresztelő Szent János születésének ünnepén (június 24.) és Jézus Krisztus születésének napján (december 25.) a megszokott öt gyűjtőhelyen (*Legstatt*) kellene befizetni.²⁰⁸ A kúriák kérték az uralkodót, hogy abban az esetben azonban, ha a megadott fizetési határidők lejárta előtt az udvar békét kötne a törökkel, akkor segélyt ne kelljen tovább fizetniük.²⁰⁹

A tervezett segélyből az uralkodónak a saját és a Német-római Birodalom nevében kellett volna zsoldosokat toborozni. A rendek úgy vélték, hogy az évi 15 hónap (kb. 900 000

²⁰⁵ A belső-ausztriai követek beadványa a birodalmi gyűléshez, 1598. január 18. HHStA MEA RA, Fasc. 95.a Fol. 163r.-170v.

²⁰⁶ Vö. Heischmann 1925. 107.

²⁰⁷ A birodalmi gyűlés válasza a császári propozícióra, 1598. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 189r.-191v.

²⁰⁸ A birodalmi gyűlés válasza a császári propozícióra, 1598. HHStA MEA Fasc. 94. Fol. 192r.-193v. Az idézett rész: “...noch verner dreysig Monat...” A birodalmi gyűlés válasza a császári propozícióra, 1598. HHStA MEA Fasc. 94. Fol. 193v. A fizetési terminusokról: Wölfinger 1994. 9.; Heischmann 1925. 107.; Mayr 1912–1913. 257.; Stieve 5. kötet 361–363.

²⁰⁹ A birodalmi gyűlés válasza a császári propozícióra, 1598. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 194r.

– 1 200 000 rajnai forint) hozzájárulásból a csapatok hadszíntérre küldése és ellátása is megoldható.²¹⁰

Azért, hogy a felfogadott seregek kifizetését a rendek is ellenőrizhessék, a kúriák képviselői követelték, hogy a fizetőmester mellé egy adjutánst és egy ellenjegyzőt is nevezzenek ki, s mindhárman a császárra és a Német-római Birodalomra is esküdjének fel. A rendek további elképzelése szerint a fizetőmesternek és segítőinek a *Legstatt*-okban felvett pénzből kellett volna minden két hónapban a felfogadott katonákat kifizetnie, és a bevételeikről és kiadásairól készült elszámolásokat minden birodalmi kerületbe kötelességük lett volna eljuttatni. Ez a császár szempontjából azt jelentette volna, hogy majd három évtized után le kell mondania a birodalmi fizetőmesteri hivatal felett gyakorolt kinevezési és ellenőrzési jogáról. A kúriák felkérték emellett az uralkodót, hogy a fizetési hátralékban lévő, a rájuk eső kvótát befizetni halogató rendek ellen a szükséges eszközzel (fiskális per, kiközösítés) lépjen fel.²¹¹

Mátyás főherceg február 26-i keltezésű válaszában újra hangsúlyozta, hogy az örökös tartományok teljesen kimerültek a háborúban a csapatok átvonulásaitól, beszállásolásoktól, mustráktól és a leszerelésük után ott kóborló katonák garázdálkodásaitól. Az Udvari Kamara helyzete is kilátástalan, hiszen az emelkedő árak (fegyver, ellátási és szállítási költségek, zsold) és a kölcsönök kamatainak kifizetése miatt már saját birtokait kénytelen a császár feláldozni, eladni. S mivel ez a szerencsétlen helyzet az 1594. évi birodalmi gyűlés óta nem javult, sőt Eger és Győr török megszállásával még súlyosabbra fordult, ezért szükséges egy újabb segély megszavazása.²¹²

A császári oldal válaszában kifejtette, hogy a háború sikeres továbbfolytatásához egy olyan jelentős adófajta kivetésére lenne szükség, mint a *Gemeiner Pfennig*. Ezzel szemben a rendek csak a *Romzug* megszavazására lennének hajlandóak, és azt is csak olyan mértékben (30 hónap), amelyből mindössze egy hatezer gyalogosból és kétezer lovasból álló sereget lehetne hat hónapig fenntartani. Ez a méltánytalanul kis haderő azonban a biztos vereséget, valamint a birodalom elővédjének és éléstárának biztos elvesztését jelentené.²¹³

Az irat készítői – a propozíció hasonló részét megismételve – ismét nagy teret szenteltek annak bemutatására, hogy az uralkodónak három hadszíntéren kell hadsereget tartania, s nem csupán a katonák zsoldjára, hanem az ellátástól a szállítási költségeken át a

²¹⁰ A birodalmi gyűlés válasza a császári propozícióra, 1598. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 194v.

²¹¹ A birodalmi gyűlés válasza a császári propozícióra, 1598. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 194v.-195r. Vö. Rauscher 2003. 54.; Lanzinner 1993. 482.; Schulze 1978. 325.

²¹² Mátyás főherceg válasza a birodalmi gyűléshez, 1598. február 26. HHStA MEA RA, Fasc. 95.a Fol. 211r.-213r.

²¹³ Mátyás főherceg válasza a birodalmi gyűléshez, 1598. február 26. HHStA MEA RA, Fasc. 95.a Fol. 213r.-214v.; Heischmann 1925. 107–108.; Schulze 1978. 107.

hadipostáig, a tüzérségtől a hadiflottán át a sánceszközőkig kell jelentős összegeket évről – évre kifizetnie. A költségek fedezésére pedig nem csupán királyságainak és tartományainak bevételeit fordítja, hanem saját birtokait és királyi haszonbérleteit is kénytelen eladni, illetve elzálogosítani. Emellett szövetségeseit is – az erdélyi fejedelmet és a havasalföldi vajdát – kénytelen jelentős pénzsegélyekkel és katonasággal is támogatni a császár. Egy ilyen háború megvívásához – emelte ki az irat – az 1594-ben jóváhagyott évi tizenkét hónapnyi segély nem elégséges, ráadásul ez az összeg sem folyt be a megfelelő módon és időben. Mindezeket túl a Keresztelő Szent János ünnepére, június 24-re kitűzött fizetési határidőt az udvar teljesen alkalmatlannak tartotta a háború finanszírozására, hiszen a seregeknek jóval a meghatározott terminus előtt, már május közepén a hadszíntéren kellene lennie. Így azonban az ezredek felfogadására, mustrájára, vonulására és első kéthavi zsoldjuk kifizetésére lehetőség sincs, ami a fegyelem felbomlását vonja magával.²¹⁴

A török pedig – a császári válasz összeállító szerint – nem szándékozik békét kötni az uralkodóval. A császári oldal ez alkalommal új összefüggésben használta fel fontos információját, miszerint a szultán ismét nagy haddal készül a magyar hadszíntérre, egészen pontosan Bécs ostromára, s Drinápolynál és Belgrádnál jelentős élelemkészleteket halmoznak fel a törökök. Azért, hogy ezt a támadást vissza lehessen verni, egy jelentős hadsereg kiállítására lenne szükség. Az uralkodó megbízottja szerint ezen haderő költségeire a rendeknek vagy évi 25 hónapot a következő négy évre, vagy ha a szükség úgy hozza, akkor évi 30 hónapot három évre kellene megszavazniuk, és három terminusban – György (április 24.), Jakab (július 25.) és Mihály (szeptember 29.) napjáig – befizetniük. A császári oldal attól sem zárkózott el, hogy a birodalom ezen a pénzen maga állítson ki tizenötezer gyalogost és ötezer lovast a következő három évre.²¹⁵

Az iratban a császári oldal hangsúlyozta, nem tartja elképzelhetőnek azt, hogy az udvar a birodalmi fizetómesteri hivatal felett gyakorolt jogairól lemondjon. Mátyás főherceg csak arra mutatott hajlandóságot, hogy a fizetómester minden évben a rendeknek is elszámoljon a birodalmi támogatásból fedezett kiadásokról. Emellett elfogadhatónak tartotta, hogy pénzsegély megszavazása esetén a költségek ellenőrzésére a rendek egy adjutánst, és esetleg a mustrák felügyelésére egy külön felügyelőt nevezzenek ki.²¹⁶

Március 13-án a rendek átnyújtották újabb javaslataikat Mátyás főhercegnek, amelyben megismételték a császári oldal követelését, illetve újra hangsúlyozták, hogy a

²¹⁴ Mátyás főherceg válasza a birodalmi gyűléshez, 1598. február 26. HHSa MEA RA, Fasc.:95.a Fol. 214v.-217v.

²¹⁵ Mátyás főherceg válasza a birodalmi gyűléshez, 1598. február 26. HHSa MEA RA, Fasc. 95.a Fol. 218r.-220r.

²¹⁶ Mátyás főherceg válasza a birodalmi gyűléshez, 1598. február 26. HHSa MEA RA, Fasc. 95.a Fol. 220r.-221v.

birodalom Rajna menti tartományai teljesen kimerültek. Mégis a Német-római Birodalom megvédésére az összegyűlt hajlandónak mutatkoztak három évre 60 *Römermonat* megszavazni, amelyet 20-20 hónaponként terveztek befizetni. A fizetési határidőket tekintve a választófejedelmek kollégiuma a már jól bevált sémához ragaszkodott, míg a két másik kúria képviselői elfogadhatónak tartották a császári oldal tervét azzal a kikötéssel, hogy amennyiben nem tudják a rájuk eső adó György napi részét időben teljesíteni, nem esik bántódásuk.²¹⁷ Az összegyűlt újfent kérték az uralkodót, hogy abban az esetben azonban, ha a megadott fizetési határidők lejárta előtt az udvar békét kötne a törökkel, akkor a segélyt ne kelljen tovább fizetniük.²¹⁸

A három kúria képviselői ismételtén kifejtették, hogy a birodalmi hadügyre tekintettel célravezetőbbnek tekintenék, ha úgy, mint régen (1570 előtt) a birodalmi fizetőmesteri hivatal tevékenységét a rendek és az uralkodó közösen felügyelné, így a kifizetések pontosabbá és biztosabbá válnának. Tervezetük szerint a birodalmi fizetőmesteri hivatal ellátásával megbízott Nürnberg és Augsburg városok gyűjtötték volna össze a megszavazandó segélyt a *Legstatt*-okból és a rendektől. A bevételekről és kiadásokról készült jegyzéket mind a rendeknek, mind a császárnak, mind pedig a birodalmi hadifelügyelőnek át kellett volna adniuk. A pénzt ezután a birodalmi főhadbiztosi (*Reichs Kriegs Commissarie*) posztra az uralkodó és a rendek által kinevezett személynek – az elképzelés szerint a Johannita Lovagrend német mesterének, Johann Riedesel von Cambergnek – kellett volna átadni, akinek feladatul szabták, hogy a segélyből felfogadott seregeket fizesse, felügyelje mustrájukat, s minden visszaélési lehetőséget megakadályozzon.²¹⁹

Öt nap elteltével a császári oldal átadta a rendek képviselőinek a válaszát. Mátyás főherceg – mint a császár képviselője – elfogadta a rendek ajánlatát a hozzájárulás mértékét illetően (3 évre 60 hónap *Römermonat*), de a fizetési egységekben módosítást ajánlott. Ismét a légből kapott híresztelésre hivatkozva – miszerint ez évben (1598) a szultán nagy haddal készül Bécs ostromára – azt kifogásolta a császári oldal, hogy a tervezett 20 hónap segélyből mindössze 12000 katonát lehet kiállítani hat hónapra. Ezért azt kérték az irat összeállítói, hogy az évre (1598) 30 vagy legkevesebb 25, a következő évben 20, míg a harmadik évben 10 vagy 15 *Römermonat* fizessenek ki a rendek. A fizetési terminusokat tekintve újra a György (április 24.), Jakab (július 25.) és Mihály (szeptember 29.) napi határidőket tartotta a császári küldöttség a legmegfelelőbbnek a hadak fizetésére.²²⁰

²¹⁷ A birodalmi gyűlés második válasza, 1598. március 13. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 320r.-322r.

²¹⁸ A birodalmi gyűlés második válasza, 1598. március 13. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 322v.

²¹⁹ A birodalmi gyűlés második válasza, 1598. március 13. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 323r.-324v.; Schulze 1978. 326.

²²⁰ A császári követség második válasza, 1598. március 18. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 351r.-353v.

Az iratból kiderül, hogy az udvar továbbra sem volt hajlandó lemondani azon jogáról, hogy a birodalmi fizetőmesteri hivatal munkáját egyedül felügyelje, s mind erre a posztra, mind pedig segédeivé az uralkodó nevezhessen ki megfelelő személyeket. Nürnberg és Augsburg városok bevonását a birodalmi adó begyűjtésébe, mint közös kontroll alá kerülő szervezett segítséget, elfogadhatónak tartotta a császári követség. A birodalmi főhadbiztosi hivatal létrehozásával kapcsolatban Mátyás főherceg azon véleményét fejtette ki, hogy ezt a posztot egy személy nem tudja ellátni. Ráadásul olyan magas rangú személy kinevezésére lenne szükség, akinek fizetése jelentős összegeket vonna el a birodalmi segélyből. Emellett, ha a birodalom rendjei úgy gondolják – zárta gondolatait a császári követség – hogy külön mustra és hadi felügyelőre lenne szüksége, úgy azt a személyt illetve személyeket mind a császárra, mind pedig a birodalomra fel kell esketni.²²¹

A rendek március 25-án – immáron harmadik – válaszukban elfogadták a fizetési terminusokat (György, Jakab és Mihály napja), illetve azt, hogy 25, 20 és 15 egységekre bontva fizessék be a 60 *Römermonat*ot. Többi, az adóval kapcsolatos kérdésben kitartottak a március 13-i beadványukban kifejtett álláspontjuk mellett.²²²

Mátyás főherceg március 27-i – végső – válaszában a befizetési késéssel kapcsolatban kérte a rendeket, hogy a György napi terminusnál két-három hétnél nagyobb csúszás ne történjen.²²³ Az udvar feltételeit a rendek négy nappal későbbi válaszukban el is fogadták.²²⁴

A birodalmi fizetőmesteri hivatal ellenőrzésének megosztására a császári küldöttség kitérő választ adott, mondván a főhercegnek az uralkodóval ezt meg kell tárgyalnia.²²⁵

A birodalmi gyűlés határozatait 1598. április 6-án hirdették ki. Hasonlóan az 1594. évi birodalmi gyűlés végzéseiről kiadott irathoz, ebben az esetben is a császári oldal fontosnak tartotta, hogy immár nem csupán a rendek, hanem az egész birodalom előtt megvilágítsa, miért is volt szükség összehívni a legfőbb döntéshozó grémiumot. Az irat ezen részének tartalma rövidítve és tartalmilag megegyezett a propozíció bevezetőjével.²²⁶

Az udvar megkapta a rendektől a 60 *Römermonat* birodalmi segélyt, a kért fizetési feltételek mellett. Az irat nem tett említést arról, hogy békekötés esetén a fennmaradó adóhátralékkal mi történjen.²²⁷ A birodalom rendjei a császárra bízták a segély

²²¹ A császári követség második válasza, 1598. március 18. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 354r.-355v.

²²² A birodalmi gyűlés harmadik válasza, 1598. március 25. HHStA MEA RA, Fasc. 95.a Fol. 330r.-333r.

²²³ Mátyás főherceg végső válasza, 1598. március 27. HHStA MEA RA, Fasc. 95.a Fol. 344r.-v.

²²⁴ A birodalmi gyűlés végső válasza, 1598. március 31. HHStA MEA RA, Fasc. 95.a Fol. 350r.-352r.

²²⁵ Mátyás főherceg végső válasza, 1598. március 27. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 344v.

²²⁶ Az 1594. évi birodalmi gyűlés összehívásának megindokolása a birodalmi gyűlés végzéseiben: Wölfinger 1994. 6–9.; A birodalmi gyűlés határozata, 1594. HHStA MEA Fasc. 91. Fol. 1r.-3r.; Az 1598. évi birodalmi gyűlés összehívásának megindokolása a birodalmi gyűlés végzéseiben: A birodalmi gyűlés határozata, 1598. HHSA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 384r.-387r.

²²⁷ A birodalmi gyűlés határozata, 1598. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 387r.-v.; Mayr 1912–1913. 263.; utal a 60 római hónap segélyre Magyarország története III/1. 687.; Tóth 2000. 110.

felhasználásának módját, ám kikötötték, hogy a felfogadandó ezredesek a birodalomban birtokkal rendelkező, képzett és ügyes személyeknek kell lenniük. A toborzott csapatokat pedig mind az uralkodó, mind a Német-római Birodalom nevére eskessék fel, s csak a török ellen küldjék ezeket háborúba.²²⁸ Figyelembe véve azt, hogy a kúriák tárgyalásain felmerült annak a lehetősége is, hogy egy birodalmi főparancsnok javára a császár mondjon le a rendek által nyújtott segélyen felfogadott csapatok irányításáról, ezek a feltételek már inkább egy az udvarnak megfelelő kompromisszumot tükröznek.²²⁹

Mindezeken túl a császári követség elérte, hogy meghatározott vészhelyzetben (ha a török szultán személyesen vonul a magyar hadszíntérre, ha a török túlerőbe kerül, ha a császári-királyi csapatok vereséget szenvednek, ha a török Bécszet ostromolja) az alsó- és felső-szász, a bajor, a frank, valamint a sváb kerületek jól felszerelt csapatokat állítsanak ki. A *Nachzug* kiállításához szükséges költségek fedezésére pedig a birodalmi rendeknek kvótájuk szerint megosztva 10 *Römermonat*ot kellett két terminusban (Jakab és Mihály napja) 1598-ban Nürnbergbe, Frankfurtba vagy Lipcsébe befizetniük.²³⁰ Bécs véd műveinek kiépítésére azonban az udvar nem kapott külön támogatást a birodalmi gyűléstől.²³¹

A birodalmi gyűlésen – hasonlóan az 1594. évi birodalmi gyűlés határozataihoz – a rendek és az uralkodó megállapodtak az adó megfizetését halogatók megbüntetésével kapcsolatban. Az udvar azokat a rendeket, akik Alsó- vagy Felső-Ausztriában is földterületeket bírtak mentesítette mindkét (birodalmi és tartományi) adó egyidejű megfizetése alól.²³²

A birodalmi fizetőmester és főhadbiztos ügyében a birodalmi gyűlés határozata kimondta, hogy a császárnak jogában áll ezeknek a posztoknak betöltésére javaslatot tenni. A kiválasztott személynek mind a birodalomra, mind pedig az uralkodóra fel kellett esküdni. A rendek emellett megkapták azt a jogot, hogy mindkét felekezetből egy-egy hercegi rangú személyt kijelöljenek, akik a leendő hivatalviselők kiválasztását, felfogadását és eskütételét ellenőrzik.²³³ Ezen pontoknak megfelelően a mainzi érsek megszövegezte a birodalmi fizetőmester és a főhadbiztos instrukcióit.²³⁴

A császári oldalt, összehasonlítva az 1594. évi birodalmi gyűlés határozataival, presztízsveszteség érte az adó megszavazásával kapcsolatban. Az uralkodó a háborús

²²⁸ A birodalmi gyűlés határozata, 1598. HHSA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 387v.-388r.; Benda 1983. 665.

²²⁹ Schulze 1978. 325.

²³⁰ A birodalmi gyűlés határozata, 1598. HHStA MEA Fasc. 94. Fol. 397v.-400r.; Schulze 1978. 212–215.; Heischmann 1925. 107.; Stieve 5. kötet 418.

²³¹ A birodalmi gyűlés határozata, 1598. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 397r.-v.

²³² A birodalmi gyűlés határozata, 1598. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 388v.-391r.

²³³ A birodalmi gyűlés határozata, 1598. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 388r.-v.; Schulze 1978. 327.

²³⁴ A birodalmi fizetőmester instrukciója, 1598. június 17. HHStA MEA RA, Fasc. 95.a Fol. 553r.-560v. A birodalmi főhadbiztos instrukciója, 1598. június 13. HHStA MEA RA, Fasc. 95.a Fol. 548r.-551v.; Schulze 1978. 327.

kiadások hihetetlen mértékű megnövekedése, saját országainak és tartományainak anyagi kimerülése, valamint – ezzel összefüggésben – kényszerű, magas kamatú kölcsönök felvétele miatt kénytelen volt a Német-római Birodalom rendjeinek támogatását kérni úgy, hogy az előző töröksegély teljes kifizetésére még nem került sor. Az udvari tanácsosok – szakítva az 1576 óta – meglévő gyakorlattal, már a propozícióban meghatározták a várt segély mértékét: 150 *Römermonat* öt évre egyenletesen szétosztva. A rendek ezzel szemben csak 30 hónapnyi támogatást szerettek volna jóváhagyni, hivatkozva arra, hogy a birodalom kimerült a francia és németalföldi háborúk és a török hadszíntérre vonuló csapatok pusztításaitól. A második tárgyalási fordulóban ajánlotta meg azt az adómértéket (60 hónap) a három kúria, amelyet már a császári oldal elfogadhatónak talált. Az udvari diplomácia 1570-ben szenvedett ilyen mértékű vereséget utoljára. Akkor Speyerben a rendek, az előterjesztésben kért 50 hónap helyett²³⁵ csak 12 *Römermonat* segélyt hagytak jóvá. 1598-ban Regensburgban a három kúria a propozícióban kért támogatásnak csak a kétötödét szavazta meg.

A császári oldal ezen a birodalmi gyűlésen ismét felvette a *Gemeiner Pfennig*, mint a birodalmi adó fizetési egységének jóváhagyását. A kérést azonban a rendek nem támogatták. A fejedelmek kollégiumában – a bajor követ vezetésével – a többség 28:19 arányban leszavazta az adóbehajtás ezen formájának megajánlását.²³⁶

²³⁵ Lanzinner 1993. 315–320.; Bagi 2001. 83.

²³⁶ Schulze 1978. 187.; Stieve szerint 37:22 arányban utasították el a rendek. Stieve 5. kötet 392; Koller 1990. 325.

2. táblázat: Az 1597/1598. évi regensburgi birodalmi gyűlés töröksegéllyel kapcsolatos tárgyalásainak összefoglalása

	Császári oldal		A birodalmi rendek
Propozíció	<i>Gemeiner Pfennig</i> vagy 150 <i>Römermonat</i> 5 évre	Válasz a császári propozícióra	30 <i>Römermonat</i> 2 évre
A császári oldal válasza	100 <i>Römermonat</i> 4 évre vagy 90 <i>Römermonat</i> 3 évre vagy 15000 gyalogos és 5000 lovas kiállítás	A birodalmi rendek második válasza	60 <i>Römermonat</i> 3 évre
A császári oldal második válasza	60 <i>Römermonat</i> 3 évre 25, 20, 15 vagy 30, 20, 10 hónap megoszlásban	A birodalmi rendek harmadik válasza	60 <i>Römermonat</i> 25, 20, 15 hónap megoszlásban

A birodalmi fizetómesteri hivatal felett gyakorolt kinevezési és ellenőrzési joga illetve a birodalmi főhadbiztosság felállítása körül kirobbant vita szintén tekintélyvesztéssel fenyegette az uralkodót. A császári hadvezetés hatékonyságával illetve az addig megszavazott támogatás felhasználásával elégedetlen rendek a szó szoros értelmében rendkívüli segélyért cserében teljes ellenőrzést követeltek a segély be- és kifizetései fölött. Egyrészt ezzel csorbítani kívánták az uralkodó jogkörét és politikai mozgásterét, másrészt úgy gondolták, hogy egy a birodalom rendjeinek alárendelt fizetómester lehetővé tenné a segély megfelelő alkalmazását.²³⁷

Az egyébként a császári diplomácia egyik legfőbb támogatójának számító Wolf Dietrich von Raitenau salzburgi érsek már 1594-ben azt követelte a fejedelmek kollégiumában, hogy a rendek által kinevezett fizetómester ellenőrizze a birodalmi segélyből történő kifizetéseket. Ennek a javaslatnak a benyújtására a császári-királyi haderő rossz szervezetről és ellátásáról 1592–1593 fordulóján szerzett tapasztalatai ösztönözték.²³⁸ 1598. január 8-án a bajor herceg követei álltak elő hasonló követeléssel, amelyet a kúria többsége elfogadott. Ez a megoldás azonban már egy kompromisszum eredményének tekinthető, hiszen a legmesszebbmenő követelés szerint, az uralkodónak le kellett volna mondani a birodalmi segélyből felállított csapatok irányításáról egy birodalmi hadúr javára. A Salzburg és Bajorország között a fejedelmek kollégiumának vezetéséért folyó harc miatt az érsek képviselői a segély császári ellenőrzés alatt maradása mellett kardoskodtak. A birodalmi

²³⁷ Koller 1990. 35.

²³⁸ 1594. június 17-én adta elő javaslatát a salzburgi érsek. Schulze 1978. 321.; Mayr 1912–1913. 195–207, 220.; Stieve 4. kötet 216.

fizetőmesteri hivatal rendi ellenőrzés alá vonását a másik két kúria is támogatta. Márciusra a fejedelmek kollégiuma arra tett javaslatot, hogy Augsburgot és Nürnberget kellene megbízni az adó beszédésével. A választófejedelmek tanácsa mindezt megtoldotta egy újabb javaslattal, miszerint Johann Riedesel von Camberg, a Johannita Lovagrend német mestere legyen a birodalmi főhadbiztos, akinek feladatául a befizetések ellenőrzését és a birodalmi pénzen fölfogadott katonák kifizetését tették volna.²³⁹

A rendek elképzelése azonban zátonyra futott. A két város vonakodott elfogadni a számukra kínos feladatot, hiszen – hozzá kell tenni – joggal tartottak attól, hogy ellepik őket az elmaradt zsoldjukat követelő fizetetlen katonák.²⁴⁰ A választófejedelmek kúriája ezért felkérte az uralkodót arra, hogy a posztra alkalmas személyt ajánljon. A császár természetesen Geizkopflert javasolta, aki június 17-én írta alá új – a mainzi érsek által megfogalmazott – kinevezését. A rendek pedig Philipp Ludwig pfalz-neuburgi grófot és Georg Ludwig leuchtenbergi grófot jelölték ki arra, hogy ellenőrizzék a régi-új birodalmi fizetőmester tevékenységét.²⁴¹ Munkájának támogatására a birodalmi gyűlés egy adjutánst is kirendelt mellé Valentin Funck lindai polgármester személyében.²⁴² Philipp Ludwiggal kapcsolatban meg kell említenünk, hogy az ismét kiújuló lutheránus – kálvinista ellentét, valamint saját meggyőződéséből a császári oldal politikáját támogatta a birodalmi gyűlés kezdetétől.²⁴³

A birodalmi főhadbiztosi hivatal szintén kompromisszum eredményeként jöhetett létre. A már nyolcvanas éveiben²⁴⁴ járó Riedesel von Camberg 1598. március 12-én meghalt, s a rendek kényszerhelyzetbe kerültek. Március 31-én Mátyás főherceg arról tájékoztathatta II. Rudolfot, hogy immáron ennek a hivatalnak a betöltésére is az uralkodó tehet javaslatot. Az udvar választása egyik megbízható korábbi követére Johann Eustach von Westernachra, a Német Lovagrend margentheimi és kapsenburgi kontúrjára esett, akinek a birodalmi fizetőmesteréhez hasonló feltételekkel állította össze instrukcióját a mainzi érsek. Tevékenysége ellenőrzésére a Geizkoflert is felügyelő két birodalmi grófnak joga és kötelessége volt saját megbízottjait kirendelni.²⁴⁵

²³⁹ Schulze 1978. 325–326.

²⁴⁰ Nürnberg város követének emlékirata. HHStA MEA RA, Fol. 95.a Fasc. 347r.-349v.; Schulze 1978. 326–327.

²⁴¹ A birodalmi fizetőmester instrukciója, 1598. június 17. HHStA MEA RA, Fasc. 95.a Fol. 553r.-560v.; A birodalmi gyűlés határozata, 1598. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 388r.-v.; Schulze 1978. 327.; Müller 1938. 23., 30.

²⁴² A birodalmi fizetőmester adjutánsának instrukciója, 1598. július 15. HHStA MEA RA, Fasc. 95.a Fol. 575r.-579r.

²⁴³ Kossol 1976. 105–120.

²⁴⁴ Nehéz elhinni, hogy a birodalom rendjei komolyan gondolták azt, hogy egy ilyen sok utazással járó pozíció betöltését egy élemedett korú aggastyánra bizzák.

²⁴⁵ Schulze 1978. 327.; A birodalmi hadbiztos instrukciója, 1598. június 13. HHStA MEA RA, Fasc. 95.a Fol. 548r.-551v.; A birodalmi hadbiztos instrukciója, 1598. június 17. ÖStA Hoffinanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv (HKA) Instruktionen (Instr.) Sign. 334. Fol. 1-6.

A rendek által még a birodalmi gyűlés előtt meghatározott követelések (mint például a birodalomban forgalomban lévő érmék értékének vagy az osztrák tartományok vallási helyzetének az ügye) megtárgyalását a császári követségnek sikerült újra az 1599. február 1-ére Speyerben összehívott deputációs gyűlésre elhalasztatnia.²⁴⁶

Az 1597/1598. évi regensburgi birodalmi gyűlésen az udvarnak a tárgyalások során elszenvedett kudarcait több okra is vissza lehet vezetni. Egyrészt a császári követség kénytelen volt a Német-római Birodalom támogatását kérni úgy, hogy az előző töröksegély teljes kifizetésére még nem került sor, így a rendek nagyobb politikai mozgásteret kaptak az adómegajánlás kérdésében. Erre hajlandónak is mutatkoztak a rendek, az udvar jogkörének megkurtításával az adó befizetésével és szétosztásával kapcsolatban, bár mint ahogyan láttuk, végső soron kísérletük zátonyra futott.

Másrészt az egyre inkább kiéleződő protestáns–katolikus ellentét is korlátozta a császári diplomácia lehetőségeit.

Harmadrészt a németalföldi és a francia (vallás) háborúk áttérjedése (spanyol zsoldosok erőszakos beszállásolása) a birodalom nyugati tartományaira illetve a vallon, francia és lotaringiai zsoldosok megmustrálása és átvonulása ezeken a területeken olyan mértékű veszteséget okozott, hogy a trieri és a kölni érsek kérte az adó rájuk eső részének elengedését. (1598. június 13-án kelt levelében a vallon csapatok mustrahelyéül kijelölt Aachen városának előljárói is arról panaszkodtak Hans Reinhard von Schönenbergnek, akit az uralkodó a Lotaringiában, Németalföldön és a Rajna mentén folyó toborzások felügyeletével bízott meg, hogy birtokaik a németalföldi háború miatt elpusztultak, lakosaik pedig elszegényedtek, s tömegesen menekültek családjaikkal együtt a várható megpróbáltatások elől.²⁴⁷) A három kúria képviselői igyekeztek kihasználni az adott politikai helyzetet, hiszen a török segély megszavazását a birodalom békéjének és biztonságának helyreállításával kívánták összekapcsolni. A nyugati területek hadszíntérré válására hivatkozó rendek adójával a prágai udvar nem vagy csak igen mérsékelt mértékben számolhatott.²⁴⁸ Nem meglepő tehát, hogy a választófejedelmek kollégiumában a császári követség célja eléréséhez – a tárgyalások megkezdését követően – csak a mainzi érsek és a szász választófejedelmi adminisztrátor feltétlen támogatásában bízhatott, míg a trieri és a kölni érsek jóváhagyását a rájuk eső adóegység jelentős csökkentésével biztosíthatta.²⁴⁹ A birodalmi gyűlés határozata azonban

²⁴⁶ A pfalzi választófejedelem azt ajánlotta még a birodalmi gyűlés megkezdése előtt, hogy szemben az uralkodói akarattal, ne csupán a török kérdést tárgyalják meg az egybegyűltek. Schulze 1978. 139.; A speyeri deputációs gyűlésről: A birodalmi gyűlés határozata, 1598. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 404v.-405r.

²⁴⁷ Aachen város levele Hans Reinhard von Schönenbergnek 1598. június 13. Österreichischer Staatsarchiv (ÖStA) Kriegsarchiv (KA) Alte Feldakten (AFA) 1598/6/4.; Sahin-Tóth 2004. 1165.

²⁴⁸ Schulze 1978. 171–172. A birodalmi gyűlés válasza a császári propozícióra, 1598. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 192r.-v.; A birodalmi gyűlés határozata, 1598. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 393v.-394r.

²⁴⁹ Schulze 1978. 135., 231., 238.

kötelezte a vesztfáliai rendeket, hogy az 1594-ben részükre meghatározott három hónapnyi töröksegélyt fizessék be három részletben (1598 Jézus születése napja, 1599 György és Jakab napja) a kijelölt városokban.²⁵⁰

Negyedrészt az udvari diplomácia legfőbb támogatói sem mutattak hajlandóságot arra, hogy az uralkodó kérését maradéktalanul kiszolgálják. A birodalmi rendek érzelmi és értelmi meggyőzésében kulcsszerepet játszó belső-ausztriai követség beadványának udvarellenes élet csak Mátyás főherceg határozott tiltakozása tompította valamelyest.²⁵¹ A fejedelmek tanácsában az udvar török politikájának legfőbb szószólói, Salzburg és Bajorország, szintén saját céljaik (a kollégium direktóriumának megszerzése) elérésének rendelték alá a császári követség indítványainak támogatását vagy elutasítását. Ez pedig azt eredményezte, hogy Salzburg az adómegajánlás január 8-i tárgyalásán két évre 16 hónapot lett volna hajlandó megszavazni és összefogva a kollégium protestáns rendjeivel a törökkel kötendő béke megkötése mellett kardoskodott, s a többségi elv érvényességét hangsúlyozta az adó megszavazásánál.²⁵² Ezzel szemben a bajor követek által indítványozott 30 *Römermonat*-ot a kúria többsége elfogadta.

Hasonló, szinte már antagonisztikus ellentét alakult ki egy másik kérdés kapcsán is a fejedelmek kollégiumának két vezető rendje között. A birodalmi fizetómesteri hivatal rendi felügyelet alá vonását ugyanis Bajorország képviselői indítványozták, míg a salzburgi követek – szemben saját 1594. évi javaslatukkal – az eddigi gyakorlatot találták a legmegfelelőbbnek.²⁵³

Mindezen nehézségek ellenére az összegyűlt rendek többségét az értelmi és érzelmi érvek meggyőzték a törökelleni segély megszavazásának szükségességéről: a császári diplomácia érvrendszerének középpontjába immár nem a török békebontást állította, hanem a magyar végvárvonat két kulcserődítményének elvesztésére hivatkozott, amely a közvetlenül Habsburg kormányzat alatt álló örökös tartományok és királyságok mellett a Német-római Birodalmat is az oszmánok támadásával fenyegette.

A protestáns rendek is 1594-hez hasonlóan felismerték a török fenyegetés komolyságát, s nem kívánták az uralkodót támogatás nélkül hagyni oszmán ellenes harcában, de tiltakozásul a többségi szavazás érvényessége ellen a maguk részéről csak 40 *Römermonat* segély kifizetésére tettek javaslatot, sőt a birodalmi segély általuk jóváhagyott mértékét sem voltak hajlandóak befizetni. A protestáns rendek egységes fellépése a töröksegély ügyében ezúttal is illúzióvá vált. 1599 júliusában Pfalz-Neuburg és Öttingen jelezte, hogy hajlandó

²⁵⁰ A birodalmi gyűlés határozata, 1598. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 393v.-394r.

²⁵¹ Schulze 1978. 105–106.; A belső-ausztriai követek beadványa a birodalmi gyűléshez, 1598. január 18. HHStA MEA RA, Fasc. 95.a Fol. 163r.-170v.

²⁵² Schulze 1978. 148.

²⁵³ Schulze 1978. 148., 165–167., 325.; Mayr 1912–1913. 255–266.

befizetni az adót. A kisebb protestáns rendek pedig a bizonytalanná vált politikai támogatás miatt és a fiskális perekből való félelemből szintén teljesítették fizetési kötelezettségüket. Az “ellenzék” vezetői Kanizsa török elfoglalása (1600. október 22.), valamint az ellenük hozott kamarabírósi ítéletek után maguk is keresték a megegyezést lehetőségét az udvarral. Ez 1603 februárjában Heidelbergben meg is valósult.²⁵⁴

Württemberg ez alkalommal sem tartott hitsorsosaival, s elfogadta a többségi akaratot, azaz a 60 *Römermonatnyi* töröksegély jóváhagyását a birodalmi gyűlésen.²⁵⁵

²⁵⁴ Schulze 1978. 167–168., 231–236., 358.; Kossol 1976. 117–118.

²⁵⁵ Schulze 1978. 109., 232.; Kossol 1976. 108.

1. 4. A regensburgi birodalmi gyűlés, 1603

A 17. század első évére az 1598-ban Regensburgban jóváhagyott birodalmi segély kifizetési határideje lejárt, s az udvart a magyarországi hadi események és pénzügyei helyzetének rohamos romlása újabb támogatás kieszközlésére ösztönözte: Kanizsát 1600. október 22-én Georg Paradeiser szabad elvonulás fejében átadta a töröknek, s ezzel a Stájerországot védő végvárvonalat súlyos és nehezen pótolható veszteség érte.²⁵⁶

1598 áprilisában Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem lemondott trónjáról, országát átadta a császári megbízottaknak (Szuhay Istvánnak²⁵⁷, Bartholomeus Pezzennek, Istvánffy Miklósnak²⁵⁸) és elvonult a neki uralkodásra kijelölt oppeln-ratiborn-i hercegségbe.²⁵⁹ Erdély politikai stabilitása megrendült: a császár képtelen volt megvédeni az országot. Az udvar erejéből csak arra futotta, hogy az éppen aktuális önjelölt trónkövetelőt eltávolíttassa.²⁶⁰ Prágában Erdély és Havasalföld esetleges elvesztését súlyos csapásként értékelték, hiszen "... ezáltal a tatárok... annál szabadabban támadhatnak, [és] a törökök is a jövőben annál hatalmasabbá növekedhetnek a keresztény országokkal szemben."²⁶¹

A törökkel folytatott béketárgyalások 1599-ban és 1600-ban szintén nem vezettek eredményre. A háborút folytatni kellett, de ez jelentős költségekkel járt együtt, amit az udvar saját országai és tartományai jövedelméből képtelen volt finanszírozni. Mindezek miatt már 1601 januárjában az udvar levélben fordult a választófejedelmekhez, kérve támogatásukat egy újabb birodalmi gyűlés kiírásához.²⁶² A mainzi érsek 1601. február 16-án körlevéllel fordult a választófejedelmekhez a birodalmi gyűlés összehívásának tárgyában.²⁶³ Johann Eustach von Westernach pedig az 1601. február 24-én kelt a pfalzi választónak írt levelében a már fenn

²⁵⁶ A kanizsai vár átadásáról: Tóth 2000. 322–323.; Magyarország hadtörténete, 225.; Molnár 1987. 78–81.; Stieve 5. kötet 552.; Mayr 1912–1913. 273.; Mayr-Deisinger 1886. 80. A Kanizsával szembeni végvidék felállításáról: Kelenik 2005. 311–359.

²⁵⁷ Szuhay István váci püspök királyi kamarai elnök volt 1596-tól haláláig, 1608-ig. Fallenbüchl 1988. 110.

²⁵⁸ Istvánffy Miklós (1538–1615) nádori helytartó 1581 és 1608 között. A magyarországi latin humanista történetírás legjelentősebb alakja. Fő műve: A magyarok történetének 34 könyve. Fallenbüchl 1988. 70.

²⁵⁹ Erdély története 1986. 528–532.; Benda 1986. 58–62.; Báthory Zsigmond lemondásáról: Szamosközy 1977. 51–93.

²⁶⁰ Heischmann 1925. 109.

²⁶¹ II. Rudolf levele a mainzi érsekhez, 1601. HHStA MEA RA, Fasc. 96. Fol. 462v.

²⁶² Mayr 1912–1913. 273.; II. Rudolf levele a mainzi érsekhez, 1601. HHStA MEA RA, Fasc. 96. Fol. 458r.-465v.; A császári propozíció, 1603. HHStA MEA RA, Fasc. 98. Fol. 523r.-v.

²⁶³ A mainzi érsek körlevele a többi választófejedelmekhez, 1601. február 16. HHStA MEA RA, Fasc. 96. Fol. 470r.-472v.

bemutatott okokat szóról-szóra újra elősorolva kérte őt is a birodalmi gyűlés összehívásának támogatására.²⁶⁴

A török kérdésben komolyan érintett és a császári diplomáciát ez ügyben mindig támogatni kész Friedrich Wilhelm szász választófejedelmi adminisztrátor és Maximilian bajor herceg még 1601 februárjában levélben jelezték a mainzi érseknek, hogy a növekvő török veszély miatt maguk is szükségesnek vélik egy újabb birodalmi gyűlés összehívását.²⁶⁵

Joachim Friedrich brandenburgi választófejedelem ezzel szemben a birodalmi főkancellárnak írt február 26-i levelében kifejtette, hogy az őellene illetve más választófejedelmek és birodalmi rendek ellen folyó kamarai perek miatt addig nem tanácsolja a birodalmi gyűlés összehívását, míg ezeket az udvar le nem állítja. Amennyiben ez megtörténik – folytatta fejtegetését a brandenburgi választó – akkor az összegyűlt rendek készségesen fognak tárgyalni és határozni a török elleni háború kérdésében.²⁶⁶

A Coblenzben tanácskozásra összegyűlt négy rajnai választófejedelem (kölni, mainzi, trieri érsek, pfalzi választó) követei 1601. július 27-én a brandenburgi választónak és a szász választófejedelmi adminisztrátornak küldött levelükben támogatásukat fejezték ki a török kérdés megtárgyalására összehívandó birodalmi gyűléssel kapcsolatban, hiszen maguk is belátták, hogy a török előretörés milyen veszélyekkel jár a Német-római Birodalomra nézve. Emellett azonban – Joachim Friedrich-hez hasonlóan – megjegyezték, hogy sérelmeik orvoslása még inkább ösztönözné a rendeket a török háború támogatására: a rendeket, vagyonukat meghaladóan, ne terheljék meg az egyébként önkéntesen megajánlott adóval. A többségi elv ne legyen érvényes a töröksegély megszavazásánál. Az uralkodó további béketárgyalásokat szorgalmazzon a törökkel, illetve a háború továbbfolytatásához a külföldi potentátok segítségét is vegye igénybe. Az újra eszkalálódó spanyol-németalföldi háború miatt megrendült birodalmi békét – 1555. évi az augsburgi birodalmi gyűlés határozatának értelmében – a császár újra állítsa helyre. A négy választófejedelem követei tehát a következő birodalmi gyűléstől mindezen sérelmeik orvoslását várták és remélték, sőt követelték II. Rudolftól.²⁶⁷

²⁶⁴ A pfalzi választófejedelemhez küldött császári követ levele, 1601. február 24. HHStA MEA RA, Fasc. 96. Fol. 484r.-492v

²⁶⁵ Friedrich Wilhelm szász választófejedelmi adminisztrátor levele a mainzi érsekhez, 1601. február 13. HHStA MEA RA, Fasc. 96. Fol. 503r.-508v.; Maximilian bajor herceg levele a mainzi érseknek, 1601. február 25. HHStA MEA RA, Fasc. 96. Fol. 511r.-512v.

²⁶⁶ Joachim Friedrich brandenburgi választófejedelem levele a mainzi érseknek, 1601. február 26. HHStA MEA RA, Fasc. 96. Fol. 525r.-526v.

²⁶⁷ A négy rajnai választófejedelem levele a brandenburgi választóhoz és a szász választófejedelmi adminisztrátorhoz, 1601. július 27. HHStA MEA RA, Fasc. 96. Fol. 595r.-600v

A választófejedelmek kollégiumának hat tagja tehát egyetértett a birodalom rendjeinek összehívásával, még akkor is, ha ettől saját vélt vagy valós – a birodalom kormányzatával kapcsolatos – panaszaik megoldását remélte.²⁶⁸

Az uralkodó a mainzi érseknek 1602. augusztus 2-án írt levelében kifejezésre juttatta, hogy az egyre növekvő török veszély, valamint egyéb sürgős problémák megtárgyalása (a birodalom jogi, forgalomban lévő érmék, a matrikula érték és a németalföldi háború ügye) arra készítette, hogy a választófejedelmek jóváhagyása alapján birodalmi gyűlést hívjon össze. Amely időpontjául 1602. december 1-jét, helyszínéül pedig Regensburgot tűzte ki. A birodalom rendjeinek gyűlésén – az 1597–1598. évi birodalmi gyűléshez hasonlóan – a császár ismét nem kívánt személyesen részt venni, hanem maga helyett teljhatalmú megbízottként Mátyás főherceget akarta elküldeni. Egyúttal II. Rudolf hangot adott azon kívánságának, hogy a tárgyalásokon személyesen részt vevő választófejedelem, vagy annak teljhatalmú követei a császári diplomáciát támogatni fogják.²⁶⁹

Az időpont azonban több mint négy hónapot csúszott. A propozíció magyarázata szerint azért, mert “... az elmúlt őszén [ti. – 1602 őszén – B. Z.] a hadjárat a török ellen, amelyen ő főhercegi felsége [ti. – Mátyás főherceg – B. Z.] személyesen jelen volt, később és lassabban fejeződött be, mint gondolta.”²⁷⁰

1602. november 7-én a propozíció elkészítéséhez szükséges szakvéleményüket a Bécsben hátrahagyott kamarai és haditanácsosok elküldték a harcmezőn lévő Mátyás főhercegnek. Ebben azt javasolták, hogy pénzsegély helyett katonaságot kérjen az uralkodó a birodalom rendjeitől. A tervezet szerint az így kiállított hadat néhány évre, télen-nyáron folyamatosan fegyverben kellene tartani.²⁷¹

A birodalmi fizetőmester 1603. január 8-án készült szakvéleményében azt tanácsolta, hogy az uralkodó a rendektől vagy csapatokat, vagy pedig megfelelő mértékű pénzsegélyt követeljen “egy állandóan szolgálatban álló hadsereg” eltartására. Zacharias Geizkofler azt ajánlotta II. Rudolfnak, hogy az 1597/1598. évvel ellentétben személyesen vegyen részt a birodalmi gyűlésen. Az uralkodó hivatkozva a török háború miatti elfoglaltságaira nem hagyta el Prágát, s maga helyett testvéröccsét, Mátyás főherceget jelölte ki a császári küldöttség vezetőjéül.²⁷²

²⁶⁸ A hat választófejedelem levele II. Rudolffhoz, 1601. HHStA MEA RA, Fasc. 96. Fol. 601r.-604r.

²⁶⁹ II. Rudolf levele a mainzi érsekhez, 1602. augusztus 2. HHStA MEA RA, Fasc. 97. Fol. 20r.-23r.

²⁷⁰ “...im verschinen herbst der Veldtzug gegen dem Turcken, welchem Ire F[ü]r[stliche] D[ur]ch[leuchtigis]t[e] persönlich beigewohnt, sich später vnd langsamer, als ... vermaint gehabt, beendet;...” A császári propozíció, 1603. HHStA MEA RA, Fasc. 98. Fol. 524v.

²⁷¹ Heischmann 1925. 109.

²⁷² Heischmann 1925. 109–110.; A császári propozíció, 1603. HHStA MEA RA, Fasc. 98. Fol. 523v.

A szakvélemények alapján összeállított öt pontból álló proposíció felolvasására a – szokásos ceremóniát követően – 1603. március 21-én került sor, de a tárgyalások megkezdése április közepéig elhúzódott.²⁷³ Az irat a török kérdéssel kapcsolatban – a két megelőző birodalmi gyűlés előterjesztéseihez hasonlóan – három részre tagozódva épült fel és tárta a rendek elé az uralkodó követeléseit.

A proposíció készítői mindenk előtt megindokolták azt, hogy miért volt szükséges a rendeket újból összehívni. A császári oldal az iratban a törökkel folytatott béketárgyalások menetét foglalta össze a három kúria képviselőinek. “... 1599. évben a törökök nagyvezíre, Ibrahim pasa, a tatár kán közvetítésével, aki evégett néhány alkalommal Őfelségéhez embereit elküldte, békét ajánlott.”²⁷⁴ A két küldöttség Buda és Esztergom között egy szigeten kezdete meg a tárgyalást, amely nem vezetett eredményre. A török fél az – előterjesztés szerint – a császári-királyi csapatok által meghódított területeket és várakat visszakövetelte, míg a saját hódításai visszaadásáról hallani sem akart.²⁷⁵ A tárgyalás idejére kötött fegyverszünetet az oszmánok egyoldalúan felmondták, s “... ígéretük ellenére, nagy számú törökkel és tatárral, Őfelsége országaiban, különösen a bányavárosok ellen portyáztak. Ezeket tüzzel-vassal megtámadták. Több mint húszezer embert, fiatal és öreget, akik köztük sok nemes ember és asszony volt, megöltek, részben fogolyként is elhurcoltak.”²⁷⁶ Ezek az események a további béketárgyalás megszakadását idézték elő.

A következő év tavaszán Ibrahim nagyvezír a szultán nevében újra béketárgyalásokat ajánlott a császári udvarba küldött leveleiben. Üzeneteiben – emelik ki a proposíció készítői – a török szokásokkal ellentétben megesküdt az ég és a föld teremtőjére, Mózesre, Dávidra, Salamonra és a szent Evangelistákra, hogy ez alkalommal a tárgyalásokat eredményesen lezárják. Eközben azonban a török “... a pápai várban – amely az osztrák területekhez közel feküdt – állomásozó katonákat pénzzel lázadásra bírta. Ezek legyőzésére és megbüntetésére ezután majd az egész nyarat és legjobb katonáinkat, pénzt és muníciót kellett fordítani és felhasználni.”²⁷⁷ Ezenközben a nagyvezír sem tétlenkedett: seregével meghódította Babócsát,

²⁷³ A császári proposíció, 1603. HHStA MEA RA, Fasc. 98. Fol. 525v.-526r.; Heischmann 1925. 110–111.; Mayr 1912–1913. 273.

²⁷⁴ *Anno funffzehnhundert Neunzig Neun des Türcken Obrister Vezier Ibrahim Bassa durch der Tatern Chan, der deßwegen etlich mahl Zu Irer May[es]t[ä]t, seine Leuth abgesendet, eine friedtshandlung angeboten...* A császári proposíció, 1603. HHStA MEA RA, Fasc. 98. Fol. 527r.-v.

²⁷⁵ A császári proposíció, 1603. HHStA MEA Fasc. 98. Fol. 527r.-v.; az 1599. évi béketárgyalásokra vö. Ivanics 1994. 124–148.; Tóth 2000. 303–306.; Ivanics 1992. 183–199.; Bagi 1998. 4.

²⁷⁶ “...wider hochbeteuerten Verspruch, mitt einer grossen anzahl Turcken vnd Tatern, in Irer May[es]t[ä]t Christliche Landt, sonderlich fur die bergstatt gestraiff, dieselbe mit mordt vnd brandt angegriffen, Vber Zwanzig Tausent Menschen, Jung vnd altt, darunder Vill Adelige Man- vnd frawen personen gewesen, nidergehawen, ... , theils auch gefangklich hinweg gefuhrt.” A császári proposíció, 1603. HHStA MEA RA, Fasc. 98. Fol. 527v.-528r.; A török-tatár portyára vö. Ivanics 1994. 144–145.; Tóth 2000. 306–307.

²⁷⁷ “... ni die Vestung Papa, welche dem Ossterreichischem Bodem gleich Zunechst gelegen, gehabtes Kriegs Volck, durch geltt Zum abfall geraizet vnd bewegt, Zu deren Wider bezwungungh vnd straff hernach fast der ganze Sommer vnd der beste Vorrath ahn Volck, geltt vnd munition gewendet vnd verzehret werden

majd a belső-ausztriai tartományok szempontjából kulcsfontosságú Kanizsa vára alá vonult. A vár ostroma közben a budai beglerbég újra a tárgyalások felvételét ajánlotta. A császár, aki – az előterjesztés szerint – mindig a béke megteremtésére és megtartására törekedett, 1600 szeptemberében elküldte megbízottjait Esztergomba. A tárgyalások ez alkalommal meg sem kezdődhettek, mert a nagyvezír Mátyás főherceghez írt levelében az üggyel kapcsolatban kifejtette, hogy először Kanizsát el kell foglalnia a szultánnak, csak azután lehet a békéről tárgyalni. Erre azonban a vár török megszállása után nem került sor, hiszen az oszmán hadak a Kanizsa környéki terület meghódításába kezdtek, s portyáikkal jelentős pusztítást vittek véghez a Dél-Dunántúlon és Stájerországban.²⁷⁸

Az 1597/98-es propozícióhoz hasonlóan az 1603. évre készült irat összeállítói is kiemelték a birodalmi gyűlés összehívásának okait, hangsúlyozva, hogy a töröktől semmilyen békét sem remélhet a császár, ezért a háborút tovább kell folytatnia. Az előterjesztés – a már megismert koreográfia szerint – második része ezért kiemeli, hogy a Német-római Birodalom rendjeinek segítségével nélkül nem tudja a küzdelmet sikeresen megvívni az Oszmán Birodalommal szemben, hiszen az udvar olyan anyagi helyzetbe került, hogy a küzdelem finanszírozására az uralkodó és királyságainak, valamint tartományainak jövedelmei nem elégségesek.²⁷⁹

Az eddig ismert gyakorlatnak megfelelően a császári követség beadványa minden lehetőséget megragadott a töröksegély megszerzése érdekében. A már szintén megszokottnak tekinthető frázisok mellett az udvar a rendek meggyőzésére új érvekkel állt elő. Az irat 1495-től egészen 1566-ig bezárólag röviden felidézte annak a 13 birodalmi gyűlésnek a végzéseit, amelyek a török kérdéssel foglalkoztak. A császár oldal a rendek érzelmi meggyőzésére illetve büszkeségére alapozta tárgyalási stratégiáját, hiszen ez által kívánta bizonyítani, hogy a birodalom immáron több mint száz éve megtesz mindent, hogy a török zsarnokságot távol tartsák a német nemzettől.²⁸⁰

A török veszélye – fogalmaz az irat – “... még eddig nem csökkent, hanem sokkal közelebb jutott, ... sokkal rémisztőbb.”²⁸¹ A török mind szárazföldön, mind pedig a tengeren jelentős hadat illetve flottát tart fenn, amely sem élelemben, sem más hadi szükségletekben nem szenved hiányt. “... A megfelelő védelem hiányában hamarosan megtörténhet, hogy

mussen...” A császári propozíció, 1603. HHStA MEA RA, Fasc. 98. Fol. 528r.-v. Pápa ostromára további irodalommal Finkel 1992. 451–471.; Tóth 2000. 310–311.; Sahin-Tóth 1999a. 227–239.

²⁷⁸ A császári propozíció, 1603. HHStA MEA RA, Fasc. 98. Fol. 529r.-v. Heischmann szerint a propozíció említést tett az 1601. évi béketárgyalásokról is. Heischmann 1925. 110.; az 1601. évi béketárgyalásokra vö. Papp 2003. 118–153.

²⁷⁹ A császári propozíció, 1603. HHStA MEA RA, Fasc. 98. Fol. 529v.-530v.

²⁸⁰ A császári propozíció, 1603. HHStA MEA RA, Fasc. 98. Fol. 531r.-534v.

²⁸¹ “...noch bißher nitt geringertt, Sondern viel näheter kommen,... viel schrecklicher...” A császári propozíció, 1603. HHStA MEA Fasc. 98. Fol. 534v.

Magyarország, Erdély és Havasalföld teljesen elvesz és neki [ti. – a töröknek – B. Z.] részévé válik, így még inkább kiszélesíti hatalmát.”²⁸²

A török ráadásul nem vonta ki csapatait a hódoltságból téli szállásra, hanem az eddigi gyakorlattal ellentétben – hangsúlyozzák az irat készítői a második szakasz lezárásaként – Budán, Székesfehérváron, Kanizsán és más helyeken jelentős számú hadakat hagyott hátra, jól ellátva ezeket élelemmel és zsolddal, hogy a hadakozásból ne raboljon el sok időt a hadszíntérre vonulás. A szultán sok ezer tatárt is Magyarországra rendelte, “... akik már itt-ott a keresztény tartományokat és embereket tűzzel és karddal megtámadták, elpusztították, és csak az utóbbi időben a felső- és alsó-magyarországi illetve a horvát és stájer végek különböző helyein hihetetlen kárt tettek.”²⁸³

Ha a török nem talál a következő tavaszon és nyáron megfelelő ellenállást a magyar hadszíntéren, akkor hamarosan a német kerületek közül a Magyar Királysághoz legközelebb elhelyezkedőket is megtámadja. Ezért szükség volna egy megfelelő hadsereg kiállítására, de ehhez a birodalom segítségére lenne mindenképpen szükség, mert az uralkodó közvetlenül kormányzott országai a tizenkét éve tartó háborúban teljesen kimerültek.²⁸⁴

Itt elérkeztünk az előterjesztés harmadik eleméhez, a segély követeléséhez. Az előterjesztés, az 1598. évhez hasonlóan, újra kitért arra, hogy a háború költségeinek a fedezését az osztrák örökös tartományok, a Magyar és a Cseh Királyság jövedelmeiből nem lehet fedezni. Az említett országoknak rendes és rendkívüli adójuk mellett még a csapatok vonulásának, élelemellátásának, mustráltatásának, a hadianyag szállításának terheit is viselniük kell. Emellett az uralkodó javainak és jövedelmeinek egy részét bérbe adta vagy eladta, valamint súlyos adósságokba verte magát a magyarországi háború miatt. Ezért a birodalmi rendek “... bőséges, további új támogatása nélkül... Ócsászári Felsége képtelen, hogy ezt a terhet tovább fenntartsa.”²⁸⁵

Az uralkodó a rendektől azonban nem csupán a végvárrendszer költségeinek fedezésére kért segélyt, hanem a mezei hadak felfogadására és eltartására is, felsorolva, hogy mire kell költenie jövedelmeit a háború fenntartásához. Hiszen a törökkel előnyös békét kötni lehetetlen, s ha felfedezik, hogy velük szemben a védelem meggyengült, akkor akár a Német-

²⁸² “...Soltte dan, ... aber in mangel geburlicher gegenwehr baldt eruolgen khan, hungern, Siebenburgen, Walachei vollends verloren, vnd Ime Zu theil werden, so erweiterte sich sein gewaltt vnd macht noch mehr...” A császári propozíció, 1603. A császári propozíció, 1603. HHStA MEA RA, Fasc. 98. Fol. 536r.

²⁸³ “...welche alberiet hin- vnd wider die Christliche Landt vnd Leuth mitt feuer vnd schwerdt angegriffen, verwustet, vnd erst newlicher Zeitt ahn vnderschiedtlichen Orten vf den Ober- vnd Nieder Hungarischen so wohl Crabatichen vnd Stäyrischen Gränizen vnglaublichen schaden gethan....” A császári propozíció, 1603. HHStA MEA RA, Fasc. 98. Fol. 537r.-v.

²⁸⁴ A császári propozíció, 1603. HHStA MEA RA, Fasc. 98. Fol. 536v.-537r.; Heischmann 1925. 111.

²⁸⁵ A császári propozíció, 1603. HHStA MEA RA, Fasc. 98. Fol. 537r.-539r.; “... ohne ... ergiebigen ferner neuen beistandt ... Irer Kay[serlichen] May[es]t[ät]t vnmüglich ist, dissen last lenger vf Zuhalten.” A császári propozíció, 1603. HHStA MEA RA, Fasc. 98. Fol. 539r.

római birodalom területére is betehetik a lábukat – hangsúlyozták a proposíció összeállítói. Az irat Eger és Kanizsa török kézre kerülését hozta fel példaként, amelyek elvesztésével megnyílt az út az oszmán terjeszkedés előtt az örökös tartományok és birodalom felé. Eszerint 1598-ban Győr és Eger volt két azon kiemelt fontosságú vár, amely elvesztésével a német területek veszélybe kerültek, de még ugyanazon év, 1598. március 29-én az előbbi erősséget Adolf von Schwarzenberg²⁸⁶ és Pálffy Miklós²⁸⁷ csapatai petárdával visszafoglalták a töröktől.²⁸⁸ Ráadásul – fogalmaz az irat – Erdély és Havasalföld megszerzése az uralkodó számára semmilyen haszonnal sem járt, “... hanem őket már néhány alkalommal nyílt ütközetben kellett legyőzni és sok vér kiontásával, engedelmességre szorítani.”²⁸⁹

Emellett 1602-ben a török visszafoglalta az előző évben a császári-királyi csapatok által megszállt Székesfehérvárt, s a hírek szerint a következő oszmán hadjárat célja Pest elfoglalása, amellyel újra lehetővé válna számukra az előretörés a Duna völgyében – vázolta a leendő eseményeket és következményét az előterjesztés.²⁹⁰

A háború sikeres megvívásához – az irat összeállítói szerint – egy olyan hadsereg szükséges, amely nem csupán hat hónapig szolgál a harcmezőn, hanem egész évben készenlétben áll. Így még a hadsereg felállításának és eltartásának a költségeit is lecsökkenthetőnek vélték, hiszen meg lehetett volna szabadulni egy sereg járulékos pluszköltség újra és újra történő kifizetésétől: előleg, elbocsátás, mustrálás, fegyvervásárlás, szállítás.²⁹¹

A birodalmi rendektől ezért az uralkodó a birodalom rendjeitől a török elleni háború továbbfolytatásához vagy egy 16000 gyalogosból és 5000 lovasból álló hadsereg felállításának és eltartásának költségeit öt év időtartamra vagy egy ennek megfelelő pénzsegély jóváhagyását szintén öt évre kívánta. Ez az összeg hozzávetőlegesen évi 3,2 millió

²⁸⁶ Adolf von Schwarzenberg (1547–1600. július 26.) 1595-ben vonult Magyarországra az általa toborzott vallon lovassággal. 1596-ban főtábornester, II. Rudolf tanácsosa 1596-tól, majd a következő évtől haditanácsos haláláig. 1597. április 2-től 1599 júliusáig a bécsi helyőrségparancsnok. Győr sikeres visszavétele idején a császári csapatok parancsnoka (1598. március 27.). 1598 és 1600 között győri végvidéki főkapitány. 1599-ben ismét főtábornester és ideiglenesen megbízott főhadparancsnok-helyettes. 1600-ban a pápai vár vallon zsoldosainak lázadása idején kapott halálos fejlövést. L. ADB 33. Band. 261–262., Pálffy 1998. 245–246.; Pálffy 1997a. 277.; Adolf von Schwarzenberg 1598. és 1599. évi főtábornesteri kinevezéséről: Adolf von Schwarzenberg főtábornesteri kinevezése, 1598. július 15. ÖStA KA Best. 597/1598. illetve ÖStA KA AFA1598/7/4.; Adolf von Schwarzenberg főtábornesteri kinevezése, 1599. június 24. ÖStA KA Best. 636/1599. vö. Pálffy 1999. 258–260.

²⁸⁷ Pálffy Miklós életpályájára továbbra is a legjobb és legrészletesebb Jedlicska 1897. 1–77; rövidebb összegzés Julier 1992. 199–220.

²⁸⁸ A császári proposíció, 1603. HHStA MEA RA, Fasc. 98. Fol. 540r.-v.; Győr visszafoglalására további régebbi szakirodalommal újabban I. Veress D. 1993. 85–96.; Pálffy 1999. 221–222.; Tóth 2000. 281–286.

²⁸⁹ “...Sondern Sie schon etlichmahl durch offene Veldtschlachten vnd vergießung vieles bluets Zum gehorsam bringen vnd bezwingen müssen.” A császári proposíció, 1603. HHStA MEA RA, Fasc. 98. Fol. 540v.

²⁹⁰ A császári proposíció, 1603. HHStA MEA RA, Fasc. 98. Fol. 541v.; Székesfehérvár és Pest ostromáról, illetve az 1601. és 1602. év hadieseményeiről részletesen: Tóth 2000. 327–356.

²⁹¹ A császári proposíció, 1603. HHStA MEA RA, Fasc. 98. Fol. 543r.-545r.

rajnai forintot illetve valamivel több, mint 52 *Römermonat*ot tett ki.²⁹² Az udvar számára az adóegységek közül a *Gemeiner Pfennig* jóváhagyása öt évre lett volna a legalkalmasabb, de a propozíció készítői is tisztában voltak azzal a ténnyel, hogy a rendek a *Romzug*ot részesítik előnyben. A császári követség ezért azt kívánta, hogy az összegyűltek vegyék figyelembe a *Römermonat* értékének állandó esését, s támogatásuk mértékét ennek megfelelően szabják meg.²⁹³ Emellett a propozíció ötödik pontjában az udvar javaslatot tett az utóbbi adózási forma megreformálására is.²⁹⁴ A császári oldal felvetette, hogy az összegyűlt rendek ismét fontolják meg a birodalom védelme szempontjából elengedhetetlennek vélt, *Nachzug* feltételeinek újbóli megtárgyalását.²⁹⁵

A rendek már a tárgyalások kezdetén kimutatták hajlandóságukat a török elleni segély jóváhagyására, ha nem is olyan mértékben, mint ahogy azt az udvar elvárta vagy gondolta. A salzburgi érsek követei a bajor herceg tanácsosaival megegyeztek abban, hogy három évre évenkénti 16 hónapnyi segélyt ajánlanak meg az uralkodónak, amely szükség esetén évi 20 *Römermonat* fölé is emelhetnek. Az április 17-én, a fejedelmek kúriájában lezajlott tárgyalás után a rendek három évre 54 hónapnyi támogatás megszavazására tettek javaslatot. Ezzel szemben a választófejedelmek és a városok kollégiuma 40 *Römermonat*os támogatást megfelelőnek ítélte.²⁹⁶ A *Gemeiner Pfenniget*, mint a kivetendő adó behajtási módját, hasonlóan a megelőző két birodalmi gyűléshez, mind a három kúria elutasította.²⁹⁷

A rendek a propozícióra adott 1603. április 26-i válaszukban megismételték a császári előterjesztés főbb pontjait, majd az 1598. évi első válaszukhoz hasonlóan kifejtették, hogy a magyarországi háború támogatása milyen súlyos terheket rótt a birodalom alattvalóira. A rossz termésű évek, a szüntelenül pusztító németalföldi és más háborúk, valamint a zsoldba fogadott csapatok átvonulásával, mustrálásával kapcsolatos panaszok nem csökkentek, "...hanem észrevehetően növekedtek."²⁹⁸ Azonban mindezek ellenére – hangsúlyozza a három kúria képviselői által összeállított irat – a rendek késznek mutatkoztak az uralkodót újra támogatni, elismerve a Német-római Birodalomra is veszélyes helyzet súlyosságát, amelyet Kanizsa török meghódítása teremtett.²⁹⁹

²⁹² Heischmann 1925. 112–113.

²⁹³ A császári propozíció, 1603. HHStA MEA RA, Fasc. 98. Fol. 545r.-547r.; Heischmann 1925. 111.; Koller 1990. 325–326.

²⁹⁴ A császári propozíció, 1603. HHStA MEA RA, Fasc. 98. Fol. 558v.-559r.

²⁹⁵ A császári propozíció, 1603. HHStA MEA RA, Fasc. 98. Fol. 548r.-v.

²⁹⁶ Mayr 1912–1913. 273–274.; Heischmann 1925. 111–112.; Stieve 5. kötet 628.; A választófejedelmek kollégiumának átirata a fejedelmek kúriájához, 1603. április 22. HHStA MEA RA, Fasc. 97. Fol. 141r.-152v.; A fejedelmek kollégiumának határozata, 1603. április 22. HHStA MEA RA, Fasc. 97. Fol. 153r.-157v.

²⁹⁷ Schulze 1978. 188.

²⁹⁸ "...sonder mercklich gewachsen vnd Zugenommen..." A birodalmi gyűlés válasza a császári propozícióra, 1603. április 26. HHStA MEA RA, Fasc. 97. Fol. 129r.-v.

²⁹⁹ A birodalmi gyűlés válasza a császári propozícióra, 1603. április 26. HHStA MEA RA, Fasc. 97. Fol. 129v.-130v.

A kollégiumok válaszukban – előzetes tárgyalásaik eredményének megfelelően – kiemelték, hogy a jóváhagyandó segély fizetési egységeként “...sokkal inkább *Romzugot*, mint az eddig legtöbbször alkalmazott módot kell megszabni.”³⁰⁰

A választófejedelmek, április 22-i átiratukban 40 hónapnyi segély jóváhagyására tettek javaslatot, amelyet a négy elkövetkezendő esztendőben, évenként két terminusra, Jézus születésének napjára és Keresztelő Szent János ünnepére (június 24.) bontva kellett volna a kijelölt birodalmi városokban befizetni. Az iratban egy zárójeles megjegyzés is található, miszerint a kollégiumba delegált megbízottak kisebbsége úgy nyilatkozott, hogy az általuk képviselt választófejedelem (Pfalz) 30, 35 vagy 36 hónapnyi adó feletti hozzájárulás megszavazására nem adott parancsot.³⁰¹

A fejedelmek kollégiuma – április 22-i határozatának megfelelően – 54 *Römermonat* 3 évre történő megszavazását tartotta megfelelőnek. A befizetés terminusait – hasonlóan a választófejedelmek kúriájának döntéséhez – Jézus születésének napjára és Keresztelő Szent János ünnepére (június 24.) határozták meg. A fejedelmek képviselői kérték az udvart, hogy a segély rendkívüli mértéke miatt a császár a további rendkívüli segélyektől kímélje meg a rendeket. A kúriában összegyűltek – az előző birodalmi gyűlés határozata alapján – a birodalmi fizetőmester elszámolásának ellenőrzését is követelték.³⁰²

A birodalmi városok képviselői a választófejedelmek képviselőinek döntéseire hasonlóan 40 *Römermonat* befizetését tartották szükségesnek és elfogadhatónak az elkövetkező négy esztendőre. A fizetési határidők megállapításánál elfogadták a két másik kollégium határozatát, azzal a kitételrel, hogy az első terminust a következő Jakab napra kellene kitűzni.³⁰³

Az udvar által kért *Nachzug*-gal kapcsolatban sem alakult ki ekkor még egységes álláspont a három kúria között. A választófejedelmek feleslegesnek tartották felállítását, mivel a jóváhagyni szándékozott összeg elegendő s inkább kímélik meg a rendeket további költségektől. A fejedelmek kollégiuma, egyetértésben a birodalmi városok képviselőivel az 1598-ban meghatározott elvek szerint újra szükségesnek tartotta a 10 *Römermonat* megszavazását erre a célra.³⁰⁴

³⁰⁰ “...haben sich ... vielmehr vff den Römerzug. Als den bißhero ahn maisten gebrauchligen weg, zu dirigirn vnd richten.” A birodalmi gyűlés válasza a császári propozícióra, 1603. április 26. HHStA MEA RA, Fasc. 97. Fol. 131r.

³⁰¹ A birodalmi gyűlés válasza a császári propozícióra, 1603. április 26. HHStA MEA RA, Fasc. 97. Fol. 131r.-132r.; Schulze 1978. 144.

³⁰² A birodalmi gyűlés válasza a császári propozícióra, 1603. április 26. HHStA MEA RA, Fasc. 97. Fol. 132v.-133v.

³⁰³ A birodalmi gyűlés válasza a császári propozícióra, 1603. április 26. HHStA MEA RA, Fasc. 97. Fol. 133v.-134r.

³⁰⁴ A birodalmi gyűlés válasza a császári propozícióra, 1603. április 26. HHStA MEA RA, Fasc. 97. Fol. 136v.-138r.

A rendeknek adandó válasz kidolgozására az udvar az Udvari Kamarától, a Titkos Tanácstól és Geizkoflertől szakvélemény készítését kérte. Az Udvari Kamara tanácsosai által összeállított irat rámutatott, hogy az 54 hónapnyi segélyből a kívánt nagyságú hadat csak egy évig lehetne fegyverben tartani. Ezért azt ajánlották, hogy a császári oldal válaszában csak a kért had felének – 2500 lovasnak és 8000 gyalogosnak – felszerelésére kérjen támogatást, s mindössze három év időtartamra. Ez a sereg kalkulációjuk szerint hozzávetőlegesen 1,7 millió rénes forintba, azaz 28 és fél *Römermonat*ba kerülne évente, három évre pedig körülbelül 85 hónapot tenne ki a kívánt töröksegély mértéke. Az irat készítői kiemelték, hogy az uralkodó abban az esetben járna a legjobban, ha a rendek saját – a matrikulában meghatározott – egységüket három évre zsolddal és élelemmel ellátnák. A *Nachzug*-gal kapcsolatosan az Udvari Kamara tanácsosai azon véleményüket hangoztatták, miszerint a támogatás alacsony mértéke miatt erre 20 vagy legkevesebb 15 *Römermonat*ot szükséges követelni.³⁰⁵

A Titkos Tanács tagjai – április 30-i ülésükön – azt tanácsolták az uralkodónak, hogy a rendeknek adott válaszban 75 hónap segélyt kérjen. Abban az esetben pedig, ha a kúriák hajlandónak mutatkoznak a *Nachzug* jóváhagyására, akkor csak 60 *Römermonat*ot kívánjanak a birodalmi gyűlésen összegyűltektől.³⁰⁶

Geizkofler szakvéleményében kiszámította, hogy a császár által kért hadsereg öt évi fenntartása összesen 260 *Römermonat*ba kerülne. A rendek – hangsúlyozta a birodalmi fizetőmester – is könnyen beláthatják, hogy az általuk ajánlott 54 illetve 40 hónapnyi támogatás semmire sem lenne elegendő. Ezért a birodalmi gyűlésnek legalább 100 *Römermonat*ot három év időtartamra kellene megszavaznia.³⁰⁷

Mátyás főherceg a birodalmi gyűlésen összegyűlt rendeknek adott május 15-i válaszában megismételte, hogy a háború sikeres megvívásához – amire minden esély megvan, hiszen az Oszmán Birodalom katonai erejét az anatóliai lázadás leköti³⁰⁸ – a *Gemeiner Pfennig* jóváhagyására lenne szükség, azonban a rendek többsége a *Romzug* megajánlása mellett voksolt. A válasz összeállítói kiemelték, hogy a segély mértékében és fizetési határidőkben eltérő javaslatok közül egyedül a fejedelmek tervezete számított a császári oldal számára elfogadhatónak, s jelenthette a további tárgyalások kiindulópontját. Azonban még ebből az összegből sem tartották lehetségesnek egy 5000 lovasból és 16000 gyalogusból álló had felállítását és öt évre a fenntartását, hiszen egy háromezer fős gyalogezred havi költségei 40000, míg 1000 lovas havonkénti zsoldja 20000 rajnai forintot tett ki. Az Udvari Kamara és Geizkofler számításaira hivatkozva a rendeknek adott válasz kihangsúlyozta, hogy a

³⁰⁵ Heischmann 1925. 112–113.

³⁰⁶ Heischmann 1925. 113.

³⁰⁷ Heischmann 1925, 113–114.

³⁰⁸ A dzseláli felkelésről van szó, erre összefoglalóan l. Griswold 1983.; utalásszerűen vö. Tóth 2000. 261., 356., 358.

megajánlott 54 hónapnyi birodalmi támogatás csak egy évre lenne elegendő, főleg hogy a hadállítás költsége 1598 óta is folyamatosan emelkedtek.³⁰⁹

A császári oldal hangsúlyozta, hogy a háború terhei annyira megviselték, hogy a birodalmi gyűlés segélye és a saját országainak és tartományainak hozzájárulása mellett néhány birodalmi kerülettől az udvar katonai és pénzügyi segítséget kért és kapott.³¹⁰

Mátyás főherceg felkérte a rendeket, hogy ismét gondolják át az uralkodó nehéz helyzetét, s legalább 100 *Römermonat*ot hagyjanak jóvá az elkövetkezendő három esztendőre, úgy hogy az első két évben harmincöt-harmincöt hónapot, az utolsó esztendőben pedig a fennmaradó részt fizessék be a kijelölt birodalmi városokban. A fizetési terminusokat illetően az udvari követség arra tett javaslatot, hogy még abban az évben Keresztelő Szent János (június 24.), illetve Jakab (július 25.) és Mihály (szeptember 29.) napján történjen meg az első három befizetés. A következő két esztendőben pedig György, Jakab és Mihály napjára kellett volna kitűzni a fizetés határidejét, hogy ezzel is a hadállítást és fenntartást lehessen támogatni. A remélt 100 hónapnyi segélyből ugyanis az udvar 9000 gyalogost és 3000 lovast tarthatna fegyverben télen-nyáron – emelte ki az irat.³¹¹

A császári küldöttség kifejezte azon óhaját is, miszerint a várható hozzájárulásból az ezt megelőzően kapott kerületi, illetve egyéb segélyek összegét ne vonják le.³¹² A császár – némiképpen saját kívánságaiért cserében – támogatta, hogy a birodalom rendjei által 1598-ban kijelölt ellenőrök megvizsgálják a birodalmi fizetómester számadásait arról, hogy az előző birodalmi gyűlésen megszavazott 60 hónapnyi segélyt mire költötte el az udvar.³¹³

Az uralkodó megbízottja a birodalmi segély mellett, a fejedelmek és a városok kollégiumának határozatára támaszkodva, a rendektől a *Nachzug*-ot jóváhagyását is kérte 20 hónapnyi értékben, amelyet az 1598-ban megállapított feltételek mellett lehetett volna beszédni és felhasználni.³¹⁴

A három kúria képviselői május 25-i – immáron második – válaszukban ismét nem jutottak közös nevezőre a támogatás mértékét illetően. A választófejedelmek és a városok kollégiuma az első válaszukban szereplő támogatás értékét megduplázva 80 hónapnyi töröksegély nyújtására tett javaslatot, úgy hogy a kerületek által adott segélyt nem vonták

³⁰⁹ A császári követség válasza a birodalmi gyűléshez, 1603. május 15. HHStA MEA RA, Fasc. 97. Fol. 166r.-167v.

³¹⁰ A császári követség válasza a birodalmi gyűléshez, 1603. május 15. HHStA MEA RA, Fasc. 97. Fol. 168r.

³¹¹ A császári követség válasza a birodalmi gyűléshez, 1603. május 15. HHStA MEA RA, Fasc. 97. Fol. 169r.-v.

³¹² A császári követség válasza a birodalmi gyűléshez, 1603. május 15. HHStA MEA RA, Fasc. 97. Fol. 170r.

³¹³ A császári követség válasza a birodalmi gyűléshez, 1603. május 15. HHStA MEA RA, Fasc. 97. Fol. 170r.-171r.

³¹⁴ A császári követség válasza a birodalmi gyűléshez, 1603. május 15. HHStA MEA RA, Fasc. 97. Fol. 172r.-v.; Heischmann 1925. 114.; Stieve 5. kötet 636.

volna le a hozzájárulásból. A megszavazandó birodalmi segélyt elképzelésük szerint 1606-ig be kellett volna fizetni, még hozzá úgy, hogy az első terminust még 1603 Jakab (július 25.) napjára tervezték kitűzni, a másodikat pedig Jézus születésnapjára (december 25.). A következő három esztendőben pedig a fizetési határidőket Keresztelő Szent János ünnepére (június 24.) és Jézus születésnapjára állapították volna meg.³¹⁵ A irat – a rendek első válaszához hasonlóan – ismét megemlítette, hogy a választófejedelmek kúriájában helyet foglaló rendek képviselőinek kisebbsége kifejtette, hogy megbízójuk engedélye nélkül 60 hónapnyi segélynél többet nem fogadhatnak el.³¹⁶

Ezzel szemben a fejedelmek kúriája ugyanerre a terminusra 90 *Römermonat* megszavazása mellett kardoskodott. Javaslatuk szerint az első két évben huszonöt-huszonöt, míg a második két esztendőben húsz-húsz hónapot kellett volna a rendeknek a kijelölt birodalmi városokban befizetnie.³¹⁷

A rendek ismételten hangsúlyozták azon kérelmüket, miszerint a császár nem terheli meg őket a birodalmi segélyen túl egyéb rendkívüli vagy kerületi támogatás kérésével.³¹⁸

A *Nachzug*-gal kapcsolatban a rendek a birodalmi kerületeket bízták volna meg azzal, hogy a Német-római Birodalom területe elleni török támadás esetén készen álljanak elhárítására. Összeget azonban, amiből ezen csapatokat ki kellett volna állítani, nem határoztak meg.³¹⁹

A rendek részéről felmerült annak is a lehetősége, hogy II. Miksa császár terveinek megfelelően a Német Lovagrendet a Magyar Királyság területére telepítsék, így egy állandó birodalmi katonai jelenlétet lehetne biztosítani a törökelleni végvidéken.³²⁰

A császári követség a rendek ajánlatával kapcsolatban még mindig elégedetlenségének adott hangot. A május 27-i válaszban kifejtették, hogy a 90 vagy 86 római hónapra négy évre, illetőleg a 80 *Römermonatra* három esztendőre lenne mindenképpen szükség a háború sikeres megvívásának érdekében, amihez mindhárom kúria egységes támogatását kérték.³²¹

Az udvari követség a rendek által ajánlott fizetési határidőket sem tartotta megfelelőnek, hiszen a töröksegély esedékes hányadának kései beszédése súlyos fönnakadást okozhatott a sereg felállításában és eltartásában. Az uralkodót ez kölcsönök felvételére kényszerítette volna. A fizetetlen katonák pedig kénytelenek lennének elmaradt zsoldjuk

³¹⁵ A birodalmi gyűlés második válasza, 1603. május 25. HHStA MEA RA, Fasc. 97. Fol. 177v.

³¹⁶ A birodalmi gyűlés második válasza, 1603. május 25. HHStA MEA RA, Fasc. 97. Fol. 178r.

³¹⁷ A birodalmi gyűlés második válasza, 1603. május 25. HHStA MEA RA, Fasc. 97. Fol. 177v.

³¹⁸ A birodalmi gyűlés második válasza, 1603. május 25. HHStA MEA RA, Fasc. 97. Fol. 178r.

³¹⁹ A birodalmi gyűlés második válasza, 1603. május 25. HHStA MEA RA, Fasc. 97. Fol. 179v.

³²⁰ A birodalmi gyűlés második válasza, 1603. május 25. HHStA MEA RA, Fasc. 97. Fol. 180r.; Heischmann 1925. 114–115.; Mayr 1912–1913. 274.

³²¹ A császári követség nyilatkozata, 1603. május 27. HHStA MEA RA, Fasc. 97. Fol. 196r.-v.

“pótlását” az ártatlan alattvalók kirablásából oldani. Ezért az udvar a következő évekre a Laetare ünnepre és Mária születésének a napjára tűzte volna ki a fizetési terminusokat.³²²

Mátyás főherceg a rendeknek adott második válaszban ismét kifejtette, hogy a rendek által panaszolt rendkívüli segélyekre a rendkívül nagy veszély miatt volt szükség, s egyben reményét fejezte ki, hogy erre a továbbiakban nem lesz szükség, mivel a birodalom a háború fenntartásához megfelelő mértékű támogatást biztosít az udvarnak.³²³

Azért, hogy a töröksegélyből a kerületek ne vonják le a már előzetesen nyújtott támogatásaik költségét, az udvar kénytelen volt beletörődni, hogy a *Nachzug* értékét nem határozták meg, hanem az egyes kerületekre illetve rendekre bízták, hogy a birodalmat fenyegető török támadás esetére megfelelően felszerelt katonasággal álljanak készenlétben.³²⁴

A Lovagrend Magyarországra telepítésére az időt nem látta alkalmasnak a császári megbízott.³²⁵

Három nappal később – 1603. május 30-án – a rendek elfogadták a 86 *Römermonat* támogatás megadását az elkövetkező négy évre, az udvar által megszabott terminusoknak megfelelően.³²⁶

Az 1603. július 3-án kibocsátott birodalmi gyűlési határozat rögzítette és szentesítette a rendek és az uralkodó megegyezését. Az irat – hasonlóan az 1594. és az 1598. évi birodalmi határozatokhoz – először megindokolta a propozíció bevezetőjéből átemelt szövegrészekkel – immáron nem csupán a rendek, hanem az egész Német-római Birodalom előtt a gyűlés összehívásának az okát (a békekísérlet kudarca, a török megbízhatatlansága).³²⁷

A jóváhagyott töröksegély összege mellett, amelyből a birodalmi kerületek támogatását nem lehetett levonni, természetesen meghatározták a fizetési terminusokat is. Eszerint az 1603. évben Jakab napját (július 25.) és Jézus Krisztus születése napját (december 25.), a következő három esztendőben pedig a húsvétot megelőző harmadik hét vasárnapját (Laetare), valamint a Mária születése napját (szeptember 8.) adták meg fizetési határidőnek.³²⁸

Az udvar ismételten megkapta a birodalmi rendektől a felhatalmazást, hogy a befolyt összegeket saját tetszése szerint ossza el, azzal a kikötéssel, hogy ezt semmi egyéb, csak a zsoldba fogadott katonaság fizetésére fordíthatja. Bár az előző birodalmi gyűlés végzésének

³²² A császári követség nyilatkozata, 1603. május 27. HHStA MEA RA, Fasc. 97. Fol. 196v.-197v.

³²³ A császári követség nyilatkozata, 1603. május 27. HHStA MEA RA, Fasc. 97. Fol. 198r.

³²⁴ A császári követség nyilatkozata, 1603. május 27. HHStA MEA RA, Fasc. 97. Fol. 199r.-v.

³²⁵ A császári követség nyilatkozata, 1603. május 27. HHStA MEA Fasc. 97. Fol. 200r.; Heischmann 1925. 115.

³²⁶ A birodalmi gyűlés válasza a császári követség nyilatkozatára, 1603. május 30. HHStA MEA RA, Fasc. 97. Fol. 202r.-204r.; Heischmann 1925. 115.; Stieve 5. kötet 640.; Mayr 1912–1913. 275.; 80 római hónapot említ 4 évre az 1603. évi regensburgi birodalmi gyűlésen Magyarország története III/1. 688.; ez alapján vö. még Tóth 2000. 110.

³²⁷ A birodalmi gyűlés határozata, 1603. HHStA MEA RA, Fasc. 99. Fol. 2.-6.

³²⁸ A birodalmi gyűlés határozata, 1603. HHStA MEA RA, Fasc. 99. Fol. 10.-11.

értelmében a tíz birodalmi kerület képviselőiből, valamint a két – a rendek által megbízott – ellenőrből (Philipp Ludwig pfalz-neuburg-i gróf és Georg Ludwig leuchtenberg-i gróf) bizottság alakult, hogy a birodalmi fizetőmester elszámolásait ellenőrizze.³²⁹

A Német-római Birodalom elleni török támadás esetére az ennek elhárítására rendelt *Nachzug* hiányában a birodalmi gyűlés határozata arra intette a kerületeket és magukat a rendeket, hogy egy ilyen alkalommal megfelelő számú fegyverrel álljanak készen a német területek megvédésére.³³⁰

A birodalmi gyűlésen – hasonlóan az 1594. és az 1598. évi birodalmi gyűlés határozataihoz – a rendek és az uralkodó megállapodtak az adó megfizetését halogatók büntetésével kapcsolatban. Az udvar azokat a rendeket, akik Alsó- vagy Felső-Ausztriában is földterületeket bírtak, újra mentesíteni kívánta mindkét (birodalmi és tartományi) adó egyidejű fizetése alól.³³¹

A rendek és a császári követség tárgyalásai a *Romzug* megreformálását illetve kiegészítését illetően kézzel fogható jelentős eredmény nélkül zárultak le.³³²

Az előterjesztésben a törökkel kötendő előnyös béke lehetetlenségére, az Erdélyi Fejedelemség és a Havasalföldi Vajdaság birtoklására, valamint a Kanizsa elvesztésével súlyos veszélybe került belső-ausztriai tartományok és az egész Német-római Birodalom megvédésére hivatkozó császári udvar az 1603. évi regensburgi birodalmi gyűlésen is az adó megajánlásával kapcsolatban csak részsikereket ért el. Az öt évre 5000 lovas és 16000 gyalogos kiállítására és eltartására kért összesen 260 hónapnyi segélynek időarányosan kevesebb, mint a felét – hozzávetőlegesen 41%-át – szavazták meg a rendek: négy évre 86 *Römermonat*ot. Ez a támogatás is azonban duplája volt a választófejedelmek és a városok kúriájának eredetileg – az előterjesztésre adott válaszban szereplő – felajánlásának, a 40 hónapnyi *Romzug*nak 3 évre történő megszavazásának. A rendek pedig már a propozícióra adott első válaszukban jelezték, hogy az adó felhasználását, a katonaság zsoldba fogadásánál az uralkodó tetszésére bízzák.

3. táblázat: Az 1603. évi regensburgi birodalmi gyűlés töröksegéllyel kapcsolatos tárgyalásainak összefoglalása

	A császári oldal		A birodalmi rendek
--	------------------	--	--------------------

³²⁹ A birodalmi gyűlés határozata, 1603. HHStA MEA RA, Fasc. 99. Fol. 12.-13.; Schulze 1978. 328.

³³⁰ A birodalmi gyűlés határozata, 1603. HHStA MEA RA, Fasc. 99. Fol. 15.-16.

³³¹ A birodalmi gyűlés határozata, 1603. HHStA MEA RA, Fasc. 99. Fol. 18.-24.

³³² A birodalmi gyűlés határozata, 1603. HHStA MEA RA, Fasc. 99. Fol. 50–55.; Schulze 1978. 348.

Propozíció	<i>Gemeiner Pfennig</i> vagy 5 000 lovas és 16 000 gyalogos eltartása öt évre	Válasz a császári propozícióra	A választófejedelmek és a városok kollégiuma: 40 hónap 4 évre. A fejedelmek kúriája: 54 hónap 3 évre
A császári oldal válasza	100 hónapnyi 3 évre.	A birodalmi rendek második válasza	A választófejedelmek és a városok kollégiuma: 80 hónap 4 évre. A fejedelmek kúriája: 90 hónap 4 évre
A császári oldal második válasza	90 vagy 86 hónap 4 évre vagy 80 hónap 3 évre	A birodalmi rendek harmadik válasza	86 hónap 4 évre

A császári követség felvetését, miszerint a súlyos veszélyre és a *Romzug* elértéktelenedésére való tekintettel a birodalmi támogatást a rendek *Gemeiner Pfennig*-ben hagyják jóvá, a kúriák képviselői az 1594. és az 1598. évhez hasonlóan leszavazták. A fejedelmek kollégiumában az ezen adónem mellett kardoskodó ausztriai követek és egyházi klienseik érveivel szemben a többség azt hangoztatta, hogy a birtokok és az alattvalók összeírása és az egész rendszer működtetése túl nagy költséggel járna, s emellett a fejedelmek vagyona nyilvánossá válna. Egyes rendek arra hivatkoztak, hogy saját tartományuk rendjeivel szerződést kötöttek, miszerint a töröksegély alapjának a *Römermonat*ot kell tekinteni.³³³

Azért, hogy a töröksegélyből a kerületek ne vonják le a már előzetesen nyújtott támogatásaik költségét, az udvar kénytelen volt beletörödni, hogy a *Nachzug* értékét nem határozták meg, hanem az egyes kerületekre illetve rendekre bízták, hogy a birodalmat fenyegető török támadás esetére megfelelően felszerelt katonasággal álljanak készenlétben. Ez azonban véleményem szerint nem járt komoly presztízsveszteséggel az uralkodóra nézve.

Talán ennél súlyosabb kudarcnak tekinthető, hogy a matrikula megreformálását és kiegészítését nem sikerült az udvarnak elérnie, hiszen a régi érték visszaállításával (a 128000 rajnai forint az akkori 60000 rénes forint értékének kétszerese volt) a birodalmi töröksegély értéke megduplázódhatott volna: 4 évre 5.000000 forint helyett több mint 10.000000 forint.

Érdemes röviden kitérni arra, hogy mi okozhatta azt a “holtidőt” vagy “holtsávot”, amely a császári diplomáciát jellemezte a birodalmi gyűlést támogató választófejedelmi nyilatkozat kibocsátásától (1601. július – augusztus) a konkrét uralkodói szándék ez ügyben történő megnyilvánulásáig (1602. augusztus) eltelt időszakban. Az udvar részéről az egy esztendőnyi halogatást – véleményem szerint – a hadieseményekkel nem lehet összefüggésbe hozni. Ekkora már ugyanis a háborúzó felek oly mértékben kimerültek és belefáradtak a majd

³³³ Schulze 1978. 188.

egy évtizede tartó küzdelemben, hogy jobbra arra szorítottak, hogy egy-egy stratégiai jelentőségű erődítmény megszerzésével kedvező tárgyalási pozícióból indulhassanak ki a béketárgyalások alkalmával. Mégis mi okozta ezt az udvarnak ezt a politikai viselkedését? Véleményem szerint az okokat a birodalom belpolitikai helyzetében kell keresni. Ahogy az előző alfejezet végén említettem, a protestáns rendek a török elleni harchoz 1598-ban jóváhagyott segílyt csak igen nagy késéssel kezdték befizetni. Mindemellett 1601 júliusában a négy rajnai választófejedelem Pfalz vezetésével követelte, hogy a császár a jövő birodalmi gyűlésen orvosolja a birodalom belpolitikájával kapcsolatos sérelmeiket. Az uralkodó joggal tarthatott attól, hogy a rendek – kihasználva szorult helyzetét – támogatásukért cserébe számára nagy presztízsveszteséggel járó követelésekkel állnak majd elő, hasonlóképpen, mint 1598-ban. Ezért is tartottam fontosnak, hogy az eddigiektől eltérő részletességgel mutassam be a birodalmi gyűlés előkészületeit.

A protestáns rendek azon kísérlete, hogy a töröksegély jóváhagyását ismét összekapcsolják sérelmeik (felekezeti kérdések, többségi elv érvénytelenítése a török elleni adó megszavazásánál, birodalmi forgalomban lévő érmék értékének ügye) orvoslásával, gyakorlatilag már a birodalmi gyűlés megkezdése előtt zátonyra futott: A három kúria kálvinista és lutheránus tagjai az 1593. februári heidelbergi tanácskozásukon hiába hangoztatták, illetve hozták nyilvánosságra ezen elvi elhatározásukat, hiszen legbefolyásosabb politikai vezetőjük, a pfalzi választófejedelem követeinek adott instrukciójában kifejtette, hogy elkerülhetetlen a császár támogatása, s ezért 35 hónap mértékű segíly megszavazásáig szabad kezet adott nekik a tárgyalásokon.³³⁴ A protestáns rendek – hasonlóan az előző két birodalmi gyűléshez – ez alkalommal is elismerték a török veszély súlyosságát, s ha vonakodva is saját politikai érdekeiket kénytelen-kelletlen ennek rendelték alá. El kell azonban ismerni, hogy a választófejedelmek kollégiumában a Pfalz által vezetett “ellenzék” mindig a többség által jóváhagyni szándékozott segíly mértéke alatti támogatás megszavazását pártolta, mint ahogy ez a rendek által az előterjesztésre adott első két válaszból is kiviláglik.

Az udvar ez alkalommal is eddigi törökellenes politikájának hű támogatóiban bízhatott: a választófejedelmek kollégiumában a mainzi érsekre és a szász választófejedelmi adminisztrátorra, a fejedelmek kúriájában pedig a salzburgi érsekre és a bajor hercegre. Ez utóbbi kollégium két meghatározó rendje – úgy tűnik – félretette az eddig a birodalmi gyűléseken is jellemző rivalizálásukat, s egymással szoros összhangban dolgoztak.³³⁵

³³⁴ Schulze 1978. 144.; Stieve 5. kötet 382.

³³⁵ Mayr 1912–1913. 273–274.

1. 5. A Német-római Birodalom kerületei és a török kérdés a tizenöt éves háború időszakában

Az 1505. évi kölni birodalmi gyűlésen I. Miksa császár – tekintve a birodalomra nehezedő egyre növekvő mértékű külpolitikai terheket – elérte, hogy a sváb szövetség mintáját követve 10 birodalmi kerület felállítását jóváhagyják a rendek. A legkésőbb már 1512-ben létező kerületek élére egy-egy “*Hauptmann*”-t, majd “*Obrist*”-ot választottak a helyi rendek, akiknek feladata nem csupán az adott adminisztrációs egység külső támadással szembeni védelmének megszervezése és irányítása volt, hanem kötelességeik közé tartozott a belső rend és béke fenntartása, valamint a kamarai bíróság ítéleteinek kihirdetése. Tehát részt vállaltak a birodalom belső kormányzatában mind politikai, mind jogi téren.³³⁶

1530. évi birodalmi gyűlésen a kerületek új, jelentős feladatot kaptak a török elleni harcra felállítandó hadsereg regionális szervezése által, ami belső szervezetüket jelentősen javította és konszolidálta.

Az 1555. évi regensburgi birodalmi gyűlésen ez a birodalom és a területi “államok” közötti szervezeti egység végérvényesen és teljesen átvette a belső béke megőrzésének feladatát és irányította szükséges intézkedéseket saját felelősségére. Így egy kollektív biztonsági rendszer jött létre a belső lázadásokkal és támadásokkal szemben. Eszerint, ha valamelyik birodalmi rendet támadás ért, akkor legelőször a saját kerülete és a szomszédos kerület vagy kerületek kötelesek voltak segítséget nyújtani neki. Amennyiben ez nem lett volna elegendő, akkor a mainzi érseknek, mint a birodalom főkancellárjának egy deputációs gyűlést kellett összehívnia, hogy az agresszorral szembeni közös birodalmi segítségéről tárgyaljanak.

Már ekkor felmerült a kérdés, hogy Ausztriára és Burgundiára is érvényesek lehetnek-e a meghatározott segélynyújtási feltételek. Az összegyűlt birodalmi rendek tervezete szerint az uralkodó – I. Ferdinánd – e két terület megvédéséhez semmiféle segítségre sem számíthat a kerületektől. A felvetett problémával kapcsolatban nem született végérvényes döntés. A császárnak a megfelelő passzus megváltoztatásával sikerült elérnie, hogy Ausztria és Burgundia ne kerüljön ki ezen rendszer érvényességi körén. Ez azonban azt jelentette, hogy I. Ferdinándnak el kellett fogadnia, hogy a kerületek segítsége a külső támadások elhárítására nem alkalmazható. Ilyen esetben a császárnak a birodalmi gyűléstől kellett segítséget és

³³⁶ Wiesflecker 1991. 273.; Schulze 1978. 192.

*támogatást kérnie. Az 1555 és 1593 közötti időszak története bizonyítja, hogy az uralkodók töröksegélyért a birodalmi gyűléshez fordultak.*³³⁷

Mégis mi kényszerítette az 1590-es évek elején a prágai udvart arra, hogy a birodalom legfőbb döntéshozó testületét megkerülve – szemben az 1555. évi határozatok értelmével – közvetlenül a birodalmi kerületekhez forduljon segélyért? Mint ahogyan már az 1594. évi birodalmi gyűlés tárgyalásairól készített alfejezetben említettem, a katasztrofális pénzügyi állapot, s ezzel összefüggésben az Udvari Kamara (1592. június 30-i szakvélemény) sürgetése ellenére a császár hallani sem akart egy újabb birodalmi gyűlésről.³³⁸ Hiszen az uralkodó a birodalom rendjeinek összehívásától már az 1580-as évek végén is, belpolitikai okokból rendkívüli módon ódzkodott.

*Az udvari diplomácia a birodalmi gyűlés megkerülésével igyekezett kiutat keresni a kínos politikai és pénzügyi helyzetből. 1592 szeptemberében Prágában Ernő főherceg vezetésével tanácskozást rendeztek, amelyen döntés született arról, hogy külön követeket küldenek a birodalom kerületek rendjeihez császári megbízásból, s a török háborúhoz hozzájárulást kérnek.*³³⁹ *A követelés jogosságát alátámasztandó az 1542. évi speyeri birodalmi gyűlés határozatára hivatkoztak, amely kimondta, hogy a birodalmat fenyegető török támadás esetén – utolsó tartalékként – az öt kerületi tartománynak csapatokat kellett volna kiállítania.*³⁴⁰

*II. Rudolfnak és tanácsadóinak tervük véghezviteléhez az adott ösztönzést és támogatást, hogy a szász választófejedelemi adminisztrátor, aki valamennyi birodalmi rendet önkéntes segély nyújtására kért, 1592 októberében a brandenburgi választóval egyetértésben a Lipcsébe összehívott felső-szász kerületi gyűlés napirendjére tűzte a török kérdést. Mivel mindkét fejedelem már előre elkötelezte magát a császári kérés támogatása mellett, így nem meglepő, hogy a kerület 100000 rénes forint gyorssegélyt hagyott jóvá a török elleni harc folytatásához. 1593 áprilisában a Lüneburgban összeült alsó-szász kerületi rendek szavaztak meg 13 Römermonat értékben külön segélyt.*³⁴¹

Az uralkodó ezzel egy időben a kerületi segélyek kérdését megvitatta a választófejedelmekkel is. Főként a rajnai választók élesen szemben álltak ezzel a tervvel, s egy régóta esedékes birodalmi gyűlés összehívása mellett foglaltak állást. Nem nehéz megállapítani, hogy a birodalom rendjei – ezek közül is főként a protestánsok – joggal attól

³³⁷ Schulze 1978. 193–194., 199.; Koller 1990. 81–84.

³³⁸ Schulze 1978. 90.; Mayr 1912–1913. 187–188.

³³⁹ Schulze 1978. 90–92.; Loebel 1906. 17., 86., 123.; Mayr 1912–1913. 193–195.; Müller 1938. 32.; Ortelius 1602. 45.

³⁴⁰ II. Rudolf instrukciója a frank kerületi gyűlésre kiküldött követeinek, 1594. december 14. HHStA MEA Frankischen Kreisakten (FK) Fasc. 5. Fol.: 37r.; Schulze 1978. 201.

³⁴¹ Schulze 1978. 194–196.; Loebel 1906. 86.

tartottak, hogy a kerületi támogatások megszavazásával, a császári diplomáciával szembeni legfőbb és leghatásosabb fegyverüket “csavarják ki” a kezükből: belpolitikai, felekezeti engedményekért a segély megszavazását.³⁴² Félelmük nem is volt teljesen alaptalan, hiszen a császári udvarhoz közelálló személyek (Zacharias Geizkofler, Wolf Dietrich von Raitenau, Achaz Hülsen) a tizenöt éves háború időszakában javaslatot tettek arra, hogy a birodalmi gyűlést – az immár a töröksegély kérdésével is foglalkozó – kerületi vagy partikuláris gyűlések váltsák fel. Meg kell azonban jegyezni, hogy ezek az elképzelések papíron maradtak, s soha nem valósultak meg.³⁴³

A választófejedelmek elutasító válasza ellenére az udvar úgy határozott, hogy újabb követségeket küldenek a rendekhez, meggyőzendő őket a török elleni harc támogatásának szükségességéről. Az uralkodói követelések, valamint az ezek alapján a kiíró fejedelem által készített pátensek a birodalom rendkívüli fenyegetett állapotára hivatkoztak a kerületi gyűlés összehívásakor. 1594. február 26-án a frank kerület rendjeit tanácskozásra hívó iratban a bambergi püspök és a brandenburgi választó megbízottjai – az 1594. évi regensburgi birodalmi gyűlés előterjesztéséhez hasonlóan – kiemelték, hogy segítségükre, tanácsukra és támogatásukra a török hitszegő támadása miatt számít az uralkodó.³⁴⁴ Majd a már jól ismert propozíciókészítő udvari gyakorlatnak megfelelően kifejtették, hogy a császár tartományai és királyságai a háborúskodásban kimerültek, s segítség nélkül reményük sincsen, hogy a törököt feltartóztassák. Bár az irat készítői hangsúlyozták, hogy Regensburgban birodalmi gyűlés lesz a közeljövőben, ám mégis szükség van emellett a kerület támogatására is, hiszen a késlekedés alkalmat adhat a török szultánnak arra, hogy betörjön a Német-római Birodalom területére. Ezért a császár kérte az összegyűlt rendeket, hogy a felső-szász kerülethez hasonlóan lovasokat állítsanak ki, s küldjenek a magyarországi hadszíntérre, a tárgyalásokra pedig elküldte megbízottját Johann Eustach von Westernachot, a Német Lovagrend margentheimi és kapsburgi konturját.³⁴⁵ A birodalmi gyűlést megelőző hónapban (1594. május) pedig Zacharias Geizkofler közbenjárására az éppen Regensburgban ülésező sváb kerület hagyott jóvá nyolc hónapnyi támogatást az uralkodónak.³⁴⁶

1594 és 1595 fordulóján az uralkodó ismét támogatásért fordult a birodalmi kerületekhez. Az udvar ez alkalommal is a háborúval kapcsolatos aktuális problémákat tárta kerületek rendjei elé, így próbálva őket meggyőzni a támogatás fontosságáról,

³⁴² Schulze 1978. 199., 202–212.; Stieve 4. kötet 169.

³⁴³ Schulze 1978. 204–212.; Mayr 1912–1913. 315–319.; Müller 1938. 32.

³⁴⁴ Schulze 1978. 198.; A frank kerületi gyűlést kiíró fejedelem pátense, 1594. február 26. HHStA MEA FK, Fasc. 4. Fol. 2r.-v.

³⁴⁵ A frank kerületi gyűlést kiíró fejedelem pátense, 1594. február 26. HHStA MEA FK, Fasc. 4. Fol. 3r.-4r.

³⁴⁶ Müller 1938. 33.

szükségességéről. A wormsi püspököt 1594. október 14-én kelt levelében az uralkodó felső-rajnai kerületi gyűlés összehívására kérte a török elleni háború támogatására. Ennek szükségességét az udvar igyekezett alátámasztani. Egyrészt a levél utalt arra, hogy az uralma alatt lévő magyar területek elvesztésével a Német-római Birodalom is milyen súlyos veszélybe kerül. Másrészt kiemelte, hogy a császár közvetlenül kormányzott országainak és tartományainak illetve a legutóbbi birodalmi gyűlésen jóváhagyott segélye mellett a következő évek török elleni harcainak sikeres megvívásához a császári-királyi haderőt meg kellene erősíteni.³⁴⁷ Az udvar 1594. október 24-én kelt leveleiben, amelyekben a mainzi érseket az alsó-rajnai, Wilhelm Friedrich szász választófejedelemi adminisztrátort pedig a felső-szász kerületi gyűlés összehívására kérték fel a kerületi gyűlés összehívására, szóról-szóra ugyanezeket a politikai eszközöket vetette latba.³⁴⁸ Győr két héttel korábbi elvesztéséről azonban – számomra igen meglepő módon – említést sem tettek az iratok, csak utalásokból lehet erre következtetni.

A frank kerületi gyűlésre császári megbízottként küldött von Westernach 1594. december 14-i keltezésű instrukciója ezzel szemben kiemelte, hogy a fenn említett, Bécs védelme számára kulcsfontosságú erősség elestével, amelyet Komárom sikeres védelme sem ellensúlyozhatott, megnyílt az út a birodalomba, amely támadáshoz Szinán nagyvezír már össze is gyűjtötte a megfelelő hadakat és hadszereket, s a következő év tavaszán indítja hadműveletét.³⁴⁹ Kivédendő a rendek azon megjegyzését, hogy alig néhány hónappal ezelőtt a birodalmi gyűlés Regensburgban a császárnak a török elleni harcra összesen 80 hónapnyi támogatást hagyott jóvá, az irat szerkesztői megemlítették, "... hogy ez [ti. – birodalmi segély] azonban messze lévő fizetési határidőkre fut be, és továbbá ennek a [háborús] tehernek az elviselésére nem elegendő."³⁵⁰

Egy ismerős, és már általam is sokat emlegetett panel kerül itt ismételten elő a császári diplomácia kelléktárából, illetve érvrendszeréből: az uralkodó országai és tartományai kimerültek, ezért a kerület katonai támogatása elengedhetetlen a háború sikeres megvívása érdekében.³⁵¹

³⁴⁷ II. Rudolf levele a wormsi püspökhöz, 1594. október 24. HHStA MEA Oberrheinische Kreisakten Fasc. 1. Fol. 4r.-v.

³⁴⁸ II. Rudolf levele a mainzi érsekhez, 1594. október 24. HHStA MEA Kurrheinische Kreisakten (KK) Fasc. 3. No. 1. Foliószám nélkül; II. Rudolf levele Friedrich Wilhelm brandenburgi választófejedelemhez, 1594. október 24. HHStA MEA KK, Fasc. 3. No. 11. Foliószám nélkül.

³⁴⁹ II. Rudolf instrukciója a frank kerületi gyűlésre kiküldött követeinek, 1594. december 14. HHStA MEA FK, Fasc. 5. Fol. 30v.-31r.

³⁵⁰ "...dß sie doch auf weitgesezte zalfriesten einkommen, vnd bey weittem, zu ertragung dieses lasts nicht erklecken,..." II. Rudolf instrukciója a frank kerületi gyűlésre kiküldött követeinek, 1594. december 14. HHStA MEA FK, Fasc. 5. Fol. 34r.

³⁵¹ II. Rudolf instrukciója a frank kerületi gyűlésre kiküldött követeinek, 1594. december 14. HHStA MEA FK, Fasc. 5. Fol. 34r.-39v.

Az alsó-szász és a bajor kerületek rendjeinek határozataiból (1595. január 23. és 1595. április 3.) szintén az derül ki, hogy az udvar meggyőzésükre a török Bécs illetve közvetlenül a Német-római Birodalom területei elleni támadásának rémképét vázolta fel, sikerrel.³⁵²

Hasonló érvekkel próbálta meggyőzni a kerületek rendjeit az udvar a háború második szakaszában is. 1599 nyarán az uralkodó a mainzi érsektől arra hivatkozva kérte a Vesztfáliában, a spanyol csapatok betöréseinek elhárítására összegyűjtött hadak átvezénylését a magyarországi hadszíntérre, hogy egyrészt ez az alsó-burgundiai sereg jórészt már elhagyta az általa megszállt területeket.³⁵³ Másrészt az 1598. évi birodalmi gyűlésen jóváhagyott töröksegély rájuk eső részéből a rendek több-kevesebbet visszatartottak maguknál. Az uralkodó így kölcsönt volt kénytelen felvenni, hogy a birodalmi segélyre toborzott ezredeit eltarthassa, s folytathassa a háborút. A levelet író Hanniwald ezúttal a nagyobb meggyőzőerő végett egy régről ismert érvet kötött össze egy másik, a vesztfáliai rendek számára nagy valószínűséggel kellemesen hangzóval: a császár országai, tartományai és egyéb pénzszerzési forrásai oly mértékben kimerültek, hogy ezek már semmire sem elegendőek. Ezért támogatásra szorul, hogy vagy győzelmet arasson az Oszmán Birodalom felett, vagy legalább megfelelő, illetőleg előnyös feltételek mellett békét köthessen. Ez azonban – folytatódik a fejtegetés az iratban – csak úgy lehetséges, ha néhány kerület 1595-höz, 1596-hoz és 1597-hez hasonlóan segéllyel támogatja a császári-királyi haderőt.³⁵⁴

A kerületektől –túlnyomó részben – az uralkodó segélyként egy meghatározott számú katonaság felállítását és eltartását kérte, amelyhez a szükséges pénzt a birodalmi segélyhez hasonlóan a Römermonat alapján szedték be az ezzel a feladattal megbízott kerületi fizetőmesterek. Az 1594. március 22-én kiadott frank kerületi gyűlési határozatok között szerepelt, hogy az általuk jóváhagyott 1000 lovas felállítására 10 hónapot kellett késedelem nélkül két részletben Nürnbergben befizetni. A kiadások és bevételek ellenőrzésére fizetőmesteri hivatalt is szükségesnek vélték a rendek felállítani, amelyet 1594. május 23-i határozatuk alapján a nürnbergi polgármester és tanácsos Hieronymus von Kress töltött be.³⁵⁵ A következő évben hasonló feladat ellátására a bajor kerület is létrehozta ezt a hivatalt.³⁵⁶

³⁵² A bajor kerületi gyűlés határozata, 1595. március 18. HHStA MEA FK, Fasc. 5. Fol. 308r.; Mayr 1912–1913. 240–244.; Az alsó-szász kerületi gyűlés határozata, 1595. január 23. HHStA MEA FK, Fasc. 5. Fol. 296r.-v.

³⁵³ II. Rudolf levele a mainzi érsekhez, 1599. július 12. HHStA MEA Militaria (M) Fasc. 5., Fol. 13r.-v.

³⁵⁴ II. Rudolf levele a mainzi érsekhez, 1599. július 12. HHStA MEA M Fasc. 5. Fol. 15r.-v.

³⁵⁵ Schulze 1978. 197–198.; A Nürnbergben ülésező frank kerületi gyűlés határozata, 1594. március 22. HHStA MEA FK, Fasc. 4. Fol.: 28v.-29r.; A Nürnbergi frank kerületi gyűlés határozata, 1594. május 23. HHStA MEA FK, Fasc. 4. Fol. 109r.

³⁵⁶ A bajor kerületi gyűlés határozata, 1595. március 18. HHStA MEA FK Fasc. 5. Fol. 317r.

A császár a kerületektől az általuk kiállított csapatok eltartását – figyelembe véve a hadműveleti idő hosszúságát – hat hónapra kérte. Ez azonban nem minden esetben valósult meg. 1594 tavaszán a császár a frank kerületi rendektől 2000 lovas felállítását és az említett ideig tartó eltartását kívánta. Ezzel szemben a kerületi gyűlés 1000 lovas felszerelését hagyta jóvá, amely egységnek – a Lazarus von Schwendi által összeállított és 1570. évi speyeri birodalmi gyűlésen elfogadott német lovas Bestallung vagy kinevezési irat alapján³⁵⁷ – csak három hónapig kellett szolgálatban állnia.³⁵⁸ Azt, hogy a Schwendi által meghatározott terminust mennyire komolyan vették a kerületek által felfogadott egységek parancsnokai, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy 1594. július 9-én az Esztergomot ostromló keresztény táborból az összesen 4000 lovas fölött parancsnokoló Franz szász herceg, August lüneburg-i herceg és Weigand Molzan ezredes levéllel fordult az uralkodóhoz, amelyben egyebek mellett azt panaszolták, hogy már a Bestallungjuk által meghatározott három hónapon túl kénytelenek szolgálni.³⁵⁹

Az uralkodó 1594 októberében ismét a frank kerület rendjeihez fordult azzal a kéréssel, hogy az általuk kiállított 1000 lovast a Bestallungban kikötött három hónapon túl is tartsák fegyverben, mivel a török elleni sikeres harc ezt elengedhetetlenné tette.³⁶⁰ A rendek azonban október 21-én kelt válaszukban hivatkozva a kerület kimerültségére, csak azzal a feltétellel lettek volna hajlandóak ezt jóváhagyni, ha az ehhez szükséges költségeket a Regensburgban elfogadott töröksegély első részletéből levonhatják, hogy a kerület ezáltal kárt ne szenvedjen.³⁶¹ Emellett a kiállított csapat veszteségeinek pótlását is követelték, mert egyébként további szolgáltról szó sem lehet.³⁶²

A következő év januárjában a frank kerület rendjei ismét 1000 lovas kiállítása és ellátása mellett döntöttek három hónapra. Határozatuk szerint az ezen időn túli szolgálatot az uralkodónak kell finanszíroznia.³⁶³ Míg ugyanebben az évben a sváb (1595. február 3. – 4000 gyalogos), az alsó-szász (1595. január 23. – 600 lovas) és a bajor (1595. április 3. – 2000 gyalogos) kerületek hat hónap időtartamra vállalták az általuk jóváhagyott csapatok

³⁵⁷ A speyeri birodalmi gyűlés határozata, 1570. HHStA MEA RA Fasc. 57. Fol. 61v.; Janko 1871. 173.; Pálffy 1995. 31.; Lünig 1723. 58.; A frank lovasság *Bestallungja* 1594-ből: HHStA MEA FK Fasc. 4., Fol. 36r.; Österreichischer Staatsarchiv (ÖStA) Kriegsarchiv (KA) Bestellungen (Best) Sonderreihe 487/1594.; Meynert 1854. 86.; Fronsperger 1573. XIIIv.

³⁵⁸ A Nürnbergben üléső frank kerületi gyűlés határozata, 1594. március 22. HHStA MEA FK, Fasc. 4. Fol.: 25v.

³⁵⁹ A birodalmi csapatok vezetőinek jelentése II. Rudolfnak, 1594. július 8. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 408r.-410v.; Ezen személyek részvételéről az 1594. évi hadjáratban: Veress Endre: A tizenöt éves török hadjárat oklevéltára. I. Az Esztergom vívására rendelt császári had létszáma. Esztergom, 1594. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára. 61. irat

³⁶⁰ II. Rudolf levele a frank kerületi gyűléshez, 1594. október 1. HHStA MEA FK, Fasc. 4. Fol. 166r.-167r.

³⁶¹ A frank tartományi gyűlés határozata, 1594. október 21. HHStA MEA FK, Fasc. 4. Fol. 200v.

³⁶² A frank tartományi gyűlés határozata, 1594. október 21. HHStA MEA FK, Fasc. 4. Fol. 198v.-202r.

³⁶³ A frank tartományi gyűlés határozata, 1595. január 27. HHStA MEA FK, Fasc. 5. Fol. 16v.-17r.

eltartását.³⁶⁴ Ez utóbbi kerület rendjeitől az uralkodó szintén 4 000 gyalogos kiállítást kérte, ám gyűlésük határozatában – az 1598. évi birodalmi gyűlésen a három kúria által adott válaszokhoz hasonlóan – kifejtették, hogy a rossz termést, árvizeket és a kereskedelem hanyatlását hozó évek miatt, csak a kívánt egység felét képesek felállítani és munícióval illetve hat löveggel ellátni, amely célra 25 Römermonatot hagytak jóvá.³⁶⁵ A Halberstattban összegyűlt alsó-szász kerületi rendek pedig az általuk megajánlott lovasság nagyságával elégedetlen császári megbízottnak arra hivatkoztak, hogy a németalföldi háború területeiket közvetlenül fenyegeti, s ezért dupla terhet kell, hogy viseljenek.³⁶⁶ A Német-római Birodalom észak-nyugati részében birtokos rendek – a tizenöt éves háború két későbbi birodalmi gyűlésén (1598 és 1603) – a töröksegegy rájuk háruló részének csökkentését kérve ugyanezzel az érveléssel hozakodtak elő. A sváb kerület a megszavazta az uralkodó által kért gyalogságot és tüzérséget (összesen tizenkét löveg), s ezek kiállítására, ellátására és hadszíntérre szállítására 20 Römermonatot hagyott jóvá.³⁶⁷

A császári oldal azonban egy nagyon fontos kérdésben jelentős győzelmet aratott. Sikerült ugyanis azt elérnie, hogy a kerületek csapataik költségeit a birodalmi gyűlésen jóváhagyott töröksegegy összegéből ne vonják le.³⁶⁸ Ez természetesen jelentős terheket rótt – főként a török elleni háború támogatásában nagyobb részt vállaló keleti – tartományok lakóira.³⁶⁹ 1595-ben például az alsó-magyarországi császár-királyi haderőben, Esztergom ostromában a következő birodalmi csapatok vettek részt: 300 lovas a Rajnai kerületből Wilhelm von Pernstein kapitány vezénylete alatt; 1000 német lovas gróf Georg Friedrich von Hohenlohe³⁷⁰ vezetésével a frank kerületből; 600 fekete lovas az alsó-szász kerületből Ulrich mecklenburgi herceg parancsnoksága alatt³⁷¹; 300 sváb lovas a szabad lovagok közül Claus Pocatell kapitány vezetésével. A gyalogosok között 4000 sváb toborzású Hans Kasper von Schönau³⁷² és 2000 bajor zsoldba szegődött Marquart von Kinsak parancsnoksága alatt szolgált. Ez a 8200 főnyi haderő az esztergomi táborban összegyűlt sereg közel 15%-át

³⁶⁴ A bajor kerületi gyűlés határozata, 1595. március 18. HHStA MEA FK Fasc. 5. Fol. 310v.-311r.; Mayr 1912–1913. 40–244.; Az alsó-szász kerületi gyűlés határozata, 1595. január 23. HHStA MEA FK, Fasc. 5. Fol. 297v.; A sváb kerület által kiállított gyalogságról. Müller 1901. 158.

³⁶⁵ A bajor kerületi gyűlés határozata, 1595. március 18. HHStA MEA FK, Fasc. 5. Fol. 310r.-319v.

³⁶⁶ Az alsó-szász kerületi gyűlés határozata, 1595. január 23. HHStA MEA FK, Fasc. 5. Fol. 298r.

³⁶⁷ Müller 1901. 158.

³⁶⁸ Schulze 1978. 197.; Vö.: A bajor kerületi gyűlés határozata, 1595. március 18. HHStA MEA FK, Fasc. 5. Fol. 311r.; Az alsó-szász kerületi gyűlés határozata, 1595. január 23. HHStA MEA FK, Fasc.: 5., Fol. 297v.; II. Rudolf levele a mainzi érseknek, 1599. július 12. HHStA MEA M Fasc. 5 Fol. 15v.

³⁶⁹ Schulze 1978. 206.

³⁷⁰ Georg Friedrich von Hohenlohe részvételéről a tizenöt éves háborúban: Fatuska János: A 15 éves háború csatáinak ábrázolásai a weikersheimi Hohenlohe kastélyban. In: Tata a tizenöt éves háborúban Szerk. Fatuska János, dr. Fülöp Éva Mária, ifj. Gyüzi László. Annales Tataiensis I. Tata, 1998. 93–105.; Fischer, Adolf: Geschichte des Hauses Hohenlohe. Stuttgart, 1866. I. Bd. 27–157.

³⁷¹ Vö. Az alsó-szász kerületi gyűlés határozata, 1595. január 23. HHStA MEA FK, Fasc. 5. Fol. 298r.

³⁷² A sváb gyalogság 1595. évi harcairól: Müller 1901. 156–175.

alkotta.³⁷³ Nem meglepő tehát, hogy – amint azt az előző alfejezetben említettem – az 1603. évi birodalmi gyűlésen a császári propozícióra adott első és második válaszukban a rendek kérték az uralkodót, hogy a továbbiakban ne terhelje meg őket rendkívüli segélykérésekkel és elégedjen meg a megszavazandó támogatással.³⁷⁴

Az általam bemutatott különböző típusú iratokból szembetűnő, hogy a császári oldal a kerületi rendek meggyőzésére és nem mellékesen a minél nagyobb támogatás kicsikarására, újra és újra a már a birodalmi gyűlések előterjesztéseiből megismert érveket használta fel: a kereszténység ősellenségének hitszegő, békebontó támadása; kulcserődítmény – ez esetben Győr – török elfoglalása, s ezzel összefüggésben a Német-római Birodalmat közvetlenül fenyegető oszmán hódítás réme; az uralkodó közvetlenül kormányzott királyságainak és tartományainak kimerülése. Új, speciális elemként jelent meg azonban az 1594. évi regensburgi birodalmi gyűlés után a császári diplomácia kelléktárában az az érv, miszerint a három kúria által jóváhagyott segély nem elegendő a török várható támadásának kivédésére, ezért szükséges a kerületek katonai segítségnyújtása.

Ezzel szemben a kerületek rendjeinek döntéseiből három olyan elem emelhető ki, amelyek szintén a birodalmi gyűlések előkészítéseinél és tárgyalásainál már feltűntek: Először is elismerték, hogy az uralkodót a török elleni harcban nem lehet magára hagyni, amely saját területeiket is fenyegeti.³⁷⁵ Másodszor a Német-római Birodalom keleti területének fejedelmei jóval nagyobb hajlandóságot mutattak az uralkodó megsegítésére, mint nyugati társaik, mivel közvetlenül fenyegetve érezték magukat egy oszmán támadástól, ahogyan ezt 1595-ben a bajor kerület összegyűlt rendjei kifejezésre is juttatták.³⁷⁶ Harmadszor a rendek a kerületi gyűléseken is az udvar által kért segítség csökkentett mértékű jóváhagyását a rossz természettel, az árvizekkel, a kereskedelem és gazdaság hanyatlásával illetve a németalföldi háborúnak a német területeket sújtó hatásaival magyarázták.

Egy álhír lapján a császári követség a Regensburgban összegyűlt birodalmi rendeknek 1597. december 20-án benyújtott előterjesztésében azt állította, hogy III. Mehmed szultán az 1596. évi hadjárat után ismét személyesen kíván hadat vezetni a magyar hadszíntérre, s Bécs megostromlására készül. Ezért a császári-királyi hadsereg megerősítése végett a Német-

³⁷³ Az 1595-ben Esztergom ostromára rendelt császári-királyi hadseregről készült zsoldos kimutatás, 1595. november 25. HHStA Hungarica (H) Allgemeine Akten (AA) 1595 Diarium Bellicum N(icolaus) G(ablmann) Fasc.: 128. Fol. 319r.-v.; 321r.-v.; Bagi 2001a. 397.; A császári udvar propaganda célból kibocsátott röpiratában is szerepelnek ezek az egységek, csak a létszámuk nem egyezik meg a Gablmann által lejegyzettekkel. Vocelka 1981. 251–252.

³⁷⁴ A birodalmi gyűlés válasza a császári propozícióra, 1603. április 26. HHStA MEA RA, Fasc. 97. Fol. 133r.-v.; A birodalmi gyűlés második válasza, 1603. május 25. HHStA MEA RA, Fasc. 97. Fol. 178r.

³⁷⁵ A Nürnbergben üléső frank kerületi gyűlés határozata, 1594. március 22. HHStA MEA FK, Fasc. 4. Fol. 23r.

³⁷⁶ A bajor kerületi gyűlés határozata, 1595. március 18. HHStA MEA FK, Fasc. 5. Fol. 310r. 1597-ben az alsó-és felső-rajnai kerület rendjei is megtagadták a segítségnyújtást a császártól. Pálffy 1997. 42–43.

római Birodalom területének megvédésére – az eddig önkéntes alapon kiállított birodalmi egységek helyett – állandóan készenlétben álló csapatok kiállítását tartották szükségesnek: “... Így Ócsászári Felsege kéri a választófejedelmeket, fejedelmeket és rendeket, hogy ilyenformán jelentős számú jó lovassal és gyalogossal készen álljanak, hogy ha ez a rendkívüli szükség megköveteli, ... legkevesebb 12000 jól felszerelt gyalogost és 4 000 lovast küldjenek.”³⁷⁷ Ez volt az úgynevezett Nachzug. Ezt a haderőt a császári udvar tervezete szerint az elkövetkezendő öt esztendőben június végétől november végéig kellett volna a rendek költségen felállítani, fizetni, s szükség szerint megmustrálásuk után Magyarországra vagy Ausztriába küldeni, úgy hogy a birodalmi gyűlésen kért pénzsegélyből az erre fordított összegeket ne vonják le.³⁷⁸ Az udvar kéréséhez a jogi alapot – hasonlóan, mint a kerületektől kért török elleni segélyhadak esetén a már említett 1542. évi speyeri birodalmi gyűlési határozat adott, amelynek értelmében, ha az osztrák tartományokat oszmán támadás érné, akkor a szomszédos bajor, frank, sváb, alsó- és felső-szász kerületeknek segítségükre kell sietniük.³⁷⁹

A császári diplomácia részéről ez a felvetés a tizenöt éves háború időszakában nem számított újkeletűnek, hiszen már 1593 őszén az uralkodó követei a választófejedelmekkel folytatott tárgyalások során felvetették a kérdést, hogy mit tenne a birodalom, ha Bécs török ostromára sor kerülne. De a Nachzug szabályozásának megtárgyalására csak az 1597–1598. évi birodalmi gyűlésen nyílt lehetőség.³⁸⁰

A rendek már az 1598. február 18-i válaszukban hajlandóságot mutattak a segélyezés e régi-új szabályozás bevezetésére, de támogatást csak az 1555. évi augsburgi birodalmi gyűlés kormányzati rendelete alapján kívánták megadni, amelyet – mint már említettem – kizárólag a birodalmi kerületeket ért támadás esetén lehetett felhasználni. A fejedelmek kollégiuma a bajor követség nyomásának engedve azt javasolta, hogy a megszavazandó segély mellett további pénzt hagyjanak jóvá a rendek erre a célra, amit vagy Augsburgban vagy Regensburgban kellett volna összegyűjteni és őrizni, amíg a szükség úgy nem kívánja, hogy felhasználják.³⁸¹

1598. február 26-i válaszában a császári követség újra megpróbálkozott jobb belátásra bírni a három kúria képviselőit. Az összeállított iratban újra szerepet kapott az

³⁷⁷ “... So ersuchen Ihre Kay[serliche] M[ajestät] Churfürsten fürsten vnd Stendt Sy wollen sich mit einer Anzahl geüebter Reutter vnd Knecht, der gestalt, in beraitschaff stellen, daß ... die eüsserste nott erforderte, ... Zum wenigsten Zwölff Tausent wohl bewöhrter Mann Zu fueß vnd vier Taußent Pferdt Zugeschickt...” A császári proposíció, 1597. HHStA MEA RA, Fasc. 95.a Fol. 84r. v.; Schulze 1978. 213–214.; Koller 1990. 163.

³⁷⁸ A császári proposíció, 1597. HHStA MEA RA, Fasc. 95.a Fol. 84v.; Heischmann 1925. 107.

³⁷⁹ Schulze 1978. 213.

³⁸⁰ Schulze 1978. 213.; A birodalmi gyűlés válasza a császári proposícióra, 1598. február 18. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 198v.

³⁸¹ A birodalmi gyűlés válasza a császári proposícióra, 1598. február 18. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 198r.-200v.; Schulze 1978. 214.

álhír, miszerint a török ez évben Bécs megostromlására készül, amelynek elvesztése a birodalomnak is nagy kárára volna. A válaszadók szerint a Nachzug alkalmazása több előnnyel is járna. Egyrészt a török támadásának veszélye megköveteli a segítségnyújtást. Másrészt az irat szerzői szerint az ilyen módon felállított jelentős létszámú birodalmi csapatoknak pusztán létezése is elrettentheti az oszmán hódítókat a Bécs elleni támadástól. Harmadrészt ez a segítség a várakban és a mezei hadakban szolgálókat is segíti abban, hogy folytassák a harcot. A Nachzug-hoz szükséges pénz gyors előteremtését és ebből a csapatok toborzását az udvar elengedhetetlennek látta, hiszen a török már Belgrádnál járt, s Bécs és a már oszmán kézen lévő Győr között csak Óvár állt, amely képtelen sokáig feltartoztatni a hódítókat. A császári küldöttség ennek megfelelően kifejtette, hogy nincs meglegedve a választófejedelmek ajánlatával, amely ez esetben az 1542. évi döntést venné alapul a Nachzug alkalmazásánál, mivel a birodalmi gyűlés által jóváhagyandó segély mértéke kisebb, a török fenyegetés ugyanakkor nagyobb, mint a 16. század negyvenes éveinek elején. A fejedelmek kúriájában jóváhagyott javaslatot már megfelelő tárgyalási alapnak tekintették.³⁸² A császári oldal – az irat tanúsága szerint – azt várta a rendektől, hogy egyességre jussanak egymás között is a kérdésben, s így a birodalmi gyűlés határozatának értelmében “... Ócsászári Felségének kívánsága szerint egy jelentős számú katonaságot felfogadjanak és eltartsanak, amelyet szükség esetén késedelem nélkül Ócsászári Felsége kérésére elindíthassák.”³⁸³ Mátyás főherceg javaslatot tett arra, hogy a csapatok elindításával, illetve az ezekre szánt pénz befizetésével késlekedőket az 1542. évi határozat értelmében szigorú büntetéssel sújtsák.³⁸⁴ A császári küldöttség javaslatot tett a Nachzug bevetésére. Eszerint az öt kerület segítségét akkor vehette volna igénybe az uralkodó, ha a szultán személyes vonul hadba; ha a török túlerőbe kerülne; ha a birodalmi csapatok vereséget szenvednének; ha az oszmán hadsereg Bécsset ostromolná.³⁸⁵

A rendek március 13-án kelt válaszából kiderül, hogy a kérdésben a három kollégiuma között a Nachzug kérdését illetően az ellentét továbbra is megmaradt. A választófejedelmek és a városok képviselői ragaszkodtak az 1542. évi birodalmi gyűlésen meghatározott feltételekhez, mind a csapatok alkalmazási hatósugarát, mind finanszírozási módjukat

³⁸² A császári követség válasza a birodalmi gyűléshez, 1598. február 26. HHStA MEA RA, Fasc. 94 Fol. 277r.-279r.

³⁸³ “... ein guette Anzahl Volcks Ihrer Kay[serlichen] M[ajestät]t begehren gemess in bestellung vnd warth geltt angenom[m]en vnd gehalten werde, welches man vffm falld[er] not vnsaumlich vnd als baldt vff Ihrer Kay[serlichen] M[ajestät]t erinnerung vnd begehren in Anzug bring[en] könne.” A császári követség válasza a birodalmi gyűléshez, 1598. február 26. HHStA MEA RA, Fasc. 94 Fol. 280r.

³⁸⁴ A császári követség válasza a birodalmi gyűléshez, 1598. február 26. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 280r.-v.

³⁸⁵ Schulze 1978. 214.

tekintve.³⁸⁶ Ezzel szemben a fejedelmek kúriája ismételten a bajor követség nyomásának engedve úgy határozott, hogy mivel az öt kerület alattvalói számára a Nachzug alapján kiállítandó sereg felszerelése és eltartása súlyos költségekkel járna, ezért a birodalom rendjei 10 Römermonat két terminusban történő befizetésével járuljanak hozzá a felmerülő kiadásokhoz.³⁸⁷

Mátyás főherceg öt nappal későbbi válaszában hangsúlyozta, hogy elfogadja a fejedelmek kollégiuma által felajánlott 10 hónapnyi segélyt, s reményét fejezte ki, hogy a két másik kúria is hozzájárulását adja ehhez a támogatáshoz, hiszen nagy szükség lehet a birodalom gyors segítségére. A Nachzug irányításával és koordinálásával az udvar a szász választófejedelmi adminisztrátort és a bajor herceget szándékozott megbízni.³⁸⁸

A rendek március 25-i, immáron harmadik válaszukban egységesen elfogadták azt, hogy a birodalmi gyűlés a töröksegély mellett 10 hónapot jóváhagyjon a Nachzug finansziális alapjának létrehozására, amelyet a következő esztendőben két részletben Jakab (július 25.) és Mihály (szeptember 29.) napi határidővel terveztek befizettetni Nürnbergben, Lipcsében vagy Frankfurtban. Emellett a három kúria képviselői elfogadták a császári delegátus által javasolt személyeket a rendszer irányítására és koordinálására. Kikötötték azonban, hogy az öt kerület közös bizottsága döntsön az így kiállított csapatok nagyságáról, fegyverzetéről és minden a hadakozáshoz szükséges eszközről, amelynek a birodalmi gyűlést követően egy erre alkalmas városban kellett összeülnie. Ezen kívül a rendek kifejezték abbéli szándékukat, hogy a császári követség február 26-i válaszában foglalt feltételek alapján vetik be a Nachzug alapján felszerelt seregüket.³⁸⁹ A császári küldöttség két nappal későbbi válaszában beleegyezését adta a kúriák feltételeire,³⁹⁰ s a birodalmi gyűlés 1598. április 6-án kiadott határozatai között is ennek megfelelően szerepelnek a Nachzug-ra vonatkozó passzusok.³⁹¹

A birodalmat veszélyeztető török támadás esetére kiállítandó sereg finanszírozásáról a kúriák között kiobbant vita egy érdekes színpontja az 1597/1598. évi, Regensburgban összeült birodalmi rendek tárgyalásainak. Az egész helyzet némiképpen a birodalmi segély körül felszínre került ellentétekhez hasonlatos. A választófejedelmek kollégiuma megelégedett volna az 1542. évi határozat újjáélesztésével, így a négy Rajna vidéki választó mentesülhetett volna a Nachzug költségeitől. Ezzel szemben a fejedelmi kúria vezető világi rendi képviselőjének, a bajor hercegnek a megbízottai "közteherviselést" indítványoztak és fogadtattak el. Hiszen a

³⁸⁶ A birodalmi gyűlés második válasza, 1598. március 13. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 330r.-331r.; Schulze 1978. 214.

³⁸⁷ A birodalmi rendek második válasza, 1598. március 13. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 331r.

³⁸⁸ A császári követség második válasza, 1598. március 18. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 359r.-360r.

³⁸⁹ A birodalmi gyűlés harmadik válasza, 1598. március 25. HHStA MEA RA, Fasc. 95.a Fol. 335r.-336r.

³⁹⁰ Mátyás főherceg végső válasza, 1598. március 27. HHStA MEA RA, Fasc. 95.a Fol. 345r.

³⁹¹ A birodalmi gyűlés határozata, 1598. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 397v.-400r.

Bajor Hercegségnek is részt kellett vennie a Nachzug felállításában, s a birodalom többi rendjének segítsége nélkül ez dupla terhet rótt volna nem csupán a bajor, hanem a másik négy kerület alattvalóira. A protestáns rendek – élükön a brandenburgi és a pfalzi választóval – a támogatás ezen új formájában elért politikai pozícióik meggyengítésére tett újabb uralkodói kísérletet láttak.³⁹² Az udvar pedig a birodalmi gyűlés kompromisszumos döntése ellenére egyértelmű sikerként értékelhette az öt kerület segítségnyújtásának kötelezővé tételét, hiszen a rendek messze az 1555. évi kormányzási rendszer határozataiban megállapított feltételeken túl is késznek mutatkoztak támogatni a törökellenes háborújában.

A június 1-ére Nürnbergbe³⁹³ összehívott öt kerület képviselői végül július 6-án tették közzé tanácskozásaik eredményét. Eszerint a Nachzug finanszírozására szánt 10 Römermonat összegyűjtése – a kerületek megterheltsége miatt – csak rendkívüli szükséghelyzetre korlátozódott.³⁹⁴ Alkalmazására azonban nem került sor.

Az 1603. évi regensburgi birodalmi gyűlésen az uralkodó újra felvetette a Nachzug alkalmazásának lehetőségét, de a rendek nem mutattak hajlandóságot elfogadására, ahogy ezt az előző alfejezetben már említettem.

A tizenöt éves háború mindhárom birodalmi gyűlésének döntései között szerepelt, hogy az alattvalók a plébánosok és prédikátorok buzdítására helyezték el az e célra kijelölt ládákban könyöradományait a háborúban megsebesültek, a betegek és a kórházak jobb ellátására, amit a városok és falvak előjáróinak össze kellett gyűjteni és az előírt letéti helyre el kellett szállítani.³⁹⁵ Ez azonban, hasonlóan a török elleni harc sikeréért kért déli harangozáshoz,³⁹⁶ illetve a császár által kibocsátott pátensekhez és röpiratokhoz,³⁹⁷ a kereszténység ősellenségével szemben folytatott közös küzdelem eszméjét volt hivatva erősíteni az alattvalókban, ezért inkább propaganda eszköznek tekinthető, mint jelentős jövedelemforrásnak.

A birodalmi és a kerületi gyűléseken meghatározott töröksegélyek kifizetése mellett az alattvalókat egyéb költségek is terhelték a tizenöt éves háború időszakában. Hiszen a németalföldi,³⁹⁸ a francia és a török háborúba fölfogadott zsoldos csapatok átvonulása,

³⁹² Schulze 1978. 216.

³⁹³ A birodalmi gyűlés határozata, 1598. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 398v.

³⁹⁴ Schulze 1978. 217.

³⁹⁵ 1594: A birodalmi gyűlés határozata, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 7v.; Wölfinger 1994. 10–11.; 1598.: A birodalmi gyűlés határozata, 1598. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 400r.-401r.; 1603.: A birodalmi gyűlés határozata, 1603. HHStA MEA RA, Fasc. 99. Fol. 17.-18.

³⁹⁶ A birodalmi gyűlés határozata, 1603. HHStA MEA RA, Fasc. 99. Fol. 16.-17.

³⁹⁷ Vocelka 1981. 239–245.; Schulze 1978. 21–46. Magyarul a 16. illetve a 17. század információáramlásáról, propagandájáról: R. Várkonyi 1999. 9–33.; G. Etényi Nóra: Hadszintér és nyilvánosság. A magyarországi török háború hírei a 17. századi német újságokban. Bp. 2003.; Babarics Zsuzsa: „Türck ist mein Nahm in allen Landen...” Művészet, propaganda és a változó törökkép a Német-római Birodalomban a XVII. század végén. HK 2000/2 329–379.

³⁹⁸ Német katonaság spanyol szolgálatba állásáról a tizenöt éves háború időszakában: Edelmayer 2002. 233.

beszállásolása, mustrája vagy éppen felosztása újabb jelentős terhet rótt rájuk. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a frank kerület rendjei által 1595-ben készített 16 darab, már szinte kínosan részletes és aprólékos kimutatás, jegyzék. Ezek szerint az adott év áprilisa és júliusa között az itt átvonult Karl von Mansfeld vallon katonaságának, illetve a melléjük kirendelt kerületi biztosoknak az ellátása (élelem, takarmány, tűzifa, innivaló), valamint károkozása (például: lopás, szekérrekvirálás) több mint 50000 rajnai forintot tett ki.³⁹⁹ A sváb kerület rendjei pedig 1597-ben a területükön átvonuló 6 000 Felső-Elzaszban toborzott vallon katona által okozott károk megtérítésére, a kerület kasszájából, hozzávetőlegesen 21 500 rajnai forintot voltak kénytelenek kifizetni.⁴⁰⁰

Ezen áldatlan állapot megszüntetésére az uralkodó a rendekkel karöltve tett kísérletet. Ennek megfelelően az 1594. évi regensburgi birodalmi gyűlés végzései az idegen uralkodók a Német-római Birodalom területén történő toborzásával kapcsolatos rendelkezéseket újból számba vették.

Elsőként a hadtoborzásra vonatkozó határozatok szükségszerűségének indokait vetették papírra a birodalmi gyűlés végzéseinek összeállítói. Eszerint "... mindenhonnan, majd naponta, gyakorta és mérték fölött sok panasz és rossz [hír] érkezik,..."⁴⁰¹ hogy nem csupán a birodalmi béke rendelkezéseit fenyegették különböző erőszakos cselekedetek, "...hanem a Szent Birodalom világos és sok esetben szigorú intézkedéseivel és döntéseivel szemben, a hadtoborzást elkezdve, és követve, egyesek teljesített óvadék nélküli mustrákkal, beszállásolásokkal, és átvonulással, a békeszerető hűséges nemeseket és alattvalókat, ... nem csekély veszedelembé sodorták."⁴⁰² Ezért a császár emlékeztette és figyelmeztette a Regensburgban megjelent választófejedelmeket, fejedelmeket, rendeket, tanácsosokat, követeket és küldötteket, hogy az említett esetekben megfontolásaikat, terveiket gyűjtsék össze, azért hogy a birodalom békéjét fenyegető visszasságokat főlszámolhassák, "...különösképpen pedig a rendezetlenség és a nehézség az oda- és átvonulásokat, és a birodalmi döntésekkel veszélyesen ütköző toborzásokat illetően megszűnhessen és elkerülhető legyen..."⁴⁰³

Felmerül a kérdés, hogy a hadállítás körüli visszasságok minek tulajdoníthatóak? A birodalom 1555 óta fennálló belső békéjét a francia vallásháborúk és a németalföldi

³⁹⁹ Kimutatások a Magyarország felé vonuló csapatok által a frank kerületterületén okozott károkról, 1595. HHStA MEA FK, Fasc. 5. Fol. 507r.-671v.

⁴⁰⁰ Müller 1901. 195–196.

⁴⁰¹ "...von allen Orthen vast täglich haufig vnd vber die massen viel Klag vnd beschwer einkommen, ..." A birodalmi gyűlés határozata, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 9r.

⁴⁰² "...Sondern wider deß H[eiligen] Reichs lautere vnd vilmals gescherpffte Satzungen vnd Abschiedt, Kriegswerbungen furgenom[m]en, vn[d] folgents, one einige geleiste Caution mit Musterungen einlagerungen vn[d] durchfuhrung, die friedtliebende gehorsame Stände vn[d] Vnderthanen ... in nit geringegefahr gezogen worde..." A birodalmi gyűlés határozata, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 9r.

⁴⁰³ "... insonderheit aber die vnordnungen vnd beschwerlichkeiten in ahn vnd durchzügen, sambt den gefehrlichen deß Reichs Abschieden zuwiderlauffenden Werbungen auffgehebt vndd vermitteln bleiben mögen..." A birodalmi gyűlés határozata, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 9r-v.

szabadságharc meg-megújuló küzdelmei többször is veszélybe sodorták. Ezért a birodalmi gyűlések határozatokat hoztak a német területen idegen hatalmak megbízásából vagy megsegítésére történő toborzások szabályozásával kapcsolatosan, először 1570-ben Speyerben, majd 1576-ban Regensburgban és 1582-ben Augsburgban.⁴⁰⁴ 1594-re a Német-római Birodalom nyugati határán hasonló külpolitikai helyzet alakult ki, mint negyed évszázaddal ezt megelőzően. Az 1590-es évek első harmadában mind a franciaországi, mind pedig a németalföldi háborús gócpontok újra aktivizálódtak. A birodalmi gyűlés végzései ez utóbbi háborút emelték ki, mint amely a birodalom békéjét veszélyezteti. Ugyanis “...ameddig ... ez [a németalföldi lázadás] nem csillapszik és rendeződik, az ország pusztulása és a bizonytalanság miatt a birodalom szomszédos területeinek nemesei szüntelen panaszolják, [hogy a háború őket] bajba juttathatja...”⁴⁰⁵ Mindez a császárt arra készítette, hogy ezt a birodalom békéjét és stabilitását fenyegető ügyet a választófejedelmekkel, fejedelmekkel és nemesekkel megvitassa.⁴⁰⁶

A birodalmi gyűlés határozata mind a rendeket, mind pedig a zsoldba fogadókat, hadivállalkozókat emlékeztette és figyelmeztette a fent említett 1570.,⁴⁰⁷ 1576. és 1582. évben tanácskozásra összegyűltek idevonatkozó döntéseire, amelyek azt tartalmazták, hogy milyen feltételekkel is kell történnie és végbemennie a toborzásnak, és milyen módon kell az óvadékot Rittmeisternek, főtisztnek és parancsnokoknak teljesíteniük. Emellett meghatározták, hogy miképpen kell eljárni azzal szemben, aki a birodalmi gyűlések határozatai ellen vét.⁴⁰⁸ A birodalmi kerületek Obristjainak is megparancsolták, hogy ezen végzésekben semmi változást ne tegyenek.

Mindezek ellenére úgy ítélték meg az összegyűlt rendek a helyzetet, hogy a káros visszasságok mindenfelé elterjedtek, s a hadállítás és ellátás költségeit, valamint az óvadék súlyos terhét az alattvalókra igyekeztek áthárítani a hadivállalkozók.⁴⁰⁹

⁴⁰⁴ Az 1570. évi birodalmi gyűlés összehívása szorosan összefügg a franciaországi vallásháborúk és a szintén vallási köntösbe bújtatott németalföldi szabadságharc fellángolásával, hiszen mind a katolikus, mind a protestáns oldalon harcoltak német zsoldosok, vagy meggyőződésből (például Wolfgang von Zweibrücken), vagy a jó zsold reményében (például János Vilmos weimari herceg). Ezért a szász és a brandenburgi választófejedelmek kérésének engedve II. Miksa császár 1569 januárjában hivatalosan bejelentette, hogy a következő évben Speyerben birodalmi gyűlést kíván összehívni. Az uralkodó és köre (elsősorban Lazarus von Schwendi) azonban elsősorban egy új török elleni segély jóváhagyását remélte a birodalmi rendektől. Vö. Lanzinner 1993. 315., 325.; Jász Dezső: Hugenották. Budapest, 1974.; 32.; Bagi 2001. 82.; Bagi 2002. 9.

⁴⁰⁵ “...so lang dieselben nit gestillet oder beygelegt wurdet, dem Landverderben vnd vnsicherheit so diß Orths, von den nechstgesessene Reichs ständen vnauffhörlich geklagt wurdet, vbel gerathen ... werden kan. A birodalmi gyűlés határozata, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 9v.

⁴⁰⁶ A birodalmi gyűlés határozata, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 9v.-10r.; Bagi 2002. 9.

⁴⁰⁷ A szövegben helytelenül 1500 szerepel. A birodalmi gyűlés határozata, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 10r.

⁴⁰⁸ A birodalmi gyűlés határozata, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 10r.

⁴⁰⁹ A birodalmi gyűlés határozata, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 10r-v.

Azért, hogy mindezek a visszasságok és “hirtelen feltűnő bajok” megszűnjenek, a birodalmi gyűlés elrendelte, hogy minden birodalmi kerületben, amelyben ilyen és ehhez hasonló toborzások történtek, illetve amelyet a felfogadott csapatok vonulása érintette, szigorúan betartsák az 1570., 1576. és 1582. évben hozott határozatokat. Az egyes birodalmi kerületi Obristoknak pedig meghagyták, hogy az összegyűlt rendek döntéseit hajtsák végre.⁴¹⁰ Ezért tehát a császár és a megjelent birodalmi rendek és követek úgy határoztak, hogy az 1570-ben hozott rendelkezéseket újra megismétlik.⁴¹¹

A birodalmi gyűlés végzései igyekeztek körülhatárolni, és szigorúan megszabni – az idegen hatalmak számára – a német katonaság zsoldba fogadásának részleteit és körülményeit. Kikötötték, hogy a zsoldba fogadó idegen uralkodónak közölnie kell szándékát a császárral: mennyi katonát, kinek a parancsnoksága alatt óhajt szolgálatába állítani. Emellett ígéretet kellett tennie, hogy a felállított egységeket a Német-római Birodalom alattvalói ellen nem veti be, a csapatok által vonulásnál okozott kárt megtéríti, a mustra vagy a leszerelés pedig nem a birodalom területén történik meg.⁴¹²

Természetesen a császár és a birodalmi gyűlés nem csupán a hadba fogadó idegen hatalom mozgásterét igyekezett kijelölni, hanem legfőképpen a csapat toborzását vállaló vagy az azzal megbízott katona-vállalkozókat is. Megszabták, hogy akik idegen hatalmaknak német hadakat kívánnak felfogadni, mindenkor kötelesek – még mielőtt a zsoldosokat fölfogadnák és elindítanák – az uralkodót tájékoztatni arról, hogy kinek a megbízásából és mekkora haderőt készülnék toborozni.⁴¹³ Ezen kívül megbízójukhoz hasonlóan nekik is ígéretet kellett tenniük, hogy a csapatok toborzásával, vonulásával és mustrájával nem veszélyeztetik a birodalom békéjét.⁴¹⁴

A hadivállalkozóknak – a kezességet vállalt birodalmi rendekkel együtt – azoknak a kerületi Obristnak kellett átadniuk az óvadékot, bemutatniuk meglévő Bestallungjuk hitelességét, valamint esküt tenniük, akiknek területén a toborzást vagy oda- és keresztülvonulást tervezték végrehajtani.⁴¹⁵

⁴¹⁰ A birodalmi gyűlés határozata, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 10r-v.

⁴¹¹ A regensburgi birodalmi gyűlés végzései 1594. HHStA MEA RA Fasc. 91. Fol. 10r-v.

⁴¹² A regensburgi birodalmi gyűlés végzései 1594. HHStA MEA RA Fasc. 91. Fol. 11r.

⁴¹³ A birodalmi gyűlés határozata, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 11r. Az 1570. évi speyeri birodalmi gyűléssel végzéseinek 8. cikkelyével szó szerint megegyezik ez az artikulus. Lanzinner 1988. 1208.

⁴¹⁴ A birodalmi gyűlés határozata, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 11r-v. Vö. Az 1570. évi speyeri birodalmi gyűlés határozatainak 8. artikulusával. Lanzinner 1988. 1208.

⁴¹⁵ A birodalmi gyűlés határozata, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 11v. Vö. Az 1570. évi speyeri birodalmi gyűlés határozatainak 8. és 9. artikulusával. Lanzinner 1988. 1208–1209.

A következő hét cikkelyben egy aprólékosan kidolgozott esküformulát szerkesztettek meg a birodalmi gyűlés végzéseinek megszövegezői, amely pontosan körülhatárolta a toborzással megbízott hadivállalkozó kötelességét, illetve anyagi felelősségét.⁴¹⁶

Azokra, akik mindezen feltételeket meg akarták kerülni, s titokban, engedély nélkül kezdtek idegen uralkodó megbízásából katonák toborzásához, súlyos büntetés várt. Az ilyen hadivállalkozókra a birodalmi gyűlés határozatának értelmében kiközösítés, fogságba vetés várt, míg az általuk szolgálatba fogadott egységeket fel kellett oszlatniuk.⁴¹⁷

Az összegyűlt rendek a kerületek Obrísjait felszólították, hogy a kaució lefizetése nélkül toborozni merészelőket az 1570. évi speyeri és az 1594. évi regensburgi birodalmi gyűlés határozatának értelmében szigorúan megbüntessék.⁴¹⁸

Az a kerületi Obrist, akinek területén csapatok verbuválása kezdődött, a felállított egységek vonulásának útjába kerülő kerületeket tájékoztatnia kellett erről, hogy a birodalom békéjét és nyugalomát ezáltal is fenn lehessen tartani, s a mezővárosok és falvak pusztulása pedig elkerülhetővé váljon.⁴¹⁹

A rendek figyelmeztették a kerületek vezetőit, hogy szigorúan azon legyenek, hogy a hadivállalkozók az óvadékot azokban a tartományokban, ahol a toborzást végezték, illetve amelyeken csapataikkal átvonulni szándékoznak, biztosan lefizessék.⁴²⁰ A három kúria képviselőinek ezen határozatairól császári büntető parancsot (Mandat) kellett kibocsátani, hogy a birodalom rendjei ez alapján járhassanak el a törvényszegőkkel szemben.⁴²¹

A császári szolgálatba állt vallon, francia és lotaringiai zsoldosok mustrája és átvonulása a birodalmon súlyos károkat okozott a kerületek alattvalóinak, amit a kortársak két dologgal magyaráztak. Egyrészt Zacharias Geizkofler 1597. január 11-én kelt jelentésében kiemelte, hogy a németalföldi (vallon) lovasság a rabláshoz és fosztogatáshoz hozzá van szokva. Ennek megakadályozására a birodalmi fizetőmester megoldásként azt javasolta, hogy Rittmeisterekkel egyezzenek meg, hogy mindegyikük 100 lovasból álló kompániáját egymás után, különböző utakon vezessék a magyar hadszíntérre.⁴²² Másrészt a katonák a rossz ellátás miatt rákényszerültek, hogy az életben maradásukhoz szükséges élelmet és tüzelőanyagot maguk szerezzék be, úgy ahogyan tudják. Mátyás főherceg 1598. május 15-én kelt levelében arról tájékoztatta II. Rudolfot, hogy az Alsó-Ausztriában mustrára

⁴¹⁶ A birodalmi gyűlés határozata, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 11v.-13v.; Lanzinner 1988. 1209–1211.; Bagi 2002. 11–12.

⁴¹⁷ A birodalmi gyűlés határozata, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 13v.-14r.; Lanzinner 1988. 1211–1212.; Bagi 2002. 12–13.

⁴¹⁸ A birodalmi gyűlés határozata, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 14r.

⁴¹⁹ A birodalmi gyűlés határozata, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 14r-v.

⁴²⁰ A birodalmi gyűlés határozata, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 14v.

⁴²¹ A birodalmi gyűlés határozata, 1594. HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 14v.-15r.

⁴²² Müller 1901. 246–247.

váró Hermann Christoph von Russworm⁴²³ által toborzott gyalogezred zsoldosai napidíjként (Liefergeld) négy krajcárt kaptak eltartásukra. Ez azonban annyira kevés, érvelt az irat készítője, hogy a katonák erőszakkal elveszik azt a szegény alattvalóktól, ami fenntartásukhoz kell. A főherceg ezért azt javasolta, hogy a megmustrálásukra várók napi apanázst a duplája emeljék. Az alattvalók adóját pedig vagy csökkentsék vagy engedjék el.⁴²⁴

Nem meglepő tehát, hogy az 1597/1598. évi regensburgi birodalmi gyűlés határozatai immáron nem a külföldi uralkodók által a Német-római Birodalom területén zsoldba fogadott katonaság mustrájának, beszállásolásának és vonulásának szabályozásával foglalkozott, hanem a rajnai rendek a török elleni harcra küldött, császári szolgálatban álló csapatoktól elszenvedett hatalmas kárával és mérték feletti terheikkel, amelyek miatt panasszal fordultak a három kúria képviselőihez. Ezt figyelembe véve az uralkodó ígéretet tett arra, hogy amennyire lehetséges, a Rajna vidéki nemeseket és alattvalókat tehermentesíti a mustrák tartásától, de észrevétele szerint a különböző nemzetiségű seregek – melyek a török elleni háborúba igyekeznek (mint például vallonok, franciák és lotaringiaiak) – áthaladása a birodalom területén elkerülhetetlen. Ezért a birodalmi gyűlés határozatának értelmében a császári szolgálatba fogadott ezredeseknek is óvadékot kellett letenniük a csapataik által okozott károk fedezésére.⁴²⁵ Egy hónappal a birodalmi gyűlést követően II. Rudolf Schönberg ezredes arra figyelmeztette 1598. május 22-én kelt levelében, hogy a most toborzott vallon és francia csapatok mustránál és a vonulásnál semmiféle kárt se okozzanak a Német-római Birodalom rendjének. Az uralkodó a Regensburgban hozott döntéseknek megfelelően a Georges Bayer de Boppard⁴²⁶ által zsoldba fogadott nyolc zászlónyi gyalogos eltartására 10 000 rajnai forintot hagyott jóvá. A katonákat a hadivállalkozónak a mustra idejéig pedig saját birtokain kellett tartania.⁴²⁷ Ennek ellenére a vallonok, Martin Crusiusnak, a tübingeni egyetem görög professzorának augusztus 8-i naplóbejegyzése szerint, az Ulm melletti Pfuhlban 17 házat égettek fel.⁴²⁸

Emellett a birodalmi gyűlés rendelkezett arról is, hogy ha szükséges, akkor az átvonuló csapatok miatt az érintett kerületek árszabásokat (Taxordnung) fogadjanak el, amely szerint a katonák kötelesek voltak ellátásukért és szállásukért fizetni.⁴²⁹

1598-tól kezdődően a császári megbízásból a birodalom területén toborzásba kezdő ezredeseknek egy külön iratot – a rezerválist⁴³⁰ – kellett kiállítaniuk saját és tisztjeik nevében

⁴²³ Gróf Hermann Christoph von Russworm (1565–1605) életéről bővebben: Bánlaky 1940. 371–411.; Pálffy 1997. 50–51.

⁴²⁴ Mátyás főherceg levele II. Rudolffhoz, 1598. május 15. ÖStA KA Best. 621/1599.

⁴²⁵ A birodalmi gyűlés határozata, 1598. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 394r.-v.

⁴²⁶ Boppard életéről részletesen: Sahin-Tóth 2004a. 297–305.

⁴²⁷ II. Rudolf császár levele Hans Reinhard von Schönbergnek 1598. május 22. ÖStA KA AFA 1598/5/7.

⁴²⁸ Sahin-Tóth 2004a. 303.

⁴²⁹ A regensburgi birodalmi gyűlés végzései 1598. HHStA MEA RA Fasc. 94. Fol. 394v.-395r.

a Bestallung átvételekor⁴³¹, ahogyan ezt már 1595 januárjában egy az Udvari Kamara által készített szakvélemény is javasolta.⁴³² Az okmányban foglaltak szerint garantálták, hogy amikor a hadszíntérre vonulnak, ezredüknél rendet és fegyelmet tartanak, senkit meg nem károsítanak: szőlőket, gyümölcsösöket el nem pusztítanak; s senki becsületét, életét vagy javait el nem veszik. Ha mégis károkozás történik, akkor az 1594. évi birodalmi gyűlési határozat értelmében kell eljárni velük szemben.⁴³³ A toborzó aláírásával és pecsétjével megerősített okmányt az előleg szétoztása előtt tisztjeivel is el kellett ismertetni.⁴³⁴

Az 1603. évi birodalmi gyűlés határozatai között újra felszínre került a császári szolgálatba fogadott idegen katonaság birodalmi mustrájának, beszállásolásának és átvonulásának ügye. Az uralkodó emlékeztetett rá, hogy lehetőség szerint ezen csapatok mustrájának java része saját országainak és tartományainak alattvalóit terhelte. Azért pedig, hogy a további panaszoknak elejét vegye, ígéretet tett arra, hogy amennyiben a felfogadottak szemléjére a Német-római Birodalom területén kerül sor, akkor oda rátermett felügyelőket (Kommissar) rendel ki, hogy minden veszéllyel fenyegető eseménynek elejét vegyék.⁴³⁵

⁴³⁰ A rezervális eredetileg egy olyan típusú irat volt, amelyben a felfogadott esküt tett arra, hogy a *Bestallung*jában foglaltaknak eleget tesz. Példa erre: Georg Friedrich von Hohenlohe rezerválisa a frank kerületnek, 1595. február 17. HHStA MEA FK Fasc. 5. Fol. 278r. Elias Heidenreich zu Pudenegg tokaji kapitány *Bestallung*jának a végén is található egy rezervális. Elias Heidenreich zu Pudenegg tokaji kapitány *Bestallung*ja 100 lovaslövész felfogadására, 1595. január 15. ÖStA KA Best. 484/1595.; Matthias Baränitsch mustramesteri *Bestallung*jában is található utalás a rezervális kiállítására. Matthias Baränitsch mustramesteri *Bestallung*ja, 1596. július 18. ÖStA KA Best. 574/1596.

⁴³¹ Az Udvari Haditanács szakvéleménye és tanácsa a lovas és gyalogos *Bestallung*ról, artikulus levélről és a rezerválisról, 1599. február. ÖStA KA Best. 621/1599.

⁴³² A Bécsben hátrahagyott Udvari Kamara szakvéleménye, 1595. január 1. ÖStA KA AFA 1595/2/ad 1b.

⁴³³ Johan Friedrich Freiherr von Mörsburg rezerválisa 1598. június 7. ÖStA KA Best. 621/1599.; Georg Friedrich Graf von Hohenlohe rezerválisa 1598. július 18. ÖStA KA Best. 621/1599.

⁴³⁴ Az Udvari Haditanács szakvéleménye és tanácsa a lovas és gyalogos *Bestallung*ról, artikulus levélről és a rezerválisról, 1599. február. ÖStA KA Best. 621/1599.

⁴³⁵ A birodalmi gyűlés határozata, 1603. HHStA MEA RA, Fasc. 99. Fol. 13.-14.

1. 6. A Német-római Birodalom segélyének értéke a tizenöt éves háború időszakában

A tizenöt éves háború időszakában a három regensburgi birodalmi gyűlésen az összegyűlt rendek összesen 226 *Römermonat*⁴³⁶ segélyt hagytak jóvá a török elleni háború finanszírozására. Amely – ha átlagértékben egy hónapot az udvar által remélt 64 000 rajnai forint értékkel számolunk – megközelítőleg 13,5 millió rénes forintot tett ki.⁴³⁷ Ennek az értéknek azonban csak a 88%-a – azaz hozzávetőlegesen 57 000 rénes forint per *Römermonat* – folyt be az 1630-as évekig, hiszen a birodalom nyugati felének töröksegélye szinte teljes mértékben kiesett a németalföldi és a francia háború miatt. Így a birodalom rendjei által, a tizenöt éves háború három birodalmi gyűlésén megszavazott töröksegély valamivel kevesebb, mint 12 millió rajnai forintot tett ki.⁴³⁸ Tévedés lenne azonban ezt a birodalmi rendek érdektelenségével vagy az uralkodói fiskális politika hatástalanságával magyarázni. A birodalmi gyűléseken a három kúria katolikus és protestáns képviselői minden alkalommal elfogadták és elismerték, hogy saját védelmük érdekében is, a császárt támogatniuk kell a török elleni magyarországi háborúban. Emellett mindhárom birodalmi gyűlés határozatai között szerepelnek azok a cikkelyek, amelyek az adó befizetésével késlekedők példás megbüntetését szorgalmazták.

Természetesen az udvar is megtett minden tőle telhetőt a megajánlott segély konkretizálása érdekében. Egyrészt megbízottjain keresztül igyekezett a befizetéssel késlekedőket jobb belátásra téríteni.⁴³⁹ Másrészt a Kamarabíróság szorgalmasan küldözgette idézéseit és hozta ítéleteit az adó kifizetését – főként politikai okokból – megtagadó rendekkel szemben.⁴⁴⁰ A hivatal ügybuzgalmát jellemzi, hogy 1597. októberében a speyeri – fiskális teljesen – jogtalanul Eduard Fortunat badeni örgróf ellen büntető parancsot adott ki, mivel az a Sváb kerület által jóváhagyott támogatást nem fizette be.⁴⁴¹

⁴³⁶ Ezzel szemben tévesen 220 *Römermonat*ot említ Sinkovics István, bár az általa kalkulált 13, 2 millió Ft közel járhat a valósághoz, vö. Magyarország története III/1. 687–688.

⁴³⁷ Vö. Magyarország története III/1. 687–688.

⁴³⁸ Schulze 1978. 342., 362–363.; Niederkorn 1993. 56.; Schulze 1978a. 60.; Koller 1990. 375.

⁴³⁹ Karl Nützl 1598. június 2-án jelentette a prágai Udvari Kamarának, hogy tárgyalásokat folytatott a glüchi, bergi és klevei hercegekkel a még az 1594. évi birodalmi gyűlésen megszavazott segély be nem fizetett részének rendezéséről. Még ugyanebben a hónapban Geizkofler jelentette a prágai Udvari Kamarának, hogy figyelmeztette Georg Friedrich ansbachi örgróft, Ernst Freidrich badeni örgróft, és Friedrich pfalzi választófejedelemet az 1594. évi és az új birodalmi segély befizetésére is. Karl Nützl jelentése a prágai Udvari Kamarához, 1598. június 2. ÖStA HKA Hoffinanz Protokolle (Pr.) Expedit (Exp.) weise Nummer (w Nr.) Band 514 Prag 1598 Fol. 150v.; Zacharias Geizkofler jelentése a prágai Udvari Kamarához, 1598 június. ÖStA HKA Hoffinanz Pr. Exp. w Nr. Bd. 514 Prag 1598 Fol. 151v.

⁴⁴⁰ Schulze 1978. 353–359.

⁴⁴¹ Schulze 1978. 320.

A birodalmi segélyből lassan és hiányosan befolyó összegekből a háború kiadásait képtelenség volt finanszírozni. 1595-ben például az előző évben a rendek által jóváhagyott támogatásból csak kevesebb, mint a felével kalkulálhatott az Udvari Kamara.⁴⁴²Egy Geizkofler készítette 1599. évi kivonatból pedig kiderül, hogy az öt évvel korábban megszavazott töröksegélyből a rendek még több, mint 1,7 millió forinttal adósok maradtak, amely kintlévőségek beérkezésének a lehetőségéről már 1598-ban lemondott a birodalmi fizetőmester.⁴⁴³Az udvar kölcsönök felvételére kényszerült a már megszavazott vagy a jövőbeni birodalmi töröksegély kárára, mint ahogyan ezt az 1597/1598. és az 1603. évi birodalmi gyűlés előterjesztéseiben érzékletesen hangsúlyozta is. Ezeknek az intézése az 1589. évi instrukciójában foglaltak szerint a birodalmi fizetőmesterre,⁴⁴⁴ Zacharias Geizkoflerre hárult, aki kihasználva jó kapcsolatait a Fugger, valamint más bécsi, prágai és dél-német bankházakkal (Henckel, Castell, Zobek, Meisl), a háború folytatásához szükséges hitelekhez jutatta a császárt,⁴⁴⁵ 1594 és 1603 között összesen 12 millió rajnai forint értékben.⁴⁴⁶ 1598. évi birodalmi fizetőmesteri instrukciójának 9. pontja pedig egyenesen utasította, hogy amennyiben a csapatok felfogadására szánt segély nem érkezik be időben, akkor kölcsönt vegyen fel.⁴⁴⁷ A bankárok mellett az udvar módot keresett és talált egyéb hitelforrásokra is. Karl von Liechtenstein és testvérei (Maximilian és Gundaker) például 1598-ban 100 000 tallért (hozzávetőlegesen 120 000 rajnai forintot) kölcsönöztek II. Rudolfnak.⁴⁴⁸

Természetesen az uralkodó egyéb magánszemélyektől is vett fel kölcsönöket. Egy 1598 novemberében készült emlékirat a télre is zsoldban tartani kívánt csapatok költségeinek fedezése miatt számba vette az udvar hitel lehetőségeit. A remélt 265 833 rajnai forintra és 20 krajcárra rúgó összegbe az irat készítője belekalkulálta a Müller írnok háziasszonyától kívánt 12 000 forintnyi kölcsönt is.⁴⁴⁹

⁴⁴² Müller 1938. 40.

⁴⁴³ Bog 1971. 20.; Geizkofler 1598. augusztus 18-án a prágai Udvari Kamarához írt levelében hangsúlyozta, hogy a még be nem fizetett korábbi birodalmi segély beérkezésére már nem lát esélyt. Zacharias Geizkofler levele a prágai Udvari Kamarához, 1598. augusztus 18. ÖStA HKA Hoffinanz Pr. Exp. w Nr. Bd. 514 Prag 1598 Fol. 210r.

⁴⁴⁴ Müller 1938. 22.; Winkelbauer 2003. 326–327.

⁴⁴⁵ 1600. április 28-án kelt levelében például az uralkodó meghagyta a birodalmi fizetőmesternek, hogy a birodalmi segélyből felfogadott csapatok összesen 600 000 rajnai forintra rúgó költségét vagy az említett támogatásból, vagy kölcsönből teremtsse elő. II. Rudolf levele Zacharias Geizkoflernek 1600. április 28. ÖStA KA AFA 1600/4/11.

⁴⁴⁶ Winkelbauer 2003. 326–327.; Müller 1938. 40.; A kölcsönt adó bankházakról: Magyarország története III/1. 688.; Winkelbauer 2003. 521–522.

⁴⁴⁷ A birodalmi fizetőmester instrukciója, 1598. június 17. HHStA MEA RA, Fasc. 95.a Fol. 556v.-557r.

⁴⁴⁸ Winkelbauer 2003. 522.

⁴⁴⁹ Emlékirat II. Rudolfnak, 1598. november. ÖStA KA AFA 1598/11/2.

A kölcsönök kamatainak⁴⁵⁰ kifizetéséhez szükséges összeget a Német-római Birodalomban, Ausztriában és Magyarországon forgalomban lévő különböző pénznemek átváltásával nyerhető haszonból igyekezett előteremteni (2-3 krajcárt forintként),⁴⁵¹ valamint a birodalmi segély beérkező részleteiből. 1599-ben a birodalmi fizetőmesternek a törlesztésre és a kamatokra összesen több, mint 300 000 rajnai forintot kellett kifizetnie. Azonban minden kísérlet kevésnek bizonyult a gyülemelő adóssághalmaz felszámolásához. 1604-ben, amikor Geizkofler lemondott hivataláról összesen több mint 2,6 millió rajnai forint adósságot hagyott hátra.⁴⁵²

A birodalmi gyűlések mellett a kerületek támogatásában bízhatott az uralkodó, amely a tizenöt éves háború időszakában hozzávetőlegesen 7-8 millió rajnai forintra rúgott, de ehhez hozzá kell még számolni a rendek által 1592-ben és 1593-ban nyújtott mintegy 600 000 rénes forintot is.⁴⁵³ A török támadása által fenyegetett birodalmi kerületek támogatásának mértékről képet kaphatunk a kerületi gyűlések határozataiból, kimutatásaiból. A frank kerületi gyűlés 1595. december 7-i határozatának elszámolási mellékletei alapján az 1594-ben kiállított 1 000 lovas felszerelésére és eltartására a kerületi fizetőmester – Hieronymus von Kress – összesen 114 332 rajnai forintot, 5 krajcárt és 29 dénárt adott ki.⁴⁵⁴ A következő esztendőben pedig valamivel több, mint 174 000 rénes forintot emésztett fel egy ugyanekkora ezred kiállítása és fenntartása.⁴⁵⁵ Szintén 1595-ben a bajor kerület rendjei az általuk megszavazott 2 000 gyalogos és hat ágyú kiállítására, hadszíntérre szállítására, valamint hat és fél hónapi ellátására hozzávetőlegesen 170 000 rénes forintot számítottak.⁴⁵⁶ Ugyanebben az évben a sváb kerület rendjei 4 000 gyalogos és tizenkét löveg hat hónapi költségeinek fedezésére összesen 274 240 rénes forintot irányoztak elő.⁴⁵⁷ Egy esztendő elteltével egy hasonló létszáma egység kiállítására már 28 *Römermonat*ot, azaz hozzávetőlegesen 432 000 rajnai forintot számítottak, amelyből valamivel több, mint 340 000 forintot költöttek el 1597. március 18-ig.⁴⁵⁸ 1597-ben pedig a sváb kerület háborús kiadásai hozzávetőlegesen 369 000 rénes forintot tettek ki.⁴⁵⁹ 1601-ben hét birodalmi kerület (frank, bajor, sváb, alsó- és felső-

⁴⁵⁰ 1594-ben a Fugger bankház 300 000 rajnai forint kölcsönt nyújtott az udvarnak 6%-os kamatra. Winkelbauer 2003. 516.

⁴⁵¹ Magyarország története III/1. 688–689.

⁴⁵² Schulze 1978. 334.

⁴⁵³ Niederkorn 1993. 56.; Schulze 1978. 361.; Winkelbauer 2003. 512–513.

⁴⁵⁴ A frank kerületi gyűlés határozata, 1595. december 7. HHStA MEA FK, Fasc. 5 Fol. 452v.; A frank kerületi gyűlés elszámolásai, 1595. december 7. HHStA MEA FK, Fasc. 5. Fol. 468v., 477r.

⁴⁵⁵ A frank kerületi gyűlés elszámolásai, 1595. december 7. HHStA MEA FK, Fasc. 5. Fol. 475v.

⁴⁵⁶ A bajor kerületi gyűlés határozata, 1595. március 18. HHStA MEA FK, Fasc. 5. Fol. 312v.-318v.

⁴⁵⁷ Müller 1901. 158.

⁴⁵⁸ Müller 1901. 175., 227.

⁴⁵⁹ Müller 1901. 196.; Pálffy 1997. 41.

szász, alsó- és felső-rajnai) összesen körülbelül 1, 2 millió rajnai forintot hagyott jóvá a császár támogatására.⁴⁶⁰

Mindezek mellett a birodalom alattvalóit terhelték az átvonuló, mustrára vagy leszerelésre rendelt egységek okozta károk, amelyek számszerű értékét még megsaccolni is nehéz lenne.

A Német-római Birodalom tehát – köszönhetően a császári udvar megalkuvást nem tűrő politikájának és a rendek töröktől való félelmének – összesen mintegy *19–21 millió rajnai forinttal* (kb. 12 millió a három birodalmi gyűlés által megszavazott *Römermonat*ból és 7–9 millió a kerületektől) támogatta az uralkodó magyar hadszíntéren folyó törökellenes háborúját. Ezen segély mértékét csak az oszmán hódítástól közvetlenül fenyegetett Osztrák Örökös Tartományok és Cseh-Morva Királyság mintegy 40 millió rénes forintra rúgó pénzügyi hozzájárulása múlta felül.⁴⁶¹

2. „A háború éltető ereje a pénz”⁴⁶²

A császári-királyi haderő szervezete és költségei a tizenöt éves háborúban

Nicolaus Gablmann 1595. november 25-i keltezésű jegyzékében az az évben Esztergom sikeres ostromában részt vett alsó-magyarországi császári-királyi haderő pontos összetételét az utókorra hagyta. A páratlan értékű forrásban, az ostromlók táborában személyesen is jelen volt udvari történetíró nem „nemzetiségenként” állította sorba az egyes lovas és gyalogos csapatokat, hanem zsoldba fogadók szerint. Eszerint a császár az 1594. évi regensburgi birodalmi gyűlés által jóváhagyott rendkívüli töröksegélyből zsoldjába fogadott 3 500 lovast és 9 000 gyalogost, amely az 57 245 főt számláló főszereg 21,8%-át alkotta. Mátyás főherceg 400 fős udvari zászlóját Hans Wilhelm von Losenstein udvari marsall vezette, 100 udvari lovas lövész kapitányává Kristof Sboroskyt nevezték ki. Nádasdy Tamás Vas vármegyei alispán⁴⁶³ parancsnokolt 400 magyar huszár fölött. Báró Seifried von Kollonich kapitány⁴⁶⁴ 200 főnyi német lovast vezetett, míg 400 lovast Georg Stednicky kapitány irányítása alá

⁴⁶⁰ Müller 1938. 34.; Koller 1990. 375.

⁴⁶¹ Winkelbauer 2003. 482.

⁴⁶² „Nervus belli ist das geld , vö. Müller 1901. 256.

⁴⁶³ *A zsoldoskimutatásban Nádasdy Tamás szerepel, ennek ellenére Thallóczy cikkében a nevet helytelenül Franz Nadastiként írta át. Vö. Thallóczy 1896. 584.; Nádasdy Tamással kapcsolatos iratok: Tóth P. 1989. és Tóth P. 1992.*

⁴⁶⁴ *Horvát származású nemesi család sarja. 1583. szeptember 1-től báró; 1608-ban az országgyűlés honosította. 1595 után több fontos pozíciót birtokolt: királyi főlovászmester (1606. december 2-től 1608. december 1-ig), királyi tanácsos, udvari haditanácsos, aranysarkantyús vitéz, 1604-től dunáninneni főkapitány. Vö. Nagy I. 1859. 301–303.; L. Benda 1972. 274.; Komáromy 1895. 487–508.; Fallenbüchl 1988. 82.*

helyezett az uralkodói akarat. Adolf von Schwarzenberg ezredes 2 000 vallon kürasszírral⁴⁶⁵ és lovas lövésszel vett részt a törökellenes harcban 1595-ben. A birodalmi segélyből toborzott gyalogságot Karl burgauai örgróf⁴⁶⁶ és Jacob Hannibal von Raittenau⁴⁶⁷ 3 000 illetve 3 500 főnyi ezrede; valamint 2 500 vallon Eberhard de Dans⁴⁶⁸ ezredes és Charles de Lalaing, comte de Hoochstrate⁴⁶⁹ ezredes parancsnoksága alatt alkotta.⁴⁷⁰

Emellett – mint ahogyan már említettem – a birodalmi kerületek is kiállítottak saját költségükön 6000 gyalogost és 2200 lovast, amely az Esztergom ostromában részt vett császári-királyi haderő mintegy 14,3%-át tette ki.⁴⁷¹

Összehasonlítva a magyar, osztrák, cseh és morva rendek, valamint a pápa, Mantova és Milánó által küldött csapatok számarányát, kiderül, hogy a birodalom rendjeinek segélyéből felszerelt egységekből állt az 1595-ben Esztergom ostromára rendelt császári-királyi haderő jelentős része, több mint harmada, mint ahogy ezt a következő táblázat is mutatja.

4. táblázat: Az 1595-ben Esztergom ostromára rendelt császári-királyi hadsereg összetétele⁴⁷²

	Lovasság	Gyalogság	Összlétszám	Százalékos
--	----------	-----------	-------------	------------

⁴⁶⁵ A 16. század végi hadseregek e legnehezebb fegyverzetű katonáit valószínűleg a lándzsával harcoló lovagi nehézlovasság utódjainak tekinthetjük. A kürasszírok az 1590-es évekre addigi fegyverüket, a lándzsát teljesen elhagyták. Fegyverzetük két pisztolyból, nehéz kardból, valamint nehéz páncélszatukból, a kürasszból állt. A magyar hadszíntéren 1595-ben jelentek meg. Kelenik 1991. 111.

⁴⁶⁶ Karl Burgau örgróf (1560–1618) II. Rudolf „törvénytelen” unokaöccse volt, aki Tiroli Ferdinánd főherceg és Filippine Welser morganatikus házasságából született. Ernő főherceg halála után (1595. február 20.) II. Fülöp Németalföld helytartójává nevezte ki. 1597-ben újra a császári had főtábornestere. Katonai erényeivel a kortársak messzemenőkéig elégedetlenek voltak. Illésházy a következőképpen írt az örgrófról: „...az Purgai margróff, ..., ki kevés segítségével lón Mansfeldnek, mert tudatlan vala a hadakozáshoz.” ADB 3. Band. 591.; Pálffy 1997. 48–49.; Illésházy 1863. 22.; Habsburg Lexikon 204.

⁴⁶⁷ Wolf Dietrich von Raittenau salzburgi érsek öccse. 1592 nyarán bátyja ígéretet tett a császári követnek – von Pezzennek – hogy 1000 lovaslövész vagy muskétást állít ki a horvát-szlavón végek védelmére, amely egység élére őt kívánta állítani. Végül 1000 muskétást toborzott az érsek, akik Jacob Hannibal von Raittenau vezetésével november 1-én indultak el a frontra. Az egységet 1593 júniusában szerelték le anélkül, hogy bármilyen összecsapásban részt vett volna. Raittenau 1594. július 24-én kapott arra megbízást, hogy a birodalmi rendek által Regensburgban megszavazott Türkenhilféből 4000 német gyalogost fogadjon a zsoldjába. Még ez év októberében ezredével együtt a Komáromot felmenteni igyekvő Mátyás főherceg seregében találjuk. Heischmann 1925. 236–237.; Kecskés 1984. 105.; Mayr 1912–1913. 189–207.; Jacob Hannibal von Raittenau Bestallungja 4 000 német gyalogos felfogadására, 1594. július 24. ÖStA KA Best. 477/1594

⁴⁶⁸ 1595 júniusában érkezett ezredével az alsó-magyarországi hadszíntérre. Részt vett Esztergom sikeres ostromában. Augusztus 3-án kétezer janicsár támadásával szemben a Károly-hegyen lévő sáncot védte sikerrel Dans vezetésével egy vallon egység. L. Heischmann, 246.; Istvánffy 1962. 385.

⁴⁶⁹ 1595 júniusában érkezik ezredével Magyarországra. Részt vett Esztergom sikeres ostromában. Istvánffy Miklós szerint július 11-én súlyosan megsebesült. Vö. Heischmann 1925. 246–247.; Istvánffy 1962. 379–380.

⁴⁷⁰ Bagi 2001a. 395–396., 410–412. Az 1595-ben Esztergom ostromára rendelt császári-királyi hadseregről készült zsoldos kimutatás, 1595. november 25. HHStA H AA 1595 Diarium Bellicum N(icolaus) G(ablmann) Fasc. 128. Fol. 317v-318r.; 320v.-321r.; Vocelka 1981. 251–252.; Thallóczy 1896. 584–586.

⁴⁷¹ Bagi 2001a. 397., 411–413. Az 1595-ben Esztergom ostromára rendelt császári-királyi hadseregről készült zsoldos kimutatás, 1595. november 25. HHStA H AA 1595 Diarium Bellicum N(icolaus) G(ablmann) Fasc. 128. Fol. 319r.-v.; 321r.-v.; Vocelka 1981. 251–252.; Thallóczy 1896. 584–586.

⁴⁷² Bagi 2001a. 398.

	létszáma	létszáma		megoszlás
A császár által a birodalmi segélyből zsoldba fogadott egységek	3 500	9 000	12 500	21,8%
Az osztrák örökös tartományok csapatai	2 900	2 000	4 900	8,6%
A cseh és morva rendek által zsoldba fogadott egységek	1 900	4 900	6 800	11,9%
A Német-római Birodalom tartományai által kiállított csapatok	2 200	6 000	8 200	14,3%

A bányavidéki végvidéki főkapitányság és a „dunáninnyi” kerületi főkapitányság csapatai	3 330	4 815	8 145	14,3%
Pápai, mantovai és milánói segélyhad	1 700	15 000	16 700	29,1%
Az Esztergom ostromára rendelt császári sereg	15 530	41 715	57 245	

A továbbiakban azt szeretném megvizsgálni, hogy az Örökös Tartományokból, a Cseh Királyságból, valamint a Német-római Birodalomból származó segélyekből hogyan szervezték meg a török elleni háborúban részt vett seregeket, mennyi pénzt emésztett fel a hadak felállítása, ellátása és a magyar hadszíntérre szállítása. A témával kapcsolatos kutatásaim során nem kerülte el a figyelmemet, hogy a hadszervezés költségeinek egy része „illetéktelen” vagy nem megfelelő zsebekbe vándorolt. Evégett vizsgálódásaimat kiterjesztem abban az irányban is, hogy az udvar milyen eszközökkel igyekezett gátat vetni az időről-időre felmerülő pénzügyi visszaéléseknek, illetve racionalizálni vagy, esetlegesen lefaragni a törökellenes háború hatalmas méretűre duzzadt hadikiadásait.

2. 1. A császári-királyi hadseregben szolgáló nyugati zsoldos gyalogság és lovasság szervezete a tizenöt éves háború időszakában

A császári-királyi haderőben harcoló kisebb-nagyobb mezei és végvári zsoldos egységek toborzására és felállítására a császár, ritkábban az osztrák vagy a birodalmi

kerületek rendjei kipróbált hivatásos katonákat fogadtak fel. A megbízott és ezredessé kinevezett személy teljhatalmat kapott az alakulat belső ügyeinek intézésében: a tisztek kinevezésében, az ellátás megszervezésében, a zsold szétosztásában és a bírói hatalom gyakorlásában.⁴⁷³ Az is előfordult azonban, hogy maga a hadivállalkozó ajánlotta fel szolgálatait a császárnak a török elleni harcban, mint például Karl von Mansfeld⁴⁷⁴ 1594 ősztől, amikor 12 zászló kőrasszír és 13 kompánia lovas lövész, valamint 6000 gyalogos (egy 2000 és egy 4000 fős egységre bontva) felfogadását ajánlotta fel az udvarnak.⁴⁷⁵ Alexander von Velen 1595. január 25-i dátummal ellátott jelentése szerint Mansfeld – a vele folytatott megbeszélés alkalmával – 4000 vallon (2000 gyalogos, 1000 vértés és 1000 lovaslövész) zsoldba fogadását javasolta.⁴⁷⁶ Végül a magyar hadszíntérre 2000 vértés és lovaslövész, valamint 2500 gyalogos érkezett Flandriából.⁴⁷⁷ 1596 áprilisában pedig egy másik – a francia vallásháborúk csatáiban a Katolikus Liga oldalán harcolt – hadivállalkozó, Georges Bayer de Boppard 1 000 kőrasszír és 2 000 gyalogos zsoldba fogadására tett ajánlatot a prágai udvarnak. Az Udvari Haditanács abban az évben nem vette igénybe szolgálatait. A következő két esztendőben azonban egy-egy vallon–francia gyalogezred élén a török elleni harc magyar hadszínterén találjuk, ahol egészen haláláig szolgálta II. Rudolfot.⁴⁷⁸

Abban az esetben, ha vállalkozó szellemű és harcban tapasztalt személyt tett meg az uralkodó egy gyalogezred ezredesévé, akkor a kinevezett öt különböző okmányt vehetett át az Udvari Haditanácstól a tizenöt éves háború időszakában. Az első irattípusba tartoztak a pátensek vagy *Bestallungbriefek*, amelyek röviden – az ezredes⁴⁷⁹ részére – az adott egység felállításához szükséges utasításokat és a feladatokat vették számba. Ezek egy, a tizenöt éves háború elején keletkezett tervezet szerint a következők voltak: egy német gyalogezredet az uralkodó megbízásából régi katonai szokás szerint három hónapra fogadott fel az ezredes, de ha szükséges volt, tovább is szolgálnia kellett. A toborzott egységet, egy meghatározott

⁴⁷³ Vö. Nagy 1985. 142–143.

⁴⁷⁴ *Gróf Karl Mansfeld (1543–1595. augusztus 14.) harcolt Németalföldön és Franciaországban a spanyol, majd pedig a francia király szolgálatában. 1582-ben ezredes; 1586-ban II. Fülöp spanyol király kinevezte Németalföld tábornokává és admirálisává. 1595. március 4-én a regensburgi birodalmi gyűlés birodalmi hercegi címet adományozott számára. Halálát az ostromlók táborában kitört vérhasjárvány okozta. L. NDB 16. Band, 79–80.*

⁴⁷⁵ *Mansfeld már csak a szükséges toborzópátensekre várt az adott egységek felfogadásához. Karl von Mansfeld instrukciója a császári tárgyalópartnernek, Hans Leonhard von Jellnek, a vallon katonaság felfogadásáról. ÖStA KA AFA 1595/4/3b. 2000 lovas és 6000 gyalogos szerepel Heischmannnál és Thallóczy nál. Heischmann 1925. 205.; Thallóczy 1896. 584.*

⁴⁷⁶ *Alexander von Velen jelentése II. Rudolfnak, 1595. január 25. ÖStA KA AFA 1595/4/3c.*

⁴⁷⁷ *Bagi 2001a. 397., 411–413. Az 1595-ben Esztergom ostromára rendelt császári-királyi hadseregről készült zsoldos kimutatás, 1595. november 25. HHStA H AA 1595 Diarium Bellicum N(icolaus) G(ablmann) Fasc. 128. Fol. 318r., 320v.-321r.; Ortelius 1602. 75.*

⁴⁷⁸ *Georges Bayer de Boppard felajánlkozása 2000 gyalogos és 1000 kőrasszír II. Rudolf szolgálatába állítására, 1596 április. ÖStA KA AFA 1596/4/13.; Sahin-Tóth 2004. 1161–1165.; Sahin-Tóth 2004a. 297–304.; Kelenik 1990. 94.*

⁴⁷⁹ *A gyalogezred legfőbb parancsnoka az ezredes volt. Waidmayr 2003. 34.; Baumann 1994. 92.*

mustrahelyre rendelték, zsoldjukat pedig a szemle napjától számították. Ezt követően az uralkodó vagy a főhadparancsnok vagy a főhadparancsnok-helyettes utasításainak és parancsainak megfelelően kellett szolgálniuk – vízen vagy szárazföldön – az egész vagy fél ezreddel, zászlóval, csapattal, ahogyan a harci helyzet megkívánta. A katonák a szemle napja után kapták meg első zsoldjukat, majd ezt követően havonta „régí szokás szerint” 4 rajnai forintot.⁴⁸⁰ A felfogadottaknak ebből kellett fegyverzetüket megvásárolni illetve pótolni, valamint étellemezésüket és szállásukat kifizetni. A visszaéléseket megakadályozandó, valamint a birodalomban forgalomban lévő számos pénzegység miatt meghatározták a forint váltóértékeit is (1 forint = 15 fillér = 60 krajcár). Arra az esetre, ha az ellenség vagy egyéb ok miatt a zsold kifizetése nem történt meg, az uralkodó a katonák türelmét kérte. Sikeres ostrom vagy csata után azt a hónapot, amely elkezdődött, az ezred tagjainak plusz zsoldként kötelesek voltak kifizetni. A hadjárat végén pedig, ha az uralkodó nem tartott igényt az ezred további szolgálataira, a zsoldosokat elbocsátották és fél havi zsoldot fizettek ki részükre. A további utasítást az Artikelbrief tartalmazta, amelyre a zsoldosok esküt tettek. A *Bestallungbriefet* az uralkodói pecsét és aláírás hitelesítette.⁴⁸¹ A vallon, francia és lotaringiai gyalogezredek felállításával megbízott hadivállalkozók is hasonló *Bestallungbriefet* vehettek át az Udvari Haditanácstól.⁴⁸²

A második irattípusba a zsoldos ezredek parancsnokait kinevező császári *Bestallung* jegyzékek (*Bestallungsverzeichnis*) tartoztak, amelyekben az ezredes, az ezredstáb, valamint „prima plana”⁴⁸³ (zászlótörzs) tagjait és fizetségét határozták meg. Ez utóbbi értékét azonban nem pénzben fejezték ki, hanem egy katona egy havi zsoldjának szorzatát adták meg. Például az ezredes egy katona zsoldjának hetvenötszörösét vehette át hónapról-hónapra.

Az ezredtörzset az ezredes közvetlen stábjá (*Obristen Statt*), valamint az ezred rendjéért, ellátásáért, mindennapjainak megszervezéséért felelős úgynevezett „magas tisztségviselők kara” (*Statt der hohen Ämter*) alkotta. Előbbit az ezredes írnoka (*Schreiber*), a szolgálatára és védelmére rendelt nyolc darabont⁴⁸⁴ (*Trabant*), egy káplán (*Caplan*), egy dobos (*Trumbschlager*), egy sípos, egy tolmács (*Dolmatsch*), hat – szintén a hadivállalkozó

⁴⁸⁰ Möller 1976. 17.

⁴⁸¹ Vö. Engelhard Khurz von Senftenau kiállított Bestallungbrief, 1593. december 9. ÖStA KA Best. 464/1593; Jacob Hannibal von Raittenaunak kiállított Bestallungbrief, 1594. július 24. ÖStA KA Best. 477/1594; Waidmayr 2003. 28–29.; Baumann 1994. 49.; Edelmayer 2002. 227.; Bagi 2001a. 398–399., 419–420.; Újhelyi 1914. 19.; Baumann 1994. 48–52.; Blau 1985. 23.; Illustrierte 1898. 221–222.

⁴⁸² Orpheo Gallianonak és Hans Reinhard von Schönbergnek kiállított Bestallungbrief, 1597. március 1. ÖStA KA Best. 521/1597.; Joan Tscharles de Tillynek kiállított Bestallungbrief, 1602. május 7. ÖStA KA AFA 1602/5/1ad.

⁴⁸³ Sem a „Staat der hohen Ämter”-nek, sem a „prima plana”-nak nincs pontos magyar megfelelője.

⁴⁸⁴ A parancsnok mellett táborozáskor tisztiszolgái, harcban testőri feladatokat ellátó katona. Kelenik 1991a. 9.

tekintélyét és hatalmát emelő – lovas (*reisiger Knecht*), egy kocsi (*Wagen*), valamint egy külön szakács (*Koch*) alkotta.⁴⁸⁵

Az ezredes közvetlen stábjához tartozott még helyettese (*Obristen Leutnant*), valamint a mellé rendelt két darabont. Amennyiben az ezredes nem tartózkodott egységénél, ami gyakran előfordult, hiszen Bécsben vagy Prágában intézte üzleti ügyeit s csak az Udvari Haditanács erélyes felszólítására utazott ezredéhez,⁴⁸⁶ akkor feladata szerint segítőkkel át kellett vennie az irányítást. Abban az esetben pedig, ha a parancsnok az ezreddel tartott, mint a második zászló századosa (*Hauptmann*) működött, természetesen nagyobb zsoldért.⁴⁸⁷

A „magas tisztségviselők karához” tartozott – az ezred táborának rendjéért felelős – profosz (*Profosz*) vagy mai szóhasználatkal katonai rendészet vezetője. Ezen feladata mellett a törvényszéki tárgyalásokon szószólója által képviselte a vádat, valamint kijelölte az ezredtábor piacát és a rendet is kötelessége volt ott fenntartani. A mészárosoknak pedig minden egyes állat vágásról értesíteniük kellett a profoszt, úgy hogy a levágott állat nyelvét megkapta.⁴⁸⁸ A munkáját egy tizenhárom fős személyzet segítette: négy darabont, hat porkoláb (*Stocken Knecht*), egy helyettes (*Profoser Leutnant*), egy börtönőr⁴⁸⁹ (*Stockmeister*), és egy hóhér (*Scharfrichter*).

Az ezredes bírói joghatósága után a törvénykezési rangsorban a soltész vagy hadbíró (*Schulhtheiß*)⁴⁹⁰ állt. A bírósági ügyek és eljárások hatékony és gyors lebonyolítása végett mellé rendelték egy bírósági jegyzőt⁴⁹¹ (*Gerichtschreiber*), aki a vádat, az arra adott választ és a vallomásokat jegyezte le, illetve olvasta fel. Rajta kívül egy törvényszolga⁴⁹² (*Gerichtswibel*), és egy darabont szolgált a soltész mellett. A *Bestallungjegy*zék feljegyezték

⁴⁸⁵ Waidmayr 2003. 34–35.; Baumann 1994. 93.; Meynert 1854. 124–125.; Dilich 1689. 40.; Rüstow 1864. 204.

⁴⁸⁶ Heischmann 1925. 205.; Ugyanerről panaszkodott Geizkofler az 1597. évi hadjáratról készült jelentésében, 1598 januárjában. Müller 1901. 232. Az Udvari Haditanács 1598. évi protokollumának registraturájában több olyan bejegyzés is található, amelyben egy-egy ezredest akár többször is arra urasítanak, hogy mihamarabb jelenjen meg ezredénél. 1598. július 9-én Hermann Russworm, Bernard Leo Gall, Kerl Ludwig Graf zu Sulz és Johann Baptista Pezzen kapott ilyen jellegű intést. ÖStA KA Hofkriegsrat (HKR)-Wien Protokolle (Pr.) Registratur (R) Band 201 Fol. 361v. 1598. július 9. 1598. július 31-én pedig Hans Preiner zu Stübingnek küldtek hasonló iratot, amelyet augusztus 2-án és 9-én is megismételtek. ÖStA KA HKR-Wien Pr. R. Bd. 201 Fol. 371r. 1598. július 31., ÖStA KA HKR-Wien Pr. R. Bd. 201 Fol. 373v. 1598 augusztus 2. és ÖStA KA HKR-Wien Pr. R. Bd. 201 Fol. 375v. 1598 augusztus 9.

⁴⁸⁷ Waidmayr 2003. 35.; Blau 1985. 40.; Redlich 1964. 55.; Rüstow 1864. 204.; Újhelyi 1914. 45.

⁴⁸⁸ Az ezredprofosz feladatairól. Pálffy 1995. 34–41.; Waidmayr 2003. 36–37.; Baumann 1994. 94.; Blau 1985. 41–43.; Möller 1976. 189–234.; Fiedler 1985. 79.; Redlich 1954. 233–234.; Meynert 1854. 215.; Dilich 1689. 43.; Rüstow 1864. 204.; Újhelyi 1914. 48–49.

⁴⁸⁹ Waidmayr 2003. 37.; Blau 1985. 43.

⁴⁹⁰ Az ezred soltészének kötelességeiről. Pálffy 1995. 34–41.; Waidmayr 2003. 35–36.; Möller 1976. 134–136.; Baumann 1994. 94.; Dilich 1689. 42–43.; Rüstow 1864. 204.; Újhelyi 1914. 47.

⁴⁹¹ Pálffy 1995. 37.

⁴⁹² Pálffy 1995. 37.; Waidmayr 2003. 36.; Möller 1976. 142.

a katonai esküdtbíróóság zavartalan tevékenységéhez szükséges esküdtek⁴⁹³ (*Gerichtsleut*) számát (10 fő) és feladatuk ellátásáért kapott havi jövedelmüket is.

Az ezred táborának őrzését és a csapat vonulásának megszervezéséért a strázsamester⁴⁹⁴ (*Wachtmeister*), az egység elszállásolásáért pedig a szállásmester⁴⁹⁵ (*Quartiermeister*) volt felelős. Feladatuk hatékony ellátásáért mindkettőjük mellé egy-egy darabontot osztottak be.

A magas hivatalok karához tartozott még az ezred ellátását biztosító élésmester⁴⁹⁶ (*Proviantmeister*), a sebesülteket ellátó főfelcser⁴⁹⁷ (*Obrestfeldscherer*), valamint a málna rendjéért felelő markotányos (*Hurenweibel*).⁴⁹⁸

Az ezred harcászati alapegysége, a zászló (*Fahne*) stábjának vagy *prima planájának* (*Der Hauptleut erstes Platts*) összetételét és havi javadalmazását szintén rögzítették a *Bestallungban*. Az ezredtörzshöz hasonlóan ez is katonai, és a mindennapok megszervezésében elengedhetetlen tisztségekből állt össze. A zászló vezetését a százados (*Hauptman*) látta el, aki az első zászló esetében maga az ezredes, míg a második zászlónál az ezredes helyettese volt.⁴⁹⁹ Zsoldjából szolgáját (*Junge*) is el kellett tartania.

A zászlóstáb főbb tisztségviselői közé tartozott egy zászlós (*Fändrich*), akit a századoshoz hasonlóan szintén az ezredes fogadott fel személyesen.⁵⁰⁰ A zászló parancsnokához hasonlóan ő is úgy kapta havi zsoldját, hogy abból szolgáját is el kellett tartania. Katonai feladatokat látott el egy hadnagy⁵⁰¹ (*Leutnant*), egy – szintén az ezredes által felfogadott – *Feldweibel* („tábori szolgáló”), aki a harcrend felállításáért és a katonák egybegyűjtéséért volt felelős. Emellett azonban a profosz munkáját is kellett segítenie az úgynevezett hosszú lándzsákkal való hadi bíróság ülésein.⁵⁰² Két – a katonák által maguk közül választott – *Weibel* („szolgáló”) feladatai közé tartozott a zsoldosok panaszainak jelentése

⁴⁹³ A soltész minden zászlóból kiválasztott egy esküdtet. Pálffy 1995. 38.; Möller 1976. 197–202.

⁴⁹⁴ Waidmayr 2003. 37–38.; Baumann 1994. 94.; Blau 1985. 41.; Meynert 1854. 125–126.; Dilich 1689. 41.; Rüstow 1864. 204.; Újhelyi 1914. 45–46.

⁴⁹⁵ Waidmayr 2003. 37.; Baumann 1994. 94.; Blau 1985. 41.; Meynert 1854. 126.; Dilich 1589. 41.; Rüstow 1864. 204.; Újhelyi 1914. 46.

⁴⁹⁶ Waidmayr 2003. 37.; Baumann 1994. 94.; Blau 1985. 41.; Dilich 1689. 41.

⁴⁹⁷ Újhelyi 1914. 47–48.

⁴⁹⁸ Waidmayr 2003. 38.; Baumann 1994. 94., 150–162.; Nagy László szerint feladatai közé tartozott még a táborral utazó kéj nők felügyelete is. Nagy 1985. 145.

⁴⁹⁹ Redlich 1964. 55.

⁵⁰⁰ A százados és a zászlós kötelességeiről: Waidmayr 2003. 38–39.; Baumann 1994. 95–98.; Blau 1985. 45.; Redlich 1964. 41.; Dilich 1689. 44–46.; Rüstow 1864. 205.

⁵⁰¹ A hadnagy kötelességeiről: Dilich 1689. 45–46.; Rüstow 1864. 205.

⁵⁰² Waidmayr 2003. 39., 86–87.; Pálffy 1995. 39–41.; Baumann 1994. 95–98.; Kelenik 1991a 9.; Blau 1985. 46–48.; Franz 1953. 94.; Fiedler 1985. 80.

a századosnak, a vonulás rendjének kialakítása, a *Feldweibelt* az őrség felállításánál segíteni, valamint a lópor, az ólom és az élelem kiosztása.⁵⁰³

A zászló kisebb tisztségviselői közé tartozott a tábori írnok (*Feldschreiber*), a felcser, a zászló katonáinak szállását kijelölő szállásmester (*Furier*), a „vezető” vagy „kalauz” (*Führer*), a káplán, két dobos, két sípos, két darabont, a tolmács, a szakács, és a lovász (*Reitknecht*).⁵⁰⁴ A stáb tagjait beleszámították a zászló duplazsoldosainak létszámába.⁵⁰⁵ A *Bestallung*jegyzékben feltüntették azt is, hogy az ezred teljes évi költségét mely tartomány vagy pedig a Német-római Birodalom törökelleni harcra jóváhagyott segélyéből kell kifizetni. Természetesen az ezredeket nem csupán birodalmi rendek támogatásaként kapott összegekből fogadták. Erre jó példa az Adolf von Althan nevére 1601. március 23-án kiállított *Bestallung*jegyzék, amely szerint a toborzandó 3 000 német gyalogos költségeit a morva rendek segélyéből kellett kifizetni.⁵⁰⁶ Az iratot a császári aláírás és titkos pecsét hitelesítette.⁵⁰⁷

A vallon és francia gyalogezredek felfogadásával megbízott hadivállalkozók hasonló *Bestallung*jegyzéket vehettek át az Udvari Haditanácstól. A német gyalogezredek toborzására felkért személyeknek kiállított irathoz képest azonban három eltérést is találhatunk. Egyrészt a Joan Tsercleas de Tilly⁵⁰⁸ számára kiadott iratban – a német ezredektől eltérően – a zászló stábjában a két *Weibel* mellett még hat tizedest (*Corporal*)⁵⁰⁹ fogadtak zsoldba. Ezzel szemben az egység mindennapjainak megszervezésében és az ellátásban részt vevő tisztségviselők igen kis számban képviseltették magukat. Hiszen Tilly *Bestallung*jegyzékében csak káplán, felcser, valamint két-két dobos és sípos található a *prima planaban*. Másrészt az ezredes és közvetlen stábjának rendes és plusz fizetését egy összegben adták meg, úgy hogy a stáb tagjait (írnok, szakács, darabont, sípos, üstdobos, lovas, tolmács, káplán) a havi zsoldjuk

⁵⁰³ *Altiszti rang, mai fogalmaink szerint talán az őrmesteri rendfokozathoz áll a legközelebb. A 16. században azonban beosztásuk tekintélyesebb volt, mint egy mai őrmesterénél. Kelenik 1991a. 9.; Blau 1985. 48–49.; Rüstow 1864. 205.*

⁵⁰⁴ *A zászlóstáb további tagjairól még: Waidmayr 2003. 39–40.; Blau 1985. 49–52.; Meynert 1854. 126.; Dilich 1689. 47–52.; Rüstow 1864. 205.*

⁵⁰⁵ *Vö. Az Udvari Haditanács szakvéleménye Miksa főhercegnek, 1598. március 26. ÖStA KA AFA 1598/4/ad 2.*

⁵⁰⁶ *Adolf von Althan Bestallungjegyzéke 3000 német gyalogos felfogadására, 1601. március 23. ÖStA KA Best. 680/1601.*

⁵⁰⁷ *Engelhard Khurz von Senftenau Bestallungjegyzéke egy 3 000 fős német gyalogezred felállításához, 1593. december 9. ÖStA KA Best. 464/1593; Melchior Schürbrandt Bestallungjegyzéke egy 3 000 fős német gyalogezred felállításához, 1594. február 21. ÖStA KA Best. 469/1594.; Johan Baptista Pezzen Bestallungjegyzéke egy 1 500 német gyalogos felfogadására, 1597. március 1. ÖStA KA Best. 524/1597.; Johann von Pernstein Bestallungjegyzéke egy 3 000 német gyalogos felfogadására, 1597. június 4. ÖStA KA Best. 537/1597.; Waidmayr 2003. 29–32.; Edelmayer 2002. 227–228.; Bagi 2001a. 399–401., 421–422.*

⁵⁰⁸ *Jean Tserclaes de Tilly 1559. február–1632. április 20. 1595-ben az Esztergom ostromára rendelt császári-királyi hadsereg főstrázsamestere. L. ADB 38. Band. 1894. 314–350.; Bagi 2001a. 410.; Az 1595-ben Esztergom ostromára rendelt császári-királyi hadseregről készült zsoldos kimutatás, 1595. november 25. HHSa H AA 1595 Diarium Bellicum N(icolaus) G(ablmann) Fasc. 128. Fol. 317v.*

⁵⁰⁹ *Kelenik 1991a 9.*

megadása nélkül felsorolták. Harmadrészt a *prima plana* tagjait nem számították bele a zászló összlétszámba.⁵¹⁰

A *Bestallungsbrief* és a *Bestallungjegyzék* kettőse alkotta a *Landsknecht*⁵¹¹ idők kezdetétől a tulajdonképpeni *Bestallungot*, nem csupán a császári-királyi haderőben, hanem a spanyol szolgálatba állt német egységeknél is.⁵¹²

A harmadik irattípusba tartoztak azok a pátensek (*Werbepatent*), amelyek alapján a megbízott ezredes, illetve felfogadott századosai megkezdhatték az adott egység vagy ezred toborzását az erre kijelölt területen. Az okmány tartalmazta a toborzó nevét, a toborzandó zászlók számát, és az egység nagyságát. Emellett megnevezte a hadjárat okát, valamint azt, hogy a zsoldba vett katonákat a török elleni harcban kívánja bevetni az uralkodó. Az iratban a megbízó kérte az érintett birodalmi tartomány, város vagy mezőváros vezetőit, hogy a toborzók munkáját támogassák, nem csupán a felfogadásnál, hanem a mustránál és a hadszíntérre vonulásnál is, természetesen a megfelelő fizetség ellenében.⁵¹³

A negyedik okiratfajtába az *Artikelbriefek* tartoztak. Ez az irattípus I. Miksa császár hadügyi reformjának egyik elemeként a 15. század végén, a *Landsknecht*-gyalogság hadrendjének és fegyelmének biztosítására született. Eredeti formájában kétoldalú szerződés volt, hiszen nem csupán a zsoldosokra vonatkozó előírásokat tartalmazta, hanem a zsoldba fogadó kötelességeit is. A 16. század folyamán vált egyoldalú katonai büntetőtörvény gyűjteménnyé, amelyből immár a katonák jogait eltávolították.⁵¹⁴

A tizenöt éves háború időszakában a Lazarus von Schwendi által készített és az 1570. évi speyeri birodalmi gyűlésen elfogadott *Artikelbriefet* használták a felfogadott gyalogság felesketésére a mustrát követően.⁵¹⁵ A 74 cikkelyből álló irat javarészt a fegyelem és a tábori rend fenntartására szolgált, hiszen eltiltotta a zsoldosokat az iszákosságtól, a szerencsejátéktól, a zendüléstől, a lakosság zaklatásától, az istentiszteletek elmulasztásától, a verekedésektől, az engedély nélküli fegyverhasználatától, az kirendelt őrhely elhagyásától, a riadók elmulasztásától, az ellenséggel való kapcsolattartástól, a lopásoktól, a malmok és kenyérsütő-helyek felprédálásától. Az *Artikelbrief* rendelkezett még a zsákmány és a foglyok

⁵¹⁰ *Georges Bayer de Boppard Bestallungjegyzéke egy 3 000 vallon gyalogos felfogadására, 1597. március 1. ÖStA KA Best. 521/1597.; Joan Tscharlés de Tilly Bestallungjegyzéke egy 3 000 vallon gyalogos felfogadására, 1602. május 7. ÖStA KA AFA 1602/5/1ad*

⁵¹¹ I. Miksa által – svájci minta alapján – életre hívott német gyalogság. A 16. század második felére nevük folyamatosan kikopik az iratokból, s már mint német gyalogság szerepelnek. Meynert 1854. 1–34.; Waidmayr 2003. 10–19.; Wrede 1898 1–40.; Blau 1985. 9–11.; Laux 1901. 1–27.; Nell 1914.; Delbrück 1920. 8–16.; Rüstow 1864. 201–205.; Fuchs 1972. 186.; Kurzmán 1985.

⁵¹² Edelmayer 2002. 227–228.

⁵¹³ *Jacob Hannibal von Raittenau toborzópátense, 1594. július 20. HHStA MEA Mandate Fasc: 4. Folio szám nélküli irat.; Waidmayr 2003. 42–43.; Blau 1985. 24.; Meynert 1854. 51.*

⁵¹⁴ Waidmayr 2003. 76.

⁵¹⁵ *Az Artikelbrief kialakulásáról és fejlődéséről: Erben 1901. 473–529. Pálffy 1995. 28–29.; Möller 1976. 31–51.*

további sorsáról, a szálláskijelölés kötelező elfogadásáról, valamint arról, hogy a katonák közül csak a gyengélkedők utazhattak a málhával, és a táborban a gyengébb nem képviselői közül csak a felfogadottak feleségei maradhattak, minden egyéb feslett erkölcsű hölgynek távoznia kellett. Az esetek nagy többségében halálbüntetés járt, amennyiben a zsoldosok megszegették az iratban foglaltakat.

Az *Artikelbrief* azonban egyéb rendelkezéseket is tartalmazott. A *Bestallungbrief*hez hasonlóan a 10. pontban meghatározta a katonák fizetését: havonta 4 forintot, azaz napi 15 fillért vagy 60 krajcárt. Emellett a 3., illetve a 47., a 48., a 49., és az 50. cikkelyben kötelezte az irat a felfogadottakat arra, hogy semmilyen visszaélés se történjen.⁵¹⁶

Az ötödik irattípusba sorolhatók azok a kapitulációk vagy megállapodások, amelyek a német és vallon–francia gyalogos csapatok szervezési módját határozták meg. A tizenöt éves háború első időszakában ezen okmányok tartalmazták a felállítandó ezred zászlóinak számát, s zászlónként a muskétások, lövészek és duplazsoldosok arányát. Emellett rendelkeztek arról, hogy hogyan történjen a felfogadottak fegyverellátása illetve pótlása, valamint a katonáknak szánt előleg mértékéről, illetve a mustra helyéről és várható kezdetéről is. A háború folyamán a kapituláció jelentős változásokon ment keresztül, amelyről egy külön alfejezetben kívánok részletesen kitérni.⁵¹⁷

A tizenöt éves háborúban, a császári-királyi haderőben különböző típusú és nemzetiségű lovasok álltak fegyverben, úgymint: német vagy feketelovasok, lovas lövészek, kürasszírok és dragonyosok.⁵¹⁸

⁵¹⁶ Meynert 1854. 54–60.; Waidmayr 2003. 40–41., 76–86.; Lünig 1723. 70–75.; Janko 1871. 198–209.; *A speyeri birodalmi gyűlés határozatai, 1570. HHStA MEA RA Fasc. 57. Fol. 88v.-100v. Fronsperger 1573-ban megjelent művében egy 1566-ban kiadott, a német gyalogság részére készített Artikelbrief található, amely összesen 59 cikkelyt tartalmaz. Fronsperger 1573. XXIVr.-XXVIIv.; Engelhardt Khurz von Senftenau Bestallungjához tűzött Artikelbrief, 1594. január 11. ÖStA KA Best. 464/1593.*

⁵¹⁷ Engelhart Khurz von Senftenau Bestallungja 3 000 német gyalogos felfogadására, 1593. december 9. ÖStA KA Best. 464/1593; Orpheno Galliano Bestallungja 3 000 vallon gyalogos felfogadására, 1596. november 25. ÖStA KA Best. 515/1596; Bestallungja 3 000 német gyalogos felfogadására, 1597. június 4. ÖStA KA Best. 464/1597.

⁵¹⁸ *A dragonyos fegyvernem először 1550 és 1560 között jelent meg a piemonti háborúban. Fegyverzete és harcmódora leginkább a lovas lövészekhez és a tűzfegyverrel felszerelt gyalogsághoz tette hasonlatossá. A császári-királyi haderőben először 1602 novemberében állítottak fel dragonyos csapatot, amelynek a katonaságát a Tilly gyalogezredben szolgált lóra ültetett zsoldosok alkották. Kelenik 1991. 113–114.; Nagy 1985. 208.; Laurentio de Rame, Charles de Agena, Guilliom de Waux, Mercure de Mariloff Bestallungja 100-100 vallon dragonyos felfogadására, 1602. november 19. ÖStA KA Best. 727/1602; Fuchs 1972. 221.; Heischmann 1925. 250.*

Egy általában 1 000 fős⁵¹⁹ német lovasezred zsoldba fogadásával megbízott hadivállalkozó szintén *Bestallung*ot vehetett át az Udvari Haditanácstól. Ez az irat azonban eltért a gyalogság toborzásával megbízottaknak kiadott okmányoktól. A császári-királyi hadseregben ezeknek a lovasoknak a zsoldba fogadására mintául – hasonlóan az *Artikelbrief*hez – a Lazarus von Schwendi által készített, és az 1570. évi speyeri birodalmi gyűlésen elfogadott *Reiterbestallung* szolgált, amely a német lovas ezredek hadba állításának szabályozására készült. Az összesen 111 cikkelyből álló iratot két egymástól jól és egyszerűen elkülöníthető egységből állították össze. Az első 42 cikkely magába olvasztotta a gyalogság felfogadásánál már bemutatott *Bestallungbrief*ek, *Bestallungjegy*zékek és kapitulációk egyes pontjait. Meghatározta az ezred fegyverzetét és szervezeti egységét, amely a gyalogsághoz hasonlóan a zászló⁵²⁰ volt, valamint a szolgálat idejét (ha a hadi helyzet többet nem kíván, három hónap), és a vonulás ütemét (4 napig naponta 4 német mérföldet kellett megtenni, majd az ötödik napon pihenőt rendeltek el). Rendelkezett az irat az előlegről és a mustrára várók várópénzéről: e kettőre a frank kerület rendjei 1594-ben kiállított *Bestallung*jukban egy havi zsoldot kívántak kifizetni. Emellett meghatározta a leköszönés (*Abdankung*), illetve a szolgálatból három hónapot megelőzően történő elbocsátás alkalmával fizetendőket, valamint a fizetési terminus időtartamát: egy hónap, azaz 30 nap. Az irat készítője a kifizetések meghatározásához minden esetben egy lovas havi zsoldját (12 rénes forint) vette alapul. Az egység málhájának szállítására minden tizenkét ló után ki kellett állítani egy-egy szekeret, illetve egy-egy málháslovat, amelyek fizetését is megszabta a birodalmi gyűlési határozat.

Az 1570. évi speyeri birodalmi gyűlésen elfogadott *Reiterbestallung* az ezredes stáb tagjairól nem tett említést, csak a zászló tisztségviselőit és havi zsoldjukat sorolta fel. Ezek szerint a zászlót irányító *Rittmeister* mellett a törzs tagja közé számított egy hadnagy, egy zászlós, valamint egy káplán vagy prédikátor két trombitás, egy írnok, egy szállásmester, egy fegyverkovács, egy patkolókovács, két darabont és egy nyerges. A csapat hatékony irányítása

⁵¹⁹ Vö. Tervezet 1 000 német lovas felfogadására, 1593. ÖStA KA Best. 457/1593.; Sebastian Schlick von Passau Bestallungja 1 000 német lovas felfogadására, 1593. október 9. ÖStA KA Best. 458/1593.; Franz lüneburgi herceg Bestallungja 4 000 (2 000-t saját maga, 1 000–1 000 lovast pedig két kinevezett ezredese vezetett) német lovas felfogadására, 1593. november 8. ÖStA KA Best. 460/1593.; Albrecht von Pietipessky Bestallungja 1 000 német lovas felfogadására, 1596. április 12. ÖStA KA Best. 502/1596.; Georg Friedrich von Hohenlohe Bestallungja 1 000 német lovas felfogadására, 1598. május 10. ÖStA KA Best. 580/1598.; Karl von Tettau Bestallungja 1 000 német lovas felfogadására, 1598. május 8. ÖStA KA Best. 581/1598.; Hans von Osterhausen Bestallungja 1 000 német lovas felfogadására, 1599. április 18. ÖStA KA Best. 626/1599.; Georg Friedrich von Hohenlohe Bestallungja 1 000 német lovas felfogadására, 1600. március 17. ÖStA KA Best. 653/1600.

⁵²⁰ 1598-ban felmerült, hogy a német lovasokat is kompániákba szervezzék, de az Udvari Haditanács szakvéleményében – a hagyományokra hivatkozva – a zászlónak, mint szervezeti egységnek a fenntartását javasolta. Az Udvari Haditanács szakvéleménye Miksa főhercegnek, 1598. március 26. ÖStA KA AFA 1598/4/ad 2.

érdekében pedig minden 50 lovas élére egy-egy *Rottmeistert* neveztek ki.⁵²¹ Az ezred első zászlójának *Rittmeisterévé* – a gyalogsághoz hasonlóan – az ezredest nevezték ki.⁵²²

Az irat részletesen foglalkozott a pénzügyi visszaélések elkerülésének érdekében tett intézkedésekkel. A *Reiterbestallung* ezen része is híven tükrözte, hogy a német vagy fekete lovasság – a középkori hagyományok továbbéléseként – arisztokratikus alapokon nyugszik. Az itt katonáskodást vállaló nemesek – a lovagkor tradícióinak megfelelően – kíséretükkel (*lange Reihe*) vonultak harcba. Kezdetben csak a nemes nevét kellett a mustralajstromba bejegyezni, így előfordult, hogy csak harminc név szerepelt benne, míg maga az egység száz főből állt. Az ebből származó nehézségeket elkerülendő az 1568-ban spanyol szolgálatba szegődött Franz szász-lauenburg-i herceg szerződése kikötötte, hogy egy nemes hat, hét vagy nyolc csatlósnál többet nem hozhatott magával, vagy ha mégis, úgy ezeket saját költségén kellett a hadjárat idején eltartania. Emellett minden hatodik kísérő után egyet pisztollyal vagy később puskával köteles volt felszerelnie.⁵²³ A mustraregiszterbe pedig mind a nemes, mind kísérete tagjainak nevét feljegyezték.

A gyalogosok felfogadásával megbízott hadivállalkozóknak kiállított *Bestallungbrief*ben foglaltakhoz hasonlóan az ezredeseket és a *Rittmeister*eket figyelmeztették arra, hogy az uralkodó vagy a főhadparancsnok vagy a főhadparancsnok-helyettes utasításainak és parancsainak megfelelően kellett szolgálniuk az egész vagy fél ezreddel, zászlóval, csapattal, ahogyan a harci helyzet megkívánta.

A *Reiterbestallung* második fele (43-111. cikkely) gyakorlatilag a gyalogság számára készített *Artikelbrief*nek a lovasság társadalmi presztízsének megfelelő átdolgozásaként tekinthető. Számukra ugyanis nem készült külön hadiszabályzat, hanem a zsoldba fogadási szerződések a fegyelem megtartásainak módjairól is rendelkező részeiből alakultak ki. Ez is a német lovasok arisztokratikus bázisára illetve a középkori tradíciókra vezethető vissza, s így nehezen lehetett volna őket egy más társadalmi rétegből verbuválódott gyalogságnál bevezetett *Artikelbrief* pontjaira felesketni, tekintve társadalmi és rendi kiváltságaikat.⁵²⁴

Az Udvari Haditanács által 1593-ban összeállított *Reiterbestallung*ban az ezredesi stáb összetétele és fizetései is szerepeltek. A háború folyamán a német lovasok felfogadásával megbízottaknak kiállított iratokból azonban úgy tűnik, hogy ez az egybevont okmánytípus a

⁵²¹ A német lovasok tisztikarának összetételére még: Meynert 1854. 123–124.; Dilich 1689. 38–39.

⁵²² Tervezet egy német vagy fekete lovas ezred felfogadására, 1593. ÖStA KA Best. 457/1593

⁵²³ Redlich 1964. 43.

⁵²⁴ Pálffy 1995. 30–31.; Meynert 1854. 86–98.; Janko 1871. 172–193.; Lünig 1723. 58–68.; A speyeri birodalmi gyűlés határozatai, 1570. HHStA MEA RA Fasc. 57. Fol. 61v.-82v.; A frank lovasság Bestallungja 1594-ből: HHStA MEA FK Fasc.: 4., Fol.: 36r.-43v.; ÖStA KA Best. 487/1594 Fol. 821r.-832r.; Krüger 1996. 51–52.; Egy hasonló, ám csak 88 cikkelyből álló Reiterbestallungot adott közre Leonhard Fronsperger 1573-ban megjelent művében, amelyet a brandenburgi választófejedelemnek készített. Fronsperger 1573. XIIr.-XVIIIv.

császári-királyi haderőben nem honosodott meg.⁵²⁵ Ezzel szemben a frank kerület által felállított 1 000 fős német lovasezred vezetésével megbízott Hohenlohe 1595-ben kiállított *Bestallung*­jában szerepelnek ezek az adatok is.⁵²⁶ Egy évvel korábban azonban ugyanezen kerület hasonló nagyságú lovasegységének felfogadására készített *Reiterbestallung*ban ugyan szerepel az ezredtörzs összetétele, de az ezredes fizetése nem található meg benne.⁵²⁷ Valószínűleg azért, mert az irat kiállításának időpontjában még folyt a vita az ezred parancsnokának személyét illetően a frank kerület rendjei és *Obristjuk* között.⁵²⁸

A császári-királyi hadseregben az ezredesek fizetését, valamint a munkájukat segítő stábjuk tagjait és havi juttatásait – a gyalogsághoz hasonlóan – *Bestallung*­jegyzékben határozták meg. Eszerint az ezredes közvetlen szolgálatára négy darabont fogadhatott fel. Távollétében feladatát helyettesének kellett ellátnia, aki mellett két darabont szolgált. Az ezred mindennapjainak megszervezésére az ezredesnek zsoldjába kellett fogadnia egy szállás-, egy strázsa- és egy élelmezési⁵²⁹ mestert, egy profoszt, egy tábori prédikátort, egy szekereszmestert (*Wagenburgmeister*), egy seborvost (*Wundarz*) egy tábori írno­kot, és egy lármamestert. A felsoroltakon kívül a stáb tagjai közé tartozott három porkoláb fejenként, egy börtönőr, egy szakács, egy üstdobos (*Hörpauker*), két trombitás, egy tolmács, három darabont, és egy páncélkovács (*Plattner*). Az irat, a gyalogezredek felfogadásával megbízottaknak kiállított *Bestallung*­jegyzékekhez hasonlóan, zárásként számot adott arról, hogy az ezred fenntartásának költségeit mely forrásból kívánta fedezni az udvar. A Tettau⁵³⁰ által felállított német lovasok fenntartási költségeit 1598-ban a cseh rendek által, a törökelleni harcra jóváhagyott segélyből kellett a hadi fizetőmesternek kifizetnie.⁵³¹

Az ezredes stábjából hiányzik a katonák feletti bírói hatalmat gyakorló soltész­i tisztség. A lovasság hadi bíraskodását a *Reiterbestallung* mellékleteként szintén 1570-ben

⁵²⁵ *Tervezet egy német vagy fekete lovas ezred felfogadására, 1593. ÖStA KA Best. 457/1593*

⁵²⁶ *A frank lovasság Bestallungja 1595-ből. HHStA MEA FK Fasc. 5. Fol. 254v.*

⁵²⁷ *A frank lovasság Bestallungja 1594-ből. ÖStA KA Best. 487/1594 Fol. 822r.-823r.*

⁵²⁸ *A frank tartomány seregének az irányítását a kerület Obristjának kellett volna vállalnia. Azonban Georg Friedrich nem kívánta a magyar hadszíntérre vezetni a felállítandó 1000 lovas, viszont – hivatkozva az 1555. évi augsburgi birodalmi gyűlésen hozott kormányzati rendelkezésekre – maga helyett két személyt is ajánlott. Ezzel a kerületi rendek nem értettek egyet, mivel Miksa főherceget szemelték ki erre a posztra a választófejedelem visszalépésével. A frank kerület Obristja és a kerületi rendek között kialakult vitáról: A frank kerületi gyűlés határozata, 1594. április 21. HHStA MEA FK Fasc. 4. Fol. 98r.-103v.; A frank kerületi gyűlés határozata, 1594. május 23. HHStA MEA FK Fasc. 4. Fol. 107r.-111v.; Georg Friedrich brandenburgi őrgróf levele a frank kerületi gyűléshez, 1594. HHStA MEA FK Fasc. 4. Fol. 112r.-115v. A kerületi Obrist jogköréről: Lünig 1723. 47-54.*

⁵²⁹ *Feladataikról lásd: Dilich 1689. 36.*

⁵³⁰ *Karl von Tettau, a Johannita rend lovagja 1592. novemberében megbízást kapott 100 lovas lövész toborzására. A parancssal ellentétben 120 lovas fogadott fel. 1594 februárjában további 180 lovas toborzására kapott engedélyt. 1595-ben a csapatot a cseh rendek fogadták zsoldjukba. 1598 júliusától decemberéig cseh segélypénzből 1000 német lovas állomásoztatott Magyarországon. Az ezred zsoldhiány miatt már novemberben szétszéledt. Heischmann 1925. 244–245.*

⁵³¹ *Heischmann 1925. 245.; Karl von Tettau ezredesi kinevezése 1000 német lovas élére, 1598. május 18. ÖStA KA Best. 587/1598. Fol. 774r.-775v.; Bagi 2001a. 428-429.; A lovas ezred ezredeséről még: Meynert 1854. 123.*

megjelent *Reiterrecht* 18 pontban szabályozta. A lovasság főparancsnoka, a főtábornester (*Feldmarschall*) a jogszolgáltatás zavartalan menetének felügyeletére egy rátermett és a hadijogban járatos nemest nevezett ki helyetteséül.⁵³²

Szintén a *Reiterbestallung* pontjainak kiegészítésére készült az úgynevezett *Nebenbestallung*, amely az ezred tisztjeinek fizetendő plusz illetményről valamint a létszám felett felfogadottak zsoldjáról határozott. A birodalmi gyűlés által jóváhagyott töröksegélyből ezer német lovas felfogadásával megbízott Georg Friedrich von Hohenlohenek 1598. május 10-én kiadott iratból kiderül, hogy az ezredes saját költségeire egyszer és mindenkorra (*semel pro semper*) 2500 rajnai forintot terveztek kifizetni. Minden zászló tisztjeinek száz rénes forint, a *Rittmeister*eknek a havi zsoldon kívül, még plusz kétszáz rénes forint kifizetését irányozták elő. Emellett minden zászlóhoz plusz egy trombitás felvételét tartották szükségesnek, ami – tekintve, hogy az ezred négy zászlóból állt – újabb 48 rajnai forintot jelentett a kiadási oldalon.

Az udvar toborzópénzre (*Werbgeld*) 1000 rajnai forintot hagyott jóvá. Ha pedig az ezredes a megállapodásban szereplő ezer lovason kívül is hozott katonákat a mustrahelyre, akkor a szemlére kirendelt biztosnak jogában állt közülük húszat vagy huszonötöt, vagy legfeljebb harmincat megmustrálni, de utánuk nem járt a *Rittmeister*eknek sem külön előleg (*Anrittgeld*), sem pedig *Rittgulden*.⁵³³

A császári- királyi hadsereg főhadparancsnokának védelmét ellátó udvari zászlót a *Reiterbestallung* alapján fogadta zsoldba az udvar. A vezetésükkel megbízott udvari marsall *Rittmeister* tisztséget töltötte be. Jogai, kötelességei és fizetsége is megegyezett egy német lovasezred zászlójának parancsnokáéval, mintahogyan stábjának összetétele és havi zsoldja.⁵³⁴

⁵³² Pálffy 1995. 41–42.; Janko 1871. 196–198.; Lünig 1723. 69–70.; A speyeri birodalmi gyűlés határozatai, 1570. HHStA MEA RA Fasc. 57. Fol. 85v.-88v.

⁵³³ Az 1 000 német lovas felfogadásával megbízott Georg Friedrich von Hohenlohe *Nebenbestallung*-ja, 1598. május 10. ÖStA KA Best. 580/1598 Fol. 737r.-738r.; Bagi 2001a. 431.

⁵³⁴ Mátyás főherceg udvari zászlójának a *Bestallung*-ja, 1595. december. ÖStA KA AFA 1595/12/5.; Bernhard Leo Gall *Bestallung*-ja 400 fős udvari zászló felfogadására, 1597. július 12. ÖStA KA Best. 550/1597. Georg Andreas Hofkirchen *Bestallung*-ja 300 fős udvari zászló felfogadására, 1598. szeptember 12. ÖStA KA Best. 607/1598.; Adam Gall *Bestallung*-ja 300 fős udvari zászló felfogadására, 1599. július 27. ÖStA KA Best. 642/1599.

**A német lovas lövészek felfogadásával a megbízott hadivállalkozók számára
kiállított *Bestallungok*, illetve az egységek szervezési formái és a
parancsnokok megnevezései igen változatos képet mutatnak. Ennél a
fegyvernemnél mind kisebb egységek, mind pedig ezredek szervezésére
adott ki megbízást az Udvari Haditanács**

Az ezredek felállításával megbízott személyek három különböző irattípust vehettek át. Az első tipizálható okmány alapjául – a német lovasokhoz hasonlóan – a Schwendi által összeállított *Reiterbestallung*-minta szolgált. A megbízottnak átnyújtott irat meghatározta, hogy az adott egységnek milyen fegyverzettel kell hadba vonulnia, a tisztségviselők és a lovasok zsoldját, az előleget és a mustrahelyen történt várakozás alkalmával fogyasztásra szánt napidíjat (*Nachtgeld*).⁵³⁵ Emellett rendelkezett a mustráról. Magában foglalt a visszaélések elkerülésére (a lovas lövészek esetében a *lange Reihe*-t egy vagy két csatlósban határozták meg) és a fegyelem fenntartására szolgáló rendelkezést is. Ez utóbbi azonban – összehasonlítva a német lovasokra vonatkozó 69 cikkellyel – csak pár sorban foglalta össze a tilalmakat.⁵³⁶ Ugyanilyen „rövid *Bestallungot*” vehettek át az Udvari Haditanácstól a 120 vagy 200 fős egységek felállításával megbízottak is.⁵³⁷

A háború második felében azonban négy esetben is előfordult, hogy egy-egy német lovas lövész ezred felfogadásával megbízott ezredes a német lovasok *Reiterbestallung*jával teljes mértékben megegyező kinevezési iratot vehetett át: 1601-ben Heinrich Matthias von Thurn és Joachim von Flans. Egy esztendővel később pedig ismét az előbbi és Heinrich Kreziriecki.⁵³⁸ A német lovasokhoz hasonlóan a lovas lövészek élére kinevezett ezredesek is, egyben az egyik zászló századosai is lettek.⁵³⁹

⁵³⁵ *A Nachtgeld felbukkanásáról az iratokban: Joachim von Flans Bestallungja 500 lovas lövész felfogadására, 1601. március 8. ÖStA KA Best. 678/1601.; Heinrich Matthias von Thurn Bestallungja 1 000 lovas lövész felfogadására, 1601. április 17. ÖStA KA Best. 681/1601.*

⁵³⁶ *Vö. Seifried von Kollonich Bestallungja 700 lovas lövész felfogadására, 1596. december 20. ÖStA KA Best. 516/1596.; Seifried von Kollonich Bestallungja 700 lovas lövész felfogadására, 1597. december 17. ÖStA KA Best. 557/1596.; Seifried von Kollonich Bestallungja 700 lovas lövész felfogadására, 1598. december 1. ÖStA KA Best. 611/1598.; Wolf Georg Merzensreitter Bestallungja 500 lovas lövész felfogadására, 1602. május 3. ÖStA KA Best. 711/1602.*

⁵³⁷ *Vö. Hans Jacob von Thun és Ulrich von Königsberg Bestallungja 125-125 lovas lövész felfogadására, 1593. május 3. ÖStA KA Best. 451/1593.; Karl von Tettau Bestallungja 120 lovas lövész felfogadására, 1593. július 12. ÖStA KA Best. 455/1593.; Balthasar Freidrich von Ossa Bestallungja 150 lovas lövész felfogadására, 1593. november 22. ÖStA KA Best. 465/1593.; Mintairat egy 150 vagy 200 fős felfogadására, 1595. ÖStA KA Best. 498/1595.*

⁵³⁸ *Joachim von Flans Bestallungja 500 lovas lövész felfogadására, 1601. március 8. ÖStA KA Best. 678/1601.; Heinrich Matthias von Thurn Bestallungja 1 000 lovas lövész felfogadására, 1601. április 17. ÖStA KA Best. 681/1601.; Heinrich Matthias von Thurn és Heinrich Kreziriecki Bestallungja 1 000–1 000 lovas lövész felfogadására, 1602. május 3. ÖStA KA Best. 712/1602.*

⁵³⁹ *Vö. Seifried von Kollonich Bestallungja 700 lovas lövész felfogadására, 1596. december 20. ÖStA KA Best. 516/1596.; Seifried von Kollonich Bestallungja 700 lovas lövész felfogadására, 1597. december 17. ÖStA KA Best. 557/1596.; Seifried von Kollonich Bestallungja 700 lovas lövész felfogadására, 1598. október 1.*

Az ezredesek ezen kívül – szintén a német lovas ezredek élére kinevezettekhez hasonlóan – az udvartól *Bestallung*jegyzéket is kaptak, amely meghatározta fizetségüket, illetve stábjuk összetételét és havi zsoldját. Sajnos nem egy esetben előfordul, hogy az utókorra már csak ezek az iratok maradtak meg a Kriegsarchiv állományában.⁵⁴⁰

Ha a szükség úgy kívánta meg, akkor az ezredes *Nebenbestallung*ot is átvehetett megbízójától, amely ez esetben is hasonló funkciót töltött be, mint a német lovasezredek esetében.⁵⁴¹

A tizenöt éves háború első felében a lovas lövészeket, a német lovasokhoz hasonlóan, zászlókba szervezték, azonban ezek létszáma igen ingadozó volt. Az iratok tanúsága szerint ugyanúgy előfordultak a 100 fős egységek, mint a 400 lovasból álló, az ezredes közvetlen irányítása alá rendelt zászlók, de – mint ahogyan a táblázat adataiból kitűnik – az Udvari Haditanács kísérletet tett már 1595-től egységesíteni a csapatok létszámát.

5. táblázat: A császári-királyi hadseregben szolgáló német lovas lövészek zászlóinak létszámváltozása

A zsoldbafogadó neve és a zsoldbafogadás ideje	Az egység létszáma	Levéltári jelzet
1593. V. 3. Hans Jacob von Thun és Ulrich von Königsberg	125	451/ 1593
1593. VII. 12. Karl von Tettau	120	455/ 1593

Seifried von Kollonich Bestallungja 700 lovas lövész felfogadására, 1596. december 20. ÖStA KA Best. 516/1596. ÖStA KA Best. 611/1598.

⁵⁴⁰ Csak *Bestallung*jegyzék maradt meg: *Karl von Tettau Bestallungja 500 lovas lövész felfogadására, 1596. április 12. ÖStA KA Best. 501/1596.; Hans Ludwig von Schlick Bestallungja 500 lovas lövész felfogadására, 1599. május 6. ÖStA KA Best. 629/1599.; Hans Christof von Puchheim Bestallungja 600 lovas lövész felfogadására, 1603. június 10. ÖStA KA Best. 742.; Seifried von Kollonich Bestallungja 1 000 lovas lövész felfogadására, 1603. július 7. ÖStA KA Best. 744/1603. Más irattal együtt megtalálható *Bestallung*jegyzék: *Joachim von Flans Bestallungja 500 lovas lövész felfogadására, 1601. március 8. ÖStA KA Best. 678/1601.; Heinrich Matthias von Thurn Bestallungja 1 000 lovas lövész felfogadására, 1601. április 17. ÖStA KA Best. 681/1601.; Wolf Georg Merzensreitter Bestallungja 500 lovas lövész felfogadására, 1602. május 3. ÖStA KA Best. 711/1602.; Heinrich Matthias von Thurn és Heinrich Kreziriecki Bestallungja 1 000–1 000 lovas lövész felfogadására, 1602. május 3. ÖStA KA Best. 712/1602.**

⁵⁴¹ *Joachim von Flans Bestallungja 500 lovas lövész felfogadására, 1601. március 8. ÖStA KA Best. 678/1601.; Heinrich Matthias von Thurn Bestallungja 1 000 lovas lövész felfogadására, 1601. április 17. ÖStA KA Best. 681/1601.*

1593. XI. 22. <i>Balthasar Freidrich von Ossa</i>	150	465/ 1593
1594. II. 9. Abraham Dohna	100	472/ 1594
1595 Névtelen mintairat	150 vagy 200	498/ 1595
1596. IV. 3. Albrecht Pietipessky	200	503/ 1596
1596. XII. 20. Seifried von Kollonich	300 illetve 200	516/ 1596
1597. XII. 17. Seifried von Kollonich	400 illetve 300	557/ 1597
1598. X. 1. Seifried von Kollonich	400 illetve 300	611/ 1598

Seifried von Kollonich nevére 1596. december 20-án kiadott *Bestallungban* tűnik fel először a német lovas lövészek szervezeti egységeként – vallon minta alapján – a svadron vagy kornéta (*squadrigelie oder cornette*) elnevezés.⁵⁴² 1599-től azonban már a zászlót teljes mértékben felváltotta a kompánia (*Compania*), amellyel együtt járt az is, hogy egységesen minden ilyen elnevezésű harcászati alegység létszámát 100 főben határozták meg az Udvari Haditanács által kiadott kinevezések.

6. táblázat: A császári-királyi hadseregben szolgáló német lovas lövész kompániák létszáma

A zsoldbafogadó neve és a zsoldbafogadás ideje	A kompániák létszáma	Levéltári jelzet
1599. V. 6. Hans Ludwig von Schlick	100	629/ 1599
1601. III. 8. Joachim von Flans	100	678/ 1601
1601. IV. 17.	100	681/ 1601

⁵⁴² Seifried von Kollonich Bestallungja 700 lovas lövész felfogására, 1596. december 20. ÖStA KA Best. 516/1596.

Heinrich Matthias von Thurn		
1602. V. 3. Wolf Georg Merzensreitter	100	711/ 1602
1602. V. 3. Heinrich Matthias von Thurn és Heinrich Kreziriecki	100	712/ 1602
1603. VI. 10. Hans Christof von Puchheim	100	742/ 1603

A lovas lövész zászló vezetésével az udvar – a gyalogság ugyanezen szervezeti egységeit irányító tisztekhez hasonlóan – századosokat (*Hauptmann*) bízott meg. Emellett egy esetben feltűnik a sokkal nagyobb társadalmi presztízsű és nem mellékesen, jelentősen nagyobb zsoldddal együtt járó *Rittmeisteri* titulus is: a már a fent említett Kollonich részére 1596 decemberében kiállított *Bestallungban* a kornéta vagy svadron élére ezzel a címmel kívántak kinevezni személyeket. 1603-ban pedig szintén ugyanezt a titlust viselték Rheingraf három, egyenként 150 fős kompániájának parancsnokai: Georg von Griezkauf, Kurt Plato Gelbe, Hans Philip Winter.⁵⁴³ Érdekességként említem meg, hogy a veszfáliai kerület Duisburgban összegyűlt rendjei a 125 főnyi lovas lövész zsoldbafogadásával és vezetésével megbízott Vinzenz von Blochot *Rittmeister*ré nevezték ki.⁵⁴⁴ A tizenöt éves háború második szakaszától – a kompánia elnevezés állandó megjelenésével egy időben – vallom minta alapján a századosi tisztséget felváltotta a kapitányi titulus. Az első *Bestallungot*, amelyben már ez az elnevezés szerepelt az Udvari Haditanács 1599. május 6-án adta ki Hans Ludwig von Schlick nevére.

⁵⁴³ Philipp Otto Graf zu Salm, *Wild- und Rheingraf Bestallungja I 400 kürasszír és lovas lövész felfogadására, 1603. augusztus 10. ÖStA KA Best. 748/1603.*

⁵⁴⁴ Vinzenz von Bloch *Bestallungja 125 lovas lövész felfogadására, 1596. április 13. ÖStA KA Best. 505/1596.*

7. táblázat: A császári-királyi hadseregben szolgáló német lovas lővész parancsnokainak névváltozásai

A zsoldbafogadó neve és a zsoldbafogadás ideje	Tisztségviselő neve	Levéltári jelzet
1593. V. 3. <i>Hans Jacob von Thun és Ulrich von Königsbergt</i>	<i>Százados</i>	451/ 1593
1593. VI. 12. <i>Karl von Tettau</i>	<i>Százados</i>	455/ 1593
1593. XI. 22. <i>Balthasar Freidrich von Ossa</i>	<i>Százados</i>	465/ 1593
1594. II. 9. <i>Abraham Dohna</i>	<i>Százados</i>	472/ 1594
1595 <i>Névtelen mintairat</i>	<i>Százados</i>	498/ 1595
1596. IV. 3. <i>Albrecht Pietipessky</i>	<i>Százados</i>	503/ 1596
1596. XII. 20. <i>Seifried von Kollonich</i>	Rittmeister	516/ 1596
1599. V. 6. <i>Hans Ludwig von Schlick</i>	<i>Kapitány</i>	629/ 1599
1601. III. 8. <i>Joachim von Flans</i>	<i>Kapitány vagy százados</i>	678/ 1601
1601. IV. 17. <i>Heinrich Matthias von Thurn</i>	<i>Kapitány</i>	681/ 1601
1602. V. 3. <i>Wolf Georg Merzensreitter</i>	<i>Kapitány</i>	711/ 1602
1602. V. 3. <i>Heinrich Matthias von Thurn és Heinrich Kreziriecki</i>	<i>Kapitány</i>	712/ 1602

1603. VI. 10. <i>Hans Christof von Puchheim</i> 600 német	<i>Kapitány</i>	742/ 1603
1603. VIII. 10. <i>Philipp Otto Graf zu Salm,</i> <i>Wild- und Rheingraf</i>	<i>Rittmeister</i>	748/ 1603

A német nemzetiségű lovas lövészegységeket – a német lovasokhoz hasonlóan – fogadtak fel a főhadparancsnok mellé testőrségül, illetve a főtábornester feladatainak támogatására, ez volt az úgynevezett *Rennfahne*. Az ezekre a szolgálatokra zsoldba fogadottak a „rövid *Bestallungot*” vehették át az Udvari Haditanácstól. A 100 főnyi testőrség élére kinevezettek századosi titulust kaptak. A főtábornester mellé rendelt lovas lövészek létszáma 1602-ben 150, a következő két esztendőben pedig 200 főben határozták meg. Az egységeket kompániákba szervezték, s vezetésükkel a kapitányokat bízták meg.⁵⁴⁵

A császári-királyi hadsereg kötelékében – a német egységek mellett – vallon, németalföldi és olasz lovas lövész alakulatokat is szolgáltak. Felfogadásukra az Udvari Haditanács „rövid *Bestallungot*” adott ki a megbízott személyeknek, a már ismertetett feltételekkel.⁵⁴⁶ A zsoldba vett lovasokat általában 100 főnyi kompániákba szervezték, amelyeket kapitányok vezettek. 1597-ben azonban három személy, Alphons von Montecuccoli, Germanico Strassoldo és Carlo Formentin, kapitányi rangban 200-200 főnyi lovaslövész egység toborzását és vezetését kapta feladatul.⁵⁴⁷ A háború folyamán összesen tizenhat alkalommal adott ki az Udvari Haditanács megbízást ezen csapatok felállítására illetve vezetésére, amelyből tíz esetben a megbízott egy kompániára kapott engedélyt. Három esetben nagyobb egység toborzásával bízták meg a hadivállalkozót: 1601. augusztus 20-án kelt *Bestallungban* Philipp zu Solmst az Udvari Haditanács ezredesként 600 németalföldi

⁵⁴⁵ *Hans Christof von Tschernambl Bestallungja 100 testőr lovas lövész felfogadására, 1598. augusztus 2. ÖStA KA Best. 602/1598.; Hans Christof Urschenbekh Bestallungja 100 testőr lovas lövész felfogadására, 1599. július 7. ÖStA KA Best. 638/1599.; Hans Christof Urschenbekh Bestallungja 100 testőr lovas lövész felfogadására, 1604. augusztus 2. ÖStA KA Best. 783/1604.; Peter von Asselborn Bestallungja egy 150 fős Rehnfahne felfogadására, 1602. július 5. ÖStA KA Best. 720/1602. Ernst von Mansfeld Bestallungja egy 200 fős Rehnfahne felfogadására, 1603. június 5. ÖStA KA Best. 740/1603.; Hans Heinrich von Trotta Bestallungja egy 200 fős Rehnfahne felfogadására, 1604. június 12. ÖStA KA Best. 770/1604.*

⁵⁴⁶ *Vö. Gian Baptista Miniati, Hans Leonhard von Jell, Carlo de Verleine, Attilio Vimercato Bestallungja 100–100 vallon lovaslövész élére, 1597. május 8. ÖStA KA Best. 531/1597. Mintairat egy 100 fős vallon lovas lövész kompánia felfogadására, 1597. ÖStA KA Best. 533a/1597.; Giorgio Basta Bestallungja 100 vallon lovas lövész felfogadására, 1598. január. ÖStA KA Best. 561/1598.; Giangiacomo Barbiano de Belgiojoso Bestallungja 100 németalföldi lovas lövész felfogadására, 1603. augusztus 23. ÖStA KA Best. 745/1603.*

⁵⁴⁷ *Alphons von Montecuccoli és Germanico Strassoldo Bestallungja 200–200 vallon lovas lövész felfogadására, 1597. május 8. ÖStA KA Best. 530/1597.; Carlo Fomentin Bestallungja 200 olasz lovas lövész felfogadására, 1597. május 8. 533/1597.*

lovassal felfogadásával bízta meg, aki a „rövid *Bestallung*” mellé a saját zsoldját, illetve a stábját és havi illetményét meghatározó *Bestallung*jegyzéket is átvehetett.⁵⁴⁸ Egy évvel később Giorgio Basta kapott megbízást 10 kompániába szervezett 1 000 vallon lovassal felfogadására.⁵⁴⁹ 1604 júniusában pedig Alessandro Rudolphit bízta meg az Udvari Haditanács 500 olasz lovassal zsoldba fogadásával.⁵⁵⁰

Az iratok tanúsága szerint, egy alkalommal a megbízottra az Udvari Haditanács kőrasszírok és lovassal együttes toborzását és vezetését bízta rá. 1600 áprilisában Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercegének 500-500 francia és lotaringiai kőrasszír és lovassal felfogadását adták feladatul.⁵⁵¹

A császári-királyi haderőben szolgálatba vett a tizenöt éves háború folyamán francia, vallon, lotaringiai, németalföldi és német kőrasszírok felfogadásával megbízott kapitányoknak és ezredeknek – a lovassalhoz hasonlóan – „rövid *Bestallung*okat” állított ki az Udvari Haditanács, amelynek alapjául a Schwendi által összeállított *Reiterbestallung*-minta szolgált. Az irat meghatározta, hogy az adott egységnek milyen fegyverzetel kell hadba vonulnia, a tisztségviselők és a lovasok zsoldját, az előleget és a mustrahelyen történő fogyasztás ellentételezésére szánt napidíjat, valamint ezredek felállítására esetén magába olvasztotta az ezredesnek kiadandó *Bestallung*jegyzéket is. Emellett rendelkezett a mustráról, s magában foglalta a visszaélések elkerülésére (a lovassal esetében a *lange Reihe*-t egy vagy két csatlósban határozták meg)és a fegyelem fenntartására szolgáló rendelkezést is. Ez utóbbi azonban – összehasonlítva a német lovasokra vonatkozó 69 cikkellyel – csak pár sorban foglalja össze a tilalmakat.⁵⁵² Az 500 kőrasszír felfogadásával megbízott Simon Graf von Lippe *Bestallung*jában pedig csak az szerepelt, hogy a fegyelmet a kiadott *Artikelbrief* alapján kell fenntartani az egységben.⁵⁵³ A megbízott ezredek – hasonlóan a német lovasokhoz illetve a lovassalhoz – egyben az egyik kompánia kapitányai is voltak.⁵⁵⁴

⁵⁴⁸ Philipp zu Solms *Bestallungja* 600 németalföldi lovassal felfogadására, 1601. augusztus 20. ÖStA KA Best. 697/1601.

⁵⁴⁹ Giorgio Basta *Bestallungja* 1 000 vallon lovassal felfogadására, 1602. július 12. ÖStA KA Best. 721/1602.

⁵⁵⁰ Alessandro Rudolphi *Bestallungja* 500 olasz lovassal felfogadására, 1604. június 30. ÖStA KA Best. 773/1604.

⁵⁵¹ Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercegének *Bestallungja* 1 000 kőrasszír és lovassal felfogadására, 1600. április 24. ÖStA KA Best. 655/1600.

⁵⁵² Vö. Barthelomeo Dauern *Bestallungja* 100 kőrasszír felfogadására, 1598. június 22. ÖStA KA Best. 589/1598.; Charles Gonzague Nevers hercegének *Bestallungja* 1 000 kőrasszír felfogadására, 1602. ÖStA KA Best. 731/1602.

⁵⁵³ Simon Graf von Lippe *Bestallungja* 500 kőrasszír felfogadására, 1598. július 15. ÖStA KA Best. 587/1598.

⁵⁵⁴ Jegyzék az újjászervezett Schwarzenberg féle vallon lovasságról, 1596. január 5. ÖStA KA Best. 499/1596.

Az Udvari Haditanács rendelkezése szerint a felfogadott kürasszírokat 100 fő kompániákba szervezték, amelyek vezetésével kapitányokat bíztak meg.⁵⁵⁵ Egy esetben tértek el ettől a gyakorlattól: 1603. augusztus 10-én Philipp Otto Graf zu Salm, Wild- und Rheingraf-ot megbízták egy 800 kürasszírból és 600 lovas lövészből álló egység felállításával, amelynek egy részét a leköszönt braunschweigi (alsó-szászországi) kürasszírokból kellett zsoldba fogadni. Az „újonnan” felfogadott egységek élére az ezredes – az irat rendelkezése – szerint *Rittmeister*eket volt köteles kinevezni, amelyek közül 200 kürasszír élére Otto Plato von Helvesen-t, míg további 100 fő vezetésére Johann von Boberßaw állította Rheingraf.⁵⁵⁶

8. táblázat: A császári-királyi hadsereg szolgálatába állt kürasszír egységek tisztségviselői

A zsoldbafogadó neve és a zsoldbafogadás ideje	Tisztségviselő	Levéltári jelzet
1598. VIII. 6. <i>Simon Graf von Lippe</i>	Kapitány	587/ 1598
1598. VI. 22. <i>Barthelomeo Dauern</i>	Kapitány	589/ 1598
1599. IV. 14. <i>Flaminio Alticati</i>	Kapitány	623/ 1599
1600. IV. 24. <i>Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercege</i>	Kapitány	655/ 1600
1601. IV. 12. <i>Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercege</i>	Kapitány	684/ 1601
1602. V. 7. <i>Philipp Otto Graf zu Salm, Wild- und Rheingraf</i>	Kapitány	713/ 1602

⁵⁵⁵ A kürasszír kompániák létszámáról: *Barthelomeo Dauern Bestallungja 100 kürasszír felfogadására, 1598. június 22. ÖStA KA Best. 589/1598.; Simon Graf von Lippe Bestallungja 500 kürasszír vezetésére, 1598. július 15. ÖStA KA Best. 587/1598.; Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercegének Bestallungja 1 000 kürasszír és lovas lövész felfogadására, 1600. április 24. ÖStA KA Best. 655/1600.; Charles Gonzague Nevers hercegének Bestallungja 1 000 kürasszír felfogadására, 1602. ÖStA KA Best. 731/1602. Kivétel ez alól az 1604-ben, Lubin Carre Chamgaillard urának kiállított Bestallung, amelyben ő 150 főnyi kürasszír felfogadására kapott megbízást. Lubin Carra Chamgaillard urának Bestallungja 150 kürasszír felfogadására, 1604. március 28. ÖStA KA Best. 767/1604.*

⁵⁵⁶ *Philipp Otto Graf zu Salm, Wild- und Rheingraf Bestallungja 1 400 kürasszír és lovas lövész felfogadására, 1603. augusztus 10. ÖStA KA Best. 748/1603.*

1602 <i>Charles Gonzague Nevers hercege</i>	Kapitány	731/ 1602
1603. VIII. 10. <i>Philipp Otto Graf zu Salm, Wild- und Rheingraf</i>	<i>Rittmeister</i>	748/ 1603
1604. III. 28. <i>Lubin Carre Chamgaillard ura, Morrando Fassato és Camillo Copoli</i>	Kapitány	767/ 1604

1602. december 29-ei keltezéssel az Udvari Haditanács négy személynek adott ki megbízást egyenként 100 főnyi dragonyos kompániák felállítására, amelynek zsoldosait a nem sokkal korábban feloszlott Tilly-féle vallon gyalogezred katonáiból kellett volna toborozni. A négy kapitány a már többször említett és úgy tűnik bevált „rövid *Bestallungot*” kapott. Lényegi különbség volt azonban a német lovasokkal, lovas lövészekkel és a kürasszírokkal szemben, hogy a dragonyosok egyáltalán nem vihettek magukkal csatlóst.⁵⁵⁷

Miután a megbízott ezredes, hadivállalkozó átvette a fent említett iratokat, valamint a rendelkezésére bocsátott előleget, kezdetét vette a toborzás. Nem volt azonban példa nélküli, hogy a későbbi haszon reményében a hadivállalkozó meghitelezte megbízójának a költségeket.⁵⁵⁸

Elsőként a gyalogezred felállításával megbízott felfogadta a századosokat, a *Bestallungbrief*ben foglaltak szerint a zászlók számának megfelelően, szétosztotta közöttük az adott egység felállításához szükséges pénzt és a toborzópátens másolatát, valamint kijelölte számukra a toborzókerületet, és a mustrahelyet. Igyekezett az ezredes ezekre a posztokra olyan személyeket alkalmazni, akik lekötelezettjei vagy személyes ismerősei voltak.⁵⁵⁹

A toborzás a toborzópátens kihirdetésével, kidobolásával vette kezdetét az erre kijelölt területen. Már ekkor megkezdődött a gyalogezred szervezése, hiszen a tisztek szokás szerint egy-egy tábori írnokot (*Feldschreiber*) is magukkal vittek, aki röviden lejegyezte minden zsoldba fogadott kereszt- és vezetéknevét, születési helyét, az átadott előleg (*Laufgeld* vagy *Anrittgeld*) összegét, valamint felszerelését, amellyel a mustrán meg akart jelenni.⁵⁶⁰ Az

⁵⁵⁷ *Laurentio de Rame, Charles de Agentia, Guilliom de Waux, Mercure de Mariloff Bestallungja 100–100 vallon dragonyos felfogadására, 1602. november 19. ÖStA KA Best. 727/1602*

⁵⁵⁸ *Redlich 1964. 41.; Waidmayr 2003. 44.; Blau 1985. 24.*

⁵⁵⁹ *Redlich 1964. 41.; Waidmayr 2003. 44., 46.; Baumann 1994. 53.; Möller 1976.; Rüstow 1864. 202.*

⁵⁶⁰ *Waidmayr 2003. 47.; Möller 1976. 15.; Burschel 1994. 100.; Rüstow 1864. 202–203.*

előlegről kellett a felfogadottnak az utazását és fenntartását megoldania, míg a mustrahelyre nem ért. Gyakran azonban ez az összeg nem volt elegendő a költségek fedezésére, ugyanis a toborzó- és a mustrahely között nem egy esetben több száz kilométer távolság volt, vagy a leendő katona az átvett pénzt egyszerűen a környék fogadóiban elitta.⁵⁶¹ Bizonyos esetekben előfordult, hogy a toborzott első zsoldjára előleget kapott, amit azután bejegyezték a mustralistára. Ezen eljárás lezárásaként a toborzottak egy *Laufzettel*⁵⁶² kaptak, amire felírták a szemle helyét, időpontját, valamint a mustrahelyen az előzetes szervezéssel megbízott *Fourierek*, szállásmesterek nevét.⁵⁶³

A gyalogságnál zsoldba fogadottak túlnyomó többsége a városi vagy vidéki népesség legszegényebb rétegeiből került ki, akik vagy a katonai szolgálatban látták az egyetlen kiutat kilátástalan helyzetükből, vagy egyszerűen a könnyebb megélhetés és a kalandvágy vonzotta őket a toborzóasztalokhoz. Emellett csavargók, koldusok, vándorló munkakeresők, bűnözők, diákok is nemegyszer felcsaptak zsoldosnak. Ez utóbbiakat egy-egy ismertebb hadivállalkozó jó hírneve és az ezzel összefüggésben remélt nagy zsákmány csábította katonai szolgálatba. Egy-egy vállalkozó szellemű birodalmi rend pedig alattvalója vétségének büntetéséül ingyen katonai szolgálatot is követelhetett. Természetesen előfordult, hogy bizonyos területek tiltották a toborzást, félve a munkaerő elszivárgásától.⁵⁶⁴ Erre példa az Udvari Tanács (*Hofrat*) által 1600. április 12-én kiadott parancs, amelyben megtiltották Alsó- és Felső-Ausztriában a szőlőmetszők (*Hauer*) toborzását téli katonai szolgálatra. Zsoldba fogadásukat azért igyekeztek megakadályozni, mivel mind a szőlősgazdákat, mind pedig az őket toborzó századosokat becsapták. Nem végezték el sem a szőlőskertekben a munkájukat, sem pedig a mustrahelyen nem jelentek meg, s csak az alattvalókon élőködtek, s ide-oda vonulásukkal pusztították a terményt.⁵⁶⁵

A mustrahely kijelölése – mint ahogyan az előző fejezetben Aachen példáján keresztül láthattuk – közel sem tekinthető problémamentesnek. A tizenöt éves háború időszakában a német katonaság megmustrálására – a magyar hadszíntér közelsége miatt – az esetek többségében az alsó-ausztriai tartományban került sor.⁵⁶⁶ Emellett az általam átvizsgált

⁵⁶¹ Waidmayr 2003. 47.; Krüger 1996. 49.

⁵⁶² A szó pontos fordítását nehéz megadni, jelentését csak körülírni lehet. Ez egyfajta útlevelnek vagy igazolásnak tekinthető.

⁵⁶³ Waidmayr 2003. 47.; Möller 1976. 15.; Burschel 1994. 97–114.; Baumann 1994. 53–57.; Blau 1985. 22–27.

⁵⁶⁴ Waidmayr 2003. 49., 61–65.; Möller 1976. 16–21.; Baumann 1994. 62–71.; Burschel 1994. 54–96.; Redlich 1964. 48.; Hippel 1995. 29.; Rüstow 1864. 203.

⁵⁶⁵ Szőlőmetszők felfogadásának tilalma Alsó- és Felső-Ausztriában, 1600. április 12. HHStA MEA Mandate, Patente und Passbriefe in Kriegsachen (MPP) Konv. 1. Fol. 116r.-117v.

⁵⁶⁶ Vö. Engelhard Khurz Bestallungja 3 000 német gyalogosból álló ezred élére, 1593. december 9. ÖStA KA Best. 464/1593.; Karl Ludwig Graf zu Sulz Bestallungja 3 000 német gyalogosból álló ezred élére, 1603. május. ÖStA KA AFA 1603/5/4..; Johann Freidrich Freiherr von Mörsburg Bestallungja 4000 gyalogosból álló

Bestallungokban kiderül, hogy az Udvari Haditanács Csehországban (Königgrätz),⁵⁶⁷ Sziléziában (Troppau),⁵⁶⁸ Morvaországban (Wischa)⁵⁶⁹ és Magyarországon (Fraknó és Kismarton)⁵⁷⁰ is jelölt ki szemlehelyeket a zsoldba fogadottak részére.

A vallon, francia és lotaringiai gyalogságot először a toborzóhelyhez közel, tehát a Német-római Birodalom nyugati felében vagy az azzal szomszédos területeken mustrálták meg. Az Udvari Haditanács választása nagy előszeretettel esett olyan városokra vagy területekre, amelyek lehetőséget adtak a Rajnán történő átkelésre, illetve a csapatok folyami szállítására, mint például Aachen, a Trieri és a Kölni Választófejedelemség, vagy Lotaringia területe.⁵⁷¹ A megmustrálás után az egységnek Ulmhoz kellett vonulnia, ahonnan tutajokon és hajókon utaztak tovább Bécsig. A Rajna és a Duna közötti távolság leküzdésére az Udvari Haditanács egy hetet elegendőnek vélt.⁵⁷² A vízen való utazás azonban nem volt teljesen veszélytelen: 1597 júniusában Bécs és Pozsony között elsüllyedt hajón 150 vallon katona a Schönberg gyalogezredből hullámsírba veszett.⁵⁷³ A vallon, francia és lotaringiai egységek garázdálkodásai elleni tiltakozás megelőzésére az uralkodó időről-időre mentesített egy-egy várost vagy területet a Német-római Birodalomban az átvonulásuktól.⁵⁷⁴ Meg kell említenem, hogy hasonló, a katonák beszállásolásától mentesítő *Salva Guardiat* kapott Nagyszombat szabad királyi város és a hozzá tartozó falvak 1603 novemberében.⁵⁷⁵

Az Udvari Haditanács más módon is igyekezett elejét venni a panaszoknak. Egyrészt figyelmeztette az átvonulásban érintett területek helyi hatalmait a csapatok érkezéséről. A felfogadottaknak pedig elrendeltre, hogy zászlónként vagy kompániánként igyekezzenek a

német ezred élére, 1598. április 16. ÖStA KA Best. 575/1598.; Peter von Asselborn Bestallungja egy 150 fős lovaslövész kompánia élére, 1602. július 5. ÖStA KA Best. 720/1602.; Heischmann 1925. 228–236.

⁵⁶⁷ *Karl von Tettau 1 000 német lovasának a mustrájáról: Emlékeztető Waclaw Berkha, Albrecht Behaim és Felitian Mosch mustrafelügyelők részére, 1598. július. ÖStA HKA Hoffinanz Pr. Register (R) w Nr. Bd. 516 Prag 1598 Fol. 190r.*

⁵⁶⁸ *Abraham Dohna Bestallungja 600 lovas lövész felfogadására, 1594. február 9. ÖStA KA Best. 472/1594.*

⁵⁶⁹ *Sdenko Berkha Bestallungja 600 németlovas felfogadására, 1594. február 23. ÖStA KA Best. 473/1594.*

⁵⁷⁰ *Johann Baptista Pezzen Bestallungja 3 000 német gyalogusból álló ezred élére, 1599. április 16. ÖStA KA Best. 624/1599.*

⁵⁷¹ *Sahin-Tóth 2004. 1179.; Heischmann 1925. 250. A 4000 vallon zsoldos felfogadásával megbízott Joan Tscharles de Tilly kapitulációja, 1602. május 7. ÖStA KA AFA 1602/5 /1; Orpheo Galliano Bestallungja 3 000 vallon felfogadására, 1596. november 25. ÖStA KA Best. 515/1596.; Hans Reinhard von Schönberg és Georges Bayer de Boppard Bestallungja 3 000 vallon és 2 400 francia felfogadására, 1598. április 20. ÖStA KA Best. 576/1598.; II. Rudolf császár levele Hans Reinhard von Schönbergnek 1598. május 22. ÖStA KA AFA 1598/5/7; Hans Reinhard von Schönberg levele II. Rudolphhoz, 1598. július 27. ÖStA KA AFA 1598/7/6. A vallon, francia és lotaringiai katonaság Rajnától Bécsig tartó útját nevezte Sahin-Tóth Péter, Geoffrey Parker: *The Army of Flanders and the Spanish Road 1567–1659. c. könyvének analógiájára „osztrák útnak”.* Sahin-Tóth 2004. 1178.; Parker 1972. 80–106.*

⁵⁷² *Sahin-Tóth 2004. 1180.; II. Rudolf császár levele Hans Reinhard von Schönbergnek 1598. május 22. ÖStA KA AFA 1598/5/7.*

⁵⁷³ *Ortelius 1602. 129.*

⁵⁷⁴ *Vö. Sahin-Tóth 2004. 1182.; Karl von Liechtenstein 1601 őszi szakvéleményében kifejtette, hogy a vallon seregek átvonulása mennyi szenvedést okoz a birodalomnak. Heischmann 1925. 32.*

⁵⁷⁵ *Nagyszombat Salva Guardiaja, 1603. november 6. ÖStA KA Best. 756/1603.*

magyarországi hadszíntérre, ez által is kevésbé megterhelve az útjukba eső vidékeket.⁵⁷⁶ Másrészt felügyelőket rendeltek ki a katonaság fékentartására és élelmezésére.⁵⁷⁷ Emellett a helyi hatalmak is küldtek ki személyeket hasonló feladattal az átvonuló csapatokhoz, mint például 1595 júniusában a frank kerület rendjei Mansfeld vallonjai mellé.⁵⁷⁸

A vallon, francia és lotaringiai lovasságot többnyire Bécs környékén mustrálták meg először.⁵⁷⁹ Kivétel ez alól Giovanni Baptista Miniatinak 1597. május 7-i keltezéssel kiadott *Bestallung*­jában szereplő utasítás, amely szerint a 100 vallon lovas lövész felfogadásával megbízott kapitánynak mustrahelyül a Kölni Választófejedelemség területét határozták meg.⁵⁸⁰ A Jacomo Barbiano de Belgiojoso által felfogadott 100 vallon lovas lövést pedig az Udvari Haditanács rendelkezése szerint Kassán kellett szemlére vinni.⁵⁸¹

A császár zsoldjába szegődött olasz lovasok és gyalogosok mustrájának helyszínét az udvar az Itáliai-félszigethez legközelebb eső területen, Dél-Tirolban jelölte ki: Julio Cesare Strassoldo 300 lovas lövészt 1595-ben a Görzi grófságban, míg 1603-ban a Germanico Strassoldo általa felfogadandó 3 000 gyalogost Trientben vagy Bozenben kellett megmustrálni.⁵⁸²

Az előleg felvételével a leendő zsoldos kötelezte magát, hogy meghatározott időre megjelenik a mustrán. Itt dőlt el, hogy a szolgálatra jelentkező képességeinek és fegyverzetének megfelelően milyen beosztást kap: a zászlóstáb tagja, dupla- vagy egyszerű zsoldos lesz-e. A szemlén résztvevőket felszólították, hogy álljanak sorba, majd az ezredes és az adott zászló századosa, valamint a kirendelt mustrafelügyelő segítője, a mustramester előtt el kellett vonulniuk. Ez utóbbi tisztségviselőnek csak a visszaélések elkerülésére kellett ügyelnie.⁵⁸³ A vallon, francia és egyéb nemzetiségű katonák szemléjére 1598. december 27-én

⁵⁷⁶ *Orpheo Galliano Bestallungja 3 000 vallon felfogadására, 1596. november 25. ÖStA KA Best. 515/1596.; Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercegének Bestallungja 500 francia kürasszír felfogadására, 1600. április 24. ÖStA KA Best. 655/1600.; Sahin-Tóth 2004. 1182.*

⁵⁷⁷ *Orpheo Galliano Bestallungja 3 000 vallon felfogadására, 1596. november 25. ÖStA KA Best. 515/1596.; Sahin-Tóth 2004. 1182.*

⁵⁷⁸ *Kimutatások a Magyarország felé vonuló csapatok által a frank kerületterületén okozott károkról, 1595. HHStA MEA FK, Fasc. 5. Fol. 507r.-671v.*

⁵⁷⁹ *Sahin-Tóth 2004. 1180.; Simon Graf von Lippe Bestallungja 500 kürasszír felfogadására, 1598. július 15. ÖStA KA Best. 587/1598.; Flaminio Alticati Bestallungja 100 kürasszír felfogadására, 1599. április 14. ÖStA KA Best. 623/1599.; Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercegének Bestallungja 500 kürasszír felfogadására, 1600. április 24. ÖStA KA Best. 655/1600; Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercegének Bestallungja 300 kürasszír felfogadására, 1601. április 12. ÖStA KA Best. 684/1601.; Giorgio Basta Bestallungja 1 000 vallon lovas lövész felfogadására, 1602. augusztus 12. ÖStA KA Best. 721/1602.; Carlo Gonzaga duca di Nivers Bestallungja 1 000 kürasszír felfogadására, 1602. ÖStA KA Best. 731/1602.*

⁵⁸⁰ *Giovanni Baptista Miniati kapitány Bestallungja a 100 vallon lovas lövész felfogadására, 1597. május 8. ÖStA KA Best. 531/1597.*

⁵⁸¹ *Jacomo Barbiano de Belgiojoso Bestallungja 100 vallon lovas lövész felfogadására, 1603. augusztus 23. ÖStA KA Best. 745/1603.*

⁵⁸² *Julio Cesare Strassoldo Bestallungja 300 lovas lövész felfogadására, 1595. március 17. ÖStA KA Best. 486/1595; Germanico Strassoldo Bestallungja 3 000 olasz gyalogosból álló ezred élére, 1603. május 26. ÖStA KA AFA 1603/5/3.*

⁵⁸³ *Matthias Baränitsch mustramesteri Bestallungja, 1596. július 18. ÖStA KA Best. 574/1596.*

az udvar egy külön mustramestert rendelt ki hasonló feladatokkal.⁵⁸⁴ A szemlén megfelelték nevét, beosztását és zsoldját egy mustraírnok jegyezte be a mustrajegyzékbe.⁵⁸⁵ A felfogadottakat egységekbe osztották, és szükség szerint fegyverzetüket és felszerelésüket kiegészítették, amelynek az összegét fizetésükből természetesen levonták.

A lovasság esetében is hasonlóan zajlott le egy-egy mustra. A *Reiterbestallung* 18. cikkelyének értelmében, a *Rottmeisterek* vezetésével 50 lovasonként meghatározott rendben, egymás után, kellett elvonulniuk a toborzottnak a szemlére kirendelt biztosok előtt.⁵⁸⁶

A szemle alkalmával azonban nem csupán a visszaélésekkel kellett megbirkózniuk a megmustrálásra kirendelt személyeknek. 1594. júliusában a frank kerület által kiállított 1000 német lovas mustráján Hieronymus von Kress fizetőmester és a császári biztosok (Dietrich von Schwendi és Paul Kurcka) igen komoly problémával kerültek szembe, hiszen a kijelölt helyen, az előre megadott időben a tervezett három zászló lovasból mindössze egy, a bambergi jelent meg, azonban az sem teljes létszámban. A másik kettő (würzburgi és nürnbergi) – a távoli toborzóhelyek miatt – még messze járt. Miután a jelenlévőkhöz megérkezett a hiányzó 43 ló,⁵⁸⁷ *Rittmeisterük*, Christoff von Brandstein, a *Bestallungjukra* – amely szerint hét napnál tovább nem lehetett várakoztatni mustra⁵⁸⁸ nélkül a katonákat – és a drágaságra hivatkozva követelte azonnali megmustrálásukat és kifizetésüket. Azonban Kress nem volt hajlandó egy külön szemlét tartani részükre, s a már kijelölt július 29-i dátumhoz ragaszkodott. A másik két zászló július 23-án illetve 25-én megérkezett. Kress úgy vélte, hogy vitáját lezárandó Brandstein-nel azonnal hozzáfog a mustrához. A két zászló kapitánya azonban lovaik fáradtsága miatt néhány nap haladékot kért. Így a szemle ideje augusztus 3-ára csúszott. A későn érkezett zászlók lovasai azonban hangosan fejezték ki csalódottságukat, mikor kihirdették ezt a megállapodást, hiszen a bambergiek előlegre és várópénzre (*Wartgeld*) 24 rajnai forintot kaptak, míg ők csak 18-at, s azzal fenyegetőztek, hogy semmiképpen sem engedik magukat megmustráltatni és még kevésbé kívánnak a török ellen vonulni ilyen feltételekkel. Kress ebben a drámai helyzetben – más eszköze nem lévén – a katonák becsületére próbált apellálni: a kerületi rendek elégedetlenségére, valamint az egész kereszténység érdekét szolgáló hadjárat fontosságára utalt. Ezek a szavak azonban vajmi keveset értek, a lovasok kitartottak elhatározásuk mellett. A megbízott kerületi fizetőmester végül kénytelen-kelletlen engedett a katonák nyomásának és a császári biztosok ajánlásának,

⁵⁸⁴ *Arnold Helio mustramesteri Bestallungja, 1596. december 27. ÖStA KA Best. 612/1598. Geizkofler 1597 januári jelentésében javaslata egy jó és tapasztalt mustrafelügyelő kiküldését Ulmba, megvédendő az ottani alattvalókat a vallonok garázdálkodásaitól. Müller 1901. 247.*

⁵⁸⁵ *Severus Frischeisen mustraírnoki kinevezése, 1596. július 31. ÖStA KA Best. 573/1596.*

⁵⁸⁶ *Janko 1871. 176.; Lünig 1723. 60.; A speyeri birodalmi gyűlés határozatai, 1570. HHStA MEA RA Fasc. 57. Fol. 64v.; A Fronsperger által készített Reiterbestallungban a 25. cikkely. Fronsperger 1573. XIVr.*

⁵⁸⁷ *Feljegyzés a frank kerületi lovasság szervezéséről, 1594. HHStA MEA FK Fasc. 4. Fol. 116r.*

⁵⁸⁸ *A frank lovasság Bestallungja 1594-ből. ÖStA KA Best. 481/1594.*

és különböző jogcímenekén kifizette a maradék 6 forintot lovasonként, bár jogtalanak és felesleges költségnek tartotta ezt. Mindezek eredményeként augusztus 3-án megtartották a mustrát, és az ezred elindulhatott a magyar hadszíntérre. Kress melegségül mindenképpen meg kell említeni, hogy a kerület rendjei által felkért ezredes, Miksa főherceg lemondott tisztségéről még július 19-én, valószínűleg azért, mert ekkoriban vette át a belső-ausztriai tartományok kormányzását. A helyettesül kijelölt Wilhelm Freiherr von Redern pedig betegsége hivatkozva maradt távol a frank lovasság táborától. Így a kerületi fizetőmester mögött nem állt egy olyan tekintély, amely jobb belátásra bírta volna a parancsmegtagadásra készülő katonákat.⁵⁸⁹

A frank kerület által felfogadott lovasok megmustrálásának elhúzódása semmiképpen sem tekinthető egyedi esetnek a háború időszakában. 1598. június 11-én az Udvari Haditanács Hermann Russwormot arra szólította fel, hogy június 15-én vagy legkésőbb 20-án tegye csapatát késszé a szemlére. Négy nappal később (június 15-én) a 4 000 német gyalogos felfogadásával megbízott ezredest egy június 20-i mustra megtartására próbálta szorítani az udvar.⁵⁹⁰ Ugyanezen év július 12-én kelt rendelkezésében az Udvari Haditanács Hans Preiner zu Stübinget – egy 3 000 fős német gyalogezred parancsnokát – utasította arra, hogy ne halogassa tovább a csapata szemléjét, s haladéktalanul induljon a császári-királyi hadgyülekezési helyére, Komáromba.⁵⁹¹

A mustra befejeztével a gyalogos zsoldosoknak felolvasták az *Artikelbrief* pontjait, amire esküt kellett tenniük, majd bemutatták tisztjeiket és tisztségviselőiket, és felvonták a zászlót. Ezzel megkezdték szolgálatukat, s kézhez kapták első zsoldjukat.⁵⁹²

A német lovasoknak a szemle végeztével a *Reiterbestellung* pontjait, amelyre a megjelenteknek a főtábornester felszólítására szintén esküt kellett tenniük. Majd bemutatták tisztségviselőiket.⁵⁹³

A katonaság fizetését a mustra alkalmával összeállított mustrajegyzék alapján a hadi fizetőmester (*Kreigszahlmeister*) utalta ki az egység parancsnokának, aki utána szétosztotta beosztottjai között.⁵⁹⁴ A felső-magyarországi hadi fizetőmesternek kiállított instrukcióból tudjuk, hogy pontos elszámolást kellett vezetnie a hivatalához kiutalt zsoldra szánt pénzről, valamint ennek hiányában szintén a katonák kifizetésére használt egyéb javokról, mint például

⁵⁸⁹ Hieronymus von Kress jelentése a frank kerületi gyűléshez, 1594. szeptember 28. HHSStA MEA FK Fasc. 4. Fol. 133r.-137v.

⁵⁹⁰ ÖStA KA HKR-Wien Pr. R. Bd. 201 Fol. 352v. 1598. június 11.; ÖStA KA HKR-Wien Pr. R. Bd. 201 Fol. 352v. 1598. június 15.

⁵⁹¹ ÖStA KA HKR-Wien Pr. R. Bd. 201 Fol. 367v. 1598 július 12.

⁵⁹² Meynert 1854. 52-54.; Waidmayr 2003. 52-54.; Möller 1976. 21-41.; Baumann 1994. 72-85.; Rüstow 1864. 204.; Újhelyi 1914. 25-26.

⁵⁹³ Meynert 1854. 99.

⁵⁹⁴ Heischmann 1925. 199.

ezüstedények, gyapjú-, selyem-, szatén-, arrasi szövet, brokát, vagy taft. A pénznemek illetve a különböző mértékegységek különbségeit kihasználva még nyereség „termelését” is elvárták tőle, amivel szintén el kellett számolnia. A fizetőmester a főhadparancsnok (*Feldobrist*), a mustramester és a mellé rendelt ellenőr (*Kontrolleur*) tudta nélkül semmit sem adhatott ki, és semmit sem vásárolhatott. A visszaélések elkerülés végett ellenőrizni és javítani volt köteles a mustramester jegyzékeit, valamint állandó kapcsolatot kellett fenntartania az élésmesterrel (*Proviantmeister*) a hadszertárnokkal (*Zeugwart*), valamint a bécsi hadi fizetőmesterrel. Feladata ellátásáért pedig 200 rajnai forint fizetés járt.⁵⁹⁵

A magyarországi hadi fizetőmester – Michael Zeller – mellé beosztott ellenőr – Peter Sutter – 1604. március 11-én kiállított instrukciója szerint feladatul azt kapta, hogy felügyelje a hivatalban történt pénz- és áruforgalmat. Kötelessége volt személyesen részt venni az áruk értékének meghatározásánál, valamint a készletek ellenőrzésénél. Jelentéseit az Udvari Kamara tanácsosaihoz kellett eljuttatnia. Meglepő módon ezért az igen felelősségteljes és valljuk be őszintén – nem túl népszerű – munkáért összesen havi 25 rajnai forint illette meg.⁵⁹⁶

Az 1597/1598. évi regensburgi birodalmi gyűlés határozatának megfelelően a töröksegélyen felfogadott zsoldosok kifizetését a birodalmi fizetőmesternek kellett intéznie, a birodalmi hadibiztos által összeállított mustrajegyzék alapján. Saját személyére ezen feladat ellátására 1600 rajnai forintot, valamint közel harminc főnyi személyzetének eltartására, utazására, a postaszolgálat költségeire plusz összeget kapott a birodalmi segélyből.⁵⁹⁷

A fizetőkészterek minden praktikája azonban kevésnek bizonyult ahhoz, hogy a hadsereg katonáinak zsoldellátását biztosítsák. A hadjárat befejeztével az uralkodó akarata szerint az ezredet vagy feloszlatták (*Abdankung*) vagy tovább szolgált. Az egység feloszlátását nemritkán maguk a katonák kérték, hogy elmaradt zsoldjukat megkapják. Anyagi igényeik kielégítése esetén a további szolgálat ellen nem emelhetek volna kifogást. A zsoldosok azonban legtöbbször megtagadták a továbbszolgálatot, mivel jól tudták, hogy erre pénz még annyi sem lenne, mint a feloszlátásukra. A legtöbb esetben nem maradt egyéb lehetőség, mint az, hogy a csapatot kvártélyba vonulásra utasítsák, így a katonák a lakosság kirablásával tarthassák el magukat. Ezután az Udvari Haditanács az ezrednek vagy zászlónak egy feloszlátási helyet (*Abdankplatz*) jelölt ki általában Alsó-Ausztriában, ahol hosszabb vagy rövidebb idő elteltével megtörtént leszerelésük. A zsoldosok külön kérték, hogy ne egy

⁵⁹⁵ Jozef Ganzen felső-magyarországi hadifizetőkészteter instrukciója, 1602. január 30. HKA Instr. Sign. 343. Fol. 1r.-12v.; Meynert 1854. 126–127.

⁵⁹⁶ Peter Sutternek, a magyarországi hadifizetőkészteter ellenőrének instrukciója, 1604. március 11. HKA Instr. Sign. 351. Fol. 1r.-10v.

⁵⁹⁷ A birodalmi fizetőkészteter instrukciója, 1598. június 17. HHStA MEA RA, Fasc. 95.a Fol. 553r.-560v.; Müller 1938. 23.

elszegényedett vidékre, hanem egy „jó” felosztatási helyre rendeljék őket. Az egység leszerelésének alkalmával – német szokás szerint – a csapatzászlókat bevonták, a katonákat lefegyverezték és menlevéllel (*Passport*) elbocsátották. A felosztatást egy külön erre rendelt felügyelő irányításával mustrával kellett egybekötöni, azért hogy a zsoldra jogosultak pontos létszámát, a lovasságnál a lovak hiányát, a csapat által a különböző helyeken okozott károkat, valamint az elmaradt zsoldot meg lehessen állapítani. Ekkor a kifizetendő pénz mértékéről is megalkudtak a felek, a legutolsó mustralajstrom alapján. Az egység köteles volt a korábban, valamint a felosztatási helyen általuk okozott károkat összeírni (aláírással és pecséttel ellátva) és megtéríteni a zsold kifizetése után.⁵⁹⁸ Addig is egy nyílt pátensben az uralkodó a károsultak türelmét kérte.⁵⁹⁹ A felosztatási helyen okozott károkra egy jellemző példát szeretnék megemlíteni. 1595 és 1596 telén az uralkodó Sopronba rendelte téli szállásra pápai segélyhad katonaságát. Hazavonulásuk előtt – az egyébként számukra ismeretlen klimatikus viszonyoktól, a rossz ellátástól és ellenségtől nagy veszteségeket szenvedett – Itáliában felfogadott zsoldosok a szabad királyi város kirablásával igyekeztek kárpótolni magukat.⁶⁰⁰

A katonák még ezt – a már lecsökkentett – zsoldot sem kapták meg teljes egészében készpénzben. Részükre a ki nem fizetett hópénz értékében hitellevelet, az úgynevezett *Restzettel* állították ki,⁶⁰¹ amelyet a hadi fizetőmesteri hivatalban lehetett beváltani.⁶⁰² Ezeket az ezredes vagy a tisztek, vagy nem ritkán polgárok vásárolták fel a katonáktól, hogy később ők követeljék a teljes térítést.⁶⁰³ Az egységet elbocsátó megállapodást a főherceg, a csapatot felosztató bizottság tagjai, valamint az ezredes vagy a csapatot vezénylő tiszt hitelesítette aláírásával, mint például 1596 januárjában Kreziriercki *Rittmeister*.⁶⁰⁴

Az ezred felosztatása után a főtisztek gyakran (különösen a vallonok és az olaszok) *Wartgeldbestellung*ot kaptak, azért hogy az Udvari Haditanács újra zsoldba fogadásukat biztosítsa.⁶⁰⁵ 1598 júliusában Christophoro Codogno, Hercole Capponi és Gulielmo Hodagie

⁵⁹⁸ II. Rudolf 1600 novemberében parancsba adta, hogy a 6 francia lovas kompánia leszerelésénél a nekik fizetendő hátralékos zsoldból vonják le az általuk okozott károk értékét. II. Rudolf levele Mátyás főherceghez, 1600. november 15. ÖStA KA AFA 1600/11/1.

⁵⁹⁹ Megállapodás Heinrich Kreziriercki lovasainak felosztatásáról, 1596. január 29. ÖStA KA AFA 1596/1/9 ½

⁶⁰⁰ Kovács 1995. 125–126.

⁶⁰¹ Heischmann 1925. 193–195.

⁶⁰² Megállapodás Heinrich Kreziriercki lovasainak felosztatásáról, 1596. január 29. ÖStA KA AFA 1596/1/9 ½

⁶⁰³ Heischmann 1925. 193–195.

⁶⁰⁴ Megállapodás Heinrich Kreziriercki lovasainak felosztatásáról, 1596. január 29. ÖStA KA AFA 1596/1/9 ½

⁶⁰⁵ Vö. II. Rudolf császár levele Mátyás főherceghez, 1600. november 16. ÖStA KA AFA 1600/11/1.; Heischmann 1925. 192.

további alkalmazásig került várópénzre.⁶⁰⁶ A leszerelt katonaságot pedig fel kellett szólítani, hogy tovább ne élőködjenek a felosztási helyen élő alattvalókon és vonuljanak el.⁶⁰⁷

A Gablmann által készített zsoldos-kimutatásból kiderül, hogy 1595-ben, a hadjáratot követően a frank, cseh (valójában cseh rendek által felfogadott német lovas lövészek), alsó- és felső-ausztriai, morva, mecklenburgi, rajnai, valamint sváb lovasságot részben felosztatták, részben téli táborba vonult. A gyalogosok közül pedig a sváb, a bajor, az osztrák és a morva csapatokat,⁶⁰⁸ valamint az előbb már említett Jacob Hannibal Raittenau (1596 januárjában) és Karl Burgau (1595 decemberében) ezredét szerelték le.⁶⁰⁹

Az ezredeknek – ha rendszeresen kapták a katonák a zsoldjukat – a szerződésük lejárta után tovább kellett szolgálniuk, amíg ezt az uralkodó szükségesnek tartotta. Ezen elv megvalósulását azonban a krónikus pénzhiány, a hatalmas mértékűre dagadt zsoldhátralék megakadályozta. Kiutat kellett tehát keresni a császár vagy a főhadparancsnok követelése, valamint a zsoldosok kifizetésre vagy felosztásra vonatkozó igénye között. A megegyezés egyetlen járható módja az úgynevezett *Accordo* (megállapodás) megkötése volt, amelyet feltehetően németalföldi minta alapján honosított meg az Udvari Haditanács, a vallon, francia és lotaringiai csapatok továbbszolgálására.⁶¹⁰

1595. december 28-án báró Assicourt ezredes megállapodott, *Accordot* kötött Mátyás főherceggel vallon gyalogosai kifizetéséről és továbbszolgálásáról. Az irat tanúsága szerint a csapat köteles volt a téli szálláson, Pozsonyban okozott károkat megtéríteni. Az ezredet a főherceg által kirendelt mustramester újra megmustrálta, s a költségek csökkentése végett újjászervezte (*Reformierung*) és a legységeit összevonta (*Reduktion* vagy *Unterstoßung*). A katonák nem követelhetek új *Bestallungot*, hanem a „régiben” megállapított zsold alapján a következő hadiévből is három vagy

⁶⁰⁶ Heischmann 1925. 192. *Gulielmo Hodagie részére az Udvari Haditanács július 12-én állított ki iratot: ÖStA KA HKR-Wien Pr. R. Bd. 201 Fol. 364r. 1598. július 12. Hercule Capponi részre július 13-án: ÖStA KA HKR-Wien Pr. R. Bd. 201 Fol. 364r. 1598. július 13. Christophoro Codogno részre július 14-én: ÖStA KA HKR-Wien Pr. R. Bd. 201 Fol. 364r. 1598. július 14.*

⁶⁰⁷ *Az Adolf von Althan Freiherr gyalogezredének kilengései elleni pátens, 1599. november 24. HHStA MEA MPP Konv. 2. Fol. 113r.-v.*

⁶⁰⁸ *Bagi 2001a. 408., 416. Az 1595-ben Esztergom ostromára rendelt császári-királyi hadseregről készült zsoldos kimutatás, 1595. november 25. HHStA H AA 1595 Diarium Bellicum N(icolaus) G(ablmann) Fasc. 128. Fol. 323v.*

⁶⁰⁹ *Heischmann 1925. 230., 236–237.; Megállapodás Jacob Hannibal von Raittenau gyalogezredének felosztásáról, 1595. december 19. ÖStA KA AFA 1595/12 /1 ¼.*

⁶¹⁰ *Heischmann 1925. 196.*

négy hónapot kellett szolgálniuk. Az *Accordo* két példányban készült: az egyiket a főherceg aláírása és pecsétje hitelesítette. A másikat pedig az ezredes látta el kézjeggyével és pecsétjével.⁶¹¹ 1596. januárjának elején Pozsonyban Ernst zu Eck mustramester megmustrálta és újjászervezte mind a két vallon gyalogezredet.⁶¹² Hasonló megállapodást kötött négy nappal korábban – 1595. december 24-én – az udvar a másik vallon gyalogezred ezredesével, Eberhard de Danssal is.⁶¹³

1595. december 21-én *Accordot* kötött Mátyás főherceg megbízottjaival Adolf von Schwarzenberg ezredes is, amelynek értelmében a hátralékban lévő zsoldjukról megállapodtak, a lovasok okozta kárt meg kellett téríteni, a megmaradtakat pedig új egységekké kellett szervezni.⁶¹⁴ A vallon kürasszírokat és lovaslövészeket 1596. január 5-én Ernst zu Eck, Jacob Püchler és Hans Leonhard von Jell biztosok megmustrálták, újjászervezték és az új feltételek mellett megszabták az összesen hat kompániát kitevő csapat fizetését is.⁶¹⁵

Az *Accordoval* továbbszolgált egységeket a következő hadjáratok évben újonnan toborzott egységekkel egészítették ki. Az Henri de Lorraine, comte de Chalogny, marquis de Mouy⁶¹⁶ részére 1600. április 24-én kiállított *Bestallung*jegyzékből kiderül, hogy 3 000 főnyi ezredébe 1 200 vallon, francia vagy burgundiai gyalogost kellett újonnan zsoldba fogadnia és az évben a török elleni háborúba vezetnie.⁶¹⁷ A vallon, francia, lotaringiai és német kürasszírok esetében is találunk arra példát, hogy a magyar hadszíntéren kiteleltetett egységeket, újak toborzásával feltöltötték és átszervezték: 1601. április 12-én Mercour kapott arra megbízást, hogy a megmaradt 200 lovasa mellé, még 3 kompániát fogadjon zsoldba. 1602. május 7-én Philipp Otto Graf zu Salm, Wild- und Rheingraf kapott megbízást szintén 300 kürasszír felfogadására, a már meglévő 3 kompániája mellé. 1603. augusztus 10-én szintén ő vehetett át megbízást az Udvari Haditanácstól arra, hogy az 1 400 főből álló

⁶¹¹ Charles de Lalaing, comte de Hoochstrate ezredes *Accordoja*, 1595. december 28. ÖStA KA AFA 1595/12 /2 ¼. illetve ÖStA KA Best. 497/1595.; Heischmann 1925. 196.

⁶¹² Heischmann 1925. 247.

⁶¹³ Eberhard de Dans ezredes *Accordoja*, 1595. december 24. ÖStA KA AFA 1595/12 /2; Heischmann 1925. 246.

⁶¹⁴ Adolf von Schwarzenberg *Accordoja*, 1595. december 21. ÖStA KA AFA 1595/12/2 1/8a. illetve ÖStA KA Best. 496/1595.

⁶¹⁵ Jegyzék az újjászervezett Schwarzenberg féle vallon lovasságról, 1596. január 5. ÖStA KA Best. 499/1596.; Heischmann 1925. 225–227., 251–252.

⁶¹⁶ Henri de Lorraine, comte de Chalogny, marquis de Mouy életéről és magyarországi szerepéről részletesebben: Sahin-Tóth 2004. 1170–1172.; Sahin-Tóth 1999. 453–463.

⁶¹⁷ Henri de Lorraine, comte de Chalogny, marquis de Mouy ezredesi kinevezése 3000 vallon gyalogos élére, 1600. április 24. ÖStA KA Best. 655/1600.

lovasságát egészítse ki elbocsátott kürasszírokkal és lovas lövészekkel.⁶¹⁸ Arra is akad példa, hogy az átszervezés alkalmával a zsoldosok más fegyvernem kötelékébe kerültek. 1602. novemberében Tilly vallon gyalogezredének 400 katonája – négy századba osztva – dragonyosként szolgált tovább a magyar hadszíntéren.⁶¹⁹

A továbbszolgálókat téli szállásra rendelték. A vallonokat általában magyar területeken helyezték el megkímélendő az örökös tartományokat, s ellátásukkal a környék vármegyéit, városait és falvait bízták meg. Fizetlenségük miatt azonban gyakran a kvártélyuk környékéről maguk „szerezték be” a létfenntartásukhoz szükségeseket.⁶²⁰ A katonák elégedetlensége zsoldhátralékuk növekedésével egyenes arányban növekedett. 1599 augusztusában és szeptemberében az esztergomi haditáborban lévő francia és vallon gyalogezred is a nyílt zendülés szélére sodródott. Ekkor még Geizkofler, valamint az Udvari Haditanács és Udvari Kamara erőfeszítéseinek, no meg némi pénznek köszönhetően sikerült időlegesen a kényes helyzetet megoldani. 1600 júniusában már azonban a Pápára rendelt francia katonaság zsoldjának elmaradása miatt fellázadt, s csak szabályszerű ostrommal lehetett tőlük az erősséget visszavenni, egy részük pedig török szolgálatba állt.⁶²¹ Azt hiszem mindezek figyelembevételével nem meglepő, hogy az 1601-ben Karl von Liechtenstein által készített szakvélemény további francia katonaság felfogadását nem tartotta célszerűnek, mondván megbízhatatlanok. Ugyanő újabb vallon egységek zsoldba fogadását sem tanácsolta, mivel ezek költségeit a hosszú hadszínterre vonulás rendkívül megemeli, emberveszteségeiket pedig nem lehet pótolni. Az igazsághoz tartozik, hogy Liechtenstein az olaszokat a magyar területek klimatikus viszonyai miatt nem tartotta alkalmasnak a császári szolgálatra, míg a kozákokat inkább tekintette rablóknak, mint katonáknak.⁶²²

A német katonaságot Alsó-Ausztriában, általában Bécsben illetve a magyar határ környékén található városokban és falvakban, valamint a Magyar Királyság területén szállásolták el.⁶²³ A további szolgálatra kapott zsold rendszertelen vagy leginkább elmaradozó folyósítása őket is arra kényszerítette, hogy az alattvalóktól erőszakkal vegyék el a létfenntartásukhoz szükséges élelmet és tűzifát: az Udvari Haditanács 1595. évi

⁶¹⁸ Philipp Otto Graf zu Salm, Wild- und Rheingraf Bestallungja I 400 kürasszír és lovas lövész felfogadására, 1603. augusztus 10. ÖStA KA Best. 748/1603.

⁶¹⁹ Laurentio de Rame, Charles de Agentia, Guilliom de Waux, Mercure de Mariloff Bestallungja 100-100 vallon dragonyos felfogadására, 1602. november 19. ÖStA KA Best. 727/1602; Fuchs 1972. 221.; Heischmann 1925. 250.

⁶²⁰ Sahin-Tóth 2004a. 1156–1177. A vallon katonaság ellátásáról: Bilkei–Turbuly 1989. 632. c., 640. c., 656. c., 665. c.; Turbuly 2002. 231. c., 243. c., 244. c., 295. c.; Tóth 1989. 509. c., 517. c., 539. c., 633. c., 641. c.; Tóth 1992. 761. c., 768. c., 771. c., 936. c. Zacharias Geizkofler feljegyzése Mátyás főhercegnek, 1599. augusztus. ÖStA KA AFA 1599/8/12.

⁶²¹ Sahin-Tóth 2004. 1166–1167.

⁶²² Heischmann 1925. 32.

⁶²³ Vö. Megállapodás Jacob Hannibal von Raittenau gyalogezredének felosztásáról, 1595. december 19. ÖStA KA AFA 1595/12 /1 ¼ ; Heischmann 1925. 228–245.

protokollumának február 23-i bejegyzéséből kiderül, hogy Andreas Medwe-t küldték ki a Helckendorffban, a raittenau-i ezred zsoldosai által elkövetett bűncselekmények – köztük egy paraszt meggyilkolásának – kivizsgálására.⁶²⁴

Még mielőtt azonban azt hihetnénk, hogy ilyen és ehhez hasonló gaztettekre csak a fizetetlen külföldi zsoldosok voltak képesek, szeretném feleleveníteni Geizkofler 1599 augusztusában, Mátyás főhercegnek készített feljegyzésének egy részletét. Ebből kiderült, hogy Felső-Magyarországon a fizetetlen huszárok és a hajdúk egy része, akiknek zsoldját a dicából – tehát a magyar rendek által megszavazott és beszedni szándékozott hadiadóból – befolyó pénzből kellett volna fedezni, megszökött. A többi pedig a falvakban garázdálkodott, s egészen felprédálta a vidéket.⁶²⁵ Két évvel később lőcsei krónikába azt jegyezték fel, hogy a város alá érkezett öt zászló szabad hajdú milyen nagy kárt okozott: feltörték a borospincéket, a pénzt perselyestől vitték el. Lőcse két tanácsurat küldött Bastához, hogy panaszt tegyenek az erőszakoskodás miatt. A felső-magyarországi főkapitány büntetésül felakasztatta a hajdúk kapitányát.⁶²⁶ Azt hiszem, nem állok messze az igazságtól, ha azt feltételezem, hogy a városi tanácsosok a kár készpénzbeni megtérítésének jobban örültek volna.

⁶²⁴ *ÖStA KA HKR-Wien Pr. Exp. Bd. 194. Fol. 196v. 1595. február 23.*

⁶²⁵ *Zacharias Geizkofler feljegyzése Mátyás főhercegnek, 1599. augusztus. ÖStA KA AFA 1599/8/12.*

⁶²⁶ *Lőcsei krónika 1988. 118–119.*

2. 2. A császári- és királyi hadsereg törzskara a tizenöt éves háború időszakában

Az említett, 1595. november 25-én keltezett jegyzékében Gablmann az Esztergom ostromára rendelt császári-királyi hadsereg stábjának tagjait is papírra vetette. A parancsnoki kar kinevezésére több esetben közvetlenül a hadjárat megkezdése előtt került sor, valamint a megbízott személyeket igen gyakran cserélgették, amely semmi esetre sem kedvezett egy sikeres hadművelet végrehajtásához, emelte ki Zacharias Geizkofler az 1596. és az 1597. évi hadjáratok hiányosságairól összeállított jelentésében.⁶²⁷ Az 1598-ban, 1600-ban és 1601-ben a hadseregstábokról készült jegyzékekből azonban kiderül, hogy ez az udvari gyakorlat a háború további szakaszában is megmaradt.⁶²⁸

Maguk a kinevezések sem voltak mindenkor a legszerencsésebbek, hiszen több esetben nem a rátermettség, hanem a családi, illetve politikai kapcsolatok játszottak szerepet egy-egy katonai kulcspozíció odaítélésénél. Főhadparancsnokul (*General Obrist*) az uralkodó család valamely tagját nevezte ki a császár. Azonban egyik főherceg sem rendelkezett a feladathoz szükséges hadvezéri erényekkel: Mátyás jobb és főként ambiciózusabb diplomata volt, mint katona. Az 1594. év kudarcait (Esztergom sikertelen ostroma és Győr elvesztése) jórészt rossz és erélytelen döntései idézték elő.⁶²⁹

Miksa főherceg sem látta el jobban bátyjánál a rábízott tisztséget. Az 1596. év kudarcait (Eger eleste és a mezőkeresztesi csatavesztés) és a következő év szerény eredményét (Pápa visszafoglalása) rossz hadvezetésének tulajdonították. Nem volt tapasztalatlan katona, hiszen 1594-ben és 1595-ben, mint a kiskorú Ferdinánd főherceg gyámja és a belső-ausztriai tartományok kormányzója harcolt a horvát-szlavón végeken.⁶³⁰ Katonai erényeiről a kortárs Illésházy István a következőképpen nyilatkozott: „nem csak szerencsétlen vala a hadakozáshoz, de igen tudatlan ember is.”⁶³¹

Az 1601-ben Kanizsa visszafoglalására rendelt császári-királyi csapatok vezetésével megbízott, húszas éveit elején járó Ferdinánd főherceg túl fiatal volt ahhoz, hogy ezt a posztot betöltse, illetőleg sikeresen hadvezérként tevékenykedjen.⁶³²

⁶²⁷ Müller 1901. 228–229., 242.; Pálffy 1997. 47.

⁶²⁸ Jegyzék az 1597. évben a Mátyás főherceg által vezetett császári-királyi hadsereg törzskarának havi fizetéséről, 1597. augusztus 6. ÖStA KA AFA 1597/8/2; Jegyzék az 1600. évben a Mátyás főherceg által vezetett császári-királyi hadsereg törzskarának havi fizetéséről, 1600. július. ÖStA KA AFA 1600/7/8; Jegyzék az 1600. évben a Mátyás főherceg által vezetett császári-királyi hadsereg törzskarának havi fizetéséről, 1600. augusztus. ÖStA KA AFA 1600/8/1.; Jegyzék az 1601. évben a Mátyás főherceg által vezetett császári-királyi hadsereg törzskarának havi fizetéséről, 1601. július. ÖStA KA AFA 1601/7/1

⁶²⁹ Tóth 2000. 145–165.; Bagi 1998. 3.; Meynert 1854. 115.; Bánlaky 117–132., 145–145.

⁶³⁰ Antonitsch 1976. 89–92.

⁶³¹ Illésházy 1863. 43.; Pálffy 1997. 48.

⁶³² Az 1601. évi Kanizsa elleni sikertelen hadjáratról: Tóth 2000. 340–344.; Bánlaky 350–352.

Szintén az uralkodóházhoz fűződő rokoni kapcsolata segítette jelentős katonai tisztség elnyeréséhez Karl burgau-i örgrófot, akit 1595-ben és 1597-ben is a császári-királyi hadsereg főtábornokmesterévé (*Obrist-Feldmarschall*) emelt az uralkodói akarat. Illésházy mindkét alkalommal megjegyezte róla, hogy ezen igen sokrétű és szerteágazó feladat ellátásához nem rendelkezett megfelelő tehetséggel.⁶³³ A pápa segélyhadakat vezető Gianfrancesco Aldobrandini (a pápa unokaöccse) is elmarasztalóan nyilatkozott róla 1597. augusztus 21-én Giorgio Blandrata bíborosnak írt hadijelentésében, holott a hadjárat kezdete előtt közbenjárása is hozzájárult ahhoz, hogy az örgróf kapta a főtábornokmesteri tisztséget.⁶³⁴

Don Giovanni de Medici-t az uralkodó az 1595. évi hadjáratban az Esztergom ostromára rendelt császári-királyi hadsereg főhadszertárnokmesterévé nevezte ki,⁶³⁵ annak ellenére, hogy a bécsi Udvari Kamara tanácsosai 1595. január 1-én keltezett szakvéleményükben kifejtették, hogy a tüzérségnél fellépő gondok és hiányosságok megoldásának egyetlen lehetséges megoldása, egy rátermett és tapasztalt német katona kinevezése erre a posztra.⁶³⁶ I. Ferdinánd, toszkán nagyherceg 1594-ben 2000 gyalogost küldött féltestvére, az említett Don Giovanni de Medici parancsnoksága alatt a magyar hadszíntérre. Az egység több mint háromnegyede elpusztult a török ellen vívott harcokban, de leginkább a nélkülözésben. Ezért a toszkán nagyherceg a következő évben nem is küldött segélycsapatokat a császárnak, de féltestvére II. Rudolf szolgálatában maradt.⁶³⁷

Bár Geizkofler az 1598 januárjában az előző évi hadjárat hiányosságairól készített jelentésében igen lesújtó véleményt fogalmazott meg a császári-királyi hadsereg stábjának tagjairól,⁶³⁸ ennek ellenére szép számmal találhatunk közöttük rátermett, feladatuk megoldására alkalmas, tapasztalt tisztségviselőket is, amelyek közül a legjelentősebb személyeket emelném ki. Az 1594. év kudarcai a császári udvar számára világossá tették, hogy Mátyás főherceg mellé „...egy hadakozásban nagyon jártas és gyakorlott vezérre van szükség...”,⁶³⁹ aki főhadparancsnok-helyettesként (*General Obrist-Leutnant*) – a hadművészetben járatlan főherceg mellett – sikerrel ostromolhatja Esztergomot illetve Budát. II. Rudolf császár a spanyol király németalföldi hadseregének egyik magas rangú tisztjét, az 52. évében járó gróf Karl von Mansfeldet szemelte ki erre a posztra, akinek alkalmazása jó

⁶³³ Illésházy 1863. 22., 43.; Pálffy 1997. 48–49.; Bagi 2001a. 393., 410.; *Az 1595-ben Esztergom ostromára rendelt császári-királyi hadseregről készült zsoldos kimutatás, 1595. november 25. HHStA H AA 1595 Diarium Bellicum N(icolaus) G(ablmann) Fasc. 128. Fol. 317r.*

⁶³⁴ Pálffy 1997. 49., 159–163.

⁶³⁵ Bagi 2001a. 394., 410.; *Az 1595-ben Esztergom ostromára rendelt császári-királyi hadseregről készült zsoldos kimutatás, 1595. november 25. HHStA H AA 1595 Diarium Bellicum N(icolaus) G(ablmann) Fasc. 128. Fol. 317r.*

⁶³⁶ *A Bécsben hátrahagyott Udvara Kamara szakvéleménye, 1595. január 1. ÖStA KA AFA 1595/2/1.*

⁶³⁷ Niederkorn 1993. 397–399.

⁶³⁸ Müller 1901. 234–235.

⁶³⁹ Istvánffy 1962. 373–374.

elképzelésnek bizonyult, hiszen haláláig (1595. augusztus 14.) kiváló stratégiai érzékkel vezette a vár vívását és drákói fegyelmet tartott az ostromlók táborában.⁶⁴⁰ 1600. április 24-én II. Rudolf ugyanerre a tisztségre a Katolikus Liga oldalán, a francia vallásháborúban nagy katonai tapasztalatra szert tett katonát nevezett ki Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercege személyében, aki a következő évben a dunántúli hadszíntéren a Székesfehérvár körüli harcokat irányította.⁶⁴¹

Mansfelddel érkezett Magyarországra Adolf von Schwarzenberg. A következő évben Miksa főherceg seregének főtábornesterévé nevezték ki. 1597-ben az uralkodó Bécs városparancsnokává és haditanácsossá tette. 1598-tól győri végvidéki főkapitány, valamint ismét a császári-királyi sereg főtábornestere. A következő évben a mezei hadseregnél ismét ezt a posztot töltötte be, illetve ideiglenesen főhadparancsnok-helyettesé is kinevezték. 1600-ban a pápai vallon őrség elleni támadás alkalmával kapott halálos fejlövést.

Szintén Mansfelddel érkezett Németalföldről a magyar hadszínterre a harmincéves háború híres generalissimusa – Jean Tserclaes de Tilly is, akit az uralkodó 1595-ben az Esztergom ostromára rendelt császári-királyi haderő főstrázsamesterévé nevezett ki.⁶⁴²

1597. április 29-én az uralkodó Karl burgau-i örgróf egyik helyetteséül (*Obrist-Feldmarschall-Leutenant*) a spanyol király szolgálatában a flandriai hadszíntéren jelentős sikereket elért, Giorgio Bastát fogadta zsoldjába.⁶⁴³ Az albán származású olasz hadvezért a császár 1598-ban először a könnyűlovasság tábornagyává, majd a tüzérség parancsnokává és az Erdély kormányzására induló Miksa főherceg seregének főhadparancsnok-helyettesévé nevezte ki.⁶⁴⁴ Bastát 1599 és 1601 között Felső-Magyarország ideiglenes főkapitányává nevezte ki, majd a Habsburg fennhatóság alá került Erdély kormányzója lett.⁶⁴⁵

Szintén nagy karriert futott be a császár szolgálatában gróf Hermann Christoph Russworm, aki 1593-tól harcolt Magyarországon. 1596-ban és 1597-ben a császári-királyi hadsereg főstrázsamesterévé tette meg az uralkodó. 1598-ban az addig viselt tisztsége mellett tábori haditanácsossá (*Feldkriegsrat*) nevezték ki, hogy állandó szakvéleménnyel segítse a sereg vezetését. 1601-ben, 1602-ben és 1603-ban pedig a császári-királyi had főtábornestere lett. Pályafutása azonban szomorú és méltatlan véget ért: Giorgio Basta és Giacomo Barbiano Belgiojoso intrikái miatt kegyvesztett lett az udvarnál, s árulás vádjával 1605-ben kivégezték.⁶⁴⁶

⁶⁴⁰ Illésházy 1863. 21.; Istvánffy 1962. 375.

⁶⁴¹ Sahin-Tóth 2004. 1169–1174.

⁶⁴² Lásd 509. lábjegyzet

⁶⁴³ Pálffy 1997. 49.; Tóth 2000. 268.

⁶⁴⁴ Kivonat a Miksa főherceg vezette erdélyi sereggel kapcsolatos tárgyalásról és határozatról, 1598. május. ÖStA KA AFA 1598/5/ad 5; Veress 1909. XXVI–XLIV.

⁶⁴⁵ Pálffy 1997. 49., Pálffy 1997a. 273.

⁶⁴⁶ Lásd 423. lábjegyzet.

Ugyanebben az évben (1597) – a császár többszöri kérésére – Zacharias Geizkofler elfogadta a főélelmesteri (*Obrist-Proviantmeister*) tisztséget. Így a császári-királyi haderő ellátásáért felelős posztot a korszak egyik legkiválóbb gazdasági szakembere töltötte be. Az állandóan jelentkező pénzhiány, és munkájának ezzel együtt járó sikertelensége azonban 1600-ban lemondásra kényszerítette.⁶⁴⁷ 1603-ban az uralkodó újabb megbízást adott számára, hiszen egy évig a hadsereg főfelügyelőjévé (*Generalkommissar*) nevezte ki.⁶⁴⁸

Érdekes karriert futott be a háború második felében Gilberto de Santhilier is, akit az uralkodó 1601. július 22-én az Arsenal élére nevezett ki.⁶⁴⁹ Egy év elteltével (1602. augusztus 1-i a *Bestallungjának* a keltezése) már a dunai flottila (*Armada*) kapitányává teszik meg.⁶⁵⁰ 1604 szeptemberében pedig a 300 német lovasból álló udvari zászló (*Hoffahne*) élére emeli az uralkodói akarat, úgy azonban, hogy a poszthoz járó udvari marsall (*Hofmarschall*) kinevezést nem kapja meg.⁶⁵¹

A hadjárat sikerét nagyban veszélyeztethették hatásköri viták is. Példaként egy 1595-ben megtörtént esetet mutatnék be. Ernő főherceg 1595. február 6-án Brüsszelből küldött levelében tudatta a császárral, hogy Karl von Mansfeld Namurból írt levelében sérelmezte, hogy Don Giovanni de Medici és Karl burgau-i örgróf elérték, hogy ők csak a főhadparancsnoknak, azaz Mátyás főhercegnek legyenek alárendelve. A leendő főhadparancsnok-helyettes követelte, hogy a főhercegen kívül senki se parancsolhasson neki, s mindenkit rendeljenek irányítása alá.⁶⁵² A császár február 21-én kelt levelében helyt adott Mansfeld kérésének, s ezáltal megakadályozta a császári-királyi hadsereg dezintegrációját.⁶⁵³ Érdekességként megjegyzem, hogy a főhadparancsnok-helyettes 1595. augusztus 14-i halála után Medici posztját magának követelte, ám az udvar nem teljesítette akaratát, így 1596-ban időlegesen elhagyta a magyarországi hadszínteret. A császár udvar annak ellenére nem kívánta teljesíteni Medici követelését, hogy előléptetése nagyban hozzájárulhatott volna a toszkán nagyherceg újabb segélyének eléréséhez.⁶⁵⁴

⁶⁴⁷ Pálffy 1997. 50.; Müller 1938. 23–26.; Kenyeres 2004. 341.; Zacharias Geizkofler feljegyzése Mátyás főherceghez, 1599. augusztus. ÖStA KA AFA 1599/8/12

⁶⁴⁸ Heischmann 1925. 40.

⁶⁴⁹ Gilberto de Santhilier kinevezése az Arsenal élére, 1601. július 22. ÖStA KA Best. 698/1601

⁶⁵⁰ Gilberto de Santhilier kinevezése a dunai flottila élére, 1602. augusztus 1. ÖStA KA Best. 724/1602

⁶⁵¹ Gilberto de Santhilier *Bestallungja* az udvari zászló vezetésére, 1604. szeptember 9. ÖStA KA Best. 793/1604

⁶⁵² Ernő főherceg levele II. Rudolffhoz, 1595. február 6. ÖStA KA AFA 1595/4 /ad 3e; Hatvani 1859. 77.; Bagi 1998. 5.

⁶⁵³ Hatvani 1859. 77.; Bagi 1998. 5.

⁶⁵⁴ Niederkorn 1993. 399.

2. 2. 1. A császári-királyi hadsereg parancsnoki karának tisztségviselői és feladatai

A 16. század folyamán kezdetét vette hadseregek parancsnoki karának kialakulása. A stáb tagjainak – a gyalogság és lovasság felfogadásával megbízott tisztekhez hasonlóan – kinevezéseket (*Bestallung*) adott át az Udvari Haditanács, amely körülhatárolta feladatukat (instrukció), s emellett tartalmazta havi illetményüket, illetve meghatározta a munkájuk ellátásához szükséges tisztségviselők és katonák számát és fizetségét.

A császári-királyi haderő élére az uralkodó főhadparancsnokot (*General Feldobrist*) nevezett ki. Hatásköre a hadügy egész területének irányítására kiterjedt.⁶⁵⁵ A tisztség betöltéséért kapott fizetsége felett személyes testőrségének, valamint udvari zászlójának eltartási költségeit is kézhez vehette, mint ahogyan II. Rudolf Ernő főherceg németalföldi helytartónak 1594. október 11-én írt leveléből kiderül.⁶⁵⁶

A főhadparancsnok mellé helyettesként az uralkodó igyekezett hadakozásban járatos katonát kinevezni. A megbízott személy feladatai közé tartozott a főhadparancsnok munkájának segítése, mint például a vonulás rendjének meghatározása, vagy az őrség kiosztása és ellenőrzése. Amennyiben az uralkodói családból kinevezett személy nem tartózkodott a táborban, akkor helyettesítenie kellett.⁶⁵⁷ Karl von Mansfeld 1595. április 26-án kiállított *Bestallung*ja szerint munkájának támogatására és tekintélyének emelésére 24 darabontot, valamint 16 tapasztalt és a hadakozásban járatos személyt bízott meg az udvar.⁶⁵⁸ Meg kell azonban jegyezni, hogy ezt a tisztséget nem minden hadjáratban töltötte be az Udvari Haditanács, példa erre az 1597. évi hadjárat.⁶⁵⁹

A hadsereg parancsnokai mellé az Udvari Haditanács tábori haditanácsosokat (*Feldkriegsrat*) is delegált, hogy szakvéleményeikkel segítsék a sereg vezetését. 1597-ben Ferrante Rossit, Germanico Savorignanot és Felitian von Moscht, míg egy 1601 júliusában készített kimutatásból tudjuk, hogy az évben erre a tisztségre Melchior von Redernt, Ferrante Rossit és Marco Isolano grófot nevezték ki.⁶⁶⁰

⁶⁵⁵ Meynert 1854. 115.; *Illustrierte* 1898. 444–445.; Dilich 1689. 27–28.; Mátyás főherceg kinevezése főhadparancsnokká, 1598. augusztus 11. ÖStA KA AFA 1598/8/13.

⁶⁵⁶ Hatvani 1859. 73.

⁶⁵⁷ Meynert 115–116.; Dilich 1689. 29.

⁶⁵⁸ Karl von Mansfeld főhadparancsnok-helyettesi kinevezése, 1595. április 26. ÖStA KA AFA 1595/4/3. Mansfeld fizetéséről: II. Rudolf döntései a császári-királyi hadsereg stábjáról és más szükséges dolgokról Mátyás főherceg, Karl von Mansfeld és a jelenlévő haditanácsosok javaslatai alapján, 1595. ÖStA KA Best. 614/1598.

⁶⁵⁹ Pálffy 1997. 47–52.

⁶⁶⁰ Jegyzék az elmúlt évben a Magyarországon harcolt mezei had stábjának havi fizetéséről, 1601. július 8. ÖStA KA AFA 1601/12/7.

A császári-királyi haderő irányításának, „idegközpontjának” szálai a főtábornester (*General Obrist-Feldmarschall*) kezében futottak össze. A had egész irányítására kiterjedő, szerteágazó és több tisztségviselő felügyeletét magába foglaló feladatai miatt rátermettségétől egy-egy hadjárat sikere függhetett. Részt kellett venni a haditanácskozásokon és amennyiben az uralkodó nem nevezett ki főhadparancsnok-helyettest, úgy automatikusan kötelessége lett ezen tisztség feladatainak átvételei is. A tisztség viselője a lovasság főparancsnokaként valamennyi lovas ezredesnek, *Rittmeister*-nek és egyéb lovastisztnek parancsolt. Ügyelnie kellett mind a lovasságnál, mind pedig a gyalogságnál a katonai igazságszolgáltatás gyakorlására. A tábor rendjét, fegyelmét és tisztaságát – együttműködve a tábori főprofossal (*General Obrist-Profos*) – a tábori rendtartás⁶⁶¹ (*Feldordnung*) pontjai alapján igyekezett fenntartani. Az abban szereplő instrukciók alapján, a főhadszertárnokkal (*General Obrist-Zeugmeister*) közösen kijelölte és ellenőrizte a sereg útvonalát és vonulási rendjét. A sereggel vonuló katonaságról pontos jegyzéket kellett vezetnie. Feladatai között határozta meg még az irat, hogy felügyeljen a katonai tábor ellátásában kulcsszerepet játszó markotányosokra (*Markatender*) a tábori főélelmesterral (*General Obrist-Profiantmeister*) együttműködve. Biztosítania kellett a tábori piac és a portékákat szállító kalmárok védelmét. Köteles volt azt is felügyelni, hogy az árúkat kínálók az élelemrendtartásnak⁶⁶² (*Proviantordnung*) megfelelő áron és mérési csalás nélkül kínálják a táborba hozott cikkeket. Az árusításra jogosultaknak engedélyt kellett kiállítania (*Platzbrief*), valamint a büntetésükkel és helypénzükkel (*Standgeld*) kapcsolatos ügyek is hozzá tartoztak, bár ez utóbbi esetben meg kellett egyeznie a főprofossal.

A táborhelyeket és azok elosztását a főszállásmester (*General Obrist-Quartiermeister*) segítségével határozta meg. Feladatköréhez tartozott még a felvonulás- és a csatarend (*Zug- und Schlachtordnung*), valamint ostrom idején a tüzérség és a sáncok felállításának ellenőrzése, valamint irányítása a főhadszertárnokkal együttműködve. A tábor őrzésének megszervezése, valamint a riadóhelyek kijelölése is hatáskörébe tartozott.⁶⁶³ Feladatának

⁶⁶¹ Leonhard Fronsperger 1573-ban kiadott művében található egy 55 cikkelyből álló tábori rendtartás. Fronsperger 1573. XIXr.-XXIIIv. A tizenöt éves háború időszakából egy átdolgozott tábori rendtartás maradt fenn. Mátyás főherceg által kibocsátott tábori rendtartás, 1600. szeptember 1. ÖStA KA AFA 1600/9/3.

⁶⁶² 1595. június 28-án Vas vármegye hadjáratra kivonult katonaságának szállítandó áruk árait a megyegyűlés rendelkezése szabta meg. Ezalól egyedül a kenyér volt a kivétel, mivel az összegyűlt megyei nemesek ezzel kapcsolatban úgy határoztak, hogy ez esetben a mezei katonaság élelmezési tisztjeinek árszabását tekintik maguk számára is irányadónak. Tóth 1989. 54.c.

⁶⁶³ Adolf von Schwarzenberg 1598. évi főtábornesterei kinevezéséről: Adolf von Schwarzenberg főtábornesterei kinevezése, 1598. július 15. ÖStA KA Best. 597/1598. illetve ÖStA KA AFA 1598/7/4; Meynert 1854. 116–118.; Pálffy 1997. 48–49., 159–163.; Redlich 1954. 233.

sikeres ellátásához és az esetleges felmerülő zsoldoslázadások elfojtásához illetve letöréséhez egy zászló lovast (*Rennfahne*) rendelt ki az uralkodó.⁶⁶⁴

A főtábormester munkájának támogatására helyetteseket, azaz főtábormester-helyetteseket (*Leutnant des Obrist-Feldmarschallamts*) nevezett ki az Udvari Haditanács: 1597-ben Karl burgauai örgróf mellé a császár Giorgio Bastát, valamint Georg Christoph von Marschallt.⁶⁶⁵ A következő esztendő augusztusában pedig Adolf von Schwarzenberg helyettesül Hans Christoph Scheert rendelte ki a lovasság élére az Udvari Haditanács, aki mellett tizenkét lovas teljesített szolgálatot.⁶⁶⁶ A Schwarzenberg részére kiállított *Bestallung*ból kiderült, hogy a főtábormester egyik helyettesének kellett betöltenie a tábor őrzését ellátó, főstrázsamesteri hivatalt is.⁶⁶⁷ Ezt a tisztséget Jean Pouilly de Hugne-ra bízta az Udvari Haditanács.⁶⁶⁸ Az 1600 júliusában illetve augusztusában a császári-királyi haderő stábjáról készített jegyzékben pedig már végérvényesen az szerepelt, hogy a két főtábormester-helyettesi tisztséget összevonták a két főstrázsamesteri hivattal. Ekkor két főstrázsamestert, tehát két főtábormester-helyettest nevezett ki az Udvari Haditanács: a lovassághoz Gotthard von Stahrenberget, a gyalogsághoz pedig Germanico Strasoldot. Stahrenberg mellé pedig tizenkét lovast rendeltek.⁶⁶⁹

A feladatok megsokszorozódása miatt a főtábormester-helyettesek, és egyben strázsamesterek mellé még további két tisztet (*Unterleutnant*) állított az Udvari Haditanács. 1600 augusztusában készült jegyzék szerint a Stahrenberg segítségére Sterbat, míg Strassoldo helyettesül Gian Baptista Rottat nevezték ki.⁶⁷⁰

A császári-királyi hadsereg tüzérségért és hadianyag-ellátásáért felelős tisztjéül tábori főhadszertárnokot (*General Obrist-Zeugmeister*) nevezett ki az Udvari Haditanács. Feladatai – hasonlóan a főtábormesterhez – igen szerteágazóak voltak: a tüzérség irányítása, az ütegek

⁶⁶⁴ *A Rennfahne-ról: Peter von Asselborn Bestallungja egy 150 fős lovaslövész kompánia élére, 1602. július 5. ÖStA KA Best. 720/1602.*

⁶⁶⁵ *Pálffy 1997. 49.; a főtábormester-helyettes tisztségről: Meynert 1854. 118.*

⁶⁶⁶ *Hans Christoph Scheer kinevezése főtábormesteri-helyettes kinevezése, 1598. augusztus 27. ÖStA KA Best. 605/1598.; ÖStA KA HKR-Wien Pr. R. Bd. 201 Fol. 364r. 1598. július 11.*

⁶⁶⁷ *Adolf von Schwarzenberg 1598. évi főtábormesteri kinevezéséről: Adolf von Schwarzenberg főtábormesteri kinevezése, 1598. július 15. ÖStA KA Best. 597/1598. Ugyanezt az információt tartalmazza a császári-királyi haderő 1598-ban felállított stábjának jegyzéke. Jegyzék az 1598. évben a Mátyás főherceg által vezetett császári-királyi hadsereg törzskarának havi fizetéséről, 1598. augusztus. ÖStA KA AFA 1598/8/14.*

⁶⁶⁸ *ÖStA KA HKR-Wien Pr. R. Bd. 201 Fol. 365r. 1598. július 14.; Sahin-Tóth 2004. 1166.*

⁶⁶⁹ *Gotthard von Stahrenberg lovassági főstrázsamesteri kinevezése, 1600. július 6. ÖStA KA Best. 661/1600.; Bagi 2004a. 416–417.; Germanico Strasoldo gyalogsági főstrázsamesteri kinevezése, 1600. július 10. ÖStA KA Best. 662/1600.; Jegyzék az 1600. évben a Mátyás főherceg által vezetett császári-királyi hadsereg törzskarának havi fizetéséről, 1600. július. ÖStA KA AFA 1600/7/8; Jegyzék az 1600. évben a Mátyás főherceg által vezetett császári-királyi hadsereg törzskarának havi fizetéséről, 1600. augusztus. ÖStA KA AFA 1600/8/1. 1601-ben készült hasonló jegyzékben is hasonló adatokra bukkantam. Jegyzék az 1600. évben a Mátyás főherceg által vezetett császári-királyi hadsereg törzskarának havi fizetéséről, 1601. július. ÖStA KA AFA 1601/7/1. Meynert művében csak a lovassághoz kinevezett strázsamesterről tett említést. Meynert 1854. 123.; Pálffy 1997. 50–51.; Dilich 1689. 31.*

⁶⁷⁰ *Jegyzék az 1600. évben a Mátyás főherceg által vezetett császári-királyi hadsereg törzskarának havi fizetéséről, 1600. augusztus. ÖStA KA AFA 1600/8/1.*

ellenőrzése, az aknászok munkájának koordinálása, a táborban lévő hadianyag felügyelete, a tábor védelmére és a várívásokhoz sáncok, valamint utak és hidak építtetése. Megszervezte a tábor, illetve az egész hadsereg lőszerutánpótlását, hiszen nem csupán az ágyúkat, hanem az ezredek lövészeit is el kellett látni puskaporral és ólommal (*Kraut und Lot*). Emellett ellenőrizte a megmaradt készleteket és azt, hogy lőszerrel senki se kereskedhessék. A hadjárat év végén felügyelte az ágyúk és a muníció visszaszállítását a bécsi vagy egyéb hadszertárakba, amiről pontos jegyzéket, inventáriumot kellett készítenie.⁶⁷¹

A tábori főhadszertárnok munkáját helyettese vagy helyettesei⁶⁷² (*Obrist-Feldzeugmeister Leutnant*), valamint az alájuk rendelt tisztetek (*Unterleutnant*) segítették. A hadianyaggal és a tábori főhadszertárnok alá rendelték kifizetésével kapcsolatos ügyeket külön fizetómester⁶⁷³ (*Zeugzahlmeister*) látta el. A beosztottak és a hadianyag elhelyezéséért a szállásmester⁶⁷⁴ tartozott felelősséggel, akinek a munkáját egy *Furier* is segítette. A táborban lévő hadianyag őrzésével és nyilvántartásával a tábori hadszertáros⁶⁷⁵ (*Feldzeugwart*) volt megbízva, aki mellé egy írnot⁶⁷⁶ (*Feldzeugschreiber*) is beosztottak. A tábori főhadszertárnok alárendeltjei között a rendet egy külön kirendelt profosz tartotta fenn, aki mellé két darabontot, egy börtönőrt, két porkolóbot, és egy hóhért rendelték. A stáb tagjai közé tartozott még egy káplán, egy felcser és egy dobos is.⁶⁷⁷

A tábori főhadszertárnok parancsnoksága alá tartozott a harmadik fegyvernem irányítása, amelynek tagjai még a harmincéves háború időszakában is átmenetet képeztek a zsoldos katonai és a városi mesterember között.⁶⁷⁸ A tüzérség szükségesnek vélt összetételét egy 1598-ben készült irat alapján a következőképpen rekonstruálhatjuk.⁶⁷⁹ A lövegek töltésének és irányításának felügyeletével, valamint az ütegek kijelölésének feladatával a *Zeugdiener*eket bízták meg a tizenöt éves háború császári-királyi hadseregében.⁶⁸⁰ A jegyzékben közvetlenül a tábori főhadszertárnok stábjának felsorolása után következnek az e

⁶⁷¹ A tábori főhadszertárnok posztját ideiglenesen betöltő Hans von Molart kinevezése, 1598. július 25. *ÖStA KA Best. 601/1598.*; Meynert 1854. 119–120.; Dilich 1689. 50–51. A angol polgárháborúban részt vett tüzérség hasonló szervezetét mutatja be művében Chris Henry. Henry 2005. 38–39.

⁶⁷² De Medici mellé 1595-ben az Udvari Haditanács két helyetteset delegált. II. Rudolf döntései a császári-királyi hadsereg stábjáról és más szükséges dolgokról Mátyás főherceg, Karl von Mansfeld és a jelenlévő haditanácsosok javaslatai alapján, 1595. *ÖStA KA Best. 614/1598.*; A helyettes feladatairól: Dilich 1689. 51–52.

⁶⁷³ A tábori főhadszertárnok fizetómesterének feladatairól: Dilich 1689. 52.

⁶⁷⁴ A tábori főhadszertárnok szállásmesterének feladatairól: Dilich 1689. 52.

⁶⁷⁵ A tábori hadszertáros feladatairól: Dilich 1689. 53.

⁶⁷⁶ A tábori főhadszertárnok írnotjának feladatáról: Dilich 1689. 53.

⁶⁷⁷ A császári-királyi hadsereg tüzérségének jegyzéke, 1598. augusztus 19. *ÖStA KA AFA 1598/9/2 ½*

⁶⁷⁸ Pálffy 1995. 42.; Újhelyi 1914. 70.

⁶⁷⁹ Hasonló tüzérségi beosztást és rang szerinti felsorolást találhatunk Meynert és Dolleczek művében 1531-ből. Meynert 1854. 107.; Dolleczek 1887. 112.

⁶⁸⁰ Dilich művében Edelmannok, míg Ufanonál Edelknaben vagy Adelborsten elnevezés szerepel, jelezve, hogy nemesi származásúak voltak. Dilich 1689. 53–54.; Ufano 1614. 35.

tisztséget betöltők fizetései. Ezek között a jegyzék megkülönböztet lovon⁶⁸¹ illetve gyalogosan szolgálókat. Melléjük osztották be a tüzérség és a hadianyag folyami átkeléséért felelős híd mestert is.⁶⁸²

A felsorolásban, illetve a rangsorban őket a lövegek töltésével és irányításával megbízott tüzemesterek (*Büchsenmeister*) követték.⁶⁸³ 1598-ban 100 tüzemester felfogadását tervezték, amelyek közül tíz kiemelt zsolddal, mint *Feuerwerker*⁶⁸⁴ szerepelt a listán. Emellett 12 *Rottmeister*-t kiválasztottak közülük, akik plusz egy forintot vehettek még át.⁶⁸⁵

A hadszerek javítása és karbantartása megkövetelte megfelelő számú szakképzett mesterember (*Werkleut*) állandó tábori jelenlétét. Így a sereg szükségleteinek ellátására lakatost (*Schlossmacher*), kovácsot (*Schmidt*), páncélkovácsot (*Plattner*), ácsot (*Zimmermann*), asztalost (*Tischler*), kötélverőt (*Seiler*), kádárt (*Binder*) és bognárt (*Wagenmeister*) fogadott zsoldba az Udvari Haditanács segédeikkel együtt.⁶⁸⁶

A rangsor végén a *Schnellereket* találjuk, akiknek a tüzérek kiszolgálása volt a feladatuk, valamint a lőszer és a sánchezerszámok óvására rendelték ki őket, illetve arra kellett ügyelniük, hogy a vonuláskor a betegek kivételével senki se maradjon a hadianyagot szállító kocsikon.⁶⁸⁷ A gyalogsághoz hasonlóan toborozták őket: 1597. június 20-án Miksa főherceg Hans Tibold *Zeugdienert* bízta meg 200 *Schneller* felfogadásával Alsó-Ausztriában.⁶⁸⁸ A *Schnellerek* élére századost (*Schnellerhauptmann*) neveztek ki, emellett kiválasztottak közülük 10-10 embert, akiknek fejenként plusz havi illetményért a sánchezerszámokra és a lőporra ügyeltek.⁶⁸⁹

Az „iparosok” mellett a hadseregnek az ostromok irányításánál egyre inkább szüksége volt tanult szakemberekre is, a tábori főhadiszertárnok parancsnoksága alatt szolgáló hadmérnökökre. 1600-ban például Nicolano Candido és Cesare Gallo látta el ezt a feladatot a császári-királyi haderő kötelékében.⁶⁹⁰

⁶⁸¹ Hans Teurinck Zeugdieneri kinevezése, 1599. május 1. ÖStA KA Best. 640/1599.

⁶⁸² Vö. még Meynert 1854. 111.

⁶⁸³ Dilich 1689. 53.

⁶⁸⁴ Magyarban mind a Feuerwerkert, mind a Büchsenmeistert hasonlóképpen tüzemesternek fordítanánk, azonban a német nyelv nyilvánvaló különbséget tesz a két elnevezés között.

⁶⁸⁵ A tüzérség tagjait ugyanebben a sorrendben vette számba Geizkofler az 1597. évi hadjáratról készült jelentésében, 1598. januárjában. Müller 1901. 237. Vö. még: Ufano 1614. 35.

⁶⁸⁶ Domokos 2003. 121–131.; Domokos 2005. 175–200.

⁶⁸⁷ Dilich 1689. 53–54.; Meynert 1854. 108.

⁶⁸⁸ Schnellerek toborzása Alsó-Ausztriában, 1597. június 20. HHStA MEA MPP Konv. 1. Fol. 95r.-v.

⁶⁸⁹ A császári-királyi hadsereg tüzérségének jegyzéke, 1598. augusztus 19. ÖStA KA AFA 1598/9/2 1/2. A Zeugdiener-re vonatkozóan: Hans Teurinck Zeugdieneri kinevezése, 1599. május 1. ÖStA KA Best. 640/1599.

⁶⁹⁰ Jegyzék az 1600. évben a Mátyás főherceg által vezetett császári-királyi hadsereg törzskarának havi fizetéséről, 1600. augusztus. ÖStA KA AFA 1600/8/1 Fol. 315r. 1598. február 27-én az Udvari Haditanács azt a rendelkezést küldte az Udvari Kamarához, hogy Gallot 30 forint havi zsolddal vegyék várópénzre. Ugyanezen év július 11-én szintén az Udvari Haditanács az Udvari Kamara felé azt a rendelkezést adta, hogy Hieronymus (Jérôme) de La Marche, Nicolano Candido és Cesare Gallo hátralékban lévő fizetését rendezze. ÖStA KA HKR-Wien Pr. R. Bd. 201 Fol. 42r. 1598 február 27.; ÖStA KA HKR-Wien Pr. R. Bd. 201 Fol. 48r. 1598. július 11.

A *Zeugdienerek*, hadmérnökök, tüzesterek, valamint aknászok hadseregen belüli kiemelt helyzetét és tudásuk elismertségét mutatja, hogy havi fizetésüket magasabban szabták meg mind a gyalogosok, mind pedig a lovasok hópénzénél. Külön hadbírótság foglalkozott ügyeikkel saját *Artikelbriefjük* alapján.⁶⁹¹ Meg kell azonban jegyezni, hogy a Molartnak kiállított *Bestallung* szerint katonáit a gyalogos *Artikelbriefre* kellett feleltetnie.⁶⁹² Emellett nem egy-egy hadjáratra fogadták fel őket, hanem várópénzen a mezei hadakozásra kevésbé alkalmas időszakokban is tovább szolgálták az uralkodót: a Hans Teurinck nevére 1599-ben kiállított *Bestallung*-ból kiderült, hogy az Udvari Haditanács szolgálataira egész évben igényt tartott. A hadműveleteken kívüli időszakokra pedig meghatározott fizetést (10 rajnai forintot) és napi illetményt (attól függően hol szolgált 20 illetve 30 krajcárt) vehetett kézhez.⁶⁹³

A tábort körülvevő sáncok és az ostromművek építésére felfogadott sáncmunkások is a tábori főhadiszertárnok vezetése alá tartoztak. Fontosságukat és nélkülözhetetlenségüket mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a németalföldi várostromokban jelentős tapasztalatokat szerzett Mansfeld egyik nyilatkozatában úgy fogalmazott, hogy ostromnál a katonaság mellett három dolog fontos: a pénz, az élelem és az ostromárkok. Ezért 6 000 sáncmunkás zsoldba vételét tartotta szükségesnek,⁶⁹⁴ de végül – az uralkodói döntés értelmében – csak a kértnek csak a felét fogadták fel.⁶⁹⁵ Emellett Geizkofler az 1596. illetve az 1597. év hadjárataiban tapasztalt hiányosságokról és visszásságokról készített feljegyzéseiben is fontosságukat hangsúlyozta.⁶⁹⁶ Felfogadásukkal, a gyalogsághoz és lovassághoz hasonlóan, a tábori főhadiszertárnok stábjához tartozó századost bízták meg. Feladatának teljesítését egy stáb segítette, amely két darabontból, egy írnbokból, egy zászlósból és szolgáljából, és egy dobosból állt. Minden száz sáncmunkás élére egy-egy *Rottmeister*t neveztek ki. A sáncmunkások pedig a gyalogság részére a *Bestallung*-levélben meghatározott zsoldot, azaz 4 rénes forintot kaptak.⁶⁹⁷

A tábor hadianyagának szállításával megbízott lószerszámmesterek (*Geschirrmester*) szintén a tábori főhadiszertárnok irányítása alá, és stábjához tartoztak. Feladatuk teljesítéséhez

⁶⁹¹ Pálffy 1995. 42.; *Tüzérségi Artikelbrief: Meynert 1854. 102–104.*

⁶⁹² *A tábori főhadiszertárnok posztját ideiglenesen betöltő Hans von Molart kinevezése, 1598. július 25. ÖStA KA Best. 601/1598.*

⁶⁹³ *A várópénzre vett hadmérnökök, Zeugdienerek, puska- és tüzesterek, valamint aknászok jegyzéke az 1601.évi hadjáratra vonatkozóan, 1601. január. ÖStA KA Best. 672/1601.; Hans Teurinck Zeugdieneri kinevezése, 1599. május 1. ÖStA KA Best. 640/1599.*

⁶⁹⁴ *Alexander von Velen jelentése II. Rudolfnak, 1595. január 25. ÖStA KA AFA 1595/4/3c. Geizkofler 1597-ben és 1598-ban is, az előző évi hadjáratról készített jelentéseiben szintén a sáncmunkások fontosságát hangsúlyozta. Müller 1901. 238., 253.*

⁶⁹⁵ *II. Rudolf döntései a császári-királyi hadsereg stábjáról és más szükséges dolgokról Mátyás főherceg, Karl von Mansfeld és a jelenlévő haditanácsosok javaslatai alapján, 1595. ÖStA KA Best. 614/1598.*

⁶⁹⁶ Müller 1901. 238., 252–253.

⁶⁹⁷ *Ötszáz sáncmunkás felfogadásával megbízott százados Bestallungja, 1595. május 27. ÖStA KA Best. 487/1595.; Meynert 1854. 108. A sáncszerszámmokról: Domokos 2003. 135–136.*

a *Bestallung*jukban meghatározott számú szekeret⁶⁹⁸ és szekerenként négy lovat kellett kiállítaniuk, megfelelő számú kocssal (*Geschirrknecht*). A lószerszámmester mellé rendelt stábhhoz két helyettes (*Untergeschirrmester*), egy írnok tartozott. A Ráttky Dániel és hat társa nevére 1598. június 12-én kiállított *Bestallung*ból kiderül, hogy lószerszámmesterként 31 szekeret és összesen 124 lovat kellett kiállítania. A „felfogadottakat” az Udvari Haditanács megbízottjai megmustrálták.⁶⁹⁹ A katonai szolgálatot teljesítőkhöz hasonlóan a szekeresek szemléje sem ment minden esetben olajozottan. A tábori hadszertárnokmester fizetőmesterének 1598. augusztusi jelentéséből tudjuk, hogy a tüzérség szállítására felfogadott szekerek késedelemmel jelentek meg a mustrán. Ráttky egységének több mint a fele például nem érkezett meg a jelentés írásának pillanatában, s csak ígéret volt arra, hogy még aznap 12 szekér 48 lóval „befut”. Az így összegyűlt közel 100 igavonóra a szemle befejeztével első havi zsoldként 1000 rajnai forintot kellett volna kifizetni. Ez az összeg azonban nem állt a tábori hadszertárnok fizetőmesterének rendelkezésére, mivel az általa erre a célra átvett 2675 rénes forintból a korábban megmustrált 184 lóra már kifizetett 1 800-at. Ezért kéréssel fordult a hadi fizetőmesterhez, hogy minél hamarabb küldje meg a hiányzó összeget.⁷⁰⁰ Pedig nagy szükség lett volna rájuk, hiszen Mátyás főherceg 1598. augusztus 9-én II. Rudolfnak küldött levelében kérte az uralkodót, hogy a hadműveletek továbbfolytatásához a Prágában megmustrált igavonó lovakat haladéktalanul küldje a hadszíntérre.⁷⁰¹ Geizkofler augusztus 18-án Mátyás főhercegnek írt jelentésében négy pontban foglalta össze, hogy milyen tényezők akadályozták meg Schwarzenberg hadjáratának folytatását. A második pontban a birodalmi fizetőmester és császári-királyi tábori élésmester megemlítette, hogy összesen a seregnek nem volt több ágyúja, mint 6 kartány,⁷⁰² 2 *Singerin* nevezett ágyú⁷⁰³ és 6 falkonett,⁷⁰⁴ mégis ezek szállítása hatalmas gondot okozott.⁷⁰⁵ Egy 1600 júniusában készített jegyzékből rekonstruálható, hogy a különböző ágyúfajták vontatása hány lovat igényelt. Eszerint egy kartány szállításához 16, egy *Singerin* elé 12, egy falkonetthez pedig 8 ló erejére volt

⁶⁹⁸ A tüzérség vontatásához szükséges szekerekről: Domokos 2003. 71–74.

⁶⁹⁹ Ráttky Dániel lószerszámmesteri *Bestallungja*, 1598. június 12. ÖStA KA Best. 585/1598. Ugyanaz kiállítva: Hans Kitliz von Rudolz, Stanko Kitliz von Rudolz, Hans Wartohsky von Warty, Lucas Ratsischky von Rätshin, Florian Tobianssky von Pätshizkh, Hans Burgan Flasadý von Thomassláss. A lószerszámmesterről: Dilich 1689. 54.; Wagner 1980. 172.; Meynert 1854. 108.

⁷⁰⁰ A tábori hadszertárnok fizetőmesterének jelentése az Udvari Haditanácshoz, 1598. augusztus. ÖStA KA AFA 1598/8/ad 8.

⁷⁰¹ Mátyás főherceg levele II. Rudolfhoz, 1598. augusztus 9. ÖStA KA AFA 1598/8/7.

⁷⁰² A kartányokról: Dolleczek 1887. 85.; Domokos 2003. 30–31.

⁷⁰³ A *Singerin* ágyút más néven feles – azaz 24 fontos – kartánynak nevezték. Meynert szerint a tizenkét fontos – tehát legkisebb – kartányt nevezték *Singerinne*k. Engem a kérdés tisztázásánál teljes mértékben elbizonytalanított egy 1600 júniusában keltezett jegyzék, amelyen külön szerepel a *Singerin* és a feles kartány (Halb Carthaun). Domokos 2003. 31–32.; Iványi 1927. 7–9.; Kalmár 1971. 170–171.; Meynert 1854. 106.; Jegyzék a hadianyag szállításhoz nélkülözhetetlen lovak és szekerekről, 1600. június. ÖStA KA AFA 1600/6/ad 12.

⁷⁰⁴ A falkonetról: Iványi 1927. 11.; Domokos 2003. 36–40.

⁷⁰⁵ Zacharias Geizkofler jelentése Mátyás főhercegnek, 1598. augusztus 18. ÖStA KA AFA 1598/8/10. Ufano szerint a hadseregben minden ezer emberre 1 ágyút kellett volna számítani. Ufano 1614. 28.

szükség.⁷⁰⁶ Egy fél évvel később összeállított jegyzőkönyv tanúsága szerint azonban egy kartány vontatása már 20, egy *Singeriné* 16 lovat igényelt.⁷⁰⁷

A tüzérség és a hadianyag szállítást azonban nem csak a megfelelő vontatási kapacitás hiánya befolyásolhatta. 1596 szeptemberének végén és októberének közepén a Váctól az Ipoly és a Sajó völgyén át Mezőkereszteshez vonuló császári-királyi csapatok mozgását nagy mértékben hátráltatta – az igavonó marhák és lovak elégtelen száma mellett – a többszöri nagy esőzés, és az ezek nyomán keletkezett sáros, mélyen felázott talaj és utak. Ortelius leírása szerint ugyanis az eddig hat vagy nyolc lóval vontatott lövegek elé, ekkor negyvenet kellett befogni.⁷⁰⁸

A tábori hadianyag és tüzérség mozgatása hatalmas mennyiségű szállítóeszköz illetve szállítóképesség időszakos fenntartását követelte meg. 1595-ben az udvar számítása szerint összesen 3 000 lóra és a hozzá tartozó szekérre lett volna szükség. A már említett, 1600 júniusában készült jegyzékben az szerepelt, hogy az az évi hadműveletek tüzérségének, municiójának és más hadszerek vontatásához összesen 425 szekér és 2462 ló lett volna nélkülözhetetlen.⁷⁰⁹ A Mátyás főhercegnek 1601 januárjában, a tüzérségről és hadihídügyről összeállított hivatalos jegyzőkönyv számítása szerint ugyanerre a célra összesen 564 szekérre és 3046 lóra lett volna szükség a következő hadjárat idejére.⁷¹⁰

A hadianyag szállításához szükséges kapacitás előteremtését az udvar nem csupán zsoldba fogadásokkal kívánta megoldani. 1595-ben II. Rudolf döntése értelmében a tüzérség mozgatásához szükséges 2 000 lóból 800-t vagy 1 000-t kívánt zsoldba venni a lószerszámmesterek által, a hiányzó részt pedig az osztrák, cseh, morva és magyar városoktól, falvaktól és kolostoroktól akarta elvetetni.⁷¹¹ Ez utóbbi esetekről számtalan példát találhatunk Soprontól egészen a Szepességig, amelyek közül csak néhányat említenék: Sopron szabad királyi város kamarási számadásainak 1597. július 16-i bejegyzése szerint Marx Faut városbíró és a városi írnok a szenátus megbízásából Bécsbe utaztak, hogy a város polgárainak elszegényedésére hivatkozva kérjék az Udvari Haditanácsot, hogy a tüzérség szállításához

⁷⁰⁶ *Jegyzék a hadianyag szállításhoz nélkülözhetetlen lovak és szekerekről, 1600. június. ÖStA KA AFA 1600/6/ad 12.*

⁷⁰⁷ *Hivatalos jegyzőkönyv a készletekről és a szükséges eszközök beszerzéséről a tüzérség, a hajók és hadihidak tekintetében az 1601. évre, 1601. január. ÖStA KA Best. 672/1601.; Fél évszázaddal később, az angol polgárháborúban, a tüzérség szállításának nehézségéről és összetettségéről: Henry 2005. 21–24. A tüzérséghez szükséges lovakról és szekerekről még: Ufano 1614. 33–35.*

⁷⁰⁸ *Ortelius 1602. 116–117. A rossz időjárásról és az utak nem megfelelő állapotáról Istvánffy is megemlékezett: Istvánffy 1871. 768–771.*

⁷⁰⁹ *Jegyzék a hadianyag szállításhoz nélkülözhetetlen lovak és szekerekről, 1600. június. ÖStA KA AFA 1600/6/ad 12.*

⁷¹⁰ *Hivatalos jegyzőkönyv a készletekről és a szükséges eszközök beszerzéséről a tüzérség, a hajók és hadihidak tekintetében az 1601. évre, 1601. január. I melléklet. ÖStA KA Best. 672/1601.*

⁷¹¹ *II. Rudolf döntései a császári-királyi hadsereg stábjáról és más szükséges dolgokról Mátyás főherceg, Karl von Mansfeld és a jelenlévő haditanácsosok javaslatai alapján, 1595. ÖStA KA Best. 614/1598.*

szükséges száz ló kiállításától mentesítse őket.⁷¹² 1595. július 12-én Zala vármegye nemesi gyűlésén döntés született arról, hogy az ágyúk szállítására igásállatokat kell kiállítani.⁷¹³ 1596. június 26-án Vas és Sopron vármegyék közös gyűlésén a résztvevők határozatot hoztak a hadszerek vontatásához szükséges állatok kiállításáról.⁷¹⁴ 1599. december 8-án Giorgio Basta Szinyérváraljáról Bártfa városának küldött levelében sajnálatát fejezte ki amiatt, hogy a tüzérség vontatására kért lovakat még nem küldte vissza, de amíg a környező vármegyék megfelelő számú igavonó marhát rendelkezésére nem bocsátanak, addig erre nincs lehetőség.⁷¹⁵

A hadsereg élelemellátása a 16. században és a későbbi korokban is kulcskérdésnek számított,⁷¹⁶ s a tizenöt éves háború időszakában is a hadjárat sikere függhetett tőle. Mercour herceg Kanizsa sikertelen felmentéséről 1600. októberében Mátyás főhercegnek készített jelentésében hangsúlyozta, hogy a hadművelet balsikerét – egyebek mellett – a rosszul megszervezett ellátás miatt fellépő élelmiszerhiány okozta.⁷¹⁷ Ezt az érvet nem is tekinthetjük pusztán kifogásnak, hiszen 1600-ban a minimálisan szükséges 26 000 hektoliter gabonát nem sikerült a hadsereg számára előteremteni.⁷¹⁸ A császári-királyi hadvezetés az élelemellátás problémáját három módon igyekezett megoldani. Az Alsó-Ausztriai Kamara alá tartozó várak és a mezei hadak élelmezéséről a főélelmesternek kellett gondoskodnia, aki egyszerre tartozott számadással az Udvari Kamarának és az Udvari Haditanácsnak. Fő feladatai közé tartozott a szükséges élelmiszer és a takarmány felvásárlása – természetesen az udvar számára megfelelő áron – Alsó- és Felső-Ausztriában, Magyarországon valamint Bajorországban.⁷¹⁹ Ehhez célszerű volt a gabonakészlettel rendelkező személyek összeírása, amelyre például egy 1601. május 19-én kelt pátensben adott parancsot az uralkodó Alsó-Ausztriában,⁷²⁰ illetve a meglévő tartalékok külföldi eladásának megtiltása.⁷²¹ Természetesen a császári adminisztráció

⁷¹² Győr-Sopron-Moson Megyei Levéltár. Sopron Város Levéltára. Sopron Város Kamarási Hivatalának iratai. Kamarási számadások. 41. kötet. 1597. 88r-v.

⁷¹³ Bilkei-Turbuly 1989. 355. c.

⁷¹⁴ Turbuly 2002. 44. c-47. c.

⁷¹⁵ Veress 1909. 321. *A felső-magyarországi városszövetség (Kassa, Eperjes, Lócse, Bártfa, Kisszeben) által kiállított igáslovokról és fogatokról: Németh 2004. 354–357.*

⁷¹⁶ *A hadseregellátás 17. századi problémáiról: Perjés 1963.*

⁷¹⁷ Mercour herceg jelentése Mátyás főhercegnek, 1600. október 14. ÖStA KA AFA 1600/10/1. illetve Istvánffy 1871. 848–849.

⁷¹⁸ Bog 1971. 24.

⁷¹⁹ *Élelmiszer felvásárlása Alsó- és Felső-Ausztriában a Magyarországon álló császári-királyi hadak részére, 1602. július 5. HHStA MEA MPP Konv. 2. Fol. 199r-v., Takarmány felvásárlása a császári-királyi hadsereg részére Alsó- és Felső-Ausztriában, 1598. október 14. HHStA MEA MPP Konv. 1. Fol. 103r-v.; Megbízás Paul Augsperger részére gabona és egyéb élelmek felvásárlására Alsó-Ausztriában, 1599. február 26. HHStA MEA MPP Konv. 1. Fol. 106r-v.*

⁷²⁰ *Gabonakészletek rendelkezők összeírása Alsó-Ausztriában, 1601. május 19. HHStA MEA MPP Konv. 2. Fol. 161r-v.*

⁷²¹ Bog 1971. 22.

az uralkodó nevében rekvirálók ellen pedig igyekezett fellépni.⁷²² A vásárolt élelemről pontos kimutatást állítottak össze, amelyben minden esetben a bécsi mértéket használták.

A hadjárat idején katonai élelmiszer raktárakat (*Anschütt Stetten*) kellett felállítani a Duna mentén a magyar és az alsó-ausztriai területeken, amelyeket készletét folyamatosan ellenőrizték. 1597. február 11-én Wolf Strecker élelmezési tiszt parancsot kapott az ybbsi gabonarakár vizitációjára, valamint arra, hogy innen gabonát szállítasson szekéren vagy hajón a magyar végvidékre.⁷²³ A főélelmester gondoskodnia kellett, hogy megfelelő számú élelmezési tiszt illetve beosztott legyen. A már említett kasznár mellett, pincemestert, kenyérmestert, borkóstoló, húsmestert és súlymestert nevezett ki munkájának támogatására, akiknek instrukcióját is kötelessége volt összeállítani.

Az élelmiszer szállításáról is a főélelmesternek kellett gondoskodnia, amely döntően hajókon történt. Gondoskodott arról, hogy a hajókat kitisztítsák, és az időjárás viszontagságaitól védve tárolják a szállítandókat. A hajósokat addig nem fizették ki, amíg a célállomáson hiánytalanul el nem számoltak a rakománnyal. A csempészárút pedig elkobozták tőlük.

A felvásárolt gabonát a bécsi malomrendelt szerint liszté őrlöttette, s egy részét azonnal kétszersültté (*Piscoten*) megsüttette, hogy könnyen tárolható legyen. Az őrleményről pontos kimutatást kellett vezetni. Hadjárat idején a hadműveleti területen kellett megoldani a kenyér sütését, ezért ilyen esetekben a környék sütőkemencéit felmérték.⁷²⁴

A főélelmester természetesen nem csupán a vásárolt élelemről, hanem az eladásokról, tehát a szétosztásról is köteles volt pontos jegyzéket vezetni illetve elszámolást készíteni.

Munkájának ellenőrzésére külön ellenőrt (*Gegenschreiber*) rendeltek ki, akinek minden kiadásról és bevételről tudnia kellett, amiről ellenszámadást készített.⁷²⁵ A tizenöt éves háború folyamán az addig a végvárakban szolgáló ellenőrök mellett megjelent a tábori ellenőr is, aki hasonló feladatot látott el a császári-királyi mezei hadsereg egységeit ellátó tisztek mellé delegálva. Munkája ellátásáért a zsoldot saját személyére illetve beosztottjaira kapta havonta, emellett pedig szükség esetére a főélelmesteri hivatal még sátrat is utalt ki részére.⁷²⁶

⁷²² *A császár nevében rekviráló szélhámosok elfogása Alsó- és Felső-Ausztriában, 1597. július 2. HHStA MEA MPP Konv. 2. Fol. 96r.-v.*

⁷²³ *A ybbsi gabonarakár vizitációja, gabonaszállítás Ybbsből a magyar határvidékre, 1597. február 11. HHStA MEA MPP Konv. 1. Fol. 92r.-v.*

⁷²⁴ *A sütőkemencék és istállók számbavétele Kőszeg, Körmend és Kanizsa környékén, 1601. június 21. HHStA MEA MPP Konv. 2. Fol. 170r.-v.*

⁷²⁵ *Wolfgang Jörger Freiherr főélelmesteri instrukciója, 1593. május 1. ÖStA HKA Vermischte Ungarische Gegenstände RN 52B Fol. 1052r.-1084v.; Kenyeres 2002. 179–186.; Kenyeres 2004. 341.; Redlich 1954. 230–231.*

⁷²⁶ *Wolf Strecker tábori éléshivatali ellenőr instrukciója, 1598. augusztus 20. HKA Instr. Sign. 335. Fol. 1r.-10v*

A főélelmester munkájának megkönnyítésére 1594-ben Felső-Magyarországra külön főélelmestert (*Proviandmeister in der Zips*) nevezett ki az udvar. Feladata hasonló volt, hiszen a felső-magyarországi főkapitány utasítása szerint az ottani katonaság ellátásáról kellett gondoskodjon, amihez az élelmiszer egy részét a Szepesi Kamara által igazgatott uradalmak adták ingyen, többet a kamarától kapott pénzen tartozott megvenni. Számadásait pedig a szepesi kamarához kellett benyújtania.⁷²⁷

A magyar rendek a mezei hadak ellátásának megszervezésére 1597-ben ideiglenes hivatalok felállítását határozták el. Fő feladatuk az volt, hogy a főélelmester munkáját segítve Felső- és Alsó-Magyarországon a beszerzett élelmiszer táborba szállítását megszervezzék.⁷²⁸

A hadjárat idején a táborokban megjelentek a markotányosok, akik a császári-királyi hadseregben szolgáló csapatok ellátásában szintén nélkülözhetetlenek voltak.⁷²⁹ Három válfajukat lehetett megkülönböztetni a tábor piacain: az élelmiszereket áruló markotányost (*Markatender*), a hús eladással foglalkozó hentest (*Schlächter*) és a minden egyebet áruló szatócsot (*Krämer*). Felügyeletüket a főélelmester, a főtáborbiztos, a tábori főprofosz illetve a profosz közösen látta a tábori rendtartás rájuk vonatkozó cikkelyei alapján. Ez utóbbi tisztségviselő határozta meg a élelmezési rendtartás alapján a markotányos portékájának árát. A markotányos ezért neki, a főtábornesternek és az főélelmesternek lerótt engedélyezési illeték fölött külön adót, az úgynevezett helypénzt fizetett.⁷³⁰ A markotányosok munkáját a császári udvar is igyekezett támogatni. Megbízásokat adtak gabona felvásárlására: 1600. június 9-én kelt pátensben Mátyás főherceg Wolf Mitterhofert és más linzi polgárokat bízott meg gabona felvásárlásával Felső-Ausztriában és Bajorországban.⁷³¹

Az élelem beszerzés harmadik módjának tekinthetjük, hogy az uralkodó egyszerűen áthárította alattvalóira a sereg ellátásának költségeit.⁷³² Egyszerűen az adott egység vonulásának, leköszönési helyének vagy táborának közelében lévő települések vezetőit felszólították, hogy a katonák szükségleteinek megfelelően gyűjtsenek össze élelmet, tűzifát és takarmányt, s azt megfelelő (alacsony) áron adják el. Kutatásaim során több példát is találtam arra, hogy mind a Magyar Királyság, mind pedig Alsó-Ausztriában az átvonuló

⁷²⁷ Oswald Stainer felső-magyarországi főélelmester instrukciója, 1595. április 20. HKA Instr. Sign. 329. Fol. 1r.-11r.; Kenyeres 2002. 201–202.; Kenyeres 2004. 350.

⁷²⁸ *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1526–1608. évi törvéycikkek. Fordították és utalásokkal ellátták: Kolozsvári Sándor és Óvári Kelemen. Magyarázó jegyzetekkel kíséri: Márkus Dezső. 2. kötet. Bp. 1899. 1597: 25. tc.; Ember 1946. 279–280.; Kenyeres 2002. 200–201.; Kenyeres 2004. 348.*

⁷²⁹ Vö. A könyvelők és számvevőségi tanácsosok szakvéleménye Miksa főherceghez, 1598. április 3. ÖStA KA AFA 1598/4/ad 2.

⁷³⁰ Tábori rendtartás markotányosokra vonatkozó pontjai: Fronsperger 1573. XLXr.-XXIIIv.; Kenyeres 2002. 183.; Redlich 1954. 236–238.; Baumann 1994. 151–154.

⁷³¹ Megbízás Wolf Mitterhofer és más linzi polgárok részére gabonafelvásárlásra Felső-Ausztriában és Bajorországban, 1600. június 9. HHStA MEA MPP Konv. 2. Fol. 122r-v. Vö. még Tóth 2000. 106.; Finkel 1988. 126–128.

⁷³² Redlich 1954. 230.; Krüger 1996. 48.

lovasoknak, gyalogosoknak, sőt hajósoknak is így biztosították mindennapi ellátását: 1597. augusztus 11-én Sopron város tanácsa Bécsből kapott levelet, amelyben a császári tanácsosok felszólították a közösség vezetőit, hogy a vármegye tisztségviselőivel együttműködve a Pápát ostromló császári-királyi hadsereg ellátására élelmet és takarmányt szállítsanak késedelem nélkül. Emellett a pápai táborba Sopronon és Sárváron keresztül igyekvő négy zászló lotaringiai, illetve 300-300 frank és sváb lovas éjszakai táborának jó áron történő élelmezésére is parancsot kaptak. A katonák rablásai ellen védelmükre biztosokat rendeltek ki.⁷³³ 1599. januárjában az udvar pátensben szólította fel Bruck an der Leitha, Hainburg, Köpcsény és Divény vezetőit, hogy a környéken elszállásolt – leköszönésre váró – Pezzen-féle ezred katonáit lássák el élelemmel és tüzelővel. Az egység tisztjeinek pedig kötelességük volt, hogy a zsoldosokat mindenféle erőszaktól visszatartsák.⁷³⁴

A sereg málháinak, a hadianyagnak és az élelemnek a szállításáért, valamint a folyamatos utánpótlás megszervezéséért a főszekerésmester (*General Obrist-Wagenmeister*) volt a felelős.⁷³⁵ 1596-ban Abraham Portner⁷³⁶ főszekerésmester munkáját segítő stábjában a következő tisztségviselőkből állt: egy hadnagy, egy tolmács, két darabont, egy szekér, valamint 5 német lovas.⁷³⁷ A hadianyag szállításához hasonlóan, az élelem táborba juttatásához is leginkább az alattvalók szekereit kellett felhasználni. Geizkofler 1598. augusztus 18-án kelt jelentésében például az szerepelt, hogy Schwarzenberg seregének élelemellátásához legkevesebb 800 szekér szükséges, amelyet a következőképpen tervezett összegyűjteni: 350 a kismartoni és fraknoi uradalomból, 200 a magyaróvári uradalomból, a többit pedig a környező városokból és uradalmakból.⁷³⁸ A fogatok kiállítása élelem és takarmány szállítására nem csupán a magyar városokat és falvakat sújtotta. II. Rudolf 1601. október 21-én kelt pátensében Felső- és Alsó-Ausztria alattvalóitól kérte fogatok kiállítását a nagy szükségben lévő, Székesfehérvár alatt táborozó császári-királyi hadsereg ellátásához, mivel a magyar területen igen nagy hiány volt szállítóeszközökben. A Duna hajózását pedig lehetetlenné tette a folyó áradása.⁷³⁹

⁷³³ A Bécsben hátrahagyott császári tanácsosok levele Sopron város tanácsához, 1597. augusztus 11. Győr-Sopron-Moson Megyei Levéltár. Sopron Város Levéltára. Sopron Város Tanácsának iratai B. sorozat. Missiles

⁷³⁴ Johann Baptista Pezzen német gyalogezredének beszállásolása Bruck an der Leitha, Hainburg, Köpcsény és Divény környékére, 1599. január 17. HHStA MEA MPP Konv. 1. Fol. 104r.-v.

⁷³⁵ A szekerek vonulási rendjére vonatkozó pontok: Fronsperger 1573. XIXr.-XXIIIv.

⁷³⁶ Abraham Portner 1595-ben is ezt a tisztséget töltötte be az Esztergom ostromára rendelt császári-királyi haderőben. Az 1595-ben Esztergom ostromára rendelt császári-királyi hadseregről készült zsoldos kimutatás, 1595. november 25. HHStA H AA 1595 Diarium Bellicum N(icolaus) G(ablmann) Fasc. 128. Fol. 317v; Bagi 2001a. 410.

⁷³⁷ Abraham Portner főszekerésmesteri kinevezése, 1596. június 15. ÖStA KA Best. 659/1596.. Hasonló Bestallungot kapott négy évvel később Nikolaus Eberhard is. Nikolaus Erhard főszekerésmesteri kinevezése, 1600. július 1. ÖStA KA Best. 659/1600.

⁷³⁸ Zacharias Geizkofler jelentése Mátyás főhercegnek, 1598. augusztus 18. ÖStA KA AFA 1598/8/10.

⁷³⁹ Fogatok kiállítása Alsó- és Felső-Ausztriában a Székesfehérvár alatt táborozó császári-királyi hadsereg élelmiszerellátásához. HHStA MEA MPP 2. konv. Fol. 178r.-v.

A több tízezer fős hadseregek nagy mennyiségű utánpótlását a korszakban csak a folyami szállítás révén lehetett megoldani maradéktalanul. Amennyiben eltávolodtak csapatok ettől a köldökzsinórtól, törvényszerűen felerősödtek ellátási nehézségeik: 1596-ban Hatvan ostrománál a császári-királyi hadseregnek súlyos kenyér és vízhiánnyal kellett szembenézni, amely olyan méreteket öltött Ortelius szerint, hogy a szegény katonák a nélkülözéstől, a forróságtól és a kimerítő munkától elcsigázva összerogytak a sáncokban és ott meg is haltak.⁷⁴⁰ A Miksa főherceg vezette sereg megpróbáltatásai azonban ezzel nem értek véget. Hatvan bevétele után császári-királyi haderő Váchoz húzódott, hogy nehogy élelem utánpótlásától elvágja a magyar hadszíntérre érkezett oszmán főserg. Az ellátási gondok azonban újra felléptek, mikor az Ipoly völgye–Szécsény–Fülek–Sajó völgye útvonalon a török által ostrom alá fogott Eger felmentésére indult a keresztény sereg.⁷⁴¹ A hajózható folyók lehetőséget nyújtottak tehát arra, hogy az a magyarországi hadszíntérre élelmet,⁷⁴² a hadianyagot, és főként a vallonok esetében, a katonaságot az Udvari Haditanács hajókon illetve dereglyéken juttassa el. Az 1602 júniusában összeállított jegyzékből kiviláglik, hogy ez évben a tábori főhajómestert (*Feld Obrist-Schifmeister*) feladatainak ellátásában egy fizetómester (*Feld Schifzahlverwalter*) és egy helyettes (*Feld Schifverwalter*) segítette. Melléjük két hajózó (*Wasserknecht*) volt beosztva. A tábori főhajómester mellé külön két hajózót rendeltek ki.

A hajósok között a fegyelmet a profosznak és két beosztottjának kellett fenntartania. A tábori főhajómester szállítására kirendelt vízi járművön (hajó vagy dereglye) pedig egy hajózómester és 23 beosztott szolgált.

A hajók vontatására három fogatot, azaz összesen 30 lovat és hajtóikat rendelte ki az Udvari Haditanács. Emellett az irat megemlítette, hogy a táborban elkerülhetetlen legkevesebb 100 hajóst tartani, akik tízesével (egy mester és kilenc beosztott) kell beosztani.⁷⁴³

A hadsereg és a hadianyag mozgásának megkönnyítése érdekében a folyókon hadihidakat vertek. A munkálatok irányításával és felügyeletével tábori hajóhíd hivatal volt megbízva, amely szintén a főhajómester parancsnoksága illetve alárendeltsége alá tartozott.⁷⁴⁴

⁷⁴⁰ Ortelius 1602. 112.

⁷⁴¹ Ortelius 1602. 117.; Istvánffy 1871. 768–771.; *A nagy folyamok elhagyásával fellépő megoldhatatlan utánpótlási gondokról panaszkodott Geizkofler is az 1597. évi hadjáratról készült jelentésében, 1598. januárjában.* Müller 1901. 235.

⁷⁴² Hans Volckhardt Widmer megbízása gabona, takarmány és egyéb élelem szállítására a bányavárosokba, 1600. augusztus 10. HHStA MEA MPP Konv. 2. Fol. 138r-v.; Widmer életéről még: Kenyeres 2002. 196.; Kenyeres 2002. 369–370.

⁷⁴³ Kimutatás a tábori főhajómesteri hivatal stábjáról és költségeiről, 1602. június 10. ÖStA KA Best. 687/1602.

⁷⁴⁴ Jegyzék az 1601. évben a császári-királyi hadsereg törzskarának havi fizetéséről, 1601. július. ÖStA KA AFA 1601/7/1.

A had kvártélyainak kijelöléséért, szétosztásáért és azok rendjének fenntartásáért a főszállásmester (*General Obrist-Quartiermeister*) volt a felelős, amely feladatot a főtábornesterrel szorosán együttműködve, annak felügyelete alatt látta el. Az 1600. július 1-én, Hans Leonhard von Jell számára kiadott *Bestallung* szerint a főszállásmestert törzskarához tartozó négy darabont, egy tolmács, egy írnok, egy hadnagy és az adjutánsa, valamint nyolc lovas. A stáb tagjainak szállítására kirendeltek egy szekeret is.⁷⁴⁵

A riadók helyét, illetve módját a főlárnamester (*Obrist Rumormeister*) határozta meg.⁷⁴⁶ A Hans Leonhard von Jell⁷⁴⁷ nevére 1595. szeptember 24-én kiállított *Bestallung*ból kitűnt, hogy törzséhez – feladatának ellátását segitendő – tizenkét lovas és négy darabontot is beosztottak. Emellett a kinevezése külön kitért arra, hogy szükség esetén az engedelmességet megtagadók megregulázására a főtábornester megfelelő számú lovas és gyalogost bocsát a rendelkezésére.⁷⁴⁸ Az 1600-ban ugyanezen tisztséget betöltő Andreas Stubenvoll *Bestallung*jában, valószínűleg a sokasodó rossz tapasztalatok miatt, már nem tizenkét lovas és négy darabontot, hanem hatvan gyorsan mozgó és nagy tüzerőt képviselő lovas lövészt rendeltek segítségére.⁷⁴⁹

A had és a tábor fegyelmét főprofosz (*General Obrist-Profos*) biztosította: a seregben a legfőbb rendőri hatalmat gyakorolta, a hadbírószágon ügyészként a vádat képviselte. Hatásköre kiterjedt a piactartással kapcsolatos problémákra: a tábor előtt átvette az ételmezt. Ezt aztán vagy a főlélmesterhez kísérte vagy parancs szerint szétosztatta az ezredek között. Emellett felügyelt a *Feldordnung* alapján a tábor tisztaságára és a hentesek munkájára is, a sereg vonulásánál pedig a szekerek és a málha rendjére vigyázott.⁷⁵⁰ Az 1595. augusztus 10-én Georg Eck-nek⁷⁵¹ kiállított *Bestallung*ból kiderült, hogy a főprofosz stábjának tagjai közé két hadnagya, egy káplán, egy írnok, egy tolmács, három porkoláb, egy börtönőr, egy hóhér és nyolc darabont tartozott. A főprofosz szállítására szekeret rendeltek ki. Munkájának támogatására pedig húsz lovas, és pluszban tizenöt lövészt kapott.⁷⁵²

⁷⁴⁵ Hans Leonard von Jell főkvártélymesteri kinevezése, 1600. július 1. ÖStA KA Best. 660/1600. A következő esztendőben összeállított jegyzékben is a főkvártélymesteri hivatal eltartására havonta 508 rénes forintot számítottak. Jegyzék az 1601. évben a császári-királyi hadsereg törzskarának havi fizetéséről, 1601. július. ÖStA KA AFA 1601/7/1.

⁷⁴⁶ Meynert szerint a lárnamestert a főhadparancsnok-helyettes megbízásából a főtábornester nevezte ki, s főként a lovasság körül tevékenykedett. Meynert 1854. 119.

⁷⁴⁷ Istvánffyál Jell Lénárd néven, mint tábornester szerepel. Császári komisszárius. 1597-ben 100 lovas felfogadására kapott *Bestallung*ot. 1600-ban a császári sereg kvártélymestere. L. Istvánffy 1962. 374.; Heischmann 1925. 251.; Pálffy 1997. 57.; Hans Leonard von Jell főkvártélymesteri kinevezése, 1600. július 1. ÖStA KA Best. 660/1600.

⁷⁴⁸ Hans Leonhard von Jell főlárnamesteri kinevezése, 1595. szeptember 24. ÖStA KA Best. 494/1595.

⁷⁴⁹ Andreas von Stubenvoll főlárnamesteri kinevezése, 1600. július 16. ÖStA KA Best. 664/1600.

⁷⁵⁰ Pálffy 1997. 51–52.; Meynert 1854. 120–122.; Redlich 1954. 233.

⁷⁵¹ Az 1595-ben Esztergom ostromára rendelt császári-királyi hadseregről készült zsoldos kimutatás, 1595. november 25. HHStA H AA 1595 Diarium Bellicum N(icolaus) G(ablmann) Fasc. 128. Fol. 317v.

⁷⁵² Főprofosz kinevezés, 1595. augusztus 10. ÖStA KA Best. 492/1595.

A kihágásokat, bűncselekményeket elkövetők megbüntetéséért fősoltész (*General Obrist-Schultheiß*) felelt. A hatvani táborban 1596. augusztus 20-án Arnold Helio nevére kiállított *Bestallung* törzskara egy írnokból, egy jogot tanult személyből, akit az esküdtek helyett alkalmaztak, a *Gerichtsweibel*ből, hat darabontból, és egy tolmácsból állt. Szállítására egy szekeret állítottak ki, munkájának támogatására pedig négy lovast kapott.⁷⁵³

A császári-királyi hadak kötelékébe tartozott a dunai flottila⁷⁵⁴ (*Armada*), amelynek feladatául a szárazföldi csapatok támogatását és a hadianyagot illetve élelmiszert szállító hajók védelmét adta. Vezetésével 1593. december 30-án kiadott *Bestallung*jában az Udvari Haditanács Philipp Riedesel von Camberget bízta meg generális (*General*) rendfokozattal. Stábja egy hadnagyból, tizenkét nemesi segítőből, egy káplánból, egy írnokból, egy felcserből, tíz darabontból, tíz lövészből, egy síposból, egy dobosból, egy tolmácsból, négy trombitásból és egy üstdobosból állt.⁷⁵⁵ Az 1595 májusában kinevezett Ferdinand Weidtner von Püllerberg illetve az 1602 augusztusában megbízott Gilberto de Santhilier is a dunai flottila élére kapitányi rangban került. A hajózók feletti parancsnoklás mellett Püllenbergnak az *Arsenal* felügyeletét is el kellett látnia.⁷⁵⁶ A flottila nagyságáról Santhilier *Bestallung*ja szolgáltat információt. Eszerint 1602. augusztusában a császári-királyi haderő szolgálatában két gálya, egy fregatt és negyven felfegyverzett naszád és hajó állt.⁷⁵⁷ 1604 júliusában pedig az Udvari Haditanács Adolf von Althannak adott megbízást arra, hogy 1 200 német gyalogost és 6 000 hajdút fogadjon fel egy 150 sajkából álló flottila részére.⁷⁵⁸

A mezei hadsereg parancsnoki kara mellett alkalmaztak a tábori kancellárián (*Feldkanzlei*) két hadiírnokot (*Kriegssecretär*), valamint kancelláriai személyzetet.⁷⁵⁹

A had mellé az Udvari Kamara is kirendelte tanácsosait, illetve a munkájukat segítő személyzetet.⁷⁶⁰

A tábor hírközlésének biztosítására egy külön postahivatalt állítottak fel.⁷⁶¹ A 16. század közepétől a hadvezetés számára a katonák egészségi állapota is – a hadrafoghatóság

⁷⁵³ Arnold Helio fősoltézi kinevezése, 1596. augusztus 20. ÖStA KA Best. 514/1596.; Pálffy 1997. 52.

⁷⁵⁴ A dunai naszádosok harcairól a tizeöt éves háborúban: Szentkláray 1885. 181–209.

⁷⁵⁵ Philipp Riedesel von Camberg kinevezése a dunai flottila élére, 1593. december 30. ÖStA KA Best. 466/1593. Bestallungját az ugyanerre a posztra 1566-ban kinevezett Philipp Flecken, a Johannita Lovagrend mesterének kiadott irat alapján állították ki. ÖStA HKA Hoffinanz Pr. Exp. w Nr. Bd. 467 Prag 1593 Fol. 244r.

⁷⁵⁶ Ferdinand Weidtner von Püllerberg kinevezése a dunai flottila és az Arsenal élére, 1595. május 25. ÖStA KA Best. 488/1595; Gilberto de Santhilier kinevezése az Arsenal élére, 1601. július 22. ÖStA KA Best. 698/1601; Gilberto de Santhilier kinevezése a dunai flottila élére, 1602. augusztus 1. ÖStA KA Best. 724/1602

⁷⁵⁷ Gilberto de Santhilier kinevezése a dunai flottila élére, 1602. augusztus 1. ÖStA KA Best. 724/1602

⁷⁵⁸ Adolf von Althan Bestallungja, 1604. július 14. ÖStA KA Best. 778/1604

⁷⁵⁹ Jegyzék az 1600. évben a Mátyás főherceg által vezetett császári-királyi hadsereg törzskarának havi fizetéséről, 1600. augusztus. ÖStA KA AFA 1600/8/1.; Pálffy 1997. 52.

⁷⁶⁰ Jegyzék az 1600. évben a Mátyás főherceg által vezetett császári-királyi hadsereg törzskarának havi fizetéséről, 1600. augusztus. ÖStA KA AFA 1600/8/1.; Pálffy 1997. 52.

⁷⁶¹ Jegyzék az 1600. évben a Mátyás főherceg által vezetett császári-királyi hadsereg törzskarának havi fizetéséről, 1600. augusztus. ÖStA KA AFA 1600/8/1.; Pálffy 1997. 52.

szempontjából – egyre fontosabbá vált.⁷⁶² Az 1570-ben kiadott *Artikelbriefben* Schwendi követelményként fogalmazta meg, hogy a gyalogosok a tűzfegyverek védelmére és a hideg ellen jó kabátot vagy köpenyt viseljenek.⁷⁶³ A Fronsperger művében található keltezetlen tábori rendtartás pedig a járványok elkerülése végett szigorúan szabályozta – többek között – a tábor vágóhíd és latrinák tisztaságát is.⁷⁶⁴

A sebesült vagy járványos betegségben szenvedő katonák gyógyításával 1597-ben két tábori orvos és egy tábori patikus (*Feldaphoteker*) volt megbízva, bár hatékony munkájukhoz mind a higiéniai, mind egyéb feltételek (elegendő kötszer, gyógyszer, gyógyeszköz, tábori kórház) hiányoztak.⁷⁶⁵ A katonák gyógyításába az udvar kénytelen volt bevonni a kórházakkal rendelkező városokat is. Sopront 1595-ben és 1598-ban felszólították, hogy a beteg és sebesült zsoldosokat lássák el és gyógyítsák meg.⁷⁶⁶ A tizenöt éves háború időszakában az Udvari Kamara, az Udvari Haditanács, Geizkofler, valamint egy ismeretlen szerző szakvéleményében is feltűnt egy, a mezei hadsereg egészségügyi ellátásnak szempontjából nélkülözhetetlen tábori kórház létesítésének a terve.⁷⁶⁷

A fentiek alapján egy egymással szorosan összekapcsolódó, a lehetőségek szerint a császári-királyi mezei hadak irányításának egész spektrumát lefedni akaró parancsnoki kar bontakozik ki előttünk. Fontos megjegyezni, hogy a tizenöt éves háború időszakában – felhasználva az Udvari Haditanács végvidék irányítására szervezett tisztikarát (mint például főhadszertárnok, főélelmester, főmustramester, hadi fizetőmester, főhajómester és főhadihídmester) és azok tapasztalatait – a modern hadseregek vezetését ellátó stábok korai előképe jelent meg, bár tagjainak többsége csak időszakosan viselte tisztségét.

A bemutatásból is kitűnhet, hogy a császári-királyi haderő irányításában három tisztségviselő játszott a kulcsszerepet: a főtábormester, a tábori főhadszertáros és a főélelmester. Szaktudásukon vagy annak hiányán az egész hadjárat sorsa függött. A hadsereg törzskarának többi tagja alárendeltségükben illetve szigorú ellenőrzésük alatt tevékenykedett. Feladataikat megsokszorozta, hogy a császári-királyi hadsereg nem alkotott homogén egységet, hiszen a törökellenes háborúban különböző, egymástól eltérő szokásokkal rendelkező nemzetek katonái, zsoldosai vettek részt.

⁷⁶² Vö. Waidmayr 2003. 97–102.; Burschel 1994. 260., 268–269.; Dinges 1996. 80., 95.; Möller 1976. 103–104.; Parker 1972. 168–169. Magyarul: Kincses 2005. 359–387.

⁷⁶³ Janko 1871. 200.

⁷⁶⁴ Fronsperger 1573. XXIIIv.

⁷⁶⁵ Pálffy 1997. 52.

⁷⁶⁶ II. Rudolf császár és magyar király parancsa Sopron város tanácsához, 1595. december 2. Győr-Sopron-Moson Megyei Levéltár. Sopron Város Levéltára. Sopron Város Tanácsának iratai B. sorozat. Mandata. Mátyás főherceg parancsa Sopron város tanácsához, 1598. augusztus 2. Győr-Sopron-Moson Megyei Levéltár. Sopron Város Levéltára. Sopron Város Tanácsának iratai B. sorozat. Mandata.

⁷⁶⁷ A Bécsben hátrahagyott Udvari Kamara szakvéleménye, 1595. január 1. ÖStA KA AFA 1595/2/ad 1b.; Az Udvari Haditanács szakvéleménye Miksa főhercegnek, 1598. március 26. ÖStA KA AFA 1598/4/ad 2. Müller 1901. 239., 257.; Heischmann 1925. 214–215.

A császári-királyi hadsereg stábjának munkáját szintén befolyásolta és a hadműveletek megkezdését elodázta, hogy a különböző egységek nem álltak egy időben a hadvezetés rendelkezésére. Szemléltetésként Esztergom 1595. évi ostromára rendelt sereg esetét hoznám fel. A Gablmann által összeállított jegyzék szerint az alsó-magyarországi sereg 57 245 főt számlált. Ennyi katona azonban bizonyíthatóan nem tartózkodott egy és ugyanazon időben az ostromlók táborában, hiszen más forrásokból tudjuk azt, hogy bizonyos egységek az ostrom közben, illetve után érkeztek meg: Wilhelm Terzka 3 000 cseh gyalogosa július 8-án,⁷⁶⁸ a sziléziai rendek által fizetett 700 huszár Forgách Zsigmond vezetésével július 29-én,⁷⁶⁹ 600 archebusier Karl von Tettau lovag parancsnoksága alatt július 30-án,⁷⁷⁰ 2 000 vallon vértés július 31-én,⁷⁷¹ a 13 000 fős pápai segélyhad augusztus 22-én,⁷⁷² 600 német fekete lovas augusztus 25-én,⁷⁷³ a sikeres vörösvári rajtaütés napján 3 000 milánói zsoldos,⁷⁷⁴ Vincenzo Gonzaga⁷⁷⁵ mantovai fejedelem 700 lovasa pedig szeptember 3-án. A harcok hevességét, a táborban kitört vérhasjárványt, a távoli vidékekről (Itália, Németalföld) idevonuló csapatok elkerülhetetlen, út közbeni veszteségeit, valamint a magyar könnyűlovasság és gyalogság állandó portyázó-felderítő tevékenységét⁷⁷⁶ is figyelembe véve, véleményem szerint a császári-királyi főszereg létszáma sem a komáromi gyülekezőtáborból történt június 28-i kivonuláskor, sem a hadművelet egyéb időszakában nem haladhatta meg a 35-40 000 főt. Megállapítással egybevégezve Gömöry Gusztáv Esztergom 1595. évi visszafoglalásával foglalkozó cikke,⁷⁷⁷ amely szerint a császári-királyi had körülbelül 40 000 főt számlált Komáromban. A magyar egységek létszámát azonban Gömöry túlértékelve 18000 főben határozza meg, míg a kimutatásban hozzávetőlegesen 11 000 (egészen pontosan 10840) huszárt és hajdút találunk.⁷⁷⁸

2. 3. Emelkedő árak, hatalmas költségek

⁷⁶⁸ Reusner 1603. 265.

⁷⁶⁹ Vö. Gömöry 1891. 479.

⁷⁷⁰ Gömöry 1891. 481.

⁷⁷¹ Istvánffy 1962. 383.; Ortelius 1602. 86.

⁷⁷² Ortelius 1602. 91.; Banfi 1939. 25–26.

⁷⁷³ Gabelmann augusztus 25-i jelentése. HHStA H AA Fasc. 128. *Diarium Bellicum N(icolaus) G(ablmann) Fol. 195r.-197v.*

⁷⁷⁴ Gömöry szerint augusztus 27-én 2 000 milánói zsoldos érkezett Bio Márkus Frigyes vezetésével az ostromlók táborába. Gömöry 1891. 668.

⁷⁷⁵ Vincenzo Gonzaga mantovai herceg (1562–1612) 1595-ben Esztergom ostroma után érkezett meg csapatával a császári táborba. 1597-ben 400 főnyi lovassal újra Magyarországra vonult, de Pápa ostromában nem vett részt. Pálffy 1997. 35.; Banfi 1939. 29–31. A Gonzagák magyarországi és erdélyi terveiről, szerepvállalásáról: Kruppa 2002. 281–308.

⁷⁷⁶ Istvánffy 1962. 378.

⁷⁷⁷ Gömöry 1891. 463.

⁷⁷⁸ Az 1595-ben Esztergom ostromára rendelt császári-királyi hadseregről készült zsoldos kimutatás, 1595. november 25. HHStA H AA 1595 *Diarium Bellicum N(icolaus) G(ablmann) Fasc. 128. Fol. 322r.-v.; Bagi 2001a. 391–392., 413–415.*

Az 1597/1598. évi és az 1603. évi regensburgi birodalmi gyűlésekre összeállított propozíciókban a császári udvar a rendek segélyének szükségességét a hadsereg fenntartásának óriási és folyamatosan emelkedő költségeivel igyekezett alátámasztani. Érdeemes tehát a rendelkezésre álló gyalogos és lovas *Bestallungok* illetve a hadseregstáb tagjairól és havi zsoldozásáról készített jegyzékek alapján ábrázolni, hogy 1593 és 1604 között az Udvari Haditanács rendelkezésére az Udvari Kamarának mekkora összegeket kellett volna kiutálnia a felfogadott katonaságnak.

A gyalogezredek költségeinek kiszámításához a *Bestallung*levelet, a *Bestallung*jegyzéket és a kapitulációt is segítségül kell hívnunk. A *Bestallung*levélből egy mondat utalást tesz arra, hogy egy egyszerű zsoldos havi fizetsége – régi szokás szerint – 4 rajnai forintot tett ki. A tizenöt éves háború folyamán kiadott összes, a német gyalogosok felfogadására kiállított ilyen típusú iratban ugyanezzel a megfogalmazással találkozunk.⁷⁷⁹

Ez az adat adja, illetve adta a kiindulópontot a parancsnoki kar havi zsoldjának meghatározásához is. A *Bestallung*jegyzékben ugyanis az ezredes saját, közvetlen stábjának, a „magas hivatalok karának” és a zászlótörzs tagjainak fizetsége a zsold megfelelő szorzatában volt megadva, mint ahogyan ez a következő táblázatból kiderül.

⁷⁷⁹ Vö. Engelhard Khurz von Senftenau *Bestallungja* 3 000 német gyalogos felfogadására, 1593. december 9. ÖStA KA Best. 464/1593.; Melchior Schürbrand *Bestallungja* 3 000 német gyalogos felfogadására, 1594. február 21. ÖStA KA Best. 469/1594.; Jacob Hannibal von Raittenaunak *Bestallungja* 4 000 német gyalogos felállítására, 1594. július 24. ÖStA KA Best. 477/1594.; Johann Baptista Pezzen *Bestallungja* 1 500 német gyalogos felfogadására, 1597. március 1. ÖStA KA Best. 524/1597.; Johan Pernstein *Bestallungja* 3 000 német gyalogos felfogadására, 1597. június 4. ÖStA KA Best. 537/1597.; Johann Friedrich von Mörsburg *Bestallungja* 4 000 német gyalogos felfogadására, 1598. április 13. ÖStA KA Best. 575/1598.; Hans Preiner zu Stübing *Bestallungja* 3 000 német gyalogos felfogadására, 1598. május 25. ÖStA KA Best. 583/1598.; Johann Baptista Pezzen *Bestallungja* 1 500 német gyalogos felfogadására, 1599. április 16. ÖStA KA Best. 624/1599.; Adolf von Althan, Hans Preiner zu Stübing és Hans Wendel von Pernhausen *Bestallungja* 3-3 000 német gyalogos felfogadására, 1601. március 23. ÖStA KA Best. 680/1601.; Mintairat a gyalogosok felfogadására, 1602. március 15. ÖStA KA Best. 702/1602.; Mintairat 3 000 német gyalogos felfogadására, 1603. április 10. ÖStA KA Best. 737/1603. és 738/1603.; Johann Baptista Pezzen és Karl Ludwig Graf zu Sulz 3-3 000 német gyalogos felfogadására, 1603. május 1. ÖStA KA AFA 1603/5/5.; Georg Andreas Hofkirchen *Bestallungja* 3 000 német gyalogos felfogadására, 1604. május 24. ÖStA KA Best. 765/1604.; Möller 1976. 17.

9. táblázat: Egy gyalogezred stábjának összetétele és zsoldja tizenöt éves háború kezdetén

Tisztségviselő	Zsoldja	Rajnai forintban a zsold értéke
<i>Ezredes</i>	75	300
Írnoka	3	12
8 darabont	Fejenként 1	32
Káplán	3	12
Dobos	2	8
Sípos	2	8
Tolmács	2	8
6 lovas	Fejenként 3	72
Szekér	6	24
Szakács	1	4
Az ezredes helyettese	15	60
2 darabontja	Fejenként 1	8
Profosz	10	40
4 darabontja	Fejenként 1	16
A profosz helyettese	4	16
6 porkoláb	Fejenként 1	24
Börtönőr	2	8
Hóhér	4	16
Soltész	10	40
Bírósági írnok	2	8
10 esküdt	Fejenként 1	40
A soltész darabontja	1	4
Törvényszolga	1	4
Strázsamester	10	40
Darabontja	1	4
Szállásmester	10	40
Darabontja	1	4
Élésmester	6	24
Főfelcser	8	32
Markotányos	1	4
Összesen	228	912

Egy német gyalogezred – szintén régi szokás szerint – három hónapig volt köteles szolgálni. Eszerint az ezredstáb 3 havi zsoldja 2 736 rajnai forintot tett ki, amelyhez hozzá kellett számítani még azt a fél havi zsoldot is, amit a leszerelés alkalmával kellett volna a katonáknak kifizetni.⁷⁸⁰ Így összesen az udvar 3 192 forintot tervezett kifizetni erre a célra.

⁷⁸⁰ Engelhard Khurz von Senftenau Bestallungja 3 000 német gyalogos felfogadására, 1593. december 9. ÖStA KA Best. 464/1593.; Johann Baptista Pezzen Bestallungja 1 500 német gyalogos felfogadására, 1597.március 1. ÖStA KA Best. 524/1597.; Johan Pernstein Bestallungja 3 000 német gyalogos felfogadására, 1597. június 4. ÖStA KA Best. 537/1597.

A *prima plana* tagjainak fizetését a tizenöt éves háborúban szintén zsoldban adta meg az Udvari Haditanács. A jegyzékekben szereplő adatok azonban véleményem szerint nem a teljes nekik szánt fizetést tartalmazzák. A zászlóstábhhoz tartozó személyeket ugyanis a zászló dupla zsoldosai közé számították,⁷⁸¹ s a zsoldjuk mellett megjelenő *Übersold*, azaz zsoldon felüli érték,⁷⁸² kifejezés mindenképpen arra enged következtetni, hogy fizetésük teljes mértékét, illetve összegét csak akkor kaphatjuk meg, ha ehhez a duplafizetséget is hozzáadjuk.

*10. táblázat: Egy gyalogezred zászlóstábjának összetétele és zsoldja
a tizenöt éves háború kezdetén*

Tisztségviselő	Zsoldja (a duplazzsoldon felül meghatározott fizetés)	Rajnai forintban a zsold értéke (a duplazzsoldon felül meghatározott fizetés)
Százados	11 (9)	44 (36)
Zászlós	7 (5)	28 (20)
Hadnagy	5 (3)	20 (12)
Káplán	3 (1)	12 (4)
Feldweibel	4 (2)	16 (8)
Tábori írnok	3 (1)	12 (4)
Felcser	3 (1)	12 (4)
Furier	3 (1)	12 (4)
Furier	3 (1)	12 (4)
Weibel	3 (1)	12 (4)
Weibel	3 (1)	12 (4)
Dobos	3 (1)	12 (4)
Dobos	3 (1)	12 (4)
Sípos	3 (1)	12 (4)
Sípos	3 (1)	12 (4)
Darabont	3 (1)	12 (4)
Darabont	3 (1)	12 (4)
Tolmács	3 (1)	12 (4)
Szakács	3 (1)	12 (4)
Lovász	3 (1)	12 (4)

⁷⁸¹ Vö. Engelhard Khurz von Senftenau Bestellungja 3 000 német gyalogos felfogadására, 1593. december 9. ÖStA KA Best. 464/1593.; Johann Friedrich von Mörsburg Bestellungja 4 000 német gyalogos felfogadására, 1598. április 13. ÖStA KA Best. 575/1598.; A regensburgi birodalmi gyűlésre készült Bestellungsbrief tervezet egy német gyalogezred felállításáról, 1598. HHStA MEA M Fasc. 5. Fol. 2r.-4v.; Adolf von Althan Bestellungja 3 000 német gyalogos felfogadására, 1601. március 23. ÖStA KA Best. 680/1601.

⁷⁸² Az Udvari Haditanács által készített szakvéleményben az szerepelt, hogy a régi szokás szerint a százados fizetése 44 forint havonta. Az Udvari Haditanács szakvéleménye Miksa főhercegnek, 1598. március 26. ÖStA KA AFA 1598/4/ad 2. Vö. még: Johann Friedrich von Mörsburg Bestellungja 4 000 német gyalogos felfogadására, 1598. április 13. ÖStA KA Best. 575/1598.; A regensburgi birodalmi gyűlésre készült Bestellungsjegyzéke tervezet egy német gyalogezred felállításáról, 1598. HHStA MEA M Fasc. 5. Fol. 2r.-4v.; Adolf von Althan Bestellungja 3 000 német gyalogos felfogadására, 1601. március 23. ÖStA KA Best. 680/1601.

Összesen	78	312
----------	----	-----

Egy-egy gyalogezredet – mint ahogyan említettem már – az esetek döntő többségében 10 zászló alkotott, így a 10 törzs egy havi összköltsége 3 120 forintra rúgott. A három hónapos szolgálati időért járó illetmény és a félhavi leköszönési pénz pedig együttesen 10 920 rajnai forint költséget jelentett az udvar számára.

A gyalogosok havi illetményének meghatározása némi nehézségbe ütközik, hiszen a tizenötéves háború folyamán a kapitulációkban feltüntetett duplazzsoldosok, muskétások és lövészek aránya többször is a hadivállalkozó szándéka szerint változott.⁷⁸³ Talán a legáltalánosabbnak azonban egy 3 000 főből álló német gyalogezrednél azt tekinthetjük, amikor a megbízottól zászlónként 100 duplazzsoldos, 150 muskétás és 50 lövész kiállítását követelte meg az Udvari Haditanács.⁷⁸⁴ Ebben az esetben a *Bestallung*levél alapján a következőképpen kellett volna, hogy alakuljon a havi fizetés: a 100 duplazzsoldosból a közékük számított zászlóstáb tagjait ki kell vonni, s az így maradt 80 katona hónaponkénti zsoldja 640 rajnai forintot tett ki. A kétszáz tűzfegyverekkel felszerelt zsoldos pedig összesen 800 rénes forintot vehetett volna át hónapról-hónapra, amely összesen 1 440 forintra rúgott. Ez tíz zászlóra vonatkoztatva, valamint három hónapos szolgálati időt és fél hónapi leköszönési pénzt figyelembe véve, együttesen 50 400 rajnai forintot jelentett.

Ehhez járult még hozzá a szintén a kapitulációban meghatározott előleg, amelyre minden katona 1 tallért vehetett át. Ez egy 3 000 fős német ezred esetében 3 000 tallért, azaz hozzávetőlegesen 3 600 rajnai forintot jelentett. Kivételek voltak ez alól Pernstein katonái, akik 1 forint 30 krajcárt kaptak előlegként.⁷⁸⁵

Találhatunk utalást a fegyverzetre adott pénzről is, hiszen 1597-ben a fent említett Pernsteinnek erre a célra 4 000 forint kiutalását tervezte az Udvari Haditanács.⁷⁸⁶

A három irattípusban szereplő adatokat egybevetve egy német gyalogezred előlegére, három havi zsoldjára és felosztatásáraz Udvari Haditanács hivatalosan 68 112 rajnai forintot szánt volna. Ezek a számok azonban már a háború kirobbanása előtt közvetlenül sem állták meg a helyüket. A Michael Zäcklt 1593. június 1-én Szatmár kapitányává kinevező irat mellé csatoltak egy olyan lapot is, amely a várban szolgálatot teljesítő 383 fős német zászló

⁷⁸³ *Az Udvari Haditanács szakvéleménye Miksa főhercegnek, 1598. március 26. ÖStA KA AFA 1598/4/ad 2.*

⁷⁸⁴ *Kelenik 1990. 94-95.; Az Udvari Haditanács által 1598-ban készített szakvélemény ebben a kérdésben úgy foglalt állást, hogy egy 4 000 fős ezrednél a zászlónak 150 duplazzsoldosból, 100 muskétásból és 150 lövészből kellene állnia. Egy 3 000 főből álló ezred esetében a zászlót 100 duplazzsoldos, 80 muskétás és 120 lövész alkossa. Az Udvari Haditanács szakvéleménye Miksa főhercegnek, 1598. március 26. ÖStA KA AFA 1598/4/ad 2.*

⁷⁸⁵ *Vö. Engelhard Khurz von Senftenau Bestallungja 3 000 német gyalogos felfogadására, 1593. december 9. ÖStA KA Best. 464/1593.; Johan Pernstein Bestallungja 3 000 német gyalogos felfogadására, 1597. június 4. ÖStA KA Best. 537/1597.*

⁷⁸⁶ *Johan Pernstein Bestallungja 3 000 német gyalogos felfogadására, 1597. június 4. ÖStA KA Best. 537/1597.*

összetételét és havi juttatásait sorolta fel. Eszerint az 50 duplazzsoldos közé számították a századost 30, a hadnagyot 20 rajnai forint fizetéssel. A megmaradt 48 zsoldos pedig differenciáltan kapta havi zsoldját: egy 12, kettő 10, egy 9, huszonhárom 8, huszonegy pedig 7 forintot kapott hónapról-hónapra, amely összesen 422 forintot tett ki.

A harminc *archibusier* vagy muskétás fejenként 8, hadnagyuk 15, zászlósuk 8, *Furierjuk* pedig 4 forintot vehetett át havonta a hadifizetőmestertől. Ez összesen 267 forintra rúgott.

A zászló túlnyomó többségét 300 lövész alkotta, akiket a duplazzsoldosokhoz hasonlóan differenciáltan fizettek: tizenegy fő 6, 288 fő 5, egy pedig 4 forint havi zsoldot kapott, amely összesen 1550 forintot tett ki. A Szatmárban szolgálatban álló német gyalogos zászló eltartására az udvarnak havonként 2239 forintot kellett volna kifizetnie.⁷⁸⁷

Az Udvari Kamara 1595. január 1-i keltezéssel ellátott szakvéleményében azt tanácsolta, hogy egy lövésznek 5, míg egy duplazzsoldosnak 8 forintnál havonta többet ne fizessenek ki.⁷⁸⁸ Három évvel később, az udvari haditanácsosok által készített hasonló típusú irat úgy foglalt állást ebben a kérdésben, hogy egy duplazzsoldost kettőtől öt zsoldig terjedően illethessen meg havonként fizetés. Egy muskétásnak hat vagy nyolc, egy tapasztalt lövésznek hat, míg egy tapasztalatlan csak öt forint járjon havonta.⁷⁸⁹

A katonák zsoldjának további emelkedéséről közvetlenül az 1598-ban és ez után készített kapitulációkban az Udvari Haditanács által meghatározott fegyverzetért és felszerelésért kérhető pénzek adnak útmutatást. Ezek szerint a felszerelésért az ezredes nem kérhetett el többet egy teljes havi zsoldnál. A duplazzsoldos fegyverzet és felszerelés (pika, vért, sisak és pikáskötény) 11, egy muskétásé (muskéta, kabát és löportartó) 9 vagy 9,5, egy lövészé (puska, kabát, löportartó) pedig 6 forintnál többé nem kerülhetett. Míg a szintén a duplazzsoldosok közé tartozó *Gefreite*-k felszerelése 13 forintot tett volna ki.⁷⁹⁰

1601-ben az Althan, Stübing és Pernhausen nevére kiállított *Bestallung* mellé betűzték Leonhard von Jell császári-királyi mustra megbízott jelentését, amelyet a Pernhauser-féle ezred felső-ausztriai (Wels és Enns) mustrájáról készített. Eszerint a duplazzsoldosok a

⁷⁸⁷ Michael Zäckl Freiherr Bestallungja Szatmár kapitányságára, 1593. június 1. ÖStA KA Best. 452/1593.

⁷⁸⁸ A Bécsben hátrahagyott Udvari Kamara szakvéleménye, 1595. január 1. ÖStA KA AFA 1595/2/ad 1b

⁷⁸⁹ Az Udvari Haditanács szakvéleménye Miksa főhercegnek, 1598. március 26. ÖStA KA AFA 1595/4/ad 2.

⁷⁹⁰ Vö. Johann Friedrich von Mörsburg Bestallungja 4 000 német gyalogos felfogadására, 1598. április 13. ÖStA KA Best. 575/1598.; Hans Preiner zu Stübing Bestallungja 3 000 német gyalogos felfogadására, 1598. május 25. ÖStA KA Best. 583/1598.; Johann Baptista Pezzen Bestallungja 1 500 német gyalogos felfogadására, 1599. április 16. ÖStA KA Best. 624/1599.; Adolf von Althan, Hans Preiner zu Stübing és Hans Wendel von Pernhausen Bestallungja 3-3 000 német gyalogos felfogadására, 1601. március 23. ÖStA KA Best. 680/1601.; Leonhard von Ehr Gott Bestallungja 3 000 német gyalogos felfogadására, 1603. április 10. ÖStA KA AFA 1603/4/1.; Johann Baptista Pezzen és Karl Ludwig Graf zu Sulz 3-3 000 német gyalogos felfogadására, 1603. május 1. ÖStA KA AFA 1603/5/5.; Georg Andreas Hofkirchen Bestallungja 3 000 német gyalogos felfogadására, 1604. június 1. ÖStA KA AFA 1604/6/1 ½.; Névetelen kapituláció 1 500 német gyalogos felfogadására, 1604. június 10. ÖStA KA Best. 768/1604.

szemlén több fizetést követeltek, de végül a szokásos illetményben sikerült velük megállapodni. A muskétások 10, 11 vagy 12 rajnai forintot szerettek volna kérni havonként szolgálati idejükre. Velük végül is úgy egyezett meg Jell, hogy a legtapasztaltabbaknak 10 forinttal, míg a többieknek a szokásos 9 forinttal kellett megelégedniük. A lövészek zsoldját pedig havi 6 forintban határozták meg. Hozzá kell azonban tennem, hogy ez esetben az is segíthette a császári-királyi megbízottat az udvar számára kedvezőbb megállapodás elérésében, hogy a mustrán 1 000-rel több katonának felcsapni kívánó személy jelent meg.⁷⁹¹

Az 1604-ben kiállított kapitulációkban újabb két érdekes adatot találhatunk a katonák zsoldozására vonatkozóan. Egyrészt az iratok meghatározták vagy pontosabban maximalizálták, hogy egy duplazsoldos 14 forintnál több havi zsoldot nem kaphat. Másrészt a kapituláció részletesen foglalkozik azzal az eshetőséggel, ha a muskétás esetleg a nagyobb fizetség reményében a duplazsoldosok közé akarta magát megmustráltatni. Az irat összeállítója szerint egy tapasztalt és jó muskétás akár 11, 12, 13 vagy 14 forint havi zsoldot is kaphat, míg egy tapasztalatlan duplazsoldos 8 vagy 9, de legjobb esetben is csak 10 forintra számíthatna. A lövészek fizetése az eddig meghatározott maradt volna, de a közülük több hadjáratban részt vettek is egy vagy másfél forinttal több hópénzt remélhettek.⁷⁹²

Az ezredes, valamint stábjának megszabott fizetése is már a tizenöt éves háború kezdetén, nem minden esetben egyezett meg a hivatalosan a *Bestallungjegy*zékben szereplő adatokkal. Az Engelhard Khurz nevére 1593. december 9-én kiállított *Bestallungjegy*zék mellé egy külön iratot csatoltak, amelyből kiderült, hogy az egy 4 000 fős német gyalogezred felfogadásával megbízott ezredes saját személyére 400, míg helyettese 100 forint havi zsoldot kellett volna, hogy kapjon. Stábjának összköltsége pedig 1084 forintra ugrott havonta.⁷⁹³ Az 1597-ben 1 500 illetve 3 000 fő felfogadásával megbízott Johann Baptista Pezzen és Johann von Pernstein nevére kiállított *Bestallungjegy*zék pedig leginkább arról árulkodik, hogy a főbb tisztségviselők és a katonák jövedelmei a hadivállalkozó érdekérvényesítő képességétől és udvari kapcsolataitól nagy mértékben függtek. Pezzen saját személyére és közvetlen stábjára 400 forintot kellett, hogy kapjon. Emellett századosai 250, zászlósai 60, hadnagyai 40, *Feldweibelei* pedig 30 forint havi zsoldot vehettek át.⁷⁹⁴ Pernstein ezzel szemben saját személyére és közvetlen stábjára 800 forint havi zsoldban részesült. Helyettese 300 forintot kapott. Századosai, zászlósai, hadnagyai és *Feldweibelei* ugyanannyi zsoldot kaptak, mint

⁷⁹¹ Adolf von Althan, Hans Preiner zu Stübing és Hans Wendel von Pernhausen *Bestallungja* 3-3 000 német gyalogos felfogadására, 1601. március 23. ÖStA KA Best. 680/1601.

⁷⁹² Georg Andreas Hofkirchen *Bestallungja* 3 000 német gyalogos felfogadására, 1604. június 1. ÖStA KA AFA 1604/6/1 ½.

⁷⁹³ Engelhard Khurz von Senftenau *Bestallungja* 3 000 német gyalogos felfogadására, 1593. december 9. ÖStA KA Best. 464/1593.

⁷⁹⁴ Johann Baptista Pezzen *Bestallungja* 1 500 német gyalogos felfogadására, 1597. március 1. ÖStA KA Best. 524/1597.

Pezzen hasonló tisztségviselői. Pernstein azelőlegre nem 1 tallért, hanem másfél forintot vehetett át minden katona után. Mindezek felett minden zászló felállításáért plusz 40 forint jövedelemben részesült.⁷⁹⁵

Az 1598-ban megjelent új típusú kapitulációban az udvar igyekezett egységesíteni az ezredek felállításai költségeit, illetve még vonzóbbá tenni a hadivállalkozók számára a császári-királyi hadseregben való szolgálatot, hiszen úgynevezett *Zupussokat*, vagy más néven a meghatározott zsoldjuk feletti plusz jövedelmeket juttatott nekik. Eszerint jobb ellátásuk végett az ezredesnek 100, helyettesének 90 és a századosoknak szintén fejenként 100, azaz összesen 1190 rajnai forintot kívánt havonta kifizetni az udvar. Az ezredesi stáb tagjai közül a káplán, a tolmács, a szakács és a lovász tisztséget egyszerűen kihúzták. A zászlótörzset még a *Bestallung*jegyzéknek megfelelően határozták meg.

Emellett az ezredesnek és a toborzásban segítőinek az uralkodó még 1 000 rajnai forintot hagyott jóvá.⁷⁹⁶

A mustrahelyen való várakozásért fizetett napidíjat is meghatározta az Udvari Haditanács. A Mörsburgnak 1598-ban kiadott kapitulációból kiderült, hogy egy százados 2 forintot, főbb tisztek 1, egy zászlós 1 forintot, egy hadnagy 48, egy *Feldweibel* 48, kisebb tisztségviselők 24, egy *Gefreite* 16 és a katonák fejenként 8 krajcárt kellett volna, hogy napról-napra átvegyenek napi fogyasztásuk biztosítására. Csak összehasonlításként jegyezném meg, hogy egy évvel korábban Pezzen katonái ugyanezre a célra következő összegeket tervezték kiutalni: egy századosnak 1, minden egyéb fő tisztségviselőnek szintén 1 forintot, egy hadnagynak 30, egy zászlósna szintén 30, egy *Feldweibel*nek 15, minden kisebb tisztségviselőnek 12, minden egyszerű zsoldosnak 6 krajcárt. Emellett az ezredes 1 000 illetve Mörsburg esetében 1 500 forintot kapott még arra, hogy a mustrahelyen és a hadszíntérre vonulás ideje alatt okozott károkat és költségeket megfizethesse.⁷⁹⁷

A leszerelés alkalmával kifizetendő pénzről pedig úgy rendelkezett az irat, hogy abban az esetben, ha a szemle és az elbocsátás a kijelölt hónap első felében megtörtént, akkor csak félhavi zsoldot kell kiutalni. Ha azonban ez átcsúszott a hónap második felébe, akkor egy teljes havi fizetség járt volna az ezred tagjainak.⁷⁹⁸

⁷⁹⁵ Johan Pernstein Bestallungja 3 000 német gyalogos felfogadására, 1597. június 4. ÖStA KA Best. 537/1597.

⁷⁹⁶ A regensburgi birodalmi gyűlésre készült kapituláció tervezet egy német gyalogezred felállításáról, 1598. HHStA MEA M Fasc. 5. Fol. 14r.-19v.; Bagi 2001a. 403–405., 432–436.

⁷⁹⁷ Johann Baptista Pezzen Bestallungja 1 500 német gyalogos felfogadására, 1597.március 1. ÖStA KA Best. 524/1597.; Johann Friedrich von Mörsburg Bestallungja 4 000 német gyalogos felfogadására, 1598. április 13. ÖStA KA Best. 575/1598.

⁷⁹⁸ A regensburgi birodalmi gyűlésre készült kapituláció tervezet egy német gyalogezred felállításáról, 1598. HHStA MEA M Fasc. 5. Fol. 14r.-19v.; Bagi 2001a. 403–405., 432–436.; Johann Friedrich von Mörsburg Bestallungja 4 000 német gyalogos felfogadására, 1598. április 13. ÖStA KA Best. 575/1598.

Az 1602-ben újra átformált kapituláció, immáron új módon határozta meg a zászlóstáb fizetségét, hiszen tagjainak havi illetményét már nem egy egyszerű zsold megfelelő szorzataként adta meg, hanem a vallon, francia és lotaringiai ezredekhez hasonlóan a megfelelő fizetési egységben, azaz rajnai forintban. Emellett a törzs alkotó tisztségek száma tovább zsugorodott, míg az érték járó hónaponkénti zsold összevetve az 10. táblázat adataival jelentősen megnövekedett.⁷⁹⁹

11. táblázat: Egy gyalogezred zászlóstábjának összetétele és zsoldja 1602 után

Tisztségviselő	Zsoldja rajnai forintban
Százados	300
4 segítője	40
Zászlós	70
Hadnagy	40
Feldweibel	36
Felcser	20
Furier	24
Furier	24
2 <i>Weibel</i>	48
4 sípos	64

Ezek a költségek is tovább növekedtek azonban már a következő esztendőben, hiszen egy 1603-ban a sziléziai rendek hadiadójából felállítani tervezett 3 000 fős német gyalogezred illetve az Ehrgottnak, Sulznak és Pezzennek 3 000-3 000 főt számláló német gyalogezred felfogadására kiadott kapitulációk szerint zászlótörzsébe tartozók közül a százados munkájának segítésére rendelt 4 személy fizetsége fejenként 10 rajnai forintról 15-re emelkedett. Emellett a zászlósok és a hadnagyok is 10-10 rénes forintra több fizetéssel számolhattak havonként.⁸⁰⁰

A zsold feletti havonkénti plusz jövedelem azonban már csak az ezredesnek és helyettesének járt.⁸⁰¹ Az 1598-ban még a századosoknak is havonként meghatározott 100-100 rajnai forint pedig „beépült” fizetségükbe.

⁷⁹⁹ Hans Preiner zu Stübing Bestellungja 5 000 német gyalogos felfogadására, 1602. március 15. ÖStA KA AFA 1602/3/5.; Leonhard von Ehrgott Bestellungja 3 000 német gyalogos felfogadására, 1603. április 10. ÖStA KA AFA 1603/4/1.; Johann Baptista Pezzen és Karl Ludwig Graf zu Sulz 3-3 000 német gyalogos felfogadására, 1603. május 1. ÖStA KA AFA 1603/5/5.

⁸⁰⁰ Johann Baptista Pezzen és Karl Ludwig Graf zu Sulz 3-3 000 német gyalogos felfogadására, 1603. május 1. ÖStA KA AFA 1603/5/5.

⁸⁰¹ Hans Preiner zu Stübing Bestellungja 5 000 német gyalogos felfogadására, 1602. március 15. ÖStA KA AFA 1602/3/5.; Leonhard von Ehrgott Bestellungja 3 000 német gyalogos felfogadására, 1603. április 10. ÖStA

Emelkedett szintén a katonaság mustrahelyen történő ellátásában kulcsszerepet játszóapidíj összege. Az 1603-ban Ehrgott nevére kiadott kapituláció szerint az ezredesnek 25, egy századosnak 6, egy zászlósnak 3, egy hadnagynak 1,5, egy *Feldweibel*nek 1 forint, az ezredprofosznak, soltésznek, strázsamesternek, szállásmesternek és élésmesternek pedig 1,5 forint járt volna naponta. Emellett egy *Weibel* és egy *Furier* 30, míg egy zsoldos 14 krajcárra számíthatott napról-napra.⁸⁰²

1603-ban illetve 1604-ben három kapitulációban is feltűnik az Udvari Haditanácsnak azon utasítása, miszerint a felfogadással megbízott hadivállalkozóknak ügyelniük kell arra, hogy az első mustra ne kerüljön többre 1 500 fő esetén 20 000, 3 000 főnyi gyalogságnál 40 000 rénes forintnál.⁸⁰³

A háború utolsó éveiben az 1 500 fős „félezredek” kiállításával megbízott személyek zsoldját közvetlen stábjukéval együtt adták meg, s 500 rajnai forintban határozták meg. Helyettesük 100 forintot kellett, hogy kapjon. Az ezredtörzs összköltsége 926 forintra rúgott havonta. Plusz jövedelemre utaló megjegyzés pedig nem található az iratban.⁸⁰⁴ Összehasonlításként megjegyzem, hogy 1597-ben Pezzen egy ugyanekkora egység *Oberhauptmann*jaként⁸⁰⁵ havi 400 forintot kapott saját személyére és közvetlen stábjára.⁸⁰⁶

Mindezek alapján nem meglepő, hogy az 1597/1598. évi regensburgi birodalmi gyűlésre készített zsoldszámvetés szerint egy 4 000 főből álló német gyalogezred hat hónapi zsoldja 276 000, míg egy 3 000 főt számláló egysége 258 000 rajnai forintra rúgott. Emellett további 50 000 rénes forintot számítottak azelőlegre, az elbocsátásra, a zászlóra, a szállításra és a mustramegfigyelők költségeire.⁸⁰⁷

A császári-királyi haderőben szolgáló vallon, francia, lotaringiai és olasz gyalogosok esetében a felfogadás csak részben követte a német mintát: a toborzásukkal és vezetésükkel megbízott hadivállalkozók mind a három fontos irattípust kézhez vették, ám tartalmakban több fontos eltérés is megmutatkozott. Zsoldjukat ugyanis nem rajnai forintokban számolták,

KA AFA 1603/4/1.; *Johann Baptista Pezzen és Karl Ludwig Graf zu Sulz 3-3 000 német gyalogos felfogadására, 1603. május 1. ÖStA KA AFA 1603/5/5.*

⁸⁰² *Leonhard von Ehrgott Bestallungja 3 000 német gyalogos felfogadására, 1603. április 10. ÖStA KA AFA 1603/4/1.*

⁸⁰³ *Lucas Römer Bestallungja 1 500 német gyalogos felfogadására, 1603. május 12. ÖStA KA AFA 1603/5/1.; Georg Andreas Hofkirchen Bestallungja 3 000 német gyalogos felfogadására, 1604. május 24. ÖStA KA Best. 765/1604.; Kapitulációs mintairat 1 500 német gyalogos felfogadására, 1604. június 1. ÖStA KA Best. 768/1604.*

⁸⁰⁴ *Lucas Römer Bestallungja 1 500 német gyalogos felfogadására, 1603. május 12. ÖStA KA AFA 1603/5/1.; Kapitulációs mintairat 1 500 német gyalogos felfogadására, 1604. június 1. ÖStA KA Best. 768/1604.*

⁸⁰⁵ *Ennek a katonai rangnak nincs magyar megfelelője.*

⁸⁰⁶ *Johann Baptista Pezzen Bestallungja 1 500 német gyalogos felfogadására, 1597.március 1. ÖStA KA Best. 524/1597.*

⁸⁰⁷ *Egy német gyalogezred zsoldszámvetése, amely az 1597/1598-ban a regensburgi birodalmi gyűlésre készült. HHStA MEA M Fasc. 5. Fol. 10r.-11v.; Bagi 2001a. 425–426.*

hanem a birodalom nyugati felében forgalomban lévő koronában, amely értéke másfélszer nagyobb volt: 1 korona = 1 forint 30 krajcár.

A stáb tagjainak a fizetését eleve összegszerűen nevesítették, nem az egyszerű zsold megfelelő szorzatát tüntették fel a *Bestallung*jegyzékben, emellett tagjainak száma és összetétele szintén eltért a német gyalogoszredeknel bemutatottaktól. Az ezredes és közvetlen stábjának (káplán, írnok, darabont, lovas, tolmács, sípos, szakács, egy szekér) zsoldját ugyanis egyben adták meg a kiadott iratok, a többi tisztségviselő fizetése pedig a következőképpen alakult:

12. táblázat: A császári-királyi hadseregben szolgálatba fogadott vallon, francia, lotaringiai és olasz gyalogoszredek stábja és zsoldja

Tisztségviselő	Zsoldja koronában	Zsoldja rajnai forintban
Ezredes és közvetlen stábja	400	600
Helyettese	100	150
Soltész	26	39
Írnok	6	9
Szekerésmester	26	39
Szállásmester	26	39
Élősmester	16	24
Profosz	26	39
2 darabont	8	12
Börtönőr	6	9
2 porkoláb	8	12
Hóhér	10	15
Összesen	658	987

A teljes ezredstáb háromhavi költségére és elbocsátására az Udvari Kamarának összesen 3 454 rajnai forintot és 30 krajcárt kellett volna kifizetnie. Az ezredeseknek – mindezekon kívül – az újonnan felállított zászlók után összesen 400 rajnai forintot is ki kellett volna fizetni.⁸⁰⁸

A zászlók irányításával megbízott prima plana-k összetételét és havi zsoldját az Udvari Haditanács a következőképpen határozta meg:

13. táblázat: A császári-királyi hadseregben szolgálatba fogadott vallon, francia, lotaringiai és olasz gyalogoszredek zászlóstábjának összetétele és zsoldja

⁸⁰⁸ Jean Tscharcleas de Tilly Bestallungja 3 000 vallon gyalogos felfogadására, 1602. május 7. ÖStA KA AFA 1602/5/1.

Tisztségviselő	Zsoldja koronában	Zsoldja rajnai forintban
Százados	100	150
Hadnagy	26	39
Zászlós	16	24
2 <i>Weibel</i>	12	18
6 tizedes	36	54
Káplán	4	6
Felcser	4	6
2 dobos	6	9
2 sípos	6	9
Összesen	210	315

A tíz zászló stábjának háromhavi zsoldjára és leköszönésére tehát az udvarnak összesen 11 025 rajnai forinttal kellett számolnia. A zászlótörzs tagjait a katonaság összlétszámához nem számították hozzá.⁸⁰⁹

A vallon, francia és olasz gyalogosok felfogadására kiadott kapitulációk tartalmazták a katonáknak kifizetendő zsold összegét is. Eszerint a duplazsoldosok és a muskétások 6 koronát, azaz 9 rajnai forintot kellett, hogy kézhez kapjanak. Az egyszerű lövészeknek pedig havonként 4 korona, azaz 6 forint járt. Minden zászlóban a duplazsoldosok közül 10 *Gefreite*-t is ki kellett jelölni plusz 4 korona, azaz 6 rajnai forint juttatásért. Mindez Tilly 1602-ben felfogadott 3 000 fős vallon gyalogezredénél azt jelentette, hogy a tíz zászlóban szolgálatot teljesítő 300 duplazsoldos, 1500 muskétás és 1200 lövész három hónapi zsoldja és leszerelési pénze az Udvari Kamara kiadásait 84 000 forinttal növelte havonként.

Mindezekhez járultak még az egyéb költségek, amelyek mértéke nem egyszer a hadivállalkozó ügyességétől, illetve üzleti érzékétől függött. A mustrahelyen való várakozásért fizetett napidíjat a vallon és francia gyalogosezredek esetében is meghatározta az Udvari Haditanács. A Boppard és Tilly nevére kiállított kapitulációkból kiderül, hogy egy százados 2, egy zászlós 1 forintot, egy hadnagy 48, egy *Feldweibel* 24, egy tizedes 16, egy *Gefreite* szintén 16 és egy egyszerű zsoldos 8 krajcárt kellett, hogy kapjon napi ellátására.⁸¹⁰ Ezen kívül a fölfogadottjait saját birtokára gyűjtő Boppardnak 10 000 rajnai forintot is

⁸⁰⁹ Jean Tscharcleas de Tilly Bestallungja 3 000 vallon gyalogos felfogadására, 1602. május 7. ÖStA KA AFA 1602/5/1.

⁸¹⁰ Jean Tscharcleas de Tilly Bestallungja 3 000 vallon gyalogos felfogadására, 1602. május 7. ÖStA KA AFA 1602/5/1.; Georges Bayer de Boppard Bestallungja 2 400 francia-lotaringiai gyalogos felfogadására, 1598. április 20. ÖStA KA Best. 576/1598.

terveztek kiutalni a mustráig felmerülő költségeinek fedezésére.⁸¹¹ Germanico Strassoldonak és felfogadottjainak az Ehrgott kapitulációjában szereplő napidíjakat szánt az udvar.⁸¹²

Az általam feldolgozott iratokban az előleg meghatározása igen változatos képet mutat. Boppard esetében minden zászlóra 400 dukátot vagy 800 rajnai forintot számítottak. Tilly vallonjainak összesen 3 000 koronát vagy 4 500 rajnai forintot terveztek átutalni erre a célra, míg Strassoldo esetében az előlegre, egyéb – közelebbről meg nem nevezett kiadásokra és a fizetésen felüli juttatásokra 6 000 forintot szántak.⁸¹³

Az ezredesek eddigi szolgálataikért – uralkodói kegyből – külön zsoldjukon felüli pénzekhez is juthattak. Boppardnak 1598-ban 100 korona, azaz 150 forint járt ilyen címen havonta.⁸¹⁴ Strassoldo is hasonló pluszfizetésben részesült századosaival egyetemben.⁸¹⁵ Tillynek pedig egyszeri 3 500 forintos zsoldon felüli juttatást szánt az udvar.⁸¹⁶

Egy vallon ezred esetében az Udvari Haditanács széljegyzetes számítása alapján egészen pontos adatunk van arról, hogy mennyit kellett volna kapnia egy egységnek egy hónapra. A Tillynek 1602-ben kiállított Bestallungból kiderült, hogy 3 000 vallonjának egy havi zsoldja 27 507 rajnai forintot tett ki, így három és fél hónapi költsége összesen közel 100 000, egészen pontosan 96 274 rajnai forint 30 krajcárra rúgott.⁸¹⁷ Csak összehasonlításként említeném meg, hogy az Udvari Haditanács egy 1598-ban készült zsoldszámvetés szerint három vallon gyalogezred – összesen 6 000 fő – egy hónapi fenntartására 59 790 rénes forintot számított.⁸¹⁸ Ha összevetjük ezeket az adatokat az általam már idézett az 1597/1598. évi regensburgi birodalmi gyűlésre készült zsoldszámvetéssel, akkor igen érdekes eredményre juthatunk: 3 000 főnyi létszámnál egy német ezred költsége három és fél hónapra több mint 50 000 forinttal több, egészen pontosan 150 500 rajnai forint.⁸¹⁹

⁸¹¹ Georges Bayer de Boppard Bestallungja 2 400 francia-lotaringiai gyalogos felfogadására, 1598. április 20. ÖStA KA Best. 576/1598.

⁸¹² Germanico Strassoldo Bestallungja 3 000 olasz gyalogos felfogadására, 1603. május 26. ÖStA KA AFA 1603/5/3.

⁸¹³ Jean Tscharcleas de Tilly Bestallungja 3 000 vallon gyalogos felfogadására, 1602. május 7. ÖStA KA AFA 1602/5/1.; Georges Bayer de Boppard Bestallungja 2 400 francia-lotaringiai gyalogos felfogadására, 1598. április 20. ÖStA KA Best. 576/1598.; Germanico Strassoldo Bestallungja 3 000 olasz gyalogos felfogadására, 1603. május 26. ÖStA KA AFA 1603/5/3.

⁸¹⁴ Georges Bayer de Boppard Bestallungja 2 400 francia-lotaringiai gyalogos felfogadására, 1598. április 20. ÖStA KA Best. 576/1598.

⁸¹⁵ Germanico Strassoldo Bestallungja 3 000 olasz gyalogos felfogadására, 1603. május 26. ÖStA KA AFA 1603/5/3.

⁸¹⁶ Jean Tscharcleas de Tilly Bestallungja 3 000 vallon gyalogos felfogadására, 1602. május 7. ÖStA KA AFA 1602/5/1.

⁸¹⁷ Jean Tscharcleas de Tilly Bestallungja 3 000 vallon gyalogos felfogadására, 1602. május 7. ÖStA KA Best. 714/1602

⁸¹⁸ 6000 vallon gyalogos egy hónapi zsoldban tartásáról készült zsoldszámvetés, 1598. A könnyűlovasság élére kinevezett Giorgio Basta Bestallungjának melléklete, 1598. február 26. ÖStA KA Best. 565/1598.; Bagi 2001a 427-428.

⁸¹⁹ Egy német gyalogezred zsoldszámvetése, amely az 1597/1598-ban a regensburgi birodalmi gyűlésre készült. HHStA MEA M Fasc. 5. Fol. 10r.-11v.; Bagi 2001a. 425-426.

A császári-királyi lovasság költségeinek vizsgálatát – hasonlóan a szervezetük bemutatásához – a négy fegyvernemre bontva találok a legcélszerűbbnek. Előre kell azonban bocsátanom, hogy csak a főbb és jellemző tendenciák bemutatására szorítkozom, hiszen az anyag szerteágazósága miatt a teljes kép felrajzolására csak dolgozatom kereteinek szétfeszítése árán tudnék vállalkozni.

A német vagy fekete lovasok fizetéséről – hasonló módon, mint szervezetéről – az 1570. évi speyeri birodalmi gyűlés határozatai rendelkeztek. Azonban az iratot összeállító Lazarus von Schwendi az ezredes és stábjának havi javadalmazásáról említést sem tett. Ennek megállapítását szándékosan a mindenkori megbízott és megbízó közötti megegyezésre bízta illetve bízhatta. Az Udvari Haditanács – mint ahogyan már a lovasság szervezetével foglalkozó részben említettem – ennek megfelelően a Bestallung mellett egy külön Bestallungjegyzékben szabta meg az ezredes és az ezredstáb fizetését. A tizenöt éves háborúban a legfontosabb tisztségviselőknek szánt havi zsoldon végigtekintve megállapítható egyrészt, hogy az 1 000 lovasból álló ezredek esetében ezen a területen komoly fizetési emelkedés tapasztalható, hiszen az ezredesnek szánt 300 forint 400-ra emelkedik, míg helyettesének havi zsoldja 100 forintról 150-re ugrott fel. Másrészt pedig az Udvari Haditanács azon szándéka is kiolvasható az adatokból, hogy a lehetőségekhez mérten igyekezett egységesíteni a kifizetendő zsold összegét, mint ahogyan ezt a következő táblázat is mutatja:

14. táblázat: A német lovasezredek stábjának főbb tisztségviselői és zsoldja

Az irat kiadásának dátuma és a megbízott neve	Ezredes zsoldja rajnai forintban	Helyettesének a zsoldja rajnai forintban	Strázsamester zsoldja rajnai forintban	Szállásmester zsoldja rajnai forintban	Élésmester zsoldja rajnai forintban	Levéltári jelzet
1592. XI. 20. Melchior von Redern	300	100	24	24	24	442/1592
1593 Tervezet (név nélkül)	300	100	30	30	30	457/1593
1593. X. 9. Sebastian Schlick zu Passau	300	100	30	30	30	458/1593

1593. XI. 8 Franz lüneburgi herceg ⁸²⁰	400	150	40	40	40	460/1593, 462/1593
1596. IV. 12. Albrecht Pietipessky	400	150 ⁸²¹	40	40	40	502/1596, 503/1596
1598. V. 18. Karl von Tettau	400	150	40	40	40	587/1598

Több 1 000 fő felfogadására felhatalmazó Bestallung adatait szándékosan nem foglaltam bele a táblázatba. A Német-római Birodalom segélyéből felállított német lovasok ezredeseinek fizetése – az iratokból jól kivehetően – jelentősen meghaladta az előbbieken felsoroltakat. Az Udvari Haditanács esetükben, a birodalmi kerületek által lovasok felfogadásával és vezetésével megbízott személyekre meghatározott zsoldot vehette alapul: Georg Friedrich von Hohenlohe 1595-ben a frank kerület rendjei megbízták egy 1 000 főnyi – a magyar hadszíntérre küldendő – német lovas ezred felállításával. Feladata ellátásáért Hohenlohe saját személyére (!) minden lovas után 1 rajnai forintot, azaz 1 000 forintot kellett, hogy kapjon, s emellett még ellátására (Tafelgeld = asztalpénz) és plusz jövedelemként még további 500 forint havi zsoldban részesült. Helyettese pedig a Bestallung szerint hónapról-hónapra 300 forintra számíthatott.⁸²² Két évvel később ismét Hohenlohe kapott megbízást a frank kerület rendjeitől egy 1 000 fős német lovasezred felállítására ugyanezekkel a feltételekkel.⁸²³ Úgy tűnik, hogy ezt az eljárást teljes mértékben magáévá tette az Udvari Haditanács is a birodalmi pénzből felfogadott lovasok esetében, hiszen a császári szolgálatba állt Hohenlohe 1598. illetve 1600. évi,⁸²⁴ valamint Hans von Osterhausen 1599. évi⁸²⁵ és Otto von Vohenstein 1601. évi⁸²⁶ Bestallungjában 1 000 rajnai forint havi zsold mellett plusz havonkénti juttatásként 400 forint asztalpénz szerepelt.

⁸²⁰ Franz lüneburgi herceg Bestallungja 4 000 (2 000-t saját maga, 1 000–1 000 lovas pedig két kinevezett ezredese vezetett) német lovas felfogadására, 1593. november 8. ÖStA KA Best. 460/1593.

⁸²¹ Az udvar eredetileg 120 forintot szánt erre a tisztségre, de Pietipessky követelésére emelték fel 150 rajnai forintra. Albrecht von Pietipessky Bestallungja 1 000 német lovas felfogadására, 1596. április 12. ÖStA KA Best. 503/1596

⁸²² A frank lovasság Bestallungja 1595-ből. HHStA MEA FK Fasc. 5. Fol. 254v.

⁸²³ Georg Friedrich von Hohenlohe Bestallungja 1 000 német lovas felállítására, 1597. április. ÖStA KA Best. 527/1597

⁸²⁴ Georg Friedrich von Hohenlohe Bestallungja egy 1 000 német lovas felállítására, 1598. május 10. ÖStA KA Best. 580/1598; Georg Friedrich von Hohenlohe Bestallungja 1 000 fős német lovas felállítására, 1600. március 17. ÖStA KA Best. 653/1600

⁸²⁵ Hans von Osterhausen Bestallungja 1 000 német lovas felállítására, 1599. április 18. ÖStA KA Best. 626/1599

⁸²⁶ Otto von Vohenstein Bestallungja 1 000 fős német lovas felállítására, 1601. július 5. ÖStA KA Best. 695/1601

Mindezek mellett Hohenlohe a számára kiadott Nebenbestallungokban foglaltak szerint külön összegekre is számíthatott. 1598-ban saját személyére 2 500 rajnai forint egyszeri kifizetését határozott meg az udvar, míg Rittmeistereit 200 és zászlónként pedig tisztjei plusz 100 forintot kellett, hogy kapjanak havonta. Emellett Hohenlohe számára még 1 000 forint toborzópenz kiutalását is az iratba foglalták.⁸²⁷ Két évvel később ugyanő már egyszeri juttatásként 6 000 rajnai forintra számíthatott a birodalmi segélyből. Tisztjei azonban már csak a hónapról-hónapra zászlónként 100 forintban meghatározott zsoldon felüli juttatást kapták.⁸²⁸

A Hohenlohe nevére 1604 júniusában kiállított Bestallungban pedig egy újabb jövedelem tűnt fel, amely az ezredest gazdagíthatta. Mind a 250 toborzandó lovas után, amennyiben ezek a mustrán a meghatározott időben megjelennek 15 rajnai forintot kellett kapnia.⁸²⁹

A birodalmi kerületek által juttatott magasabb havi fizetség természetesen a nem birodalmi pénzből felfogadással megbízott hadivállalkozókat is arra ösztönözte, hogy nagyobb fizetséget követeljenek az Udvari Haditanácstól. 1596-ban Albrecht Pietipessky saját személyére 1 000, míg helyettesének 300 rajnai forint zsoldot követelt. Kérvényével azonban csak azt tudta elérni, hogy helyettesének az udvar, az eredetileg 120 forintban megállapított zsoldját még 30 forinttal hajlandó lett volna megtoldani.⁸³⁰

Ha a német lovasezred felállításával megbízott hadivállalkozónak az Udvari Haditanács nem 1 000 fő felfogadását szabta feladatul, akkor az ezredesnek, valamint helyettesének járó illetmény is eltért a már bemutatottaktól.

15. táblázat: A nem 1 000 fős német lovasezredek ezreseinek és helyetteseiknek a zsoldja

<i>Az irat kiadásának dátuma és a megbízott neve</i>	<i>Az egység létszáma</i>	<i>Ezredes zsoldja rajnai forintban</i>	<i>Helyettesének a zsoldja rajnai forintban</i>	<i>Levéltári jelzet</i>
<i>1593. XI. 8. Franz lüneburgi herceg</i>	<i>2 000</i>	<i>500</i>	<i>150</i>	<i>460/1593</i>

⁸²⁷ Georg Friedrich von Hohenlohe Bestallungja egy 1 000 fős német lovasezred felállítására, 1598.május 10. ÖStA KA Best. 580/1598

⁸²⁸ Georg Friedrich von Hohenlohe Bestallungja 1 000 német lovasezred felállítására, 1600. március 17. ÖStA KA Best. 653/1600

⁸²⁹ Georg Friedrich von Hohenlohe Bestallungja 250 német lovas felállítására, 1604. június 15. ÖStA KA Best. 772/1600.

⁸³⁰ Albrecht Pietipessky Bestallungja 1 000 német lovas felállítására, 1596. április 12. ÖStA KA Best. 503/1596

1594. II. 23. Sdenko Berkha	600	300	100	473/1594
1599. V. 6. Wenzel Zelnissky von Sebusyn	500	300	70	630/1599
1599 Minta Bestallung	500	500 (ezredesi fizetése és az első zászlóért kapott 300 forint együtt)		648/1599

Az 1570. évi speyeri birodalmi gyűlésen elfogadott Reiterbestallung a lovas zászló tisztségviselőit részletesen felsorolta. Ezek szerint a zászlót irányító Rittmeister, a zászlójában megmustrált minden egyes lovas után egy forintot kapott havonta. Ez volt az úgynevezett Rittgeld.⁸³¹ Az ötven lovas vezényletével megbízott Rottmeister minden lovasa után fél forintot, azaz 25 rajnai forintot vehetett kézhez hónapról-hónapra. A stáb tagjai közül a Rittmeister helyettese, a hadnagy 32, a zászlós, valamint a káplán vagy prédikátor 24 rénes forint havi juttatásban részesült.⁸³² Emelkedést ezeknél az összegeknél is tapasztalhatunk, hiszen 1597-től kezdődően, az átvizsgált Bestallungokból kitűnik, hogy a zászlókba beosztott hadnagyok és zászlósok havi fizetését 40-40 forintban határozták meg.⁸³³ Az udvari zászlók hadnagyainak bére pedig még ezt az összeget is 10 rajnai forinttal felülmúlta.⁸³⁴

A lovasok fizetését is meghatározta a Reiterbestallung. Ebben az esetben is a vizsgált időszakban a zsold folyamatos emelkedésének lehetünk tanúi. Az 1593-ban készített minta Bestallungban még 11 forint havi fizetés szerepelt a lovasok részére. De ugyanazon év végén Franz lüneburgi herceg kinevezésében 12⁸³⁵ forintot állapítottak meg, amely összeg a háború későbbi szakaszában 12 és fél, majd 15 forintra emelkedett.

⁸³¹ Redlich 1964. 56.; Dilich 1689. 37.; Janko 1871.

⁸³² A német lovasok tisztikarának összetételére még: Meynert 1854. 123-124.; Dilich 1689. 38-39.

⁸³³ Vö. Georg Friedrich von Hohenlohe Bestallungja egy 1 000 német lovas felállítására, 1598. május 10. ÖStA KA Best. 580/1598; Karl von Tettau Bestallungja 1 000 német lovas felfogadására, 1598. május 8. ÖStA KA Best. 581/1598.; Hans von Osterhausen Bestallungja 1 000 német lovas felállítására, 1599. április 18. ÖStA KA Best. 626/1599.; Georg Friedrich von Hohenlohe Bestallungja 1 000 fős német lovas felállítására, 1600. március 17. ÖStA KA Best. 653/1600.; Otto von Vohenstein Bestallungja 1 000 fős német lovas felállítására, 1601. július 5. ÖStA KA Best. 695/1601.

⁸³⁴ Bernhard Leo Gall Bestallungja 400 fős udvari zászló felfogadására, 1597. július 12. ÖStA KA Best. 550/1597. Georg Andreas Hofkirchen Bestallungja 300 fős udvari zászló felfogadására, 1598. szeptember 12. ÖStA KA Best. 607/1598.; Adam Gall Bestallungja 300 fős udvari zászló felfogadására, 1599. július 27. ÖStA KA Best. 642/1599.

⁸³⁵ Az Udvari Kamara tanácsosai 1595-ben készített szakvéleményükben szintén 12 forint havi zsoldot javasoltak egy német lovas havi zsoldjára. A Bécsben hátrahagyott Udvari Kamara szakvéleménye, 1595. január 1. ÖStA KA AFA 1595/2/ad 1b.

16. táblázat: A német lovasezredekben szolgáló lovasok zsoldjának változása
a tizenöt éves háború időszakában

<i>A zsoldbafogadó neve és a zsoldba fogadás ideje</i>	<i>A lovasok zsoldja rajnai forintban</i>	<i>Levéltári jelzet</i>
<i>1593 Minta egy 1 000 fős német lovasezred felállítására</i>	<i>11</i>	<i>457/1593</i>
<i>1593. X. 9. Sebastian Schlick von Passau</i>	<i>11</i>	<i>458/1593</i>
<i>1593. XI. 8. Franz lüneburgi herceg</i>	<i>12</i>	<i>460/1593</i>

1598. V. 10. Georg Friedrich von Hohenlohe	12,5 (12 forint+ 30 krajcár Zupuss)	580/1598
1598. V. 8. Karl von Tettau	12,5 (12 forint+ 30 krajcár Zupuss)	581/1598
1599. IV. 18. Hans von Osterhausen	12,5 (12 forint+ 30 krajcár Zupuss)	626/1599
1600. III. 17. Georg Freidrich von Hohenlohe	12,5 (12 forint+ 30 krajcár Zupuss)	653/1600
1604. VI. 15. Georg Freidrich von Hohenlohe	15	772/1604

*A német lovasok költségeit tovább növelte, hogy minden tizenkét lovas után egy szekeret és egy málhás lovat is ki kellett állítani, amelyek költsége 24 illetve 6 rajnai forintra rúgott.*⁸³⁶

*A Bestallungokban foglaltak szerint az előlegre (Anrittgeld) és a leköszönésre fél-fél havi zsoldot szánt az Udvari Haditanács. A birodalmi pénzen felfogadott lovasok esetében az előleget a mustrára várók ellátásra kiutalt napidíjjal vonták egybe, s ennek finanszírozására egy egész havi zsoldot utaltak ki, amely összeg 15 forintra rúgott.*⁸³⁷ *A napidíjra pedig – az előbb említetten kívül – még két adatot találtam. Az Udvari Haditanács által összeállított tervezetben lovasonként 30, míg szekerenként 48 krajcárt tüntettek fel.*⁸³⁸ *Az 1598-ban Karl von Tettau 1 000 illetve az 1599-ben Wenzel Zelnissky von Sebusyn 500 német lovas felfogadásával megbízó Bestallungban ugyanerre a célra 24 illetve 48 krajcár szerepelt,*

⁸³⁶ Vö. Georg Friedrich von Hohenlohe Bestallungja egy 1 000 német lovas felállítására, 1598. május 10. ÖStA KA Best. 580/1598; Karl von Tettau Bestallungja 1 000 német lovas felfogadására, 1598. május 8. ÖStA KA Best. 581/1598.; Hans von Osterhausen Bestallungja 1 000 német lovas felállítására, 1599. április 18. ÖStA KA Best. 626/1599.; Georg Friedrich von Hohenlohe Bestallungja 1 000 fős német lovas felállítására, 1600. március 17. ÖStA KA Best. 653/1600.; Otto von Vohenstein Bestallungja 1 000 fős német lovas felállítására, 1601. július 5. ÖStA KA Best. 695/1601.; Janko 1871.

⁸³⁷ Hans von Osterhausen Bestallungja 1 000 német lovas felállítására, 1599. április 18. ÖStA KA Best. 626/1599.; Georg Friedrich von Hohenlohe Bestallungja 1 000 német lovas felállítására, 1600. május. ÖStA KA Best. 653/1600.

⁸³⁸ Mintairat 1 000 német lovas felfogadására, 1593. ÖStA KA Best. 457/1593.

amelyet csak akkor kellett kifizetni, ha pénzhiány vagy egyéb ok miatt csúszott az alakulat mustrája.⁸³⁹

Az általam is érzékeltetni próbált szerteágazó alap és plusz jövedelmek tükrében nem vállalkozom arra, hogy akár egy egységet is kiragadva kiszámítsam egy német lovasezred egy hadjáratra eső költségét. Egyedül csak az 1597/1598. évi regensburgi birodalmi gyűlésre készült kimutatásban szereplő adatra szeretnék utalni, amely szerint egy 1000 főből álló német lovasezred előlegére, hat hónapi zsoldjára és leköszönésére összesen 166 816 rajnai forintot számoltak.⁸⁴⁰

A lovas lövész egységekbe felfogadott főbb tisztségviselőinek illetve zsoldosainak fizetésénél, valamint a számukra kiutalt plusz jövedelmek megállapításánál szembeötlő egyrészt, hogy a hadivállalkozók üzleti érzékétől és érdekérvényesítő képességétől, valamint a felfogadott egység létszámától függött javadalmazásuk. Másrészt a kifizetendő összegek folyamatos emelkedése. Harmadrészt pedig az, hogy az eddigiekhez hasonlóan az Udvari Haditanács igyekezett a lehetőségekhez mérten egységesíteni a csapatoknak kiutalandó pénz mennyiségét.

Az ezredbe szervezett német, olasz, vallon, francia, lotaringiai és németalföldi lovas lövész egységek esetében az ezredes és helyettesének fizetésére az udvar a tizenöt éves háború időszakában a táblázatba foglalt összegeket irányozta elő.

17. táblázat: A császári-királyi hadseregben szolgáló lovas lövész ezredesek ezredeseinek és helyetteseiknek zsoldja

<i>Az irat kiadásának dátuma és a megbízott neve</i>	<i>Nemzetiség</i>	<i>Létszám</i>	<i>Ezredes zsoldja rajnai forintban</i>	<i>Helyettesének a zsoldja rajnai forintban</i>	<i>Levéltári jelzet</i>
<i>1594. II. 9. Abraham Dohna</i>	<i>Német</i>	<i>600</i>	<i>300</i>	<i>200⁸⁴¹</i>	<i>472/1594</i>
<i>1595. III. 17.</i>	<i>Olasz (?)⁸⁴²</i>	<i>300</i>	<i>150</i>		<i>486/1595</i>

⁸³⁹ Karl von Tettau Bestallungja 1 000 német lovas felfogadására, 1598. május 8. ÖStA KA Best. 581/1598.; Wenzel Zelnissky von Sebusyn Bestallungja 500 német lovas felfogadására, 1599. május 6. ÖStA KA Best. 630/1599.

⁸⁴⁰ Egy német lovasezred zsoldszámvetése, amely az 1597/1598. évi regensburgi birodalmi gyűlésre készült. HHStA MEA M Fasc. 5. Fol. 12r.-13v.; Bagi 2001a. 429.

⁸⁴¹ Az iratban két Hauptleut van megemlítve összesen 400 rajnai forint fizetéssel.

<i>Julio Cesare Strassoldo Oberhauptmann</i>					
<i>1596. IV. 12. Karl von Tettau</i>	<i>Német</i>	<i>500</i>	<i>300</i>	<i>70</i>	<i>501/1596</i>
<i>1596. XII. 20. Seifried von Kollonich</i>	<i>Német</i>	<i>700</i>	<i>300 (az ezredes és közvetlen stábjának a fizetése)</i>	<i>100</i>	<i>516/1596</i>
<i>1597. XII. 17. Seifried von Kollonich</i>	<i>Német</i>	<i>700</i>	<i>300 (az ezredes és közvetlen stábjának a fizetése)</i>	<i>100</i>	<i>557/1597</i>
<i>1598. X. 1. Seifried von Kollonich</i>	<i>Német</i>	<i>700</i>	<i>300 (az ezredes és közvetlen stábjának a fizetése)</i>	<i>100</i>	<i>611/1598</i>
<i>1599. V. 16. Hans Ludwig von Schlick</i>	<i>Német</i>	<i>500</i>	<i>300</i>	<i>70</i>	<i>629/1599</i>
<i>1601. III. 8. Joachim von Flans</i>	<i>Német</i>	<i>500</i>	<i>300</i>	<i>70</i>	<i>678/1601</i>
<i>1601. IV. 17. Heinrich Matthias von Thurn</i>	<i>Német</i>	<i>1 000</i>	<i>600 (400+ 200 Zupuss)</i>	<i>200 (150+ 50 Zupuss)</i>	<i>681/1601</i>
<i>1601. VIII. 20. Philipp zu Salm</i>	<i>Németalföldi</i>	<i>600</i>	<i>400</i>	<i>150</i>	<i>697/1601</i>

⁸⁴² Az iratból nem derül ki az egység nemzetisége, de a Görzi grófságban kijelölt mustrahelyből olaszok felfogadását feltételezem.

1602. V. 3. Wolf Georg Merzensreitter	Német	500	300	70	711/1602
1602. V. 3. Heinrich Matthias von Thurn és Heinrich Kreziriecki	Német	1 000	400	150	712/1602
1602. VIII. 12. Giorgio Basta	Vallon	1 000	400	150	721/1602
1603. VII. 7. Seifried von Kollonich	Német	1 000	400	150	744/1603
1604. VI. 30. Alessandro Rudolphi	Olasz	500	300 (200 korona)	69 (46 korona)	773/1604

Bizonyos esetekben a megbízott a Zupusson kívül egyéb plusz jövedelemhez is hozzájuthatott. 1601-ben Joachim von Flans, egy évvel később pedig Heinrich Matthias von Thurn és Heinrich Kreziriecki nevére kiállított Bestallung tanúsága szerint az Udvari Haditanács lovasonként 15 forintot ajánlott fel arra az esetre, ha a megállapodás szerinti időre mind az 500 illetve 1 000 lovas összegyűlik.⁸⁴³ A Thurnnak 1601-ben kiállított Nebenbestallungban az Udvari Haditanács plusz jövedelemként saját részére havi 200, míg helyettesének hónaponkénti 50 rajnai forintot hagyott jóvá.⁸⁴⁴ Mindezekkel szemben Giorgio Bastanak a megállapított 400 forint havi zsoldból saját, egy írnokból, egy tolmácsból, egy darabontból, egy szakácsból és egy szekérből álló ezredesi stábot is el kellett tartania.⁸⁴⁵

Az Udvari Haditanács költségeket egységesítő törekvése és a hadivállalkozók érdekérvényesítő képessége közötti „küzdelem” bontakozik ki előttünk, ha a vizsgált

⁸⁴³ Joachim von Flans Bestallungja 500 lovas lövész felfogadására, 1601. március 8. ÖStA KA Best. 678/1601.; Heinrich Matthias von Thurn és Heinrich Kreziriecki Bestallungja 1 000–1 000 lovas lövész felfogadására, 1602. május 3. ÖStA KA Best. 712/1602.

⁸⁴⁴ Heinrich Matthias von Thurn Bestallungja 1 000 lovas lövész felfogadására, 1601. április 17. ÖStA KA Best. 681/1601.

⁸⁴⁵ Giorgio Basta Bestallungja 1 000 vallon lovas lövész felfogadására, 1602. július 12. ÖStA KA Best. 721/1602.

időszakban a lovas lövészek felfogadására kiadott Bestallungokban a zászlók századosainak illetve a kompániák kapitányainak fizetéseit vesszük górcső alá.

18. táblázat: A lovas lövész zászlók, majd kompániák századosainak illetve kapitányainak zsoldja a tizenöt éves háború időszakában

<i>Az irat kiadásának dátuma és a megbízott neve és az egység létszáma és nemzetisége</i>	<i>Tisztségviselő</i>	<i>Zsoldja rajnai forintban</i>	<i>Levéltári jelzet</i>
<i>1593. V. 3. Hans Jacob von Thun és Ulrich von Königsberg 125-125 német</i>	<i>Százados</i>	<i>100</i>	<i>451/1593</i>
<i>1593. VI. 12. Karl von Tettau 120 német</i>	<i>Százados</i>	<i>80</i>	<i>455/1593</i>
<i>1593. XI. 22. Balthasar Freidrich von Ossa 150 német</i>	<i>Százados</i>	<i>120</i>	<i>465/1593</i>
<i>1594. II. 9. Abraham Dohna 600 német</i>	<i>Százados</i>	<i>60</i>	<i>472/1594</i>
<i>1595. III. 17. Julio Cesare Strassoldo Oberhauptmann 300 olasz (?)</i>	<i>Százados</i>	<i>80</i>	<i>486/1594</i>
<i>1595 Névtelen mintairat 150 vagy 200 német</i>	<i>Százados</i>	<i>120 vagy 160</i>	<i>498/1595</i>

<i>1596. IV. 3. Albrecht Pietipessky 200 német</i>	<i>Százados</i>	<i>160</i>	<i>503/1596</i>
<i>1596. XII. 20. Seifried von Kollonich 700 német</i>	<i>Rittmeister</i>	<i>Az első 300 fős kornétára 300. A másik két 200-200 fős kornétára 200-200.</i>	<i>516/1596</i>
<i>1597. V. 8. Alphons von Montecuccoli és Germanico Strassoldo 200-200 vallon</i>	<i>Kapitány</i>	<i>240 (160 korona)</i>	<i>530/1597</i>
<i>1597. V. 8. Giacomo Miniati, Hans Leonhard von Jell, Carlo Verleine és Attilio Vimercato 100-100 vallon</i>	<i>Kapitány</i>	<i>120 (80 korona)</i>	<i>531/1597</i>
<i>1597. V. 8. Carlo Formentin 200 olasz</i>	<i>Kapitány</i>	<i>240 (160 korona)</i>	<i>533/1597</i>
<i>1597 Mintairat a vallon lovaslövészek felfogadására</i>	<i>Kapitány</i>	<i>150</i>	<i>533a/1597</i>
<i>1597. XII. 17. Seifried von Kollonich 700 német</i>	<i>Az ezredes és helyettese irányította a két zászlót</i>	<i>Az első 400 fős kornétára 400. A másik 300 fős kornétára 300.</i>	<i>557/1597</i>
<i>1598. I. Giorgio Basta 100 vallon</i>	<i>Kapitány</i>	<i>120 (80 korona)</i>	<i>561/1598</i>
<i>1598. III. 15.</i>	<i>Kapitány</i>	<i>120 (80 korona)</i>	<i>568/1598</i>

<i>Alessandro Malaspina 100 vallon vagy németalföldi</i>			
<i>1598. X. 1. Seifried von Kollonich 700 német</i>	<i>Az ezredes és helyettese irányította a két zászlót</i>	<i>Az első 400 fős kornétára 400. A másik 300 fős kornétára 300.</i>	<i>611/1598</i>
<i>1599. V. 6. Hans Ludwig von Schlick 500 német</i>	<i>Kapitány</i>	<i>150 (120+ 30 Zupuss)</i>	<i>629/1599</i>
<i>1600. IV. 24. Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercege 500 lotaringiai és francia</i>	<i>Kapitány</i>	<i>150</i>	<i>655/1600</i>
<i>1601. III. 8. Joachim von Flans 500 német</i>	<i>Kapitány vagy százados</i>	<i>150 (120+ 30 Zupuss)</i>	<i>678/1601 679/1601</i>
<i>1601. IV. 17. Heinrich Matthias von Thurn 1 000 német</i>	<i>Kapitány</i>	<i>150 (120+ 30 Zupuss)</i>	<i>681/1601</i>
<i>1601. VIII. 20. Philipp zu Solms 600 németalföldi</i>	<i>Kapitány</i>	<i>150</i>	<i>697/1601</i>

<p>1601. XI. 20. <i>Camillio Cavriolo</i> 100 vallon vagy németalföldi</p>	<p><i>Kapitány</i></p>	<p>120 (80 korona)</p>	<p>702/1601</p>
<p>1602. V. 3. <i>Wolf Georg</i> <i>Merzensreitter</i> 500 német</p>	<p><i>Kapitány</i></p>	<p>150 (120+ 30 Zupuss)</p>	<p>711/1602</p>
<p>1602. V. 3. <i>Heinrich Matthias</i> <i>von Thurn és</i> <i>Heinrich Kreziriecki</i> 1 000 német</p>	<p><i>Kapitány</i></p>	<p>120</p>	<p>712/1602</p>
<p>1602. VIII. 12. <i>Giorgio Basta</i> 1 000 vallon</p>	<p><i>Kapitány</i></p>	<p>150</p>	<p>721/1602</p>
<p>1603. VI. 10. <i>Hans Christof von</i> <i>Puchheim</i> 600 német</p>	<p><i>Kapitány</i></p>	<p>180 (120+ 60 Zupuss)</p>	<p>742/1603</p>
<p>1603. VII. 23. <i>Giangiaco</i> <i>Barbiano de</i> <i>Belgiojoso</i> 100 vallon</p>	<p><i>Kapitány</i></p>	<p>120 (80 korona)</p>	<p>745/1603</p>
<p>1603. VIII. 10. <i>Philipp Otto Graf zu</i> <i>Salm, Wild- und</i> <i>Rheingraf</i> 3 150 fős zászló vallon és német</p>	<p>Rittmeister</p>	<p>600</p>	<p>748/1603</p>

1604. VI. 30. Alessandro Rudolphi 500 olasz	Kapitány	150 (100 korona) Eredetileg 120 (80 korona)	773/1604
---	----------	---	----------

Megállapítható, hogy a kifizetendő havi zsold összege exponenciálisan növekedett. A kezdeti 60, 80 majd 100 rajnai forintról egészen 150 illetve Puchheim kapitányainak esetében 180 forintig emelkedett. Négy esetben pedig a német lovas lövész kompánia vezetésével megbízott személy a Rittmeistereknek járó Rittgeldet kapta fizetségül. 1596-ban Kollonich az első, 300 fős kornéta Rittmeistereként – ezredesi fizetése mellett – még plusz 300 forintot kapott. Míg a két másik egység parancsnoka 200-200 forint havi zsoldra számíthatott.⁸⁴⁶ A következő két esztendőben a hadműveletek közötti holtidőre fölfogadott lovasait Kollonichnak két csapatra kellett bontania. Az első 400 fős kompániának vezetését ő maga látta el 400 forint havi zsoldért, míg a másik 300 lovasból állót helyettese vezette, akinek ezért 300 forint járt.⁸⁴⁷ 1603-ban Philipp Otto Graf zu Salm, Wild- und Rheingraf 1 400 kürasszírból és lovas lövészből álló ezredébe három 150 fős kompániát kellett felállítani. Az ezek élére Rittmeisterként került tisztek 600 forintot kellett, hogy kapjanak az Udvari Kamarától maguk és stábjuk ellátására.⁸⁴⁸

A táblázatba foglalt adatokat figyelembe véve a vallon, németalföldi és olasz lovas lövész kompániák kapitányainak fizetésével kapcsolatban szeretném felhívni a figyelmet arra az állandósult gyakorlatra, amely szerint fizetésüket úgy számították ki, hogy az adott egység létszámának tizedét szorozták fel a lovasoknak szánt fizetséggel: 100 lovaslövésznel ez 80 koronát, azaz 120 forintot jelentett. Míg 200 lovas esetében 160 koronára, azaz 240 forintra rúgott ez az összeg.

A vallon, németalföldi, francia, lotaringiai és olasz lovas lövész kompániák stábjához tartozó kisebb tisztségviselők fizetésének és a kapitányok plusz jövedelmeinek meghatározására is az Udvari Haditanács egy igen speciális és egységes módszert alkalmazott. A tisztikar tagjai közül ugyanis csak a kapitány, a hadnagy és a zászlós havi zsoldját adták meg összegszerűen. A tizedes, a káplán, a trombitás, a sebborbély és a Furier fizetésére pedig a kapitány kapott tíz, tizenkettő vagy tizennégy lovas zsoldjának megfelelő összeget. Ez az elszámolási forma az iratokban üres helyek (Lucken) elnevezéssel szerepelt.

⁸⁴⁶ Seifried von Kollonich Bestallungja 700 lovas lövész felfogadására, 1596. december 20. ÖStA KA Best. 516/1596.

⁸⁴⁷ Seifried von Kollonich Bestallungja 700 lovas lövész felfogadására, 1597. december 17. ÖStA KA Best. 557/1597.; Seifried von Kollonich Bestallungja 700 lovas lövész felfogadására, 1598. december 1. ÖStA KA Best. 611/1598.

⁸⁴⁸ Philipp Otto Graf zu Salm, Wild- und Rheingraf Bestallungja 1 400 kürasszír és lovas lövész felfogadására, 1603. augusztus 10. ÖStA KA Best. 748/1603.

19. táblázat: A császári-királyi hadseregben szolgálatba fogadott vallon, németalföldi, francia, lotaringiai és olasz lovas lövész kompániák stábjához tartozó kisebb tisztségviselők fizetésének és a kapitányok plusz jövedelmeinek meghatározása

<i>Az irat kiadásának dátuma és a megbízott neve</i>	<i>A stáb kisebb tisztségviselőinek fizetésére kiadott helyek száma</i>	<i>A kiadott helyek összegszerű értéke rajnai forintban és koronában</i>	<i>Levéltári jelzet</i>
<i>1597. V. 8. Alphons von Montecuccoli és Germanico Strassoldo</i>	<i>10</i>	<i>120/80</i>	<i>530/1597</i>
<i>1597. V. 8. Giacomo Miniati, Hans Leonhard von Jell, Carlo Verleine és Attilio Vimercato</i>	<i>10</i>	<i>120/80</i>	<i>531/1597</i>
<i>1597. V. 8. Carlo Fomentin</i>	<i>10</i>	<i>120/80</i>	<i>533/1597</i>
<i>1597 Mintairat a vallon lovaslövészek felfogadására</i>	<i>14</i>	<i>210/140</i>	<i>533a/1597</i>
<i>1598. I. Giorgio Basta</i>	<i>10</i>	<i>120/80</i>	<i>561/1598</i>
<i>1598. III. 15. Alessandro Malaspina</i>	<i>10</i>	<i>120/80</i>	<i>568/1598</i>
<i>1600. IV. 24. Philippe-Emmanuel</i>	<i>12</i>	<i>180/120</i>	<i>655/1600</i>

<i>de Lorraine, Mercoeur hercege 500 lotaringiai és francia</i>			
<i>1601. VIII. 20. Philipp zu Solms</i>	<i>14</i>	<i>210/140</i>	<i>697/1601</i>
<i>1601. XI. 20. Camillio Cavriolo</i>	<i>10</i>	<i>120/80</i>	<i>702/1601</i>
<i>1602. VIII. 12. Giorgio Basta</i>	<i>12</i>	<i>180/120</i>	<i>721/1602</i>
<i>1603. VII. 23. Giangiaco Barbiano de Belgiojoso</i>	<i>10</i>	<i>120/80</i>	<i>745/1603</i>

A lovas lövészek zsoldjának változásait a következő táblázatban szeretném bemutatni.

20. táblázat: A császári-királyi hadseregben szolgálatba fogadott lovas lövészek fizetésének változásai a tizenöt éves háború időszakában

<i>Az irat kiadásának dátuma és a megbízott neve és az egység létszáma és nemzetisége</i>	<i>Lovasok zsoldja rajnai forintban</i>	<i>Levéltári jelzet</i>
<i>1593. V. 3. Hans Jacob von Thun és Ulrich von Königsberg 125-125 német</i>	<i>12</i>	<i>451/1593</i>
<i>1593. VI. 12. Karl von Tettau 120 német</i>	<i>12</i>	<i>455/1593</i>

1593. XI. 22. <i>Balthasar Freidrich von Ossa</i> 150 német	12	465/1593
1594 <i>Ulrich von Königsberg</i> 300 német	12	471/1594
1594. II. 9. <i>Abraham Dohna német</i> 600 német	12	472/1594
1595. III. 17. <i>Julio Cesare Strassoldo</i> <i>Oberhauptmann</i> 300 olasz (?)	12	486/1594
1595 <i>Névtelen mintairat</i> 150 vagy 200 német	14 (a szekérre szánt pénzzel együtt)	498/1595
1596. IV. 3. <i>Albrecht Pietipessky</i> 200 német	14	503/1596
1596. XII. 20. <i>Seifried von Kollonich német</i> 700 német	12	516/1596
1597. V. 8. <i>Alphons von Montecuccoli és</i> <i>Germanico Strassoldo</i> 200-200 vallon	12 (8 korona)	530/1597
1597. V. 8. <i>Giacomo Miniati, Hans</i> <i>Leonhard von Jell, Carlo</i> <i>Verleine és Attilio Vimercato</i> 100-100 vallon	12 (8 korona)	531/1597

<p>1597. V. 8. <i>Carlo Formentin</i> 200 olasz</p>	<p>12 (8 korona)</p>	<p>533/1597</p>
<p>1597 <i>Mintairat a vallon</i> <i>lovaslövészek felfogadására</i></p>	<p>15</p>	<p>533a/1597</p>
<p>1597. XII. 17. <i>Seifried von Kollonich</i> 700 német</p>	<p>12</p>	<p>557/1597</p>
<p>1598. I. <i>Giorgio Basta</i> 100 vallon</p>	<p>12 (8 korona)</p>	<p>561/1598</p>
<p>1598. III. 15. <i>Alessandro Malaspina</i> 100 vallon vagy németalföldi</p>	<p>12 (8 korona)</p>	<p>568/1598</p>
<p>1598. X. 1. <i>Seifried von Kollonich</i> 700 német</p>	<p>12,5</p>	<p>611/1598</p>
<p>1600. IV. 24. <i>Philippe-Emmanuel de</i> <i>Lorraine, Mercoeur hercege</i> 500 lotaringiai és francia</p>	<p>15</p>	<p>655/1600</p>
<p>1601. III. 8. <i>Joachim von Flans</i> 500 német</p>	<p>15</p>	<p>678/1601</p>
<p>1601. IV. 17. <i>Heinrich Matthias von Thurn</i> 1 000 német</p>	<p>15</p>	<p>681/1601</p>
<p>1601. VIII. 20. <i>Philipp zu Solms</i> 600 németalföldi</p>	<p>15</p>	<p>697/1601</p>

1601. XI. 20. Camillio Cavriolo 100 vallon vagy németalföldi	12 (8 korona)	702/1601
1602. V. 3. Heinrich Matthias von Thurn és Heinrich Kreziriecki 1 000 német	15	712/1602
1602. VIII. 12. Giorgio Basta 1 000 vallon	15	721/1602
1603. VII. 23. Giangiacomo Barbiano de Belgiojoso 100 vallon	12 (8 korona)	745/1603
1603. VIII. 10. Philipp Otto Graf zu Salm, Wild- und Rheingraf 3, 150 fős zászló német és vallon	15	748/1603

A táblázatban szereplő adatokból több következtetést is levonhatunk. Egyrészt a lovas lövészek fizetése nem hogy alacsonyabb lett volna, mint a jóval nagyobb társadalmi presztizzsel bíró német lovasoké, hanem éppen ellenkezőleg bizonyos időszakokban meg is haladta azt. Az Udvari Kamara tanácsosai által 1595-ben készített szakvéleményben is azt javasolták, hogy a lovas lövészeknek és a német lovasoknak is egyaránt 12-12 forintot fizessenek ki havonként. Ezt azzal indokolták, hogy ez a fegyvernem a szokásos lovas fegyverzet mellett még puskával („langs Ror”) is fel szokták szerelni.⁸⁴⁹

Másrészt a már általam többször hangsúlyozott hadivállalkozói érdekérvényesítés és az udvari akarat közötti „küzdelem” itt is megmutatkozik, hiszen bár folyamatos a zsold emelkedése mégis előfordul egy-egy eset – lásd példaként Cavriolo vagy Belgiojoso Bestallungját – amikor a megbízott katonáinak kevesebb pénz kifizetését irányozták elő, mint az azt megelőző megbízásokban.

⁸⁴⁹ Az Udvari Kamara szakvéleménye, 1595. január 1. ÖStA KA AFA 1595/2/ad 1b.

Mindezek mellett a vallon és németalföldi lovas lövészek továbbszolgáltatására gondoló Udvari Haditanács 1597-ben szerkesztett mintairatot, amelyben meghatározta, hogy a hadjárat idejére a lovasok 15, míg a hadjáratok közötti időszakban 12 rajnai forint zsoldot kapjanak. Ez a kitétel a későbbiekben Solms és Basta Bestallungjaiban is szerepelt.⁸⁵⁰

A lovas lövészek költségeit természetesen – a már ismert – egyéb kiadások is növelték. A német alakulatok esetében az előlegre és a leköszönésre fél-fél havi zsoldot számítottak, míg a Nachtgeldre – hasonló feltételekkel és módon – lovasonként 24 krajcárt, szekerenként pedig a dupláját irányozta elő az Udvari Haditanács.⁸⁵¹

A vallon, francia, lotaringiai, németalföldi és olasz lovas lövészek esetében azonban az udvar tisztségviselőinek figyelembe kellett venni, hogy ezek az alakulatok illetve katonák egy vagy másfélezer kilométer távolságból érkeznek a magyarországi hadszíntérre, amely jelentős költségnövekedéssel járt együtt. 1597-ben a Montecuccolinak és Strassoldonak kiállított Bestallungban az előlegre és a leköszönésre 2 000–2 000 koronát, azaz 3 000–3 000 rajnai forintot határoztak meg.⁸⁵² Ugyanakkor a Formentinnek szintén aznap elkészített megbízásában ugyanerre a célra 1 800–1800 korona, azaz 2 700–2 700 forint szerepelt.⁸⁵³ 1601-ben Solms és Mercoeur illetve 1602-ben Basta nevére kiállított kinevezésben található adat szerint egy-egy kompánia előlegére és Nachtgeldjére 2 666 forintot és 40 krajcárt az Udvari Haditanács, míg a leköszönési pénz egy egész hónap volt.⁸⁵⁴ A német lovas lövészekkel összehasonlítva a nagyobb költségek a vallon, németalföldi és a francia egységek toborzóhelyének és a hadszíntérnek a távolságából adódtak.

A lovas lövész alakulatok összköltségének meghatározásához az 1598-ban a lovasság élére kinevezett Basta Bestallungjához csatolt iratot szeretném idézni. Eszerint egy hónapra egy 100 fős kompánia költségei 1 461 forintra rúgtak, míg 1 000 lovasra és egy ezredes helyettesére összesen 14 730 forintot kellett volna költenie az Udvari Kamarának.⁸⁵⁵

A kürasszír egységek esetében a vallon, francia, lotaringiai, németalföldi és olasz lovas lövészknél megállapított egységes rendszert alakított ki az Udvari Haditanács. Az

⁸⁵⁰ *Mintairat 100 vallon lovaslövész felfogadására, 1597. ÖStA KA Best. 533a/1597.; Philipp zu Solms Bestallungja 600 németalföldi lovas lövész felfogadására, 1601. augusztus 20. ÖStA KA Best. 697/1601.; Giorgio Basta Bestallungja 1 000 vallon lovas lövész felfogadására, 1602. július 12. ÖStA KA Best. 721/1602.*

⁸⁵¹ *Joachim von Flans Bestallungja 500 lovas lövész felfogadására, 1601. március 8. ÖStA KA Best. 678/1601.; Heinrich Matthias von Thurn Bestallungja 1 000 lovas lövész felfogadására, 1601. április 17. ÖStA KA Best. 681/1601.*

⁸⁵² *Alphons von Montecuccoli és Germanico Strassoldo Bestallungja 200–200 vallon lovas lövész felfogadására, 1597. május 8. ÖStA KA Best. 530/1597.*

⁸⁵³ *Carlo Fomentin Bestallungja 200 olasz lovas lövész felfogadására, 1597. május 8. 533/1597.*

⁸⁵⁴ *Philipp zu Solms Bestallungja 600 németalföldi lovas lövész felfogadására, 1601. augusztus 20. ÖStA KA Best. 697/1601.; Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercegének Bestallungja 300 kürasszír felfogadására, 1601. április 12. ÖStA KA Best. 684/1601.; Giorgio Basta Bestallungja 1 000 vallon lovas lövész felfogadására, 1602. július 12. ÖStA KA Best. 721/1602.*

⁸⁵⁵ *Zsoldszámvetés 1 000 lovaslövész egy hónapi zsoldban tartásáról, 1598. A lovasság élére kinevezett Giorgio Basta Bestallungjának melléklete. ÖStA KA Best. 565/1598.; Bagi 2001a 429-430.*

ezredesek és közvetlen stábjuk (asztalpénz, tolmács, írnök, darabont, szakács és szekér) fizetésére 400, míg helyetteseiknek havi zsoldjára 150 forintot irányoztak elő.⁸⁵⁶ Bizonyos esetekben azonban eltértek ettől a sémától, hiszen 1602-ben Philipp Otto Graf zu Salm, Wild- und Rheingraf ezredes saját és stábjának eltartására havi 600 forintot kellett, hogy kapjon. A Simon Graf von Lippe nevére 1598-ban kiállított Bestallungban az szerepelt, hogy a birodalmi segélynek a vesztfáliai kerületre eső hányadából felfogadni tervezett 500 kürasszír ezredesének helyettese 150 rajnai forint havi fizetésben részesüljön. Abban az esetben pedig, ha ez a személy grófi rangú (erre a posztra Ludwig von Nassau kinevezését tervezték), akkor még plusz 50 forintot kapjon hónapról-hónapra.⁸⁵⁷ Az 1603-ban 1 400 kürasszír és lovas lövész vezetésével megbízott Philipp Otto Graf zu Salm, Wild- und Rheingraf Bestallungjából kiderült, hogy saját személyére és stábjára összesen 2 812 forintot szánt az Udvari Haditanács.⁸⁵⁸ Csak érdekességként jegyzem meg, hogy Karl von Mansfeld az udvartól azt kérte, hogy a 12 zászló kürasszír és 13 kompánia lovaslövész irányításával megbízott ezredesnek, Adolf von Schwarzenbergnek, a speyeri birodalmi gyűlés által elfogadott Reiterbestallung Rittmeisterekre vonatkozó passzusa alapján, minden lovas után 1 rajnai forintot fizessenek ki, amelyből stábját (két helyettese, strázsamestert, szállásmestert, lármamestert, élésmestert, profoszt) is el kell látnia.⁸⁵⁹

A 100 főnyi kompániák élére kinevezett kapitányok fizetését hasonlóképpen számították ki, mint a vallon, francia, lotaringiai, németalföldi és olasz lovas lövészek esetében. 10 lovas zsoldjának megfelelő összeg, 100 korona, azaz 150 forint járt nekik. Kivétel ez alól az 1603-ban Rheingrafnak alárendelt tiszték voltak. A 200 kürasszír felfogadásával és vezetésével megbízott Otto Plato von Helversen Rittmeisteri rangban 800 forintot kellett, hogy kapjon saját és stábja ellátására. A 100 lovas zsoldba fogadására és irányítására rendelt Johann von Boberßaw ugyanezen módon 500 forintban részesülhetett.⁸⁶⁰

A kapitányi stáb kisebb tisztségviselőinek fizetését a lovas lövészeknél bemutatott módon rendezte az Udvari Haditanács. Ebben az esetben is a hadivállalkozó személyes rátermettsége, a fizetés megállapításánál meghatározó súllyal esett illetve eshetett latba.

⁸⁵⁶ Vö. Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercegének Bestallungja 500 kürasszír felfogadására, 1600. április 24. ÖStA KA Best. 655/1600.; Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercegének Bestallungja 300 kürasszír felfogadására, 1601. április 12. ÖStA KA Best. 684/1601.; Charles Gonzague, Nevers hercegének Bestallungja 1 000 kürasszír felfogadására, 1602. ÖStA KA Best. 731/1602.

⁸⁵⁷ Simon Graf von Lippe Bestallungja 500 kürasszír felfogadására, 1598. július 15. ÖStA KA Best. 587/1598.

⁸⁵⁸ Philipp Otto Graf zu Salm, Wild- und Rheingraf Bestallungja 1 400 kürasszír és lovas lövész felfogadására, 1603. augusztus 10. ÖStA KA Best. 748/1603.

⁸⁵⁹ Karl von Mansfeld instrukciója a császári tárgyalópartnernek, Hans Leonhard von Jellnek, a vallon katonaság felfogadásáról. ÖStA KA AFA 1595/4/3b Fol. 309r.

⁸⁶⁰ Philipp Otto Graf zu Salm, Wild- und Rheingraf Bestallungja 1 400 kürasszír és lovas lövész felfogadására, 1603. augusztus 10. ÖStA KA Best. 748/1603.

21. táblázat: A császári-királyi hadseregben szolgálatba fogadott kőrasszír kompániák stábjához tartozó kisebb tisztséviselők fizetésének és a kapitányok plusz jövedelmeinek meghatározása

<i>Az irat kiadásának dátuma és a megbízott neve</i>	<i>A stáb kisebb tisztséviselőinek fizetésére kiadott helyek száma</i>	<i>A kiadott helyek összegszerű értéke rajnai forintban és koronában</i>	<i>Levéltári jelzet</i>
<i>1598. VIII. 6. Simon Graf von Lippe</i>	<i>14</i>	<i>210/140</i>	<i>587/1598</i>
<i>1598. VI. 22. Barthelomeo Dauern</i>	<i>10</i>	<i>150/100</i>	<i>589/1598</i>
<i>1599. IV. 14. Flaminio Alticati</i>	<i>10</i>	<i>150/100</i>	<i>623/1599</i>
<i>1600. IV. 24. Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercege</i>	<i>12</i>	<i>180/120</i>	<i>655/1600</i>
<i>1601. IV. 12. Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercege</i>	<i>12</i>	<i>180/120</i>	<i>684/1601</i>
<i>1602. V. 7. Philipp Otto Graf zu Salm, Wild- und Rheingraf</i>	<i>14</i>	<i>210/140</i>	<i>713/1602</i>

1602 Charles Gonzague Nevers hercege	12	180/120	731/1602
1604. III. 28. Lubin Carre Chamgaillard ura, Morrando Fassato és Camillo Copoli	14	210/140	767/1604

Az 1598 és az 1604 közötti időszakban keletkezett Bestallungok átvizsgálása alapján megállapítható, hogy a kürasszírok fizetése egységesen 15 forintot tett ki.⁸⁶¹ Rheingraf 1602-ben kapott kinevezésében szerepel egyedül az a kitétel, hogy a hadműveleti időszakon túl szolgáló katonáinak havi zsoldját 12 forintra kell leszállítani.⁸⁶²

Szintén egységesen szabta meg az Udvari Haditanács az előleg és a Nachtgeld, valamint a leköszönési pénz összegét. Ezek szerint – hasonlóan a lovas lövészekhez – az előbbiekre kompániánként 2 666 forint 40 krajcárt, míg az utóbbira egy hónapi zsoldot határoztak meg.⁸⁶³

A lovas lövész alakulatok összköltségének meghatározásához az 1598-ban a lovasság élére kinevezett Basta Bestallungjához csatolt iratot szeretném idézni. Eszerint egy hónapra egy 100 fős kompánia költségei 1 873 forintra rúgtak, míg 1 000 lovasra és egy ezredes helyettesére összesen 18 880 forintot kellett volna költenie az Udvari Kamarának.⁸⁶⁴

Az 1602 novemberében az Udvari Haditanács által szervezett négy dragonyos kompánia kapitányai fejenként 120 forintot, és ezenfelül még ugyanennyi plusz jövedelmet vehettek át havonként. Stábjuk is szokatlanul kicsinek mondható, hiszen egy hadnagyból, egy

⁸⁶¹ Simon Graf von Lippe Bestallungja 500 kürasszír felfogadására, 1598. július 15. ÖStA KA Best. 587/1598.; Barthelomeo Dauern Bestallungja 100 németalföldi kürasszír felfogadására, 1598. június 22. ÖStA KA Best. 589/1598.; Flaminio Alticati Bestallungja 100 németalföldi kürasszír felfogadására, 1598. június 22. ÖStA KA Best. 623/1599.; Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercegének Bestallungja 500 kürasszír felfogadására, 1600. április 24. ÖStA KA Best. 655/1600.; Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercegének Bestallungja 300 kürasszír felfogadására, 1601. április 12. ÖStA KA Best. 684/1601.; Charles Gonzague, Nevers hercegének Bestallungja 1 000 kürasszír felfogadására, 1602. ÖStA KA Best. 731/1602.

⁸⁶² Philipp Otto Graf zu Salm, Wild- und Rheingraf Bestallungja 600 kürasszír felfogadására, 1602. május 7. ÖStA KA Best. 713/1602.

⁸⁶³ Simon Graf von Lippe Bestallungja 500 kürasszír felfogadására, 1598. július 15. ÖStA KA Best. 587/1598.; Barthelomeo Dauern Bestallungja 100 németalföldi kürasszír felfogadására, 1598. június 22. ÖStA KA Best. 589/1598.; Flaminio Alticati Bestallungja 100 németalföldi kürasszír felfogadására, 1598. június 22. ÖStA KA Best. 623/1599.; Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercegének Bestallungja 500 kürasszír felfogadására, 1600. április 24. ÖStA KA Best. 655/1600.; Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercegének Bestallungja 300 kürasszír felfogadására, 1601. április 12. ÖStA KA Best. 684/1601.; Philipp Otto Graf zu Salm, Wild- und Rheingraf Bestallungja 600 kürasszír felfogadására, 1602. május 7. ÖStA KA Best. 713/1602.; Charles Gonzague, Nevers hercegének Bestallungja 1 000 kürasszír felfogadására, 1602. ÖStA KA Best. 731/1602.;

⁸⁶⁴ Zsoldszámvetés 1 000 kürasszír egy hónapi zsoldban tartásáról, 1598. A lovasság élére kinevezett Giorgio Basta Bestallungjának melléklete. ÖStA KA Best. 565/1598.; Bagi 2001a. 429–430.

zászlósból és két trombitásból állt. A lóra ültetett vallon gyalogosok havi 12 forint ígéretéért vállalták a szolgálatot. Az előlegre és leköszönési pénzre pedig 1 250 forintot kellett volna kifizetnie az Udvari Kamarának.⁸⁶⁵

A német, vallon, németalföldi, olasz, francia és lotaringiai zsoldosok mellett az Udvari Haditanács magyar huszárokat és hajdúkat, valamint kozákokat is zsoldjába fogadott, akiknek havi fizetsége szintén növelte a kiadásokta. 1603 júliusában Seifried von Kollonich kapott megbízást arra, hogy egy 1 000 huszárból és 3 000 hajdúból álló egységet állítson fel. Az ezredes és stábjának fizetésére 1 932 tallért, azaz 2 318, 5 rajnai forintot szánt a megbízó, míg a katonák zsoldjára összesen 17 000 tallért, azaz 20 400 forintot számítottak hónapról-hónapra.⁸⁶⁶

A császári-királyi hadseregben 1595-től egészen a tizenöt éves háború végéig zsoldba fogadott kozák lovasok is szolgáltak. Költségeikről – a magyar egységekhez hasonlóan – egyetlen példát szeretnék kiemelni. 1601 szeptemberétől 1602 júniusának végéig egy 409 főt számláló kozák egység állt császári szolgálatba, amelyek tíz hónapi zsoldjára 21 900 tallért, azaz 26 280 rajnai forintot kellett volna kifizetni.⁸⁶⁷

A császári-királyi haderő stábjának az összetételéről és hónaponkénti költségeiről több kimutatás is fennmaradt a tizenöt éves háború időszakából. A következő táblázatban az 1597-ből, az 1600-ból és az 1601-ből fennmaradt összesen öt jegyzék adatait szeretném bemutatni.

22. táblázat: A császári-királyi haderő stábjának összetétele és hónaponkénti költségei

A stáb tagjai	Zsold rajnai forintban 1597. VIII. ⁸⁶⁸	Zsold rajnai forintban 1600. VII. ⁸⁶⁹ illetve 1600. VIII. ⁸⁷⁰	Zsold rajnai forintban 1601. VII. ⁸⁷¹	Zsold rajnai forintban 1601. VII. ⁸⁷²

⁸⁶⁵ Laurentio de Rame, Charles de Agenta, Guilliom de Waux, Mercure de Mariloff Bestallung-ja 100-100 vallon dragonyos felfogadására, 1602. november 19. ÖStA KA Best. 727/1602.

⁸⁶⁶ Seifried von Kollonich Bestallungja 1 000 huszár és 3 000 hajdú felfogadására, 1603 július. ÖStA KA Best. 744/1603.

⁸⁶⁷ Ivanics 2005. 291–295.

⁸⁶⁸ Jegyzék az 1597. évben a Mátyás főherceg által vezetett császári-királyi hadsereg törzskarának havi fizetéséről, 1597. augusztus 6. ÖStA KA AFA 1597/8/2

⁸⁶⁹ Jegyzék az 1600. évben a Mátyás főherceg által vezetett császári-királyi hadsereg törzskarának havi fizetéséről, 1600. július. ÖStA KA AFA 1600/7/8

⁸⁷⁰ Jegyzék az 1600. évben a Mátyás főherceg által vezetett császári-királyi hadsereg törzskarának havi fizetéséről, 1600. augusztus. ÖStA KA AFA 1600/8/1.

⁸⁷¹ Jegyzék az 1601. évben a Mátyás főherceg által vezetett császári-királyi hadsereg törzskarának havi fizetéséről, 1601. július. ÖStA KA AFA 1601/7/1

⁸⁷² Jegyzék az 1601. évben a Mátyás főherceg által vezetett császári-királyi hadsereg törzskarának havi fizetéséről, 1601. július 8. ÖStA KA AFA 1601/12/6

<i>Főhadparancsnok</i>	<i>3 000</i>	<i>3 000</i>	<i>4 000</i>	<i>3 000</i>
<i>Kíséretére (Aufwarter)</i>	<i>2 000</i>	<i>2 000</i>	<i>2 000</i>	<i>2 000</i>
<i>Udvari zászló</i>	<i>6 668 (400 fő)</i>	<i>5 988 (300 fő)</i>	<i>5 008</i>	<i>6 668 (400 fő)</i>
<i>Testőrség (darabontok vagy muskétások)</i>	<i>882 (200 darabont)</i>	<i>882 (50 darabont és 50 muskétás)</i>	<i>882 (50 darabont és 50 muskétás)</i>	<i>882 (100 darabont)</i>
<i>500 huszárja</i>	<i>3 837,5</i>			
<i>Testőrség (lovas lövész kompánia)</i>		<i>1 728 (100 fő)</i>	<i>1 748 (100 fő)</i>	
<i>Az udvari sátorra és az azt szállító szekerekre</i>	<i>1 250</i>	<i>1 187</i>	<i>1 187</i>	<i>1 250</i>
<i>Az Udvari Haditanács elnökének</i>	<i>500</i>	<i>1 000</i>		
<i>A mezei hadak mellé rendelt tábori hadikancellária tagjaira</i>	<i>703</i>	<i>454</i>	<i>454</i>	<i>1 200⁸⁷³</i>
<i>A mezei hadak mellé rendelt Udvari Kamarai tanácsosk és tisztviselők bére</i>		<i>700</i>	<i>700</i>	
<i>Tábori postahivatal</i>	<i>150</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>150</i>
<i>Mustratisztekre</i>	<i>250</i>	<i>150 (1 főre)</i>	<i>400 (a mezei főmustramesterre)</i>	<i>150</i>
<i>Török és magyar tolmácsra</i>	<i>150</i>	<i>150</i>	<i>100</i>	<i>150</i>

⁸⁷³ Ehhez hozzászámították a haditanácsosok bérét is.

<i>Hírszerzőkre, hírvivőkre, megbízottakra és egyéb kiadásokra</i>	<i>3 000</i>	<i>1 500</i>	<i>1 500</i>	<i>3 000</i>
<i>A főhadparancsnok helyettese</i>		<i>2 000</i>	<i>2 400 (2 000+ 400 Zupuss)</i>	
<i>Darabontjai</i>		<i>96 (12 fő)</i>		
<i>A főhadparancsnok helyettes kíséretére (Aufwarter)</i>			<i>1 000</i>	
<i>Főtábornester</i>	<i>2 500</i>	<i>1 500</i>	<i>2 000 (1500+ 500 Zupuss)</i>	<i>2 000</i>
<i>Főtábornester helyettesek</i>	<i>2 048⁸⁷⁴</i>	<i>1 230⁸⁷⁵</i>	<i>1 190⁸⁷⁶</i>	<i>800</i>
<i>Főszállásmester</i>	<i>508</i>	<i>508</i>	<i>508</i>	<i>508</i>
<i>Főlármmester és lovakai</i>	<i>1 960⁸⁷⁷</i>	<i>1 254⁸⁷⁸</i>	<i>1 254</i>	<i>1 960</i>
<i>Főszekerésmester</i>	<i>262</i>	<i>262</i>	<i>262</i>	<i>262</i>
<i>Tábori főprofosz</i>	<i>632</i>	<i>632</i>	<i>632</i>	<i>632</i>
<i>A tábori főhadszertárnok, stábja, egy hadmérnök, a</i>	<i>17 731⁸⁷⁹</i>	<i>6 200</i>	<i>17 500⁸⁸⁰</i>	<i>7 380⁸⁸¹</i>

⁸⁷⁴ Basta 900, Christof Marschall 850, 24 melljük rendelt lovas pedig 348 forintot kapott.

⁸⁷⁵ A főhadparancsnok helyetteseire, akik egyúttal strázsamesteri hivatalt is viselték 980, míg hadnagyaikra még 250 forint havi zsold járt.

⁸⁷⁶ A lovasság főstrázsamesterének 400, mellé rendelt 12 lovasnak 180, hadnagyának 60 forint járt. A gyalogság strázsamestere szintén 400, míg helyettese 150 forint zsoldot vehetett át.

⁸⁷⁷ A lármmesternek 360, míg a munkáját segítő 100 lovasnak 1 600 rajnai forint járt.

⁸⁷⁸ A lármmester és 60 lovasának összevont fizetése.

⁸⁷⁹ 1597. augusztusában a tábori főhadszertárnok saját és stábjának fizetésére 7 380, míg sereggel tartó hadmérnökökre 400 forintot szánt az Udvari Haditanács. Emellett 532, a tüzéséget vontató lóra 5 500, míg a sáncmunkásokra 4 500 forintot irányoztak elő.

⁸⁸⁰ 1601 júliusában a tábori főhadszertárnok saját és stábjának fizetésére, valamint a hadmérnökökre 8 500 forintot szánt az Udvari Haditanács. Emellett 500, a tüzéséget vontató lóra 5 000, míg a sáncmunkásokra 4 451 forintot irányoztak elő.

⁸⁸¹ Ez csak a tábori főhadszertárnok és stábjának fizetése volt.

<i>tüzérségi vontató lovak és a sáncmunkások</i>				
<i>A főhajómesteri hivatalra és az ahhoz szükséges dolgozókra</i>	6 000	7 444 ⁸⁸²	1 931 ⁸⁸³	6 000
<i>Főhadihídmesteri hivatal</i>	1 558	988	1 000	1 558
<i>A hadihidak szállításához szükséges szekerekre, lovakra és egyéb eszközökre</i>	5 000			5 000
<i>24 felfegyverzett sajka</i>	4 032			4 032
<i>Tábori főszóltész</i>	303			303
<i>Aldobrandini mellé rendelt megbízott</i>	350			
<i>Armada</i>	5 160			
<i>Két tábori orvos</i>	100			
<i>Tábori gyógyszerész</i>	30			
<i>Tábori haditanácsosok</i>	1 100 ⁸⁸⁴			
<i>Összesen</i>	71 664,5	40 953	47 756	48 885

A bemutatott adatokból több következtetést is levonhatunk. A császári-királyi hadsereg stábjának tagjai közül hiányoznak a főélelmester és hivatalának költségei. Az 1597 és 1600

⁸⁸² 1600. júliusában a főhajómesteri hivatalra 617, míg az ahhoz szükséges összes felszerelésre szánt havi költség 6 827 forintot tett ki.

⁸⁸³ 1601 júliusában az irat készítője csak a főhajómesteri hivatal fizetését adta meg.

⁸⁸⁴ A tábori haditanácsosok közül Ferrante Rossi 500, míg Germanico Savorignano és Felitian von Mosch 300-300 rajnai forintot kaptak havonta.

között ezt a tisztséget betöltő Geizkoflernek és közvetlen munkatársainak/segítőinek havi fizetésére az Udvari Kamara 1 089 forintot irányozott elő.⁸⁸⁵ Emellett hivatalának éves költsége további 36 215 rajnai forintot tett ki.⁸⁸⁶

A főhadparancsnok-helyettesi és a főtábornemesterei tisztségek betöltéséért járó fizetség növekedése – úgy tűnik – a megbízott személy udvari kapcsolataitól függött. 1597-ben Karl burgauai örgróf, mint az uralkodóház (ha nem is törvényes) rokona, főtábornemesterként hónaponként 2 500 rajnai forintot vehetett át.⁸⁸⁷ Egy esztendővel később, a tizenöt éves háború egyik legtehetségesebb hadvezére – Adolf von Schwarzenberg – ugyanezen tisztség betöltéséért 1 500 rajnai forintot kapott havonta.⁸⁸⁸ 1601-ben a főtábornemesterré kinevezett Hermann Russworm úgy vehetett át összesen 2 000 rajnai forintot, hogy az eredetileg 1 500 forintban megállapított havi zsold felett még 500 forint plusz jövedelmet is előirányoztak számára.⁸⁸⁹

A főhadparancsnoki tisztséget – mint ahogyan már említettem – nem töltötték be minden évben a császári-királyi hadseregben. 1595-ben e posztra Németalföldről zsoldba fogadott Karl von Mansfeld 1595. április 26-án kiállított Bestallungja szerint saját személyére 2 000 rajnai forintot kapott. A kinevezett tisztségviselő munkájának támogatására és tekintélyének emelésére 24 darabontot is felfogadtak, akik fejenként nyolc, összesen 192 rénes forint havi fizetésben részesültek. Emellett az udvar 16 tapasztalt és a hadakozásban járatos személyt jelölt ki Mansfeld kíséretének, akik közül tizenketten 24, négyen pedig 30, azaz összesen 408 rajnai forintot vehettek át a hadi fizetőmestertől hónapról-hónapra.⁸⁹⁰ 1600-ban a francia vallásháborúban nagy katonai tapasztalatot szerzett Mercoeur szintén 2 000 rajnai forintot kapott saját személyére, míg 12 darabontja 96 forintot. A következő esztendő áprilisában nevére kiállított Bestallungban zsoldjára vonatkozólag az a meghatározás szerepelt, miszerint havi 1 600 forint fizetése mellé még plusz jövedelemként 400 forintot kell a részére átutalni.⁸⁹¹ Az augusztusi jegyzékből pedig már az olvasható ki, hogy a

⁸⁸⁵ Bog 1971. 21.; Müller 1938. 23–26.

⁸⁸⁶ Bog 1971. 21.

⁸⁸⁷ Jegyzék az 1597. évben a Mátyás főherceg által vezetett császári-királyi hadsereg törzskarának havi fizetéséről, 1597. augusztus 6. ÖStA KA AFA 1597/8/2.; Pálffy 1997.

⁸⁸⁸ Adolf von Schwarzenberg 1598. évi főtábornemesterei kinevezéséről: Adolf von Schwarzenberg főtábornemesterei kinevezése, 1598. július 15. ÖStA KA Best. 597/1598

⁸⁸⁹ Jegyzék az 1601. évben a Mátyás főherceg által vezetett császári-királyi hadsereg törzskarának havi fizetéséről, 1601. július. ÖStA KA AFA 1601/7/1.

⁸⁹⁰ Karl von Mansfeld főhadparancsnok-helyettesi kinevezése, 1595. április 26. ÖStA KA AFA 1595/4/3. Mansfeld fizetéséről: II. Rudolf döntései a császári-királyi hadsereg stábjáról és más szükséges dolgokról Mátyás főherceg, Karl von Mansfeld és a jelenlévő haditanácsosok javaslatai alapján, 1595. ÖStA KA Best. 614/1598.

⁸⁹¹ Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercegének főhadparancsnok helyettesi kinevezése, 1601. április 12. ÖStA KA Best. 683/1601.

hónaponkénti 2 000 forintra rúgó zsoldja fölött még 400 forint Zupuss is megilleti. Emellett kíséretének ellátására további 1 000 forint járt hónaponként.⁸⁹²

A főhercegi rangú főhadparancsnoknak szánt fizetésekben is emelkedés tapasztalható, hiszen Mátyás főherceg 1595-ben saját személyére 2 500 rajnai forintot vehetett át, mint ahogyan II. Rudolf Ernő főherceg németalföldi helytartónak 1594. október 11-én írt leveléből kiderül.⁸⁹³ Miksa főherceg 1597-ben, míg 1600-ben ismét Mátyás főherceg ugyanennek a tisztségnek betöltéséért 3 000 forintot kapott havonként.⁸⁹⁴ 1601-ben azonban már a főhadparancsnokot saját személyére 4 000 forint illette meg.⁸⁹⁵ Ezt a személyesen ambíciókon túl, a főhercegi ranggal kötelezően együttjáró reprezentációs és ellátási költségek folyamatos emelkedésével hozhatjuk kapcsolatba.

A hadsereg mindennapjainak szervezésében és a tábori rend fenntartásában részt vevő kisebb tisztségviselők esetében szembetűnő, hogy esetükben a zsold összegét nem befolyásolta a megbízott személye, hiszen mind az öt vizsgált iratban ugyanakkora fizetést utaltak ki részükre: a tábori főszóltész 303, a tábori főprofosz 632, a főszekerésmester 262 és a főszállásmester 308 rajnai forintot kapott havonként.⁸⁹⁶ Kivételnek tekinthető a főlárnamesterre és lovasaira szánt javadalmazás, hiszen az 1597 augusztusi és az 1601. július 8-i jegyzékben 1 960, míg az 1600 júliusában illetve augusztusában, valamint az 1601 júliusában készített iratban 1 254 rajnai forint szerepelt. Ebben az esetben azonban a költségnövekedést a lovasok számának és zsoldjának emelkedése idézte elő, hiszen az első két említett jegyzék tanúsága szerint a főlárnamestre mellé 100 lovas 16 forint havi zsolddal rendeltek. Ezzel szemben a másik három iratban 60 lovas közel 15 forint havi díjazással szerepel.⁸⁹⁷

A stáb költségének jelentős részét a tábori főhadszertárnokra és alárendeltjeire (stáb, hadmérnökök, sáncmunkások, tüzerek, lószerszámmesterek), a főhajómesteri hivatalra és az

⁸⁹² Sahin-Tóth Péter megemlítette, hogy 1601-ben az uralkodó megtagadta Mercoeur kívánságát, miszerint kíséretének ellátását a kincstár kötelező érvénnyel magára vállalja. Sahin-Tóth 2004. 1173.

⁸⁹³ Hatvani 1859. 73.

⁸⁹⁴ Jegyzék az 1597. évben a Mátyás főherceg által vezetett császári-királyi hadsereg törzskarának havi fizetéséről, 1597. augusztus 6. ÖStA KA AFA 1597/8/2.; Jegyzék az 1600. évben a Mátyás főherceg által vezetett császári-királyi hadsereg törzskarának havi fizetéséről, 1600. július. ÖStA KA AFA 1600/7/8.; Jegyzék az 1600. évben a Mátyás főherceg által vezetett császári-királyi hadsereg törzskarának havi fizetéséről, 1600. augusztus. ÖStA KA AFA 1600/8/1.

⁸⁹⁵ Jegyzék az 1601. évben a Mátyás főherceg által vezetett császári-királyi hadsereg törzskarának havi fizetéséről, 1601. július. ÖStA KA AFA 1601/7/1.

⁸⁹⁶ Jegyzék az 1597. évben a Mátyás főherceg által vezetett császári-királyi hadsereg törzskarának havi fizetéséről, 1597. augusztus 6. ÖStA KA AFA 1597/8/2.; Jegyzék az 1600. évben a Mátyás főherceg által vezetett császári-királyi hadsereg törzskarának havi fizetéséről, 1600. július. ÖStA KA AFA 1600/7/8.; Jegyzék az 1600. évben a Mátyás főherceg által vezetett császári-királyi hadsereg törzskarának havi fizetéséről, 1600. augusztus. ÖStA KA AFA 1600/8/1.; Jegyzék az 1601. évben a Mátyás főherceg által vezetett császári-királyi hadsereg törzskarának havi fizetéséről, 1601. július. ÖStA KA AFA 1601/7/1.

⁸⁹⁷ Jegyzék az 1597. évben a Mátyás főherceg által vezetett császári-királyi hadsereg törzskarának havi fizetéséről, 1597. augusztus 6. ÖStA KA AFA 1597/8/2.; Jegyzék az 1601. évben a Mátyás főherceg által vezetett császári-királyi hadsereg törzskarának havi fizetéséről, 1601. július 8. ÖStA KA AFA 1601/12/6.

ahhoz szükséges dolgokra, valamint főhadihadmesteri hivatalra és a hadihidak szállításához elengedhetetlen szekerekre, lovakra és egyéb eszközökre szánt összegek adták.

A hadsereg költségeit nem csupán a felfogadott katonaság és a vezetésükkel megbízott seregstáb havi zsoldja növelte. Szükség volt fegyverekre, lőszerre és egyéb hadszerekre is. Ezeknek a kiadásoknak a bemutatásában, egy 1600-ban és egy 1601-ben készített jegyzék adatait szeretném összefoglalni. Az 1601-ben összeállított iratból kiderült, hogy 4 000 duplazzoldos felszerelése (20 000 forint), 300 keréklakatos szakállas puska (2 400 forint), 600 kovás szakállaspuska (4 200 forint), 3 000 keréklakatos muskéta (12 000 forint), 8 000 kovás muskéta (22 000 forint), 2 000 keréklakatos puska (7 500 forint), 6 000 kovás puska (10 500 forint), 500 pallos (2 000 forint), 2 000 alabárd (1 800 forint), 8 000 pikarúd (3467 forint 40 krajcár), 800 pika (600 forint), 4 000 mázsa lőpor (98 000 forint), 2 000 mázsa ólom (6 500 forint), 800 mázsa gyújtózsínor (4 800 forint), 2 000 mázsa réz (28 666 forint 40 krajcár), 300 mázsa ón (3 000 forint) és 250 mázsa salétrom (3 500 forint) beszerzésére a bécsi főhadiszertárnoki hivatal 239 134 forint 20 krajcárt számított.⁸⁹⁸ Az Udvari Haditanács, 1598-ban a kimenő iratokról készített protokollumának három bejegyzéséből kiviláglik, hogy egy-egy gyalogezrednek mennyi lőport, ólmot és gyújtózsínort utaltak ki: Gall és Mörsburg 3000–3000 fős ezredének 10 hordó lőport, 5 mázsa ólmot és 1 000 köteg kanócot. Preiner 4 000 gyalogosának pedig 14 hordó lőport, 7 mázsa ólmot és 1 200 köteg kanóc kellett eljuttatni.⁸⁹⁹

A tüzérségi hadszerek pótlása is jelentős költségeket emészthetett fel. A császári-királyi hadsereg hadianyagszükségleteiről (sáncszközök, szögek, különféle vasak, kötélzet) 1600. június 19-én készített jegyzék szerint a megsemmisült illetve tönkrement javak pótlására 2 534 forint 12 krajcár és 3 dénárta lett volna szükség.⁹⁰⁰ Egy fél évvel később egy kimutatást állítottak össze mindazon hadszerek költségeiről, amelyek beszerzését a meglévő készletek fölött, szükségesnek ítélték a következő évi hadjárathoz. A 6 369 ágyúgolyó, 1 100 mázsa lőpor, 496 mázsa ólom, 410 mázsa kanóc, sáncszerszámok, kötelek, mindenféle tüzszerszámok, ládák, faanyagok és hídlemek árát 39 084 rajnai forintra és 30 krajcárra becsülték.⁹⁰¹

Emellett 1601 januárjában a főhajómesteri hivatal részére különböző tüzérség, élelem és hadfelszerelés szállítására alkalmas hajók illetve dereglyék, tárolóládák, faanyagok és

⁸⁹⁸ Hivatalos jegyzőkönyv a készletekről és a szükséges eszközök beszerzéséről a tüzérség, a hajók és hadihidak tekintetében az 1601. évre, 1601. január. ÖStA KA Best. 672/1601.

⁸⁹⁹ Kiutalás Gall ezredének. ÖStA KA HKR-Wien Pr. R. Bd. 201 Fol. 197v. 1598. június 19.; Kiutalás Mörsburg ezredének. ÖStA KA HKR-Wien Pr. R. Bd. 201 Fol. 197v. 1598. június 28.; Kiutalás Preiner ezredének. ÖStA KA HKR-Wien Pr. R. Bd. 201 Fol. 198v. 1598. július 13.

⁹⁰⁰ Jegyzék az előbb említett készpénzen megvásárolandó elpusztult eszközökről, becsléssel a szükséges kiadásokról és pénzről, 1600. június 19. ÖStA KA AFA 1600/6/12

⁹⁰¹ Hivatalos jegyzőkönyv a készletekről és a szükséges eszközök beszerzéséről a tüzérség, a hajók és hadihidak tekintetében az 1601. évre, 1601. január. ÖStA KA Best. 672/1601.

kötélzet beszerzését tartották szükségesnek, amelyek összköltségét 7 681 forintra és 55 krajcárra taksálták.⁹⁰²

A tizenöt éves háborúban a császári-királyi mezei haderő⁹⁰³ éves illetve a háború teljes költségvetésének megállapítására eddig a téma kutatói közül senki sem vállalkozott. Ezt én magam sem tenném meg, hanem a tárgyalt időszak két végpontján az udvarban készített számvetést mutatnám be. Eszerint, ahogy már említettem, 1594-ben a regensburgi birodalmi gyűlésre készített propozíció B jelű mellékletéből kiviláglik, hogy 60 000 katona egy esztendei eltartására 6 573 840 rénes forintot kalkuláltak. 1607 októberében az Udvari Kamara által készített egyik szakvéleményben egy 28 000 főt számláló zsoldos had eltartásához szükséges hozzávetőleges összeget határoztak meg. A kamarai tanácsosok számításai szerint ugyanis egy ekkora hadsereg öt hónapi zsoldja 3 732 465 forint 25, 5 krajcárt tett volna ki.⁹⁰⁴ Azt hiszem ez a két adat is híven tükrözi, hogy a két irat kelte óta eltelt 13 esztendő alatt milyen mértékben emelkedtek a hadsereg fenntartásának költségei.

Felmerül természetesen a kérdés, hogy ezekből az előbb vázolt összegekből, valójában az Udvari Kamara a hadi fizetőmestereken keresztül mennyit tudott időben kifizetni a katonaság zsoldjára, illetve a különböző hadszerek beszerzésére. Azt hiszem, nem okozok senkinek sem különösebb meglepetést azzal a kijelentéssel, hogy – minden igyekezete ellenére – csak egy töredékét, amelyet a továbbikában néhány jellemző példával szeretnék illusztrálni. 1595 decemberében Jacob Hannibal von Raittenau német ezrdének elbocsátásáról készült megállapodásból kiderült például, hogy a katonák zsoldjának hátraléka – 14 hónapi szolgálati idő után – több mint 184 000 rajnai forintra rúgott.⁹⁰⁵ Az ezredes és az udvar közötti megállapodásra sürgető szükség is volt, mivel decemberben az ezred megmaradt katonái, akiket Bécs elővárosaiban helyeztek el, fizetetlenségük miatt a lakosság módszeres kifosztásához kezdtek. Rablásaiknak csak a hangadók elfogásával, és december 20-i kivégzésével tudtak gátat szabni.⁹⁰⁶

A lovasok esetében is akár több évig is elhúzódott a tartozások rendezése. Az Udvari Haditanács egyik legtöbbet foglalkoztatott hadivállalkozójának – Karl von Tettaunak – 1595-ben felfogadott 200 lovas lövészét csak 1598 augusztusában tudták kifizetni. A Bécsben

⁹⁰² Hivatalos jegyzőkönyv a készletekről és a szükséges eszközök beszerzéséről a tüzérség, a hajók és hadihidak tekintetében az 1601. évről, 1601. január. ÖStA KA Best. 672/1601.

⁹⁰³ 1602. március 1-én készült jegyzék szerint a végvidéki magyar és német katonaság és a hozzájuk tartozó stáb éves költsége 1 180 373 rajnai forintra rúgott. Összefoglaló kivonat a német és magyar végvidéki katonaság és hozzátartozó stáb havi és éves költségéről, 1602. március 1. ÖStA KA AFA 1602/3/1

⁹⁰⁴ Heischmann 1925. 119-120.

⁹⁰⁵ Megállapodás Jacob Hannibal von Raittenau gyalogezredének feloszlásáról, 1595. december 19. ÖStA KA AFA 1595/12/1 ¼

⁹⁰⁶ Ortelius 1602. 101.

hátrahagyott Udvari Kamara azon hónap 20-i levelében jelezte a prágainak, hogy az 1 000 rajnai forint hátralékot immár rendezte.⁹⁰⁷

A prágai Udvari Haditanács 1598 augusztusában utasította a Bécsben hátrahagyott hivatalt, hogy rendezze az 1594-ben 125 lovas lövészt zsoldba fogadott Ulrich von Königsberg⁹⁰⁸ felé a 3 713 forint és 12 krajcárra rúgó tartozást.⁹⁰⁹

Az Udvari Haditanács 1598-ban Tettaut egy 1 000 fős német lovasezred felállításával bízta meg. A prágai Udvari Kamara jegyzőkönyveiből kiderült, hogy a megbízott az előlegre május 25-én 7 500,⁹¹⁰ míg az első mustrára júliusban 18 586 forintot átvett.⁹¹¹ Geizkofler szeptember 8-i levelében arról tájékoztatta már az Udvari Kamarát, hogy Tettau panaszkodik az elmaradt zsold miatt.⁹¹² A hadjárat végeztével lovasai a csehországi Polna mezővárosába, Hertwig von Seidlitz birtokára vonultak, hogy ott várják leköszönésüket és 72 000 rajnai forintra rúgó zsoldhátralékuk kiegyenlítését.⁹¹³ Ez azonban nem történt meg abban az esztendőben, hiszen Michael Zeller hadifizetőmester december 24-i levelében azt jelentette Prágába, hogy egyik tisztviselőjét ugyan elküldte Tettau lovasainak a mustrájára és elbocsátására, de mivel az ezredet érkezteről senki sem tájékoztatta, így ő (mármint Tettau) elutazott Meilbergbe.⁹¹⁴

1595. december 21-én *Accordo*-t kötött Mátyás főherceg megbízottjaival Adolf von Schwarzenberg ezredes is, amelynek értelmében a hátralékban lévő három és fél hónapnyi zsoldjukból, a korábban már megkapott pénz- és élelembeni juttatások (16 000 rajnai forint még az első mustra előtt és összesen 3900 rajnai forint értékű élelem) miatt, 28 000 rajnai forint fizetésük több mint a felét, hozzávetőlegesen 16 000 rajnai forintot vontak le. A megállapodás szerint a lovasok okozta kárt meg kellett téríteni, a megmaradtakat pedig új egységekké kellett szervezni.⁹¹⁵ Schwarzenberg az *Accordo*-ra december 28-án adott válaszában elfogadta ezrede átszervezésének szükségességét, a mustra előtt átvett 16 000

⁹⁰⁷ A Bécsben hátrahagyott Udvari Haditanács levele Prágába, 1598. augusztus 20. ÖStA HKA Hoffinanz Pr. Exp. w Nr. Bd. 514 Prag 1598 Fol. 208r.

⁹⁰⁸ Ulrich von Königsberg Bestallungja egy 125 fős német lovas lövész zászló felállítására, 1594. ÖStA KA Best. 471/1594.

⁹⁰⁹ A prágai Udvari Kamara utasítása a Bécsben hátrahagyottnak, 1598. augusztus. ÖStA HKA Hoffinanz Pr. R. w Nr. Bd. 516 Prag 1598 Fol. 234r.

⁹¹⁰ A prágai Udvari Kamara utasítása az udvari fizetőmesternek, hogy a Tettau által felfogadott lovasok előlegével számoljon el, 1598. augusztus. ÖStA HKA Hoffinanz Pr. R. w Nr. Bd. 516 Prag 1598 Fol. 268v.

⁹¹¹ A prágai Udvari Kamara utasítása az udvari fizetőmesternek, hogy a Tettau által felfogadott lovasok mustrájára kifizetett pénzzel számoljon el, 1598. augusztus. ÖStA HKA Hoffinanz Pr. R. w Nr. Bd. 516 Prag 1598 Fol. 237v.

⁹¹² Geizkofler szeptember 8-i levele a prágai Udvari Kamarához, 1598. szeptember 8. ÖStA HKA Hoffinanz Pr. Exp. w Nr. Bd. 514 Prag 1598 Fol. 241r.

⁹¹³ Karl von Tettau levele a prágai Udvari Kamarához, 1598. december. ÖStA HKA Hoffinanz Pr. Exp. w Nr. Bd. 514 Prag 1598 Fol. 306r.

⁹¹⁴ Michael Zeller december 24-i levele a prágai Udvari Kamarához, 1598. december 24. ÖStA HKA Hoffinanz Pr. Exp. w Nr. Bd. 514 Prag 1598 Fol. 315r.

⁹¹⁵ Adolf von Schwarzenberg Accordoja, 1595. december 21. ÖStA KA AFA 1595/12/2 1/8a Fol. 588r.-591r. illetve ÖStA KA Best. 496/1595 Fol. 68r.-70v.

rajnai forint levonásával azonban nem értett egyet, mivel állítása szerint ezt lovasai az előleg hátralékának kiegyenlítésére kapták. Emellett kérte az udvart, hogy az élelemért elszámolt összeget se vonják le katonái zsoldjából.⁹¹⁶ A vallon kürasszírok, lovas lövészek mustrája és átszervezése után megmaradt összesen hat kompániának több mint 9 700 rajnai forint fizetést kellett kapnia havonta.⁹¹⁷

Ugyanabban az évben a vallon gyalogság esetében sem volt kedvezőbb a helyzet. 1595. december 28-án báró Assicourt ezredes *Accordo*-t kötött Mátyás főherceg megbízottjaival gyalogosainak kifizetéséről és továbbszolgálásáról. A főhadparancsnok ennek értelmében ígéretet tett, hogy a császári hadi fizetőmesteri hivatal az ezredesnek mihamarabb összesen 13 000 rajnai forintot kifizet, amelyből ő köteles tisztjei és katonái elmaradt zsoldját kiegyenlíteni. Ebből az összegből – mint ahogyan már említettem – azonban a Pozsonyban okozott károkat meg kellett térítenie a vallonoknak.⁹¹⁸ Hasonló megállapodást kötött négy nappal korábban – 1595. december 24-én – az udvar a másik vallon gyalogezred ezredesével, Eberhard de Dans-sal is, azzal a nem elhanyagolható különbséggel, hogy megmaradt csapata részére 20 755 rajnai forint 5 krajcár és 1 dénárta rúgott a hadi fizetőmester által kifizetendő összeg.⁹¹⁹

A császári-királyi hadsereg szolgálatába szegődött további vallon és francia lovas, valamint gyalogos regimentek költségeinek a fedezése további megoldhatatlan feladat elé állította az udvari hivatalokat. Ahogyan már említettem, 1599 augusztusában és szeptemberében a már nyílt lázadással fenyegető helyzetet még sikerült Geizkoflernek rendeznie, de ez mint a későbbiekben kiderült, csak elodázása volt a problémának. Egy 1600. áprilisában készített feljegyzés szerint az udvar a magyar hadszíntéren lévő 8 zászló vallon gyalogosnak és 6 kompánia lovasnak összesen majd 150 000 rénes forinttal tartozott.⁹²⁰ 1600 júniusában az elmaradt zsold és a pápai várórséggel, valamint a mezőváros lakóival elmérgesedett viszony már az ott telelő vallon-francia katonaság lázadásához vezetett.⁹²¹

Az 1601 szeptemberétől 10 hónapon át a császári-királyi haderő kötelékében harcolt kozák zászló lovasai sem jártak jobban, mint nyugati zsoldos harcostársaik, hiszen 21 900 tallérra rúgó zsoldjuknak valamivel több, mint a harmadát kapták meg, azaz 8 160 tallért.⁹²²

⁹¹⁶ *Adolf von Schwarzenberg válasza az Accordora, 1598. december 28. ÖStA KA AFA 1595/12/2 1/8d*

⁹¹⁷ *Jegyzék az újjászervezett Schwarzenberg féle vallon lovasságról, 1596. január 5. ÖStA KA Best. 499/1596.; Heischmann 1925. 225–227., 251–252.;*

⁹¹⁸ *Charles de Lalaing, comte de Hoochstrate ezredes Accordója, 1595. december 28. ÖStA KA AFA 1595/12/2 ¼ illetve ÖStA KA Best. 497/1595.; Heischmann 1925. 196.*

⁹¹⁹ *Eberhard de Dans ezredes Accordója, 1595. december 24. ÖStA KA AFA 1595/12/2; Heischmann 1925. 246.*

⁹²⁰ *Jegyzék az udvar tartozásáról a vallon gyalogos zászlók és lovas kompániák felé 1600. április 30-ig, 1600. július. ÖStA KA AFA 1600/7/ad2*

⁹²¹ *Sahin-Tóth 2004. 1166–1167.*

⁹²² *Ivanics 2005. 293–294.*

Felöltlik a kérdés természetesen, hogy a megbízott hadivállalkozóknak mindezek ellenére miért érte meg a császári-királyi hadsereg szolgálatába szegődni? A választ – véleményem szerint – több tényező együttes vizsgálata adja meg. Egyrészt a hadivállalkozók az ezredesi posztért járó havi zsold mellett az első zászló századosát megillető fizetséget is megkapták. Egy gyalogezred esetében papíron a két tisztségért 1593-ban 344, 1598-ban 544, míg 1602-ben 700 rajnai forintot kaphatott hónapról-hónapra. Ráadásként ezt az összeget megtoldhatta azzal is, ha a leszerelés után a valós értékénél jóval alacsonyabb áron felvásárolta a katonáktól, a zsoldhátralékról kiállított Restzetteleket, hogy később ő maga követelje a teljes hátralék kifizetését. Másrészt végigtekintve a *Bestallung*okon megállapítható, hogy bizonyos személyek jó udvari kapcsolataik révén többször is megbízást kaptak csapatok toborzására, mint például Pezzen, Sulz, Tettau, Hohenlohe vagy Kollonich. Ezek a személyek méltán reménykedhettek abban, hogy ha az Udvari Kamara, a velük szemben felhalmozódott adósságot nem is tudja maradéktalanul készpénzben kifizetni, ám udvari tisztségek, címek, ajándékok és nem utolsósorban birtokok révén kárpótolja őket.⁹²³ Harmadrészt a hadivállalkozók jövedelmeiket előszeretettel kiegészítették különböző pénzügyi visszaélésekkel és csalásokkal, amelyekről a későbbiekben még szó lesz.

Az udvar nem csak a katonák felé volt azonban fizetési hátralékban. Az 1601 januárjában készített jegyzék szerint a főhajómesteri hivatalnak az előző évről a Duna-menti hajósok és a faáruval kereskedők felé összesen 1 953 forint 23 krajcár és 2 dénár adóssága maradt.⁹²⁴ Ez a hátralék az év nyarán majdhogynem meghiúsította Mercoeur 3 küresszir kompániájának a magyar hadszíntérre történő szállítását.⁹²⁵

A birodalmi segélyből felfogadott katonáknak vásárolt fegyverek, fegyverzet és lőszer éves költségeiről a birodalmi fizetőmesteri hivatal gondos munkatársainak köszönhetően pontos ismereteink vannak. Eszerint 1594-ben 173 324, 1595-ben 79 064, 1596-ban 101 623, 1597-ben 54 464, 1598-ban 79 938, 1600-ban 14 023, 1601-ben 42 034 és 1602-ben 44 131 forintot költöttek erre a célra.⁹²⁶

2. 4. Javaslatok a kiadások racionalizálására és a visszaélések megszüntetésére a tizenöt éves háborúban

⁹²³ Redlich 1964. 58–60.

⁹²⁴ Hivatalos jegyzőkönyv a készletekről és a szükséges eszközök beszerzéséről a tüzérség, a hajók és hadihidak tekintetében az 1601. évre, 1601. január. ÖStA KA Best. 672/1601.

⁹²⁵ Sahin-Tóth 2004. 1183.

⁹²⁶ Schulze 1978. 335.; Koller 1990. 373.

Felmerül a kérdés, hogy az ezredek, zászlók, valamint kompániák felállítási és fegyverben tartási költségeinek folyamatos emelkedését a tizenöt éves háború időszakában mi okozta/okozhatta. A korszakban az udvarhoz benyújtott szakvélemények ezt két okra vezették vissza: egyrészt az élelmiszer és takarmány állandó drágulására, másrészt a császári szolgálatba lépett hadivállalkozók túlzott érdekvényesítésére, a különböző jellegű pénzügyi visszaélésekre, valamint az egységek állandó újrafelállításából származó többletköltségekre. Érthető módon megpróbáltak megoldásokat keresni e két égető problémára. A továbbiakban az ezekkel foglalkozó szakvéleményeket szeretném bemutatni, illetve azt, hogy ezekből – akár csak az iratok szintjén – mi valósult meg.

Az élelem- és takarmányellátás megszervezésének problémájára, saját, előző évi tapasztalatai alapján, Zacharias Geizkofler – néha már éles hangvételűnek mondható – 1597 januárjában Rudolfhoz benyújtott jelentésében hívta fel a figyelmet arra, hogy milyen elírhatatlanul nagy hiányosságokat fedezett fel e téren, amelyek – mint, ahogyan már említettem – kétségtelenül hozzájárultak a császári-királyi hadsereg kudarcához. A birodalmi fizetőmester szerint először is egy olyan tapasztalt személyt kellett volna kinevezni a főélelmesteri pozícióba, aki nem a saját egyéni meggazdagodását tartja szem előtt. Emellett rendelkezzen megfelelő szakembergárdával és – nem elhanyagolható módon – hitellehetőséggel is. Hiszen, hangsúlyozta Geizkofler, Magyarországon és Ausztriában nincs élelemben hiány, csak pénz és hitel legyen. Továbbá kiemelte, már jóval a hadjárat előtt fel kellene vásárolni a szükséges gabonakészleteket, azt liszté őröltetni. Ehhez további sütőházakat (*Backhäuser*) és tábori sütődéket (*Feldbacköfen*) szükséges felállítani, amelyek megfelelő számú kétszersülttel látnák el a hadsereget. Mindemellett marhák mielőbbi vásárlását is ajánlotta a birodalmi fizetőmester. A magyar urakra és jobbágyaikra pedig rá kell parancsolni, hogy készpénzfizetés ellenében valamennyi fölös élelmiszerüket állítsák a hadsereg szolgálatába – írta Geizkofler.

A főélelmester kinevezése után Ócsászári Felségének egy tábori árszabást kellene kibocsátatnia, amely a zab, a kenyér és a hús árát határozná meg. Ezek szerint három bécsi mérő zab 1 tallérba, míg két – jól átsütött – kenyér 5 magyar tallérba, egy font hús pedig 2 magyar tallérba kerülne. Ez által meg lehetne szüntetni a zsold emelkedését.

Geizkofler véleménye szerint a végvidék és a mezei csapatok élelmezését el kellene különíteni egymástól, s csak a kimaradt készletből láthatta el utóbbit a főélelmester. A felügyelőknek és fizetőmestereknek pedig szigorúan parancsolják meg, hogy amennyiben a katonáknak élelmiszert adtak előlegben, akkor ennek az árának a megtérítése ne maradjon el.

Az élelem szabad áramlását semmi se akadályozza, figyelmeztetett a birodalmi fizetőmester. A beérkezett szállítmányokat azonban ne a főprofosz vegye át, mint eddig, hanem a főélelmester és a csapatokhoz kirendelt felügyelők. A főélelmester gördülékeny szállítás és ellátás biztosítására pedig tartson fenn folyamatos kapcsolatot a főhadiszertárnokkal. Szintén a folyamatos élelem- és takarmány-utánpótlás érdekében időben és titokban tájékoztatni kellene az előbbit, hogy mennyi csapat vesz részt a hadjáratban.

A főélelmester mellé, hogy feladatát maradéktalanul el tudja látni, a *Bestallung*­jában található kíséretén kívül (12 darabont és 8 lovas)⁹²⁷ további katonákat is rendelni kellene, akik védenék mind az élelmiszerkészleteket, mind pedig a markotányosokat.

A táboron belüli üzérkedés elkerülése miatt Geizkofler azt javasolta, hogy az egységek között közel egy időben osszák szét a meglévő készleteket, hogy fordulhasson elő az, mint az 1596. évi hadjáratban, amikor az élelemmel rendelkező magyarok tízszeres áron adták el azt német katonatársaiknak.

A birodalmi fizetőmester felhívta még egyrészt arra figyelmet, hogy a marhalábszárat és belsősegeket eldobták, és nem porciózták ki a katonáknak. Másrészt, hogy az élelmezéssel foglalkozók saját borukat mérték ki, ezzel magukat gazdagítva és nagy kárt okozva a császárnak.

Geizkofler javaslatot tett a főélelmester mellé szükséges helyettesi tisztségre alkalmas személyekre is. Szerinte a poszt betöltésére vagy Hans Volckhardt Widmer, vagy Hans Sick⁹²⁸ vagy Caspar Bühler lett volna a legalkalmasabb.⁹²⁹

1598 januárjában Geizkofler az 1597. évi hadjáratról készült jelentésében már csak a panaszait sorolta, megoldási lehetőségekkel már nem szolgált. Kiemelte, hogy a dupla áron beszerzett élelmiszer eljuttatása a hadszíntérre csak a nagy folyamok mentén lehetséges, ha a hadsereg Székesfehérvár, Kanizsa vagy Felső-Magyarország vidékére vonul, ott csak helyi beszerzésből tudnák ellátni, mivel nincsenek megfelelő tárházak (*Proviandhäuser*) és készletek (*Vorrat*).

A birodalmi fizetőmester és főélelmester nem rejtette véka alá afeletti csalódottságát sem, hogy a szállítást Magyarországon nem lehetett megfelelő módon megoldani: a lovakat kifogták a szekerek elől, s otthagyták azokat. A jobbágyok pedig elmenekültek a falvakból a

⁹²⁷ Pálffy 1997. 50.; Müller 1938. 23–26.

⁹²⁸ Kenyeres 2004. 349., 356.

⁹²⁹ Müller 1901. 254–256.; Pálffy 1997. 28–29.

forspont teljesítése elől. Ezzel szemben a magyar urak saját birtokaikon robotjára össze tudták gyűjteni a szállítóeszközöket.

Geizkofler Adam Polnizer főprofosz tevékenységével sem volt elégedett. Jelentése szerint a tábori rendtartás rendelkezésének ellenére Polnizer nem küldte meg a markotányosok jegyzékét neki, így nem tudta, hogy napról-napra mennyi élelem volt a táborban. Ezen kívül a főhajómesteri hivataltól, a táborban beszállított kenyér mennyiségének megállapításában, remélt támogatásban is csalatkoznia kellett Geizkoflernek. Sőt a hajósokat azzal is megvádolta, hogy rakományuk egy részét háromszoros pénzen eladták. Szekerek hiányában pedig néhány napig a katonák saját maguk vitték az élelmet, ami szintén nagy zűrzavart okozott.

Összefoglalásként a főélelmester-, birodalmi fizetőmester hangsúlyozta, hogy mindezen gondok orvoslása nélkül a nem lehet háborút viselni.⁹³⁰

Az 1598. március 26-i keltezéssel Miksa főhercegnek készített Udvari Haditanácsi szakvélemény is kitért az élelmiszer árak – az egész hadügyet veszélyeztető – emelkedésére. Az iratból kiderül, hogy a tanácsosoknak állást kellett abban a kérdésben foglalniuk, hogy az udvar által beszerzett élelmiszerek árának mérséklésével a zsoldosok fizetését meg lehetne-e alacsonyabban határozni. Ez alacsony tábori árszabás azt jelentette, hogy egy bécsi mérő árpáért 1 tallért, négy font jó kenyérért öt magyar dénárt,⁹³¹ egy font húsert három magyar dénárt, míg a borért minősége szerint kellett volna fizetni, abban az esetben, ha a hadsereg a Duna mentén állomásozott. Az irat összeállítói válaszukban azt hangsúlyozták, hogy az udvar eddig is ráfizetett az élelmiszerek árának mesterségesen alacsony szinten tartására, ez azonban eddig sem ösztönözte arra az ezredeseket, főtiszteket és egyéb katonákat, hogy kevesebb zsoldot kérjenek. Hiszen nem, hogy csökkent volna, hanem évről-évre növekedett havi fizetségük. Tehát ilyen módon a zsold csökkenésének elérését nem tartották valószínűnek.

Ezzel szemben a haditanácsosok azt ajánlották, hogy a zsold régi szintre csökkentése helyett az aktuális fizetési állapotot próbálja meg az udvar konzerválni. Ehhez egyetlen módot tartottak célravezetőnek. Miszerint az alsó-ausztriai kormányzat az árújukat túl magas áron kínáló bécsi és más kereskedőket, szatócsokat és kézműveseket szigorúan büntesse meg. A túlkapásokat felügyelők által vagy más módon állítsa le, és a fegyverzet, felszerelés, ruházat és egyéb termékek árát megfelelő szinten határozza meg. Ezen árszabásokat a mustrahelyeken is be kívánták vezetni.

⁹³⁰ Müller 1901. 235–236.

⁹³¹ A szövegben a Pfennig szó szerepel.

Az irat készítői – csatlakozva az Udvari Kamara tagjainak véleményéhez – azt tanácsolták az élelemellátás hatékonyabb megszervezése érdekében, hogy mind gabonából, mind pedig borból még aratáskor illetve szüret idején szerezzenek be megfelelő készleteket, mert ekkor még olcsón hozzá tudnak jutni. Az így felhalmozott készleteket pedig raktározzák el különböző helyeken.⁹³²

Ugyanebben a kérdésben kikérték a könyvelők (Buchhalter) és számvevőségi tanácsosok (*Reitrat = Rechnungsrat*) véleményét is, amelyre írásos válaszukat április 3-án adták át. A pénzügyi szakemberek jóvoltából érzékelhetjük azt a szakadékot, amely a tervezett árszabás és a valós piaci érték között tátongott. Ezek szerint az udvar által meghatározni kívánt 1 tallér (hozzávetőlegesen 1 forint 15 krajcár) árral szemben az árpa bécsi mérőnként 13 és 14 forintba került.

A kenyér esetében a búza mérőjéért 1 tallért kértek, amelyből 10 és félre volt ahhoz szükség, hogy négy font cipókenyeret süthessenek. Így a tervezett öt dénárt szintén nagyon alacsonynak tekintették, miként a hús árának mesterségesen fontonkénti három magyar dénáron tartása is. A könyvelők és számvevőségi tanácsadók egyedül a bor esetében meghatározott minőség szerinti fizetést tartották megfelelőnek.

Az itt bemutatott összegekhez azonban hozzászámították még a szállítás, az előállítás (például tűzifa) és az adminisztráció költségeit is, amelyek tovább növelték a kiadásokat. Mindezek után talán nem ér senkit sem meglepetésként a pénzügyekkel foglalkozó tisztségviselők azon megállapították, miszerint a mesterségesen alacsonyan tartott tábori árszabás az udvarnak sok ezer rajnai forint veszteséggel járna. Emellett az alacsony árszabás az ezekkel és más élelmiszerekkel (például tojás, sajt, zsír) kereskedő markotányosokat is elriasztaná a császári-királyi hadsereg táboraiból. Ami nem csupán drágasághoz és nagy hiányhoz vezetne, hanem okot adhatna lázadásokra és fosztogatásokra is.

Mindezek miatt a könyvelők és számvevőségi tanácsosok a már általuk többször javasoltakat emelték ki újra: a táborba történő szállítás vámmentességének a biztosítását, valamint egy megfelelő tábori árszabás meghatározását.⁹³³

Az 1597 decemberétől 1598 áprilisáig Regensburgban tanácskozott birodalmi gyűlés határozatai között is találunk a seregek ellátására vonatkozó cikkelyeket, amelyeket a rendek követelésére foglalták bele a szövegbe. A három kúria képviselői akarata szerint, egyrészt felszólították az udvart, hogy az eddig okozott hatalmas károk miatt, amennyire lehet a császári-királyi szolgálatba fogadott ezredeket, illetve kompániákat ne a birodalom területén mustráltassa meg. Másrészt a kerületeket arra intették, hogy a területükön átvonuló csapatok

⁹³² *Az Udvari Haditanács szakvéleménye Miksa főhercegnek, 1598. március 26. ÖStA KA AFA 1598/4/ad 2.*

⁹³³ *A könyvelők és számvevőségi tanácsosok szakvéleménye Miksa főherceghez, 1598. április 3. ÖStA KA AFA 1598/4/ad 2.*

megfelelő áron történő ellátásának érdekében tábori árszabást készítsenek és hirdessenek ki. Kikötötték a rendek emellett, hogy a birodalomban felfogadott katonaság semmiben se szenvedjen hiányt sem a Duna mentén, sem pedig attól eltávolodva, ezért az élelemrendtartások – lehetőség szerint – megfelelő árat szabjanak meg a kenyérért, az árpáért, a húsért, a borért és egyéb az élelmiszerekért. Az élelem és takarmány utánszállítás zökkenőmentes lebonyolításának megszervezésére megfelelő embereket kívántak kinevezni, amely személyekre – a határozatban foglaltak szerint – már történt is javaslat. Emellett a rendek megállapodtak abban, hogy az ellátásban és szállításban résztvevőknek vámmentességet adnak.⁹³⁴

A hadsereg ellátásához nélkülözhetetlen élelmiszer és takarmány költségeinek emelkedését a tizenöt éves háború időszakában emberi tényező, valamint a kedvezőtlen éghajlati viszonyok és az ezzel együtt járó rossz termések okozták.

Az első esetben – nem egy alkalommal – szándékosan igyekeztek minél magasabbra srófolni az élelmiszerek árát.⁹³⁵ Az udvar természetesen minden lehetséges módon igyekezett ez ellen fellépni: összeírátták a gabonakészlettel rendelkező személyeket,⁹³⁶ megtiltották a rendelkezésre álló tartalékok külföldi eladását,⁹³⁷ valamint szigorúan igyekeztek fellépni az uralkodó nevében rekvirálók ellen.⁹³⁸ Az árak további emelkedésével járt, hogy ha a császári engedéllyel a hadseregnek a valós piaci értékénél alacsonyabb áron vásárolt élelmiszert a markotányos út közben busás haszonnal eladta a helyi lakosságnak. Az ilyen és ehhez hasonló esetek megakadályozására bocsátott ki iratot Mátyás főherceg 1600. július 25-én, amikor is ezt halálbüntetés terhe alatt megtiltotta.⁹³⁹ Az udvar igyekezett elejét venni az ellátáshoz szükséges javak további drágulásának azzal is, hogy a könyvelők és számvevőségi tanácsosok, valamint birodalomi rendek által javasolt illetve elhatározottaknak megfelelően vámmentességet ígért a beszállítóknak: példa erre az 1600. április 22-én kelt pátens, amely szerint azon kereskedőknek, akik Alsó- és Felső-Ausztriából élelmiszert szállítanak a hadsereg számára Bécsbe, ezen illetéket nem kellett megfizetniük.⁹⁴⁰

⁹³⁴ *A birodalmi gyűlés határozata, 1598. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 394v.-395r., 396r-v.*

⁹³⁵ *Bog 1971. 22–23.*

⁹³⁶ *Gabonakészletek rendelkezők összeírása Alsó-Ausztriában, 1601. május 19. HHStA MEA MPP Konv. 2. Fol. 161r-v.*

⁹³⁷ *Bog 1971. 22.*

⁹³⁸ *A császár nevében rekviráló szélhámosok elfogása Alsó- és Felső-Ausztriában, 1597. július 2. HHStA MEA MPP Konv. 2. Fol. 96r.-v.*

⁹³⁹ *A hadseregnek felvásárolt élelmiszer polgári lakosság részére történő eladásának megtiltása Alsó- és Felső-Ausztriában, 1600. július 25. HHStA MEA MPP Konv. 2. Fol. 132r.-v.*

⁹⁴⁰ *Vámmentes élelmiszerezszállítás engedélyezése Alsó- és Felső-Ausztriában a hadseregnek szállító kereskedők részére, 1600. április 22. HHStA MEA MPP Konv. 2. Fol. 118r.-v. Vö. még Tóth 2000. 106. A birodalmi rendek az 1598. április 6-án kihirdetett határozatuk értelmében a bizonyítottan hadszíntérre történő élelem és takarmányszállítás részére vámmentességet adtak. A birodalmi gyűlés határozata, 1598. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 396r. Ugyanehhez: A könyvelők és számvevőségi tanácsosok szakvéleménye Miksa főhercegnek, 1598. április 3. ÖStA KA AFA 1598/4/ad 2.*

Az élelmiszer árát tovább emelte az, hogy a zsoldossal együtt felesége és gyermekei is a táborba vonultak.⁹⁴¹ Az Udvari Haditanács tagjai 1598. március 26-i szakvéleményükben azt ajánlották, hogy ezeket a „haszontalan személyeket” sáncásásra és egyéb munkákra kellene alkalmazni.⁹⁴² A táborba szállt – nem harcoló személyek – nagyságáról képet alkothatunk a Lőcsei krónika egy majd száz esztendővel későbbi, 1681. évi bejegyzéséből. Eszerint Aeneas Caprara tábornok az év június 29-én a városban hagyott 150 katonát és sok katonafeleséget, akikhez a következő hetekben még többen érkeztek, így összesen 2 500 asszonyt és gyereket kellett ellátnia a polgároknak.⁹⁴³

A tizenöt éves háború időszaka az úgynevezett „kis jégkorszak” legzordabb szakaszára esett, amikor az éves középhőmérséklet 1,2-1,4 celziusszal alacsonyabb volt, mint azt megelőzően. Ez azt jelentette, hogy a gabonafélékérésére 3-5 héttel kevesebb idő maradt, míg a még művelhető területek 200-300 méterrel alacsonyabbra tolódtak. A gabona termésátlagát a hosszú tél és a hosszantartó esőzések tovább rontották. A rossz termés és az ebből következő alultápláltság pedig védtelenné tette az embereket és az állatokat a járványokkal szemben. Mindezek fölött a mind hűvösebbre forduló időjárással együtt jártak a gyakori áradások és esetenként összefüggő területek elmocsarasodása, amelyek a gazdaság és a társadalom mellett a hadakozásra is káros hatást gyakoroltak.⁹⁴⁴

A zordabb időjárási hullámok és rossz termések kimutathatóak a tizenöt éves háború időszakában is, a fennmaradt források alapján kimutathatóak. A soproni Faut Márk krónikájában évről-évre feljegyezte a szokatlan természeti jelenségeket, valamint a rossz és a jó terméseket: 1594-ben előbb a május közepi dér tett nagy kárt a szőlőkben, majd a példátlanul nagy esőzés tett pótolhatatlan kárt a csűrökben felhalmozott gabonakészletekben. 1598-ban a rendkívül csapadékos ősz tönkretette a szőlőtermést, és lehetetlenné tette a szántóföldek művelését. A következő évben ugyan jó minőségű és nagy mennyiségű szőlő termet, de mégis akkora volt a drágaság (a búza mérője négy tallér volt), hogy sokan még Bajorországba is kenyérért utaztak. Mindezek mellett egész Magyarországon tömegével pusztultak a szarvasmarhák. 1600-ban is sok szőlő termet, ám az ebből készült bor savanyú lett. A következő két évben azonban olyan kevés bora lett a soproniaknak, hogy ennek a lőrének is pintjét 16 magyar dénárért el tudták adni. 1600-ban a szarvasmarha vész mellett felütötte a fejét a városban a pestis is, de a hideg időjárás beálltával ez abbamaradt.⁹⁴⁵

Lőcse krónikájában az adott időszakról két olyan bejegyzést találhatunk, amely összefügghet a rossz időjárással, illetve terméssel. 1598-ban hatalmas marhavész pusztított a

⁹⁴¹ Tóth 2000. 106.; Waidmayr 2003. 108–110.; Parker 1972. 175.; Burschel 1994. 243–244., 252.

⁹⁴² Az Udvari Haditanács szakvéleménye Miksa főhercegnek, 1598. március 26. ÖStA KA AFA 1598/4/ad2.

⁹⁴³ Lőcsei krónika 1988. 440–441.

⁹⁴⁴ Ágoston 2000. 86–88.; Waidmayr 2003. 51.; Hippel 1995. 12.

⁹⁴⁵ Kovács 1995. 122–128.

városban, míg két évvel később – Sopronhoz hasonlóan – itt is pestisjárvány tört ki. Ekkor – a krónika bejegyzése szerint – 3 500 ember halt meg, s a járvány csúcspontján egy nap 80 embert ölt meg a ragályos betegség.⁹⁴⁶

Az élelmiszerek árának spekulációjával, valamint az éghajlati körülmények által előidézett ingadozó terméseredményekkel szembeni kiszolgáltatottság ellen az egyetlen megoldásként – az 1598-ban Geizkofler és az Udvari Haditanács is által ajánlott – a tárházak kiépítése kínálkozott volna. Erre azonban a háború folyamán nem került sor, s csak a 17. század második felében – Raimondo Montecuccoli kezdeményezésére – épültek fel a nagy folyamok mentén (Pozsony, Győr, Komárom, Tokaj) azok az élés- és fegyverraktárak, amelyek megalapozták a felszabadító háború sikerének logisztikai hátterét.⁹⁴⁷

Az Udvari Haditanács a lehetőséghez mérten azonban megkísérelte az élelmiszerek árának alacsonyan tartását, mint ahogy ez, az 1602. március 15-én Hans Preiner zu Stübingnek kiadott *Bestallung*ból kiderült.⁹⁴⁸ Természetesen a kormányzat szándékát a körülmények és a piaci viszonyok – ahogy fent említettem – erősen befolyásolták.

Az udvar számára szintén hatalmas többletköltségeket eredményezett a tizenöt éves háború folyamán a lovas és gyalogos ezredek, zászlók illetve kompániák felállítása, amelyet három okra lehetett visszavezetni. Egyrészt az egységek toborzásával és vezetésével megbízott ezredek vagy *Rittmeister*ek kihasználva a kínálkozó lehetőségeket igyekeztek minél több pénzt kicsikarni megbízójuktól, mind saját személyüknek, mind pedig alárendeltjeiknek. A hadivállalkozók udvarral szembeni érdekérvényesítését több példán keresztül is érzékeltetni lehet. Az 1597. június 4-én a 3 000 német gyalogos felfogadásával megbízott Johann von Pernstein nevére kiállított *Bestallung*jegyzékből kiderült, hogy saját személyére és stábjára 800 rajnai forintot kellett kapnia. Az irat tanúsága szerint pedig helyette 300 forintot vehetett volna át hónapról-hónapra.⁹⁴⁹ Összehasonlításként 1594-ben egy hasonló nagyságú ezred felállításra feladatot kapott Melchior Schürbrand, mint ezredes, saját személyére 75 zsoldot, azaz 300 rajnai forintot kellett, hogy kapjon.⁹⁵⁰

Seifried von Kollonich is – hasonlóan Pernsteinhez – remekül kihasználta udvari kapcsolatait a magasabb zsoldért. Az 1596 és 1598 tele között három alkalommal kapott megbízást 700–700 fős lovas lövész ezred felállítására, amelyek alegységeinek élére a

⁹⁴⁶ *Lőcsei krónika* 1988. 117–118.

⁹⁴⁷ *Czigány* 2004. 166.

⁹⁴⁸ *Hans Preiner zu Stübing Bestallungja 5 000 német gyalogos felfogadására, 1602. március 15. ÖStA KA AFA 1602/3/5.; Vö. még: Lucas Römer Bestallungja 1 500 német gyalogos felfogadására, 1603. május 12. ÖStA KA AFA 1603/5/1.; Johann Baptista Pezzen és Karl Ludwig Graf zu Sulz Bestallungja 3 000 német gyalogos felfogadására, 1603. május. ÖStA KA AFA 1603/5/3.*

⁹⁴⁹ *Johann von Pernstein Bestallungja 3 000 német gyalogos felfogadására, 1597. június 4. ÖStA KA Best. 537/1597.*

⁹⁵⁰ *Melchior Schürbrand Bestallungja 3 000 német gyalogos felfogadására, 1594. február 21. ÖStA KA Best. 469/1594.*

megszokott századosi beosztás helyett az Udvari Haditanács kizárólag neki engedélyezte *Rittmeister*ek kinevezését, amivel együtt járt a *Rittgeld*nek, mint fizetési egységnek az alkalmazása. Még mielőtt azt feltételeznénk Kollonitschról, hogy mindezzel alárendeltjeinek kedvét kereste volna, meg kell újra említenem, hogy mind a három alkalommal a legnagyobb egység parancsnoka maga a megbízott lett, ami esetében 300, illetve 400-400 forint plusz jövedelmet jelentett ezredesi fizetése mellett.⁹⁵¹

Természetesen a magasabb zsold kicsikarására tett kísérletek sem jártak eredménnyel minden esetben. Albrecht Pietipessky, akit 1596-ban 1 000 német lovas felfogadásával kívántak megbízni, egy jegyzékben saját személyére 1 000, míg helyettesének 300 rajnai forintot követelt. Az udvar ezzel szemben az ezredesnek – az eredetileg is megállapított – 400, míg helyettesének 150 rajnai forintot ajánlott. Ez utóbbi 30 forinttal több volt az első jegyzéken szereplő összeghez képest.⁹⁵² Az 1594-ben 600 lovaslövész felfogadását feladatul kapott Abraham Dohna lovasainak a szokásos 12 forint helyett 14 forintot követelt. Emellett egységét az eredetileg megállapított hat zászlóval szemben háromba akarta szervezni, s vezetésükkel nem századosokat, hanem *Rittmeister*eket kívánt megbízni, akiknek így a jóval nagyobb összegű *Rittgeld* járt volna. Elképzelési azonban szintén kudarcot vallott.⁹⁵³

Másrészt a megbízott hadivállalkozó a felfogadottjaival szemben patriarchális szerepet töltött be, hiszen már az egység szervezésének kiindulópontján saját embereit tette meg századosokká, akik a toborzást végrehajtották. A toborzópénzt, a zsoldot, a leköszönésért járó félhavi fizetséget a hadivállalkozónak fizette ki az Udvari Kamara, amelyet aztán neki kellett volna alárendeltjeiknek szétosztani vagy szétosztatni. A zsoldos szolgálatot vállalók az ezredestől vásárolták meg mindazon fegyvereket és felszereléseket, amelyek szükségesek voltak ahhoz, hogy a „zászló alá álljanak.” Az ezredest mind a lovasságnál, mind a gyalogságnál kinevezték az első zászló élére is, míg helyettese a második élén parancsnokolt. Emellett a hadivállalkozó – a gyalogság esetében – az egységen belül a

⁹⁵¹ Vö. Seifried von Kollonich Bestallungja 700 lovas lövész felfogadására, 1596. december 20. ÖStA KA Best. 516/1596.; Seifried von Kollonich Bestallungja 700 lovas lövész felfogadására, 1597. december 17. ÖStA KA Best. 557/1596.; Seifried von Kollonich Bestallungja 700 lovas lövész felfogadására, 1598. december 1. ÖStA KA Best. 611/1598.

⁹⁵² Albrecht Pieripessky Bestallungja 1 000 német lovas felfogadására, 1596. április 12. ÖStA KA Best. 503/1596.

⁹⁵³ Abraham Dohna Bestallungja 600 német lovas lövész felfogadására, 1594. február 9. ÖStA KA Best. 472/1594.

legfőbb törvénykezési jogot is a kezében tartotta.⁹⁵⁴ Mindezek lehetőséget teremtettek a pénzügyi csalásokra és visszaélésekre.⁹⁵⁵ Meg kell azonban jegyezni, hogy nem csak az ezredek és a tisztek követtek el csalásokat, hanem a zsoldba fogadottak is igen leleményesnek bizonyultak saját hasznuk keresésében.

Harmadrészt az egységek évről-évre történő felállítása és elbocsátása szintén hatalmas többletkiadással járt együtt, hiszen a toborzástól, a plusz jövedelmeken, zászlópénzen, mustrafelügyelőkön és napidíjon keresztül egészen a leköszönésért fizetett félhavi járandóságig újra és újra mindent ki kellett fizetni, a zsoldon felül.⁹⁵⁶ Mindezek mellett ez az eljárás komoly stratégiai hátrányt is eredményezett, hiszen a téli és tavaszi hónapok, nem csupán az oszmán főserég, hanem a császári-királyi haderő számára is elvesztek a hadakozás szempontjából.

Az ezek alapján felmerülő többletköltségek lefaragására vagy legalábbis ésszerű korlátok közé szorítására, valamint a visszelések felszámolására több szakvélemény is készült a tizenöt éves háború időszakában, amelyekben a megoldási javaslatok mellett – a későbbi korok kutatói számára felbecsülhetetlen értéket képviselve – a felmerülő problémákat is tartalmazták.

Természetesen ezen gondok nem voltak ismeretlenek az udvar előtt korábban sem, hiszen már 1570. évi speyeri birodalmi gyűlésen elfogadott *Reiterbestallung*ban és *Artikelbrief*ben is, több olyan cikkelyt találhatunk, amelyek ezek megszüntetését célozták. A német lovasok felfogadására készített irat első artikulusában meghatározták 3 hónapi szolgálati idejüket, amelyet azonban az uralkodó illetve a birodalmi rendek szándéka szerint meg lehetett hosszabbítani. A Schwendi által készített *Bestallung* rendelkezett arról, hogy a mustrajegyzékbe – a visszaélések elkerülésére – a lovas kereszt- és vezetéknevét, valamint a kíséretének tagjait is be kellett jegyezni. Meghatározta a *Lange Reihet*, azaz urak kíséretének számát, amely maximum 12 lovas lehetett, valamint a mustrára és a hadszíntérre vonulást, a

⁹⁵⁴ Redlich 1964. 41., 55–57.; Heischmann 1925. 37–38.; Waidmayr 2003. 32–35.; Möller 1976. 115–118.; Frauenholz 1937. 41.; Baumann 1994. 92.; Blau 1985. 40.

⁹⁵⁵ A hadivállalkozók által elkövetett pénzügyi visszaélésekkel Fritz Redlich foglalkozott kimerítően a német hadivállalkozókról írt művében. Redlich 1964. 45–51.

⁹⁵⁶ Heischmann 1925. 33–34.

mustra rendjét és a várakozásért járó napidíját, a fizetendő hónap hosszát (30 nap), a *Rittmeister* és a tisztek, illetve a lovasok és a lovasok után kiállítandó szekerek és málháslovak havi fizetését.

Az irat tanúsága szerint az ezredes vagy a *Rittmeister* senkit sem küldhetett el és vehetett szolgálatba a főhadparancsnok engedélye és tudta nélkül. Azok a lovasok pedig, akiknek lovát vagy szolgáját megölték, addig nem kaphattak zsoldot, amíg ezeket nem pótolták és ezeket be nem mutatták a hadifelügyelőknek (*Kriegs-Commissarien*). Mindezek fölött megtiltották mind a mustránál, mind a vonulásnál, mind pedig az őrségben a fegyverzet és páncélzat cseréjét, kölcsönadást. A mustrajegyzék alapján erre az ezredesnek és a *Rittmeister*nek kellett ügyelnie.⁹⁵⁷

A gyalogság fegyelmének és rendjének fenntartására készített *Artikelbrief*ben is – a visszaélések elkerülése érdekében – hasonló cikkelyeket találhatunk, mint a *Reiterbestallung*ban. Az iratban foglaltak szerint tiltották a zsoldosok között a fegyver és felszerelés cseréjét. Meghatározták a fizetés összegét és a leszolgálendő hónap hosszát, a zsold kézhez vétele utáni szökésért vagy engedély nélküli eltávozásért pedig halálbüntetés járt. Ugyanúgy halálbüntetést vont maga után, ha valaki zsoldosnak állt két különböző századosnál vagy kétszer mustráltatta meg magát, a nagyobb pénz reményében. Ennek elkerülésére – az elképzelés szerint – mustrajegyzékbe mindenkit kereszt- és vezetéknevvel, valamint a származási helyével együtt kellett bejegyezni. A kötelesek voltak a tisztek ügyelni arra, hogy mindenki a mustrán megjelent fegyverrel és fegyverzettel vegyen részt a hadjáratban. Emellett a századosoknak figyelniük kellett arra, hogy se más gyalogos zászlókból, se a lovasok közül ne fogadjanak fel zsoldost.⁹⁵⁸

A gyalogság esetében a szolgálati időt, valamint a fizetendő hónap hosszát a *Bestallungbrief* határozta meg. Eszerint egy gyalogezredet három hónapra fogadtak fel, amennyiben azonban szükség volt rájuk, tovább kellett szolgálniuk. A gyalogosok is – hasonlóan a lovassághoz – 30 naponta vehették át havi zsoldjukat.⁹⁵⁹

A háború kitörését követően kevesebb, mint másfél esztendőnek kellett ahhoz elteltie, hogy az első szakvéleményt a hadügy területén tapasztalt visszáságok megszüntetése érdekében az Udvari Kamara tanácsosai összeállítsák. Az irat készítői tematikusan szerkesztették meg benyújtott javaslatukat. Ennek megfelelően a lovasságnál felmerült visszáságokat és megoldási lehetőségeket vették először számba. A kamarai tanácsosok mindenképp előtérbe hozták azt tanácsolták, hogy egy ezredes se kapjon megbízást 1 000 német lovas

⁹⁵⁷ Janko 1871. 173–179.

⁹⁵⁸ Janko 1871. 199–201., 206., 208. Vö. még: Waidmyr 2003. 54–55.; Möller 1976. 19.

⁹⁵⁹ Jacob Hannibal von Raiffenau *Bestallungja 4 000 német gyalogos felfogadására, 1594. július 24. ÖStA KA Bst. 477/1594*

kiállítására, hanem csak négyszázra, ötszázra vagy hatszázra, mert így a Rittmeisterek száma is kisebb lenne, így a kifizetendő összegeket is csökkenhetnék. Másrészt kevesebb lovasnál – folytatták érvelésüket az irat készítői – könnyebben lehet ellenőrizni az üres helyeket (*Vakante* vagy *vaciernde Lucken*), mint 1 000 fő esetében. Így az ezredesnek kevésbé nyílna alkalma arra, hogy a teljes egységért felvett pénzből az üres helyekért járó havi zsoldot eltegye.⁹⁶⁰

A kamarai tanácsosok javaslatot tettek a napidíj megszüntetésére is, hiszen szerintük „alkalmas előleggel” a lovasokat ki lehetett volna elégíteni. Emellett a katonák után kiállítandó szekerek számát is csökkentették volna.

A gyalogság esetében a 4 000 főből álló ezredek felállítását tartották a legcélszerűbbnek. Emellett meghatározták a duplazzsoldosok és lövészek fizetését, és ezzel összefüggésben javasolták a tapasztalt, több hadjáratban részt vett katonák nagyobb fizetését is.

Az Udvari Kamara tanácsosai felhívták a figyelmet arra, hogy a gyalogezerdekben és zászlókban is az ezredesek és századosok üres helyeket tartanak fenn, amelyekért a zsold a zsebükbe vándorolt. Emellett a mustrajegyzékbe bejegyzett nem létező zsoldosok (ezt nevezték *blinder Name*-nak)⁹⁶¹ után is jelentős nyereségre tettek szert a tisztek, míg az udvarnak mindezek hatalmas veszteségeket okoztak. Az irat készítői ezért azt követelték, hogy a későbbiekben olyan feltétellel kössenek a hadivállalkozókkal szerződést, amely felszólítja őket a visszaélések elkerülésére, s amennyiben ezt megszegik, akkor fő és jószágvesztéssel, vagy az uralkodó által kiszabott büntetéssel bünhődjenek.

A kamara tanácsosai a fegyver és felszerelés eladása körül kialakult visszasságokkal is tökéletesen tisztában voltak: az ezredesek és századosok a leköszönő katonáktól, illetve a meghaltak örököseitől olcsón („*vmb ein schlechtes geldt*”), vagy nem egyszer ingyen megszerezték, s magas áron adták tovább. Így nem egyszer előfordult, hogy ugyanazzal a pallossal – rövid időn belül – három különböző személy szolgált. Ezen visszaélés megszüntetésére azt tanácsolták, hogy a *Bestallung*ba kerüljön bele, hogy a fegyverzetet csak az uralkodó válthatja meg.

A mustrahely teljes kifosztásának elkerülésére, valamint a napidíjak kifizetésének a csökkentésére az irat készítői azt tanácsolták, hogy a tisztekkel és a zsoldosokkal állapotodjanak meg egy előre kijelölt napon, amelyen a szemlére meg kell jeleniük. A különböző helyszínen és időpontban végrehajtott lovas és a gyalogos mustrára egy-egy nap álljon rendelkezésre. A

⁹⁶⁰ *Vö. még: Heischmann 1925. 37.*

⁹⁶¹ *Vö. még: Waidmayr 2003. 55.*

szemlére hamarabb vagy később érkezőket pedig sem a hadúr, sem a mustrahely lakosai ne lássák el.

A gazdagabb parasztok a beszállásolást elkerülendő megvesztegették zászlók *Furierjait*, hogy az ő portájukat ne jelöljék ki a zsoldosok szállásául. A mustrahelyen a kvártélyok kiosztásánál ezért, az Udvari Haditanács által kiküldött mustrafelügyelőnek is jelen kellett volna lennie. A szállások kijelölésének pedig néhány nappal a szemle előtt kellett volna megtörténnie a kamarai tanácsosok szerint.

A mustrafelügyelőnek – a javaslat szerint – ezek után az érintettekkel meg kellett állapodnia a szemle napjáig az élelmiszerek árában, de úgy, hogy az alattvalók javainak értéke titokban maradjon, mert ha ez a katonák tudomására jutna, fosztogatásba kezdenének.

A mustrát követő zsoldfizetésnél adódó visszaélések elkerülése érdekében a kamarai tanácsosok azt tanácsolták, hogy a hadi fizetőmester adja a katonák kezébe havi zsoldjukat („*von handt zu handt*” vagy *Bankbezahlung*). A szemle lezárultával pedig az ezredek vagy zászlók kötelesek legyenek elvonulni a hadszíntérre.

Az irat készítői tisztában voltak azzal is, hogy nem csupán a tisztek, hanem a zsoldba fogadottak közül is néhányan igyekeznek plusz jövedelemhez jutni: már egyszer megmustrált katonák vagy álnéven újra megmustráltatták magukat, vagy más ezrednél illetve zászlónál már fizetséget kaptak. Ezért a kamarai tanácsosok azt javasolták, hogy doboltassák ki a szemle előtt, hogyha valakiről ezek kiderülnek, úgy szigorú büntetésre számíthat.

A szolgálatba állók egy része az előleget felvette, és a mustrahelyen is megjelent, de a mustrajegyzékbe már nem volt hajlandó magát felvetetni, az ellenség ellen vonulni pedig még kevésbé szándékozott, csak az alattvalók kifosztásában jeleskedett. Ezt ráadásul a tisztek is kihasználták, hiszen megmustrálták, majd hazaengedték őket, a zsoldot pedig felvették utánuk. Amennyiben a városok vagy tartományi kormányzatok ezeket a kóborlókat elfogták, úgy vasra verve kötelesek lettek volna átadni a hadúrnak, akinek példás büntetést kellett volna kiszabnia rájuk, az irat készítőinek javaslata szerint.⁹⁶²

A kamarai tanácsosok véleménye szerint az elharapódzó visszaélések felszámolásában a mustra- és mezei írnokokat is érdekeltté kellene tenni. Azt úgy gondolták megvalósítani, hogy a felfedezett üres helyek értékének a tizedét kapták volna meg.

Az Udvari Kamara tanácsosai végezetül felhívták a figyelmet arra is, hogy a hadjáratban elesett, megbetegedett vagy elszökött zsoldosok pótlását csak lassan és

⁹⁶² *Vö. még: Waidmayr 2003. 54–55.; Möller 1976. 19.*

nehézkésen lehet megoldani. Ezért, azt ajánlották az irat készítői, hogy havonként mustrálják meg a csapatokat, így utánuk a zsoldot nem kellene kifizetni.⁹⁶³

1596 késő őszén egy – valószínűleg a salzburgi érsek köréhez tartozó – ismeretlen szerző készített szakvéleményt, amelyben egy a császártól független, a rendek irányítása alá tartozó birodalmi hadsereg képét rajzolta meg. A 12 000 gyalogosból, 1 200 lovasból, továbbá 2 000 sáncmunkásból és megfelelő tüzérségből álló képzett hadat megszakítás nélkül fegyverben kellett volna tartani egészen a kedvező béke megkötéséig, mivel az egységek újra és újra felállítása sok időt igényelt. Az elképzelése szerint a felfogadottak nem kapták volna meg zsoldjukat hónapról-hónapra, a szerző ugyanis csak így tartotta kiküszöbölhetőnek a dezertálást, valamint azt, hogy a katonák zsoldjukat eligyák vagy elkockázzák. A kifizetésnek ezt a módját az ezredek és a főtisztek esetében is alkalmazni kellett.⁹⁶⁴

Zacharias Geizkofler 1597 januárjában a II. Rudolf számára készített, az előző évi hadjáratban szerzet tapasztalatait összegző jelentésében mindenek előtt kihangsúlyozta, hogy az ezredek illetve hadivállalkozók kiválasztásánál ne az adott személy udvari kapcsolatai, hanem rátermettsége legyen a döntő. A birodalmi fizetőmester is szükségesnek tartotta a csapatok folyamatos fegyverben tartását, egyrészt költségkímélési, másrészt hadászati szempontból.⁹⁶⁵

Természetesen a kor egyik legjobb és legtapasztaltabb pénzügyi szakemberének figyelmét sem kerülték el az állandó visszaélések: az ezredek használhatatlan fegyvereket adnak el katonáiknak drágán, amely egyrészt a zsold emelkedését eredményezi, másrészt pedig ezzel mind a felfogadottakat, mind megbízójukat becsapják. A hadivállalkozók a mustránál és a kifizetésnél is leginkább saját vagyoniuk gyarapítására törekszenek, hiszen egymásnak adnak kölcsön katonákat, és hamis néven vetetnek fel embereket a mustrajegyzékbe. Mivel – fogalmazott igen keserűen Geizkofler – az ezredek, *Rittmeisterek* és századosok becsületszavában megbízni nem lehet, így ezen probléma megoldására a katonák kézbe történő fizetését tartotta célra vezetőnek. Emellett szükségesnek tartotta egy mind a birodalomban, mind pedig az örökös tartományokban elfogadott egységes Bestallung bevezetését, amely alkalmazásával véget lehetne vetni a zsold emelkedésének, valamint annak, hogy a katonák – az előleg felvétele után – egyik mustrahelyről a másikra vonuljanak a jobb fizetés reményében. Mindezek felügyeletére és az egyéb visszaélések elkerülésére (engedély nélküli elvonulás, álbetegek) pedig minden ezred mellé külön felügyelőt kellene kiküldeni.⁹⁶⁶

⁹⁶³ *A Bécsben hátrahagyott Udvari Kamara szakvéleménye, 1595. január 1. ÖStA KA AFA 1595/2/ad 1 b.*

⁹⁶⁴ *Heischmann 1925. 24–27.*

⁹⁶⁵ *Pálffy 1997. 28.*

⁹⁶⁶ *Müller 1901. 243–249.*

1598 januárjában ismét a Geizkofler által az udvar számára készített jelentésben találkozhatunk visszaélésekkel és az ezek megakadályozására tett javaslatokkal. A birodalmi fizetőmester elengedhetetlennek vélte egy főfelügyelő (*Veedor major, Generalkommissarius*) kinevezését, akinek a mustrafelügyelők munkájának és a mustrajegyzékek felügyelete lett volna a feladata.

Szükségnek tartotta ezen kívül a katonák kereszt- és vezetéknevének feljegyzését, valamint azt, hogy az ezredesek által egy havi zsoldért eladott fegyvereket és felszereléseket mustrafelügyelő mellé rendelt tapasztalt személy vizsgálja át.

A lovasság esetében felhívta a figyelmet arra, hogy egy 1 000 főt számláló ezrednek a létszáma nem egy esetben – különböző okok miatt – a felére apadt, mire a hadszíntérre ért. További súlyos gondot jelentett, hogy a hadivállalkozók nem tartózkodtak egységüknél, így nem látták mindazokat a hiányosságokat, amelyek katonáik harci értékét csökkentették: tönkrement fegyverek, elégtelen lőporutánpótlás, nem az időjárásnak megfelelő ruházat.

Geizkofler a mustrahelyen okozott károk megtérítésével kapcsolatban megjegyezte, hogy az alattvalók kártalanítására kifizetett napidíjak a katonáknál vagy sokkal inkább a tiszteknél maradnak. Mindezek mellett a birodalmi fizetőmester újra hangsúlyozta, hogy bizonyos létszámú egységek állandó fegyverben tartása jelentős költségmegtakarítással járna.⁹⁶⁷

Az 1597/1598. évi regensburgi birodalmi gyűlésen az udvar is a rendek elé terjesztette a hadügy megreformálásval kapcsolatos elképzeléseit. Az 1597. december 20-án felolvasott császári propozícióban két fontos kérést fogalmazott meg. Egyrészt az uralkodó – egyebek mellett – arról igyekezett meggyőzni a birodalmi rendeket a minél nagyobb segély jóváhagyása érdekében, hogy a török elleni harchoz egy olyan állandó támogatás megszavazása szükséges, amelyből nem csupán néhány hónapra, hanem öt évre, télen-nyáron egy hadsereget tarthat szolgálatban. A császári oldal úgy vélte, ezzel el lehetne érni, hogy a török ellen olyan hónapokban is hadjáratokat vezethessenek, amelyekben a Porta komoly erőkkel nem képes harcba szállni, hiszen sem katonáit élelemmel, sem lovait és tevéit takarmánnyal ellátni nem lenne képes. Emellett jelentős költségek megtakarítására nyílt volna lehetőség az előterjesztés szerint, hiszen nem kellett volna a toborzásért, felszerelésért, elbocsátásért újra és újra, a mindig emelkedő tarifa szerint, fizetni.⁹⁶⁸

Másrészt az udvar tárgyalni kívánt a rendekkel egy új, egységes *Bestallung* összeállításáról, valamint az egyre növekvő zsoldösszegek mérsékléséről. A császári oldal a

⁹⁶⁷ Müller 1901. 230–232.

⁹⁶⁸ A császári propozíció, 1597. HHSStA MEA RA, Fasc. 95.a Fol. 80r.-81v.

propozícióban javaslatot tett a *Bankbezahlung* bevezetésére is, amelytől a visszélesek megszűnését remélte.⁹⁶⁹

A birodalmi gyűlés határozataiból jól kivehető, hogy az udvar szándékait ezen a téren a rendek meglehetősen hűvösen és közönyösen fogadták. A császár megtarthatta jogát a birodalmi segélyből felfogadott csapatok fölötti parancsnokolásra, illetve ezek ezredeseit és tisztjeit továbbra is ő nevezhette ki. Az új *Bestallung*gal kapcsolatban csak annyi megjegyzést találunk az iratban, hogy ezt tapasztalt katonák bevonásával kell újra megfogalmazni. A *Bankbezahlung*got illetően pedig, a rendek és az udvar közötti kompromisszumként, az szerepelt, hogy lehetőség szerint mind a toborzásnál, mind pedig a zsoldosztásnál ezt kell alkalmazni.⁹⁷⁰

A birodalmi gyűlés határozatában azonban – szigorú büntetés terhe alatt – megtiltotta azt, hogy bárki is más háborúba toborozzon és vezessen német katonákat.⁹⁷¹ Ez a döntés viszont – véleményem szerint – a császári udvar érdekeit képviselte, hiszen a Német-római Birodalom területéről kiszorította császári-királyi hadba toborzók konkurenciáját jelentő, spanyol vagy németalföldi megbízásból verbuválókat.

1598. március 26-i keltezéssel az Udvari Haditanács tagjai az új *Bestallung* összetételéről, a hadügy állapotáról és a felmerülő visszáságok megszüntetéséről egy Miksa főhercegnek készített szakvéleményben fejtették ki véleményüket. A lovasok esetében – a hagyományokra hivatkozva – nem tanácsolták azt, hogy a német lovasokat is – hasonlóan a lovas lövészekhez és a kürasszírokhoz – kompániákba osszák. Ehelyett – véleményük szerint – minden német lovas ezred 4 zászlóból kell, hogy álljon. A visszáságok megszüntetésére azt ajánlották, hogy a *Reiterbestallung*ba foglalják bele, hogy mind grófok, mind nemesek esetében kíséretük nem lehet több hat lovasnál.

A szolgálati idő hosszát illetően az Udvari Haditanács tagjai azt javasolták, hogy a megszokott három hónapon ne változtassanak, de ezt foglalják bele a *Bestallung*ba, hogy a szolgálati idő körüli vitát ki lehessen küszöbölni. Az irat összeállítói felhívták a figyelmet arra, hogy a felfogadott német lovas egységeket ne a német területeken, hanem mindenképpen a magyar határ környékén bocsássák el, mivel így el lehet azt kerülni, hogy az ezredek – a leköszönési helyre való vonulásra hivatkozva – akár tíz nappal is hamarabb elhagyják a hadszínteret.

A gyalogezred felállításával megbízott ezredesek fizetésével kapcsolatban felmerült 500 rajnai forint havi zsoldot az irat összeállítói csak abban az esetben tartották

⁹⁶⁹ A császári propozíció, 1597. HHStA MEA RA, Fasc. 95.a Fol. 85v-86v.

⁹⁷⁰ A birodalmi gyűlés határozata, 1598. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 395r-396r.

⁹⁷¹ A birodalmi gyűlés határozata, 1598. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 397r.

elfogadhatónak, ha a visszaéléseket elkövetett hadivállalkozókat kímélet nélkül, példásan megbüntetik.

A zászlókat irányító századosok fizetését illetően kifejtették, hogy megnövekedett havi zsoldjuk olyan mértékben elterjedt már például a sváb és más ezredeknél, hogy a korábban megszabott 44 rajnai forinthez lehetetlen visszatérni.

A gyalogosok esetében is – hasonlóan a lovasokhoz – a szolgálati időt három hónapban kellett meghatározni az Udvari Haditanács tagjainak szakvéleménye szerint.

Az ezredek egységes költségeinek és szervezetének érdekében az iratban azt tanácsolták, hogy egy 4 000 fős zászlónak 150 duplazzsoldosból, 100 muskétásból és 150 lövészből kellene állnia. Egy 3 000 főből álló ezred esetében pedig a zászlót 100 duplazzsoldos, 80 muskétás és 120 lövész alkossa.

Javaslatuk szerint a zsoldosoknak szánt előleget, a toborzó- és a mustrahely közötti távolságnak megfelelően kell megállapítani. Ezek szerint a távolabbról érkezőknek egy koronát, míg a kevesebb utat megtevőknek egy rajnai forintot vagy egy tallért fizessenek ki.

Az Udvari Haditanács tagjai is felhívták a figyelmet szakvéleményükben a fegyver- és fegyverzeteladás körül kialakult visszáságokra. A katonáknak eladott rossz minőségű hadszerekből az ezredesek egy-egy alkalommal 20 000 rajnai forint nyereséget szerezhetnek. Ezért azt tanácsolták, hogy az uralkodó vegye a kezébe a fegyverrel és felszereléssel való kereskedelmet: a leköszönő katonáktól megváltott felszerelést adja el az újonnan felfogadottaknak.⁹⁷² Az írónak ezért kötelességévé kellene tenni, hogy a fegyvereket az elvonulás előtt magához vegye, és kifizesse az értük járó összegeket, s mindezekről elszámolást készítsen.

A mustrahelyen – a katonák megjelenése előtt – az ezredes helyettese, egy százados, a szállásmester és az ezredprofosz állapítsa meg az élelmiszerek tábori árszabását, javasolták az irat összeállítói.

A haditanácsosok állást foglaltak a gyalogosoknak kifizetendő zsold mértékéről is. Ezek szerint egy duplazzsoldost kettőtől öt zsoldig terjedően illethessen meg havonként fizetség. Egy muskétásnak hat vagy nyolc, egy tapasztalt lövésznek hat, míg egy tapasztalatlan csak öt forint járjon havonta.

A szakvélemény összeállítói természetesen a katonák fizetésének szétosztásával kapcsolatban is állást foglaltak. Véleményük e téren megegyezett az eddig bemutatottakkal: nem az ezredeseknek adják át a havi zsoldot, hanem a felfogadottak kezébe fizessék le. A

⁹⁷² Heischmann 1925. 200.

mustra és a kifizetések felügyeletére, valamint a visszaélések megszüntetésére alkalmas megbízottak vagy felügyelők (*Inspector oder Kommissarien*) kinevezését ajánlották.⁹⁷³

A Karl von Liechtenstein által 1601 késő őszén készített szakvéleményben egy állandó hadsereg felállítását szorgalmazta, amely békében is az uralkodó szolgálatában állna. Egyrészt ilyen módon meg lehetne spórolni az évről-évre kifizetett előlegeket, toborzási és leköszönési pénzeket, valamint a felügyelőkre, plusz juttatásokra, csapatzászlókra és fegyverekre szánt tetemes költségeket. Másrészt egy állandóan szolgálatban tartott hadsereg lehetőséget adna tavaszi és korányári támadásokra, amikor az oszmán főszereg még távol van a magyar hadszíntértől.

Liechtenstein a hadsereg kifizetésére – németalföldi minta alapján – „a hosszú hónapok” („*der lange Monat*”) bevezetését ajánlotta, ami azt jelenténe, hogy a katonák 45 naponta vennék át zsoldjukat, az eddig megszokott 30 nap helyett. Így egy évre, a 12 havi zsold helyett, csak 8-cal kellene elszámolni.

További költségek megtakarítását remélte a szakvélemény készítője attól, ha a katonáknak a zsoldjukat közvetlenül a kezükbe fizetik le, amivel visszaéléseket is meg lehetne szüntetni.

A pénzügyi újítások, valamint a mustrák és kifizetések felügyeletére Liechtenstein is egy főfelügyelő kinevezését tartotta szükségesnek és elkerülhetetlennek.⁹⁷⁴

Az 1603. évi regensburgi birodalmi gyűlés propozíciójának előkészítésénél Zacharias Geizkofler is szakvéleményt nyújtott be (1603. január 18-án), amelyben azt javasolta, hogy az udvar az összegyűlt rendektől öt évre 5 000 lovas és 16 000 gyalogos felfogadására elegendő segílyt kérjen. A hadsereg hosszabb időre történő felállítását azért ítélte szükségesnek, mivel az új toborzásoknál, főleg a lövészek között, fiatal kölykök is zsoldba szegődnek, akiknek hasznuk nincs, csak az élelmet „pusztítják”. Ha a gyalogosok részt vesznek egy-egy hadjáratban, úgy a következő évben a lövész muskétás, a muskétás duplazsoldos, a duplazsoldos *Gefreite*, a *Gefreite* pedig tiszt akar lenni, anélkül, hogy az új beosztáshoz tartozó fegyvert alkalmazni tudná. Geizkofler szerint ebből adódott a zsold állandó emelkedése, amiben az ezredek és tisztek is közreműködtek. A birodalmi fizetómester emellett szintén a „hosszú hónapok” bevezetését javasolta.⁹⁷⁵

Az 1603-ban, Regensburgban összeült rendektől a császári oldal ismét olyan segílyt kért, amelyből egy egész évben készenlétben álló hadsereget fel lehetett volna állítani. A propozíció ez alkalommal is hangsúlyozta, hogy ezáltal a hadakozás költségei

⁹⁷³ Az Udvari Haditanács szakvéleménye Miksa főhercegnek, 1598. március 26. ÖStA KA AFA 1598/4/ad2.

⁹⁷⁴ Heischmann 1925. 27–40.

⁹⁷⁵ Heischmann 1925. 45–47.

lecsökkennének, hiszen egy sereg járulékos pluszköltség újra és újra történő kifizetése feleslegessé válna: előleg, elbocsátás, mustrálás, fegyvervásárlás, szállítás.⁹⁷⁶

Emellett az udvar azt kérte a rendektől, hogy az előző birodalmi gyűlés idegen zsoldbafojadásra vonatkozó tilalmát erősítsék meg.⁹⁷⁷ Ez utóbbit a három kúria képviselői el is fogadták, így újra bekerült ez a cikkely a határozatok közé.⁹⁷⁸

Az Udvari Haditanács 1598. március 26-i szakvéleménye alapján az udvar még az évben hozzálátott a zsoldbafojadás átszervezéséhez – jól kivehetően – két alapelv mentén, hiszen szándékuk szerint az ezredállítás költségeinek és szervezetének racionalizálására és egységesítésére tettek kísérletet. Mindezek megvalósításához megalkottak egy elnevezésében régi, ám tartalmában új irattípust, a kapitulációt vagy megállapodást, amely a korszak „szuperiratává” vált, hiszen a különböző szakvéleményekben javasoltakból átvett elemek mellett, magába olvasztotta a *Bestallungjegy*zékét, az *Artikulusbrief* egyes részeit, valamint a régi kapitulációt. Az ebben foglaltakat a birodalmi segélyből felfogadandó német gyalogezredeknek kiadni tervezett mintairatból szeretném bemutatni, amely a következőket tartalmazta: A *Bestallungjegy*zékhez hasonlóan, felsorolta az ezred és a zászló stábjának összetételét és zsoldját. Az irat rendelkezett arról továbbá, hogy minden olyan tisztség betöltőjét – kivéve a századost – keresztnévvel együtt mustrajegyzebe kellett venni, aki plusz jövedelmet kapott. Valamint, hogy semmi más nevűt sem parancsnok, sem egyszerű duplazzsoldos állására – akiknek öt zsold vagy húsz forint fölötti hópénz járt – megmustrálni nem lehetett. A *Bestallungjegy*zékben meghatározott zsoldon fölül az ezredes száz, a helyettese kilencven, valamint minden százados szintén száz rénes forint plusz illetményt kapott havonta a kincstártól. Az ezredesnek, helyettesének és a századosoknak pontosan körülírt és megállapított plusz juttatások mögött két szándékot lehet feltételezni az udvar részéről. Egyrészt ezzel kívánt véget vetni a hadivállalkozók egyéni érdekérvényesítésének és egységesíteni a kiadásokat. Másrészt a képzett tisztek megnyeréséhez szükség volt akkora jövedelmet ígérni, amelyért ezek hajlandónak mutatkoztak a császári-királyi hadsereg szolgálatába lépni.

Az ezrednek – az irat tanúsága szerint – tíz, egyenként 300 fős zászlóból kellett állnia. Egy-egy zászlóban száz muskétás, hetvenöt lövész és százhuszonöt duplazzsoldos szolgált. Utóbbit a „*prima plana*” huszonkét tagja, tizenöt *Gefreite*, kilenc kétkezes pallossal harcoló (*Schlagschwerter*), tizenkét „rövid fegyverrel”⁹⁷⁹ felszerelt katona („*kurze wehren*”), három

⁹⁷⁶ A császári propozíció, 1603. HHStA MEA RA, Fasc. 98. Fol. 543r.-545r.

⁹⁷⁷ A császári propozíció, 1603. HHStA MEA RA, Fasc. 98. Fol. 543r.-545r.

⁹⁷⁸ A birodalmi gyűlés határozata, 1603. HHStA MEA RA, Fasc. 99. Fol. 14.-15.

⁹⁷⁹ A16–17. században a „rövid fegyverek” kifejezés összefoglaló neve volt a pikán kívül használatos fegyvereknek. Ide tartoztak a tisztek rangjait jelző rövid lándzsák különféle fajtái, az alabárdok és a kétkezes pallos. Kelenik 1990. 95.

szolga (*Zimmerleut*)⁹⁸⁰ és hatvannégy pikás alkotta. A csapatot a szükséges felszereléssel és fegyverzettel a megfelelő időben, a később meghatározott mustrahelyen, az uralkodónak kellett ellátni. Minden zsoldba fogadott előlegként egy tallért, azaz hetven krajcárt kapott. Tíz új zászló felállítása esetén pedig az ezredesnek négyszáz rajnai forintot utaltak ki.

A felfogadott gyalogosokat az ezredes köteles volt megmustráltatni, egy a császár által kijelölt mustrahelyen. Az alattvalók kirablását, megkárosítását elkerülendő a katonák mindegyikével a toborzásnál közölni kellett, hogy a mustrahelyre idő előtt ne menjenek. Hogy se az ezredes, se valamely beosztottja a mustrára kijelölt helyen senkinek kárt ne okozzon, ezért erre, valamint az összes toborzási költségre a császár még plusz illetéket – ezer rajnai forintot – utaltatott ki. A kapituláció felszólította az ezredet, hogy “fogyasztásának” illő megtérítésében jó példával járjon elől.

A mustrát követően az ezred mellé egy külön mustrafelügyelőt terveztek kirendelni a szükséges instrukciókkal, melyeket az ezredesnek, valamint minden tisztnek és egyszerű gyalogosnak el kellett fogadnia. A szemle után az első hónap elteltével, és amíg a csapat zászlóját le nem vonták,⁹⁸¹ az ezredes és tisztjei kötelesek voltak ellenvetés nélkül minden fizetésnél (havonta) az ezredet megmustráltatni. A császár által kirendelt mustrafelügyelő pedig nyolc vagy tizennégy naponta vagy ahogy szükségesnek találta, az ezred járandóságának kifizetését felülvizsgálhatta / ellenőrizhette, amelyet minden ellenvetés vagy kibúvó nélkül el kellett fogadniuk.

Az ezredes és tisztjei a mustrafelügyelő tudta nélkül az első elvégzett mustra után a csapat elbocsátásáig sem tiszteket, sem közkatonákat nem fogadhattak fel. A már zsoldba fogadottaknak pedig az ezred elhagyását vagy a szabadságolást nem engedélyezhették. Az elhagyott vagy megüresedett állásra jelentkező zsoldosokat a komisszáriusnak kellett bejelenteni. A jelentkezőket előbb megeskették, hogy más ezred kötelékébe nem tartoznak vagy egyéb hópénzt nem kapnak, és csak ez után kapták meg a komisszáriustól zsoldjukat, amit az állás betöltésének napjától számították. Ha egy zsoldos meghalt, megszökött vagy fogságba esett, akkor az ezredes és tisztjei kötelesek voltak ezt minél hamarabb – legkésőbb egy hónap elteltével – a mustrafelügyelővel közölni, hogy be tudja vezetni a mustrajegyzékbe.

⁹⁸⁰ Szolga, inas, legény. A szigorúbb és alaposabb kinevezések általában megszabták, hogy a tisztek hány olyan szolgát tarthattak, akik az egység létszámába beleszámítottak. Kelenik 1990. 95.

⁹⁸¹ Német katonai szokás szerint a csapat szolgálatba állása szimbolikusan a csapatzászló felvonásával, valamint az eskü letételével kezdődött. Heischmann 1925. 194.

Hasonlóképpen az ezred parancsnokait kötelezték, hogy a katonáiknak adott zsoldon kívüli pénzjuttatást/jutalmat a lehető leghamarabb, de legkésőbb minden egyes hónap elteltével a mustrafelügyelő tudomására hozzák, és erről külön feljegyzéseket is benyújtsanak.

A császár a hadjáratra vagy más szolgálati helyre rendelt csapat veszteségeinek pótlására kötelezte a megegyezésben az ezredest. A hadműveletek közben a felfogadott és a mustrafelügyelőnek bejelentett zsoldost ugyanolyan jogok illették meg, mint a birodalom területén toborzott fegyvertársait: egy tallér előleg, négy forint havi zsold, valamint a szükséges fegyverzet. Az ezredesnek és főtisztjeinek felügyelniük kellett arra, hogy a kincstár által vásárolt fegyverzetet és felszerelést a zsoldosok se a hadszíntérre vonuláskor, se a szálláshelyeken ne hagyják vagy adják el. A Német-római Birodalomban és az örökös tartományokban élő lakosság védelmében a kapituláció felelőssége az ezredest az átvonuló ezred rendjéért és fegyelméért is. Az esetleges károk megtérítésére pedig pénzbiztosítékot kellett adnia.

A megegyezés értelmében a zsoldosoknak az egység feloszlása után még félhavi zsold járt. Ha a leszerelés nem történt meg a szolgálati időt követő hónap vége előtt tíz, tizenkettő vagy tizennégy nappal, akkor a katonák részére az adott hónapra teljes zsoldot kellett fizetni, az elbocsátási pénzen kívül.

A további utasítást illetve az ezred esküjét, a *Bestallungban* és az *Artikelbriefben* az ezredes részére minél hamarabb kötelesek voltak megküldeni. Az ezred teljes évi költségeit az uralkodó rendelkezése a birodalmi kerületek által a törökelleni harcra jóváhagyott segélyből (értékálló és mindenhol forgalomban lévő pénzből) kellett kifizetni. A megállapodás két példányban készült: az egyiket, amelyet a császár titkos pecsétje hitelesített az ezredes kapta. A másik pedig az ezredes aláírásával és pecsétjével az Udvari Haditanácsnál maradt.⁹⁸²

Az Udvari Haditanács már az 1598. április 13-án, a birodalmi segélyből felállítandó, 4 000 fős német gyalogezred felfogadásával megbízott Mörsburgnak kiadott kapitulációjában több helyen is kiegészítette a mintairatban foglaltakat. A legfontosabb kiegészítésnek, a fegyverzet árának meghatározását tekinthetjük. Bár az uralkodó meghagyta az ezredesek jogát a hadszerekkel való kereskedésre, ám a pénzügyi visszaélések elkerülésének érdekében az irat meghatározta, hogy egy hónapi zsoldnál nem lehet több a fegyverért és felszerelésért kért pénz. Abban az esetben, ha a zsoldba fogadott meghalt mielőtt fegyverzetének árát teljesen kifizethette volna, úgy a mustrafelügyelőnek kellett ezt a kincstár pénzéből törleszteni. Ennek ellentételezéseként viszont, az „üres helyek” megszüntetését kívánta az Udvari Haditanács, valamint a meghalt katona fegyverzetének átadását az ezred mellé kirendelt felügyelőnek,

⁹⁸² *A regensburgi birodalmi gyűlésre készült kapituláció tervezet egy német gyalogezred felállításáról, 1598. HHStA MEA M Fasc. 5. Fol. 14r.-19v.; Bagi 2001a. 403–405., 432–436.*

akinek a továbbiakban kötelessége volt ezt megfelelő áron eladni az újonnan felfogadottaknak, immáron az uralkodó bevételeit gyarapítva.⁹⁸³ Emellett a mustrahelyen élő alattvalók védelme, illetve a mustraköltségek egységesítése végett meghatározta a megmustrálásra várók napidíját is.⁹⁸⁴ A vallon gyalogság felfogadásának esetében is a megbízott hadivállalkozó hasonló kapitulációt vehetett át az Udvari Haditanácstól.⁹⁸⁵

A kapituláció mellett a *Bestallungbrief* megszövegezésében is egy aprónak tűnő, ám lényegi kiegészítés történt 1598-ban. A korábban kiadott ilyen típusú iratokban, ahogyan már említettem, az szerepelt, hogy az uralkodó szándéka szerint köteles az ezred a három hónap letelte után is továbbszolgálni. Ezt, a birodalmi segélyből felfogadandó csapatok parancsnokainak készített minta *Bestallungbrief*ben illetve a Mörsburgnak kiállított okmányban megtoldták azzal, hogy mindezt az első mustrán megállapított fizetésért kell tenniük, tehát új megállapodás nélkül.⁹⁸⁶ Ez a félmondat a hadsereg hosszú távú fegyverbenteréséhez teremtette meg a jogi alapot.

A lovasság esetében is mind a szervezet, mind pedig a költségek terén kimutatható az udvar egységesítési szándéka. 1598-at követően, mint ahogyan az előző alfejezetek táblázataiból is kivehető, a lovas lövészeket és a kürasszírokat 100 fős kompániákba szervezték, s vezetésükkel kapitányokat bíztak meg.⁹⁸⁷ A német lovasok esetében azonban az Udvari Haditanács – a tradíciók alapján – jobbnak ítélte meghagyni a zászló beosztást és az ehhez tartozó *Rittmeisteri* tisztséget.⁹⁸⁸ Az ezredek négy, egyenként 250 fős zászlókba való osztását, amelyet az Udvari Haditanács tagjai az általuk készített szakvéleményben javasoltak, az iratok tanúsága szerint csak két esetben sikerült megvalósítani. Az 1598-ban Karl von

⁹⁸³ Heischmann szerint a meghalt katonák fegyverzetének császári kézbe adása először Lucas Römer *Bestallungjában tünt fel.* Heischmann 1925. 201.

⁹⁸⁴ Johann Friedrich von Mörsburg *Bestallungja 4 000 német gyalogos felfogadására, 1598. április 13.* ÖStA KA Best. 575/1598.; Johann Baptista Pezzen *Bestallungja 1 500 német gyalogos felfogadására, 1599. április 16.* ÖStA KA Best. 624/1599.; Heischmann szerint először Pezzen 1599. évi *Bestallungjában jelent meg a fegyvereladás árának meghatározása.* Heischmann 1925. 200.

⁹⁸⁵ Jean Tscharcleas de Tilly *Bestallungja 3 000 vallon gyalogos felfogadására, 1602. május 7.* ÖStA KA AFA 1602/5 /1.

⁹⁸⁶ Johann Friedrich von Mörsburg *Bestallungja 4 000 német gyalogos felfogadására, 1598. április 13.* ÖStA KA Best. 575/1598.; A regensburgi birodalmi gyűlésre készült *Bestallungbrief* tervezet egy német gyalogezred felállításáról, 1598. HHStA MEA M Fasc. 5. Fol. 6r.-7v.

⁹⁸⁷ Vö. Hans Ludwig von Schlick *Bestallungja 500 lovas lövész felfogadására, 1599. május 6.* ÖStA KA Best. 629/1599.; Simon Graf von Lippe *Bestallungja 500 kürasszír felfogadására, 1598. július 15.* ÖStA KA Best. 587/1598.

⁹⁸⁸ Georg Friedrich von Hohenlohe *Bestallungja 1 000 német lovas felfogadására, 1598. május 10.* ÖStA KA Best. 580/1598.; Karl von Tettau *Bestallungja 1 000 német lovas felfogadására, 1598. május 8.* ÖStA KA Best. 581/1598.; Hans von Osterhausen *Bestallungja 1 000 német lovas felfogadására, 1599. április 18.* ÖStA KA Best. 626/1599.; Georg Friedrich von Hohenlohe *Bestallungja 1 000 német lovas felfogadására, 1600. március 17.* ÖStA KA Best. 653/1600.

Tettaunak, és az 1604-ben Georg Freidrich von Hohenlohenak kiadott *Bestallung*ban található meg ez a bejegyzés.⁹⁸⁹

A katonák zsoldjának kifizetési módjáról az 1598-ban kiadott kapitulációkban és a lovasok felfogadására készített *Bestallung*okban is csak utalások történtek. Az Udvari Haditanács által ugyanebben az évben kiállított gyalogos és lovas mustrafelügyelői instrukciók azonban egyértelművé kívánták tenni – a hadivállalkozók minden kifogása ellenére is,⁹⁹⁰ hogy az udvar a felállított csapatokra szánt pénz útját a legmesszebbmenőig nyomon kívánja kísélni. Eszerint a minden gyalogezred mellé kirendelték a mustrafelügyelő beosztottját/ alfelügyelőjét (*Unterkommissar*), aki köteles volt ügyelni arra, hogy a havi járandóság kifizetésénél semmilyen visszaélés se történhessen. A katonák zsoldját az általa készített mustrajegyzék alapján utalták ki, s a havi zsold kifizetésére is jelenlétében kellett, hogy sor kerüljön.⁹⁹¹ Hasonló megbízást adtak ki, a lovasság mellé kirendelt alfelügyelőnek is.⁹⁹²

A regensburgi birodalmi gyűlés 1598. április 6-i döntésének értelmében a Német-római Birodalom rendjeinek támogatásából felfogadott katonák ellenőrzésére külön birodalmi hadbiztost neveztek ki Johann Eustach von Westernach személyében, akinek hasonló feladatokat kellett végrehajtania, mint az Udvari Haditanács által megbízott mustrafelügyelőknek. Az általa összeállított mustrajegyzéket a birodalmi fizetőmesternek kellett beküldenie, aki kiutalta a zsoldosok fizetését a befolyt birodalmi támogatásokból. Instrukciója szerint a katonák élelmezésére is figyelmet kellett fordítania, hogy emiatt se legyen panaszuk. Feladata ellátásáért a birodalmi segélyből havonta 1 000 rajnai forintot vehetett kézhez havonta. Ezen kívül a mellé rendelt mustraírnok havi 60 rajnai forintot kapott ugyanabból a keretből.⁹⁹³

Az Udvari Haditanács a mustrafelügyelők munkájának ellenőrzésére és a pénzügyek felügyeletének hatékonyabbá tételére 1599-ben javasolta egy főfelügyelő kinevezését.⁹⁹⁴ A

⁹⁸⁹ *Karl von Tettau Bestallungja 1 000 német lovas felfogadására, 1598. május 8. ÖStA KA Best. 581/1598.; Georg Friedrich von Hohenlohe Bestallungja 1 000 német lovas felfogadására, 1604. június 15. ÖStA KA Best. 772/1604.*

⁹⁹⁰ 1597 decemberében Johann Baptista Pezzen levelében kifejtette, hogy a felügyelők nem lesznek képesek az egymástól négy, öt mérföld vagy ennél is nagyobb távolságra lévő kvártélyokban elszállásolt katonákat egyszerre kifizetni. Johann Baptista Pezzen levele Mátyás főhercegnek, 1597. december. ÖStA KA AFA 1597/12/26.

⁹⁹¹ *Instrukció-kivonat egy gyalogezredhez kirendelt albiztos részére, 1598. ÖStA KA Best. 615/1598.*

⁹⁹² *Instrukció-kivonat a lovassághoz kirendelt albiztos részére, 1598. ÖStA KA Best. 615/1598.*

⁹⁹³ *A birodalmi hadbiztos instrukciója, 1598. június 13. HHSStA MEA RA, Fasc. 95.a Fol. 550v.-551r.; A birodalmi hadbiztos instrukciója, 1598. június 17. ÖStA HKA Instr. Sign. 334. Fol. 1-6. Vö. még Meynert 1854. 127–130.; Burschel 1994. 116.*

⁹⁹⁴ *Az Udvari Haditanács szakvéleménye, 1599. ÖStA KA Best. 621/1599.*

hadseregtáb összetételéről készült 1601 júliusi jegyzékben már szerepelt ez a tisztség,⁹⁹⁵ s az 1602-től kiállított kapitulációkban is fel-felbukkant.⁹⁹⁶

1602-ben az udvar – a kényszerítő körülmények hatására – a kapituláció szövegének újabb bővítésére vállalkozott. Először is a zászlóstáb tagjainak havi illetményét már nem egy egyszerű zsold megfelelő szorzataként adta meg, hanem a vallon, francia és lotaringiai ezredekhez hasonlóan a megfelelő fizetési egységben, azaz rajnai forintban. Másrészt a törzs tisztségviselőinek a száma – szintén vallon mintá alapján – lecsökkent, ezzel szemben fizetségük megnövekedett. Legszembetűnőbb a századosok havi zsoldjának az emelkedése volt, hiszen az eddig hivatalosan elismert 144 rajnai forint helyett (44 forint alapsold, 100 forint plusz juttatás), ekkor 300 rajnai forintot kellett volna kapniuk. Segítőiknek pedig, a pénzügyi visszaélések elkerülése érdekében, nem fiatal kölyköket („*Buben*”), hanem hadakozásban járatos embereket voltak kötelesek felfogadni. A stáb összes tagját – beleértve a századost is – kereszt- és vezetéknevvel együtt be kellett jegyeztetni a mustrajegyzékba. A főfelügyelő vagy segítőinek állandó jelenlétét az ezred mustrajánál, valamint a napidíj és zsoldosztásnál már a kapituláció szövegébe is belevették. Az irat szerint, az ezred veszteségeinek megfelelően, a zászlók számát kötelesek volt az ezredes lecsökkenteni, amellyel kötelezően együtt kellett, hogy járjon a „létszámfölötti” tisztek elbocsátása.⁹⁹⁷

Két évvel később a 3 000 német gyalogos felfogadásával megbízott Georg Andreas Hofkirchen nevére kiállított illetve egy 1 500 fő toborzását feladatul adó név nélküli kapitulációban újabb módosításokat hajtott végre az Udvari Haditanács. Egyrészt Geizkofler 1603 januári iratát alapulvéve, az ezredesnek és mustrafelügyelőnek jogában állt a nagyobb zsold reményében „szintet ugrani” szándékozókot visszaminősíteni. Ez azt jelentette, hogy ha egy muskétás a következő hadjáratban, mint duplazzsoldos akart szolgálni, ám gyakorlata és képességei a lőfegyveres harcra tették alkalmassá, akkor a mustrafelügyelő és az ezredes mindezeket figyelembe véve, megtagadhatta ezt a katonától. Másrészt – vallon minta alapján⁹⁹⁸ immáron a katonák fizetése, és azok differenciálódási lehetősége is belekerült a kapitulációkba. Az iratok ugyanis meghatározták vagy pontosabban maximalizálták, hogy egy duplazzsoldos 14 forintnál több havi zsoldot nem kaphat. Továbbá egy tapasztalt és jó

⁹⁹⁵ *Jegyzék az 1601. évben a Mátyás főherceg által vezetett császári-királyi hadsereg törzskarának havi fizetéséről, 1601. július. ÖStA KA AFA 1601/7/1*

⁹⁹⁶ *Hans Preiner zu Stübing Bestallungja 5 000 német gyalogos felfogadására, 1602. március 15. ÖStA KA AFA 1602/3/5.; Vö. még: Lucas Römer Bestallungja 1 500 német gyalogos felfogadására, 1603. május 12. ÖStA KA AFA 1603/5/1.; Johann Baptista Pezzen és Karl Ludwig Graf zu Sulz Bestallungja 3 000 német gyalogos felfogadására, 1603. május. ÖStA KA AFA 1603/5/3*

⁹⁹⁷ *Hans Preiner zu Stübing Bestallungja 5 000 német gyalogos felfogadására, 1602. március 15. ÖStA KA AFA 1602/3/5.; Vö. még: Lucas Römer Bestallungja 1 500 német gyalogos felfogadására, 1603. május 12. ÖStA KA AFA 1603/5/1.; Johann Baptista Pezzen és Karl Ludwig Graf zu Sulz Bestallungja 3 000 német gyalogos felfogadására, 1603. május. ÖStA KA AFA 1603/5/3.*

⁹⁹⁸ *Jean Tscharcleas de Tilly Bestallungja 3 000 vallon gyalogos felfogadására, 1602. május 7. ÖStA KA AFA 1602/5 /1.*

muskétás akár 11, 12, 13 vagy 14 forintra, míg egy tapasztalatlan duplazsoldos 8 vagy 9, de legjobb esetben is csak 10 forintra számíthat havonként. A lövészek hópénze változatlan maradt volna, de a harcedzettek közülük is egy vagy másfél forint plusz jövedelemet remélhettek. Harmadrészt az iratból kiderült, hogy az udvar ismételten átengedte a fegyver- és felszerelés beszerzésének és eladásának jogát az általa megbízott hadivállalkozónak. Ezt azonban – az eddigiek mellett – egy új feltételhez kötötte: a jó és teljes felszerelésből 400 páncélt, 500 pikát, 500 muskétát és kétszáz puskáta császári hadszertárba kellett szállítani. Ha pedig az ezredes ezeket a kikötéseket megszegte, akkor a megérdemelt büntetés mellett a felszerelésre fordított pénzt és a nyereségét elveszítette, valamint a be nem szállított fegyverek értékét az ő és katonái zsoldjából le is vonták, mintha ezeket újonnan vásárolta volna.⁹⁹⁹

Mindezek alapján megállapítható, hogy az udvar és az udvari tisztségviselők a legmesszebbmenőkig érzékelték a hadügyben előforduló visszasságokat, s meg is próbáltak ezek ellen – az adott keretek között – a leghatározottabban fellépni. Ennek alapjául egy új irattípus – a kapituláció – létrehozása szolgált, amelyen 1598-as megszövegezése után még kétszer módosítást hajtottak végre, igazodva a kialakult helyzethez. Ez a fajta rugalmasság és tenni, jobbitani akarás még akkor is nagyra értékelendő, hogyha az iratokba foglaltak jó része csak papíron maradt.

ÖSSZEGZÉS

A tizenöt éves háború történetéhez kapcsolódóan az 1594., 1597/1598. és 1603. évi birodalmi gyűlések, valamint a császári-királyi hadsereg szervezete és költségei alapján végzett kutatásaim eredményként két – egymással szorosan összefüggő – következtetést vontam le. Egyrészt a császári udvar számára az 1597. és az 1598. évet tekintem a 16–17. század fordulóján lezajlott Habsburg-Oszmán összeütközés, a hosszú török háború fordulópontjának. Ezen állításumat – a bemutatott levéltári forrásokat figyelembe véve – öt egymással összefüggő indokkal, érvel tudom alátámasztani.

Az első érv a birodalmi pénzügyi támogatáshoz, segélyhez kapcsolódik, ez éppen 1597/1598 táján válik a legakutabb problémává. E segély kapcsán vissza kell utalnunk arra, hogy a végvárrendszer fenntartásának költségei már a 16. század utolsó negyedében hatalmas mértéket öltöttek, amelynek finanszírozását nem tudták megoldani, s hatalmas adósságok halmozódtak fel: 1575-ben 7 millió, míg két évvel később 10,7 millió rénes forintra rúgott.¹⁰⁰⁰

⁹⁹⁹ Georg Andreas Hofkirchen *Bestallungja 3 000 német gyalogos felfogadására, 1604. június 1. ÖStA KA AFA 1604/6/1 1/2.*; Névetelen kapituláció 1 500 német gyalogos felfogadására, 1604. június 10. ÖStA KA Best. 768/1604.; Heischmann 1925. 201–202.

¹⁰⁰⁰ Pálffy 2003. 33–34.

A mezei hadsereg ellátásához szükséges összegek az udvar kiadásait tovább fokozták, megsokszorozták. A császár 1597. augusztus 23-án a mainzi érseknek írt levelében úgy fogalmazott, hogy a Német-római Birodalom hatékony védelme érdekében az Udvari Haditanács harcban jártas személyeket nevezett ki a hadseregstáb főbb posztjaira és egy többnemzetiségű, jól képzett gyalogos és lovas sereget fogadott zsoldjába és tartott el, amely azonban hihetetlen költségeket emésztett fel. A birodalmi rendektől, külföldi uralkodóktól, illetve a császár saját királyságaiból és tartományaiból kapott támogatásokat évről-évre erre a három hadszíntéren bevetett hadseregre, valamint a végvárrendszerre fordította. Az uralkodó saját haderejének felállítása mellett szövetségesei, azaz az erdélyi fejedelem és a havasalföldi vajda támogatására is kénytelen volt egységeket küldeni, amelyeknek kifizetése szintén az udvart terhelte.¹⁰⁰¹

A katonai kudarcok (Győr és Eger elvesztése, valamint a mezőkeresztesi vereség) és a katasztrofálissá váló pénzügyi helyzet együttesen arra kényszerítették az uralkodót, hogy 1597. december 1-re – egy új támogatás reményében – birodalmi gyűlés összehívását kérje a mainzi érsektől. Az udvar szorult helyzetét három tényező is mutatja. Az első tényező, hogy a császári oldal – szokatlan módon – úgy kezdeményezte a birodalom rendjeinek újabb összehívását, hogy az előző – 1594. évi regensburgi – birodalmi gyűlésen jóváhagyott birodalmi támogatás kifizetésének határideje még nem járt le. A második tényező, hogy a remélt segítyből felállítandó hadsereg eltartására az uralkodó a *Gemeiner Pfennig* kivetését kérte, hasonló megfontolásokból, mint három évvel korábban, vagy ha ez nem felelt volna meg a rendeknek, akkor a *Romzugot*. Ennél a kérdésnél azonban a császári diplomáciát 1576 óta jellemző tárgyalási stratégia megváltozott. Eddig – mint ahogyan már utaltam rá – az uralkodó vagy megbízottja csak a tárgyalások második körében nevezte meg a várt vagy kívánt támogatás pontos mértékét. Az első körben pedig felmérte a rendek készségét a segítségnyújtásra.¹⁰⁰² 1597. decemberében azonban a császári oldal öt évre százötven *Römermonat* (évenként 30 hónap) támogatás megszavazását kérte az összegyűlt rendektől.¹⁰⁰³ Az udvar szorult helyzetét jelző harmadik tényező, hogy a birodalmi gyűlés összehívását kérő irat (1597. augusztus 23.) és a proposíció felolvasása között (1597. december 20.) szokatlanul rövid idő telt el, összehasonlítva a tizenöt éves háború időszakában rendezett másik két gyűléssel. Az első alkalommal 1593. szeptember 7-én kelt az uralkodó levele, s a következő esztendő június 2-án olvasták fel Regensburgban a császári proposíciót. A harmadik alkalommal pedig az udvar már 1601. januárjában levélben fordult a választófejedelmekhez, kérve támogatásukat egy újabb birodalmi

¹⁰⁰¹ II. Rudolf levele a mainzi érsekhez, 1597. augusztus 23. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 1r.2-v.

¹⁰⁰² Lanzinner 1993. 352–353.; 466.; Bagi 2001. 84–85.

¹⁰⁰³ A császári proposíció, 1597. HHStA MEA RA, Fasc. 95.a Fol. 82r.-v.; Heischmann 1925. 106.

gyűlés kiírásához,¹⁰⁰⁴ amivel a megkérdozettek egyet is értettek. A birodalmi rendek összehívását azonban II. Rudolf a mainzi érsektől csak 1602. augusztus 2-i levelében kérte,¹⁰⁰⁵ s a császári propozíciót Regensburgban 1603. március 21-én olvasták fel.

A második érv állításom igazolására az, hogy a császári fél a birodalmi gyűlés kiírása előtt igyekezett tisztázni, hogy a tárgyalásokon a törökkérdés és az ezzel szorosan összefüggő témák megvitatását tartja egyedül fontosnak, s azt ajánlotta, hogy a birodalom belső ügyeit (mint például az igazságszolgáltatás vagy az érmeügy) egy később tartandó deputációs gyűlésnek kell napirendjére tűznie.¹⁰⁰⁶

A fordulópont melletti harmadik érvként az emelném ki, hogy az uralkodó kísérletet tett arra, hogy a császári-királyi hadsereg megerősítése végett a Német-római Birodalom területének megvédésére – az eddig önkéntes alapon kiállított birodalmi egységek helyett – állandóan készenlétben álló csapatok kiállítását kérje a rendektől. Ez volt a *Nachzug*, amely azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.¹⁰⁰⁷

Az 1597/98-as évet fordulatként értékelő állításom második érve az, hogy az udvar egy másik fontos és égető probléma megoldására is kísérletet tett éppen 1597 és 1598 fordulóján, hiszen a birodalmi segély mellett a három kúria képviselőivel a *Bestallung* megújítását, valamint a hadakozás költségének, és nem utolsó sorban a visszaélések visszaszorításának érdekében a *Bankbezahlung* bevezetését is a tárgyalások napirendjére tűzte. Mindkét esetben a rendek szabad kezet adtak a császári oldalnak,¹⁰⁰⁸ amely a lehetőségekhez mérten igyekezett is kihasználni a kínálkozó alkalmat. Szakértők bevonásával – itt első sorban az Udvari Haditanács tagjaira gondolok – elkészítették a gyalogság felfogadásához az új típusú iratot, a kapitulációt, amely egyszerre kívánta egységesíteni az ezredekre szánt kiadásokat, a hadivállalkozók hatalmát visszaszorítani, és megakadályozni a különböző pénzügyi visszaéléseket, csalásokat.¹⁰⁰⁹ Az 1598-ban készült mintairatot még 1604-ig kétszer módosították, s ezzel a hadivállalkozók jogait és kötelelességeit a legmesszebbmenőig és a legalaposabban igyekeztek meghatározni.

A fordulópont melletti harmadik érvként a császári-királyi haderő létszámának csökkenését és ezzel párhuzamosan stratégiai céljainak szűkülését, korlátozódását említeném. Az 1594., az 1595. és az 1596. évi hadjáratokban részt vett jelentős erőkkel összevetve, 1597,

¹⁰⁰⁴ Mayr 1912–1913. 273.; II. Rudolf levele a mainzi érsekhez, 1601. HHStA MEA RA, Fasc. 96. Fol. 458r.-465v.; A császári propozíció, 1603. HHStA MEA RA, Fasc. 98. Fol. 523r.-v.

¹⁰⁰⁵ II. Rudolf levele a mainzi érsekhez, 1602. augusztus 2. HHStA MEA RA, Fasc. 97. Fol. 20r.-23r.

¹⁰⁰⁶ II. Rudolf levele a mainzi érsekhez, 1597. augusztus 23. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 4v.; Schulze 1978. 115–116.

¹⁰⁰⁷ A császári propozíció, 1597. HHStA MEA RA, Fasc. 95.a Fol. 84r. v.

¹⁰⁰⁸ A birodalmi gyűlés határozata, 1598. HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 395r-396r.

¹⁰⁰⁹ A regensburgi birodalmi gyűlésre készült kapituláció tervezet egy német gyalogezred felállításáról, 1598. HHStA MEA M Fasc. 5. Fol. 14r.-19v.; Bagi 2001a. 403–405., 432–436.

illetőleg 1598 után már csak egy-egy támadásra vállalkozni képes seregek jelentek meg a magyarországi hadszíntéren, amelyek jórészt kisebb és átmeneti helyi sikereket tudtak elérni, gondoljunk csak Székesfehérvár (1601) és Pest (1602) rövid ideig tartó visszafoglalására, vagy a sárréti ütközetre (1601). Emellett 1599-ben vagy 1604-ben vagy 1605-ben csak zavarani tudták Esztergom ostromát, illetőleg 1600-ban nem sikerült felmenteni Kanizsát. A legjelentősebbnek minősülő siker, a Győr elleni 1598. március végi sikeres petárdás támadás pedig leginkább a lelemény és az ügyesség diadala volt.

A másik következtetés, amelyre a kutatásaim során jutottam, teljes mértékben ellentmond, és véglegesen le szeretne számolni azzal a magyar történetírásban megcsontosodott tévképzettel, amely erősen lebecsülte a Habsburgok, jelen esetben II. Rudolf császár és udvara erőfeszítéseit a birodalmi segélyek elérése és a tizenöt éves háború sikeres megvívása érdekében, illetve a birodalmi rendek támogatási szándékát.

A három birodalmi gyűlésen felolvasott prozódációkból, valamint a császári oldal és a rendek jegyzékváltásaiból kitűnik, hogy az uralkodó minden lehetőséget és eszközt megragadott a minél nagyobb összegű segély megszerzésére, amely együtt járt bizonyos frazeológiai állandó ismételtetésével, mint például a török hitszegése és kegyetlenkedései; a békekötés lehetetlensége; a háború sikeres megvívásához szükséges egy több évig szolgáló hadsereg; a csapatok felfogadásának évről-évre emelkedő költségei; a császári udvar teljes eladósodása stb. A birodalmi rendeket ért vád sem megalapozott véleményem szerint, hiszen közülük a keleti tartományokban uralkodók – akár katolikusok, akár lutheránusok voltak – ugyanúgy felismerték a török támadásban rejlő veszélyeket, mint a császári udvar. Az uralkodó céljai elérésében bizton számíthatott a szász választófejedelmi adminisztrátor támogatására a választófejedelmek kúriájában, míg a bajor herceg segítségére a fejedelmek kollégiumában. Emellett a „protestáns ellenzék” is elismerte minden alkalommal, hogy a császárt a magyarországi török háborúban nem hagyhatja magára a Német-római Birodalom. A rendek támogatása és nem utolsó sorban fizetési hajlandósága mögött tehát nem a vallási megosztottságot kell keresnünk, hanem sokkal inkább az eltérő földrajzi elhelyezkedésből adódó eltérő veszélyeztetettséget. A birodalom nyugati felében uralkodó rendeknek is a határaik előtt zajló háborúskodással kellett szembenézniük, amely lekötötte figyelmüket. A francia vallásháború utolsó szakasza illetve a németalföldi háború küzdelmei át-átcsaptak területeikre, súlyos anyagi veszteségeket okozva az ott élőknek. Nem véletlen, hogy 1598-ban a trieri és a kölni érsek kérte a birodalmi segély rájuk háruló részének elengedését, mivel a spanyol-holland konfliktus miatt birtokaik elszegényedtek.

Másrészt – amit nem lehet elégszer hangsúlyozni – az udvar nem csupán felismerte a hadügyben felszínre került visszásságokat, de kísérletet tett ezek megszüntetésére. Az új típu-

sú kapitulációval megkísérelte egyfelől mind a költségeket racionalizálni és a hadivállalkozók szerepét csökkenteni, másfelől pedig a pénzügyi visszaéléseket visszaszorítani, megakadályozni.

Mindezek alapján kijelenthető, hogy a tizenöt éves háború időszakában a császári udvar számára a magyarországi törökellenes küzdelem elsődleges és mindenek fölött álló fontossággal bírt, s ennek sikere érdekében a legmesszebbmenőkig megtett mindent, mind diplomáciai, mind pedig katonai, hadszervezeti téren. Ezen erőfeszítések eredményeképpen sikerült megállítani a további oszmán expanziót, előrenyomulást; sőt időnként eredményeket is hozó ellentámadásba tudott átmenni a Habsburg-birodalom. A háború keresztény szempontból két legsikeresebb éve éppen két birodalmi gyűlést követett; 1595-ben és 1598-ban működtek a legeredményesebben a Habsburg-seregek. A Habsburg-udvar és Német-római birodalom pénzügyi-anyagi és katonai erőfeszítései tehát igen jelentősnek bizonyultak, még akkor is, ha voltak hiányosságok és problémák, s ennek megfelelően nem hozhattak teljes sikert, azaz a török kiűzését Magyarországról. Erre csak közel 100 év múlva kerülhetett sor.

BIBLIOGRÁFIA

A felhasznált levéltári források jegyzéke

Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár, Sopron Város Levéltára

Sopron Város Kamarási Hivatalának iratai. Kamarási számadások

Sopron Város Tanácsának iratai. B. sorozat

Missiles

Mandata

Magyar Tudományos Akadémia, Budapest

Kézirattár

Veress Endre: A tizenöt éves török hadjárat oklevéltára. I.

Österreichisches Staatsarchiv, Wien

Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv

Instruktionen

Vermischte Ungarische Gegenstände

Hoffinanz Protokolle Expedit

Haus-, Hof- und Staatsarchiv

Hungarica Allgemeine Akten

Turcica

Reichstagakten

Fränkische Kreisakten

Kurrheinische Kreisakten

Oberrheinische Kreisakten

Mandate

Mandate, Patente und Passbriefe in Kriegssachen

Kriegsarchiv
Alte Feldakten
Sonderreihe des Wiener Hofkriegsrates, Bestellungen
Protokolle des Wiener Hofkriegsrates
Exedit
Registratur

Felhasznált irodalom jegyzéke

- Acsády 1897. = Acsády Ignác: Magyarország három részre oszlásának története. 1526–1608. In: A Magyar Nemzet Története. 5. kötet. Szerk. Szilágyi Sándor. Budapest, 1897.
- Ágoston 2000. = Ágoston Gábor–Oborni Teréz: A tizenhetedik század története. Magyar Századok s. Pannonica Kiadó 2000.
- ADB = Allgemeine Deutsche Biographie. Auf Veranlassung Seiner Majestät des Königs von Bayern. Herausgegeben durch die Historische Commission bei der Königl. Akademie der Wissenschaften. Duncker und Humblot. Leipzig, 1876–1894.
- Antonitsch 1976. = Antonitsch, Evelyne: Die Kärntner Landstände und der Dreizehnjährige Türkenkrieg 1593–1606. In.: Carinthia I 126 (1976).
- Aulinger 1980. = Aulinger, Rosemarie: Das Bild des Reichstages im 16. Jahrhundert. Schriftenreihe der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Schrift 18. Göttingen, 1980.
- Babarics 2000. = Babarics Zsuzsa: „Türck ist mein Nahm in allen Landen...” Művészet, propaganda és a változó törökkép a Német-római Birodalomban a XVII. század végén. Hadtörténelmi Közlemények 2000/2.
- Bagi 1998. = Bagi Zoltán: Esztergom 1595-ös visszavétele a töröktől. Szakdolgozat JATE Szeged, 1998.
- Bagi 2001. = Bagi Zoltán: Az 1570. évi speyeri birodalmi gyűlés és a török kérdés. In: Világtörténet 2001 tavasz–nyár.
- Bagi 2001a. = Bagi Zoltán: Az 1595-ben Esztergom ostromára rendelt császári hadsereg szervezete és felépítése. In: Hadtörténelmi Közlemények 2001/2-3.
- Bagi 2002. = Bagi Zoltán: Az 1594. évi regensburgi birodalmi gyűlés hadügyi rendeletei. In: Aetas 2002/1.
- Banfi 1939. = Banfi, Florio: Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai. In: Hadtörténelmi Közlemények 1939.
- Bánlaky 1940. = Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme. XIV. rész. Budapest, 1940.
- Baumann 1994. = Baumann, Reinhard: Landsknechte. Ihre Geschichte und Kultur vom späten Mittelalter bis zum Dreißigjährigen Krieg. München, 1994.
- Benda 1972. = Benda Kálmán: A Királyi Magyarország tiszti címtára 1607–1608. In: Levéltári Közlemények, 1972/2.
- Benda 1983. = Benda Kálmán: Giovanni Marco Isolano gróf ezredes feljegyzései a magyarországi háborúról 1594–1602. Hadtörténelmi Közlemények 1983/4.

- Benda 1986. = Benda Kálmán: Erdély végzetes asszonya. Báthory Zsigmondné Mária Krisztina. Labirintus s. Budapest, 1986.
- Bilkei 1989. = Bilke Irén–Turbuly Éva: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyvének regesztái 1555–1711. I. rész. Zalaegerszeg, 1989.
- Bitskey 1978. = Bitskey István: Hitviták tüzében. Magyar História s. Budapest, 1978.
- Blau 1985. = Blau, Freidrich: Die Deutschen Landsknechte. Kettwig, 1985.
- Bog 1971. = Bog, Ingomar: Türkenkrieg und Agrarwirtschaft. Einführung in die Probleme der Heeresversorgung und der Kriegsfinanzierung vor allem in Österreich unter der Enns und seinen Grenzlandschaften im 16. und 17. Jahrhundert. In.: Die wirtschaftlichen Auswirkung der Türkenkriege. Vorträge des 1. Internationalen Grazer Symposions zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Südosteuropas. Hrsg. Othmar Pickl. Graz, 1971.
- Burschel 1994. = Burschel, Peter: Söldner im Nordwestdeutschland des 16. und 17. Jahrhunderts. Sozialgeschichtliche Studien. Göttingen, 1994.
- CJH 1899. = Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1526–1608. évi törvénycikkek. Fordították és utalásokkal ellátták: Kolozsvári Sándor és Óvári Kelemen. Magyarázó jegyzetekkel kíséri: Márkus Dezső. 2. kötet. Budapest, 1899.
- Czigány 2004. = Czigány István: Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe. 1600–1700. Budapest, 2004.
- Delbrück 1920. = Delbrück, Hans: Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte. Viertel Teil. Neuzeit. Berlin, 1920.
- Dilich 1689 = Dilich, Wilhelm: Kriegsschule. I. Frankfurt am Main 1689. Hasonmás kiadás: Magstadt, 1967.
- Dinges 1996. = Dinges, Martin: Söldnerkörper in der Frühen Neuzeit. Erfahrungen mit einem unzureichend geschützten, formierten und verletzten Körper. In: Richard van Dülmen (Hg.): Körper-Geschichten. Studien zur historischen Kulturforschung V. Frankfurt am Main, 1996.
- Dollecsek 1887. = Dollecsek, Anton: Geschichte der österreichischen Artillerie. Wien, 1887.
- Domke 1882. = Domke, Waldemar: Die Viril-Stimmen im Reichs-Fürstenrath von 1495–1654. Untersuchungen zur deutschen Staats- und Rechtsgeschichte 11. Breslau, 1882.
- Domokos 1998. = Domokos György: Egy itáliai várfundáló mester Magyarországon a XVI. század második felében. Ottavio Baldigara élete és tevékenysége. In: Hadtörténelmi Közlemények 1998/4.
- Domokos 2000. = Domokos György: Ottavio Baldigara. Egy itáliai várfundáló mester Magyarországon. Budapest, 2000.

- Domokos 2003. = Domokos György: Inventáriumok a Királyi Magyarországon és az Erdélyi Fejedelemségben a 16–17. században: várainak fegyverzete és hadfelszerelése. PhD. Disszertáció 2003.
- Domokos 2005. = Domokos György: Kézműves mesterségek és szerszámaik a végvárakban. (XVI–XVII. század) In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Szerk. Hausner Gábor. Budapest, 2005.
- Edelmayer 2002. = Edelmayer, Friedrich: Söldner und Pensionäre. Das Netzwerk Philipps II. im Heiligen Römischen Reich. München, 2002.
- Ember 1946. = Ember Győző: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Budapest, 1946.
- Erdély története 1986. = Erdély története. A kezdetektől 1606-ig. I. kötet. Szerk. Makkai László és Mócsy András. Budapest, 1986.
- Etényi 2003. = G. Etényi Nóra: Hadszintér és nyilvánosság. A magyarországi török háború hírei a 17. századi német újságokban. Budapest, 2003.
- Evans 1980. = Evans, R. J. W.: Rudolf II. Ohnmacht und Einsamkeit. Graz–Wien–Köln, 1980.
- Fallenbühl 1988. = Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főméltóságai. Maecenas, 1988.
- Fatuska 1998. = Fatuska János: A 15 éves háború csatáinak ábrázolásai a weikersheimi Hohenlohe kastélyban. In: Tata a tizenöt éves háborúban Szerk. Fatuska János, dr. Fülöp Éva Mária, ifj. Gyüsi László. Annales Tataienses I. Tata, 1998.
- Fiedler 1985. = Fiedler, Siegfried: Kriegswesen und Kriegführung im Zeitalter der Landsknechte. Heerwesen der Neuzeit I/2. Hrsg. Ortenburg, Georg Koblenz, 1985.
- Finkel 1988. = Finkel, Caroline: The Administration of Warfare. The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593–1606. Wien, 1988.
- Fischer 1867. = Fischer, Adolf: Geschichte des Hauses Hohenlohe. Stuttgart, 1866.
- Fodor 1991. = Fodor Pál: Magyarország és a török hódítás. Budapest, 1991.
- Fodor 1994. = Fodor Pál: Két szárazföldi háború között. Oszmán tengeri előkészületek 1590–1592-ben In: Hadtörténelmi Közlemények 1994/2.
- Fodor 1997. = Fodor Pál: Egy nagy háború előjátéka. Megjegyzések az 1591–1593 közötti oszmán politikáról. In: Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára. Főszerk. Hanák Péter, szerk. Nagy Mariann. Pécs, 1997.
- Fodor 2001. = Fodor Pál: A szultán és az aranyalma. Tanulmányok az oszmán-török történelemről. Budapest, 2001.
- Franz 1953. = Franz, Günther: Von Ursprung und Brauchtum der Landsknechte. In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 61. 1953.
- Frauenholz 1937. = Frauenholz, Eugen: Entwicklungsgeschichte des deutschen Heerwesens. II.: Das Heerwesen in der Zeit des freien Söldnertums. 2. Teil: Das Heerwesen des Reichs in der Landsknechtzeit. München, 1937.
- Fronsperger 1573. = Fronsperger, Leonhart: Kriegßbuch III. Theil. Frankfurt am Main 1573.
- Geöcze 1894. = Geöcze István: Hadi tanácskozások az 1577-ik évben. In: Hadtörténelmi Közlemények 1894.
- Fuchs 1972. = Fuchs, Theodor: Geschichte des europäischen Kriegswesens. I. Band. Wien 1972.

- Gonda 1978. = Gonda Imre–Niederhauser Emil: A Habsburgok. Budapest, 1978.
- Gömöry 1885. = Gömöry Gusztáv: Türkennot und das Grenzwesen in Ungarn und Kroatien während 7 "Friedensjahren" von 1575-1582. Nach Quellen des K. K. Kriegs-Archiv. In.: Mitteilungen des K. u. K. Kriegsarchivs, 1885.
- Gömöry 1891. = Gömöry Gusztáv: Esztergom vár bevétele 1595-ben. In: Hadtörténelmi Közlemények 1891.
- Griswold 1983. = Griswold, William J.: The Great Anatolian Rebellion 1000–1020/1591–1611. Berlin, 1983.
- Habsburg lexikon 1990. = Habsburg lexikon. Szerk. Brigitte Hamann. Budapest, 1990.
- Hangay 1987. = Hangay Zoltán: Erdély választott fejedelme. Rákóczi Zsigmond. Budapest, 1987.
- Hatvani 1859. = Hatvani (Horváth) Mihály: Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. III. kötet (1553–1608). Pest, 1859.
- Heischmann 1925. = Heischmann, Eugen: Die Anfänge des Stehenden Heeres in Österreich. Wien, 1925.
- Henry 2005. = Henry, Chris: English civil war artillery 1642–51. Oxford, 2005.
- Hippel 1995. = Hippel, Wolfgang von: Armut, Unterschichten, Randgruppen in der früher Neuzeit. Enzyklopädie deutscher Geschichte Band 34. München, 1995.
- Horváth 1872. = Horváth Mihály: Magyarország történelme 6. kötet. Pest 1872.
- Hummelberger 1974. = Hummelberger, Walter–Peball, Kurt: Die Festungen Wiens. Wien, 1974.
- Illésházy 1863. = Gr Illésházy István nádor följegyzései 1592–1603. Közli: Kazinczy Gábor. Magyar Történelmi Emlékek. Kiadja: A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottmánya. Második Osztály: Írók. Hetedik Kötet. Pest, 1863.
- Illustrierte 1898. = Illustrierte Geschichte der K. u. K. Armee. I. Band Wien, 1898.
- Istvánffy 1871. = Istvánffy Miklós: Magyarország története 1490–1606. Ford: Vidovich György Debrecen, 1871.
- Istvánffy 1962. = Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből. Fordította: Juhász László, a jegyzeteket és a bevezetőt írta, a szövegeket válogatta Székely György. Helikon Kiadó, Budapest, 1962.
- Ivanics 1992. = Ivanics Mária: Friedensangebot oder kriegerische Erpressung? In.: Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes. 82. Band. Wien, 1992.
- Ivanics 1994. = Ivanics Mária: A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban. Budapest, 1994.
- Ivanics 2005. = Ivanics Mária: Kozák segédcapatok Habsburg-szolgálatban (1593–1606). In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Szerk. Hausner Gábor. Bp. 2005.
- Iványi 1927. = Iványi Béla: A tüzérség története Magyarországon kezdettől 1711-ig. In: Hadtörténelmi Közlemények 1927.
- Janko 1871. = Janko, Wilhelm: Lazarus Freiherr von Schwendi oberster Feldhauptmann und Rath Kaiser Maximilian's II. Wien, 1871.
- Jász 1974. = Jász Dezső: Hugonották. Budapest, 1974.
- Jedlicska 1897. = Jedlicska Pál: Adatok Erdődy báró Pálffy Miklós a győri hősnek életrajza és korához. 1552–1600. Eger, 1897.
- Julier 1992. = Julier Ferenc: Magyar hadvezérek. Budapest, 1992.
- Kalmár 1971. = Kalmár János: Régi magyar fegyverek. Budapest, 1971.
- Kecskés 1984. = Kecskés László: Komárom az erődök városa. Budapest, 1984.
- Kelenik 1990. = Kelenik József: A hadügyi forradalom és hatása Magyarországon a tizenöt éves háború időszakában. Tények és megjegyzések a császári-királyi sereg valós katonai értékéről. In: Hadtörténelmi Közlemények 1990/3.

- Kelenik 1991. = Kelenik József: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A császári-királyi hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenöt éves háború éveiben. In: Hadtörténelmi Közlemények 1991/3.
- Kelenik 1991a. = Kelenik József: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A magyar egységek fegyverzete a tizenöt éves háború időszakában. In: Hadtörténelmi Közlemények 1991/4.
- Kelenik 1993. = Kelenik József: A hadügyi forradalom a tizenöt éves háború magyarországi hadszínterein. Kandidátusi disszertáció (kézirat), Budapest, 1993.
- Kelenik 2003. = Kelenik József: A mezőkeresztesi csata (1596. október 26.). In: Hermann Róbert (szerk.): Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténet nagy csatái. Budapest, 2003.
- Kelenik 2005. = Kelenik József: Egy végvidék születése. A Kanizsa ellen vetett végek kialakulásának története 1600–1601. In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Szerk. Hausner Gábor. Budapest, 2005.
- Kenyeres 2002. = Kenyeres István: A végvári és a mezei hadak élelmezési szervezete a XVI. században. In: Fons 2002/1–3.
- Kenyeres 2004. = Kenyeres István: A magyarországi végvárak és mezei hadak élelmezési szervezetének archontológiája a XVI. Században. In: Fons 2004/2.
- Kincses 2005. = Kincses Katalin Mária: A hadi sebesültellátás kérdései Magyarországon (XVI–XVII. század elején) In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Szerk. Hausner Gábor. Budapest, 2005.
- Koller 1990. = Koller, Leopold: Studien zur Reichskriegsverfassung des Heiligen Römischen Reiches in der Neuzeit. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien. Wien, 1990.
- Komáromy 1895. = Komáromy András: Kolonich Siegfried Dunán inneni főkapitány életéből. In: Hadtörténelmi Közlemények 1895.
- Kora újkori egyetemes szöveggyűjtemény 2000. = Kora újkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. Szerk. Poór János. Budapest, 2000.
- Kossol 1976. = Kossol, Erika: Die Reichspolitik des Pfalzgrafen Philipp Ludwig von Neuburg. Göttingen, 1976.
- Kovács 1995. = Kovács József László: Faut Márk és Klein Menyhért krónikája 1526–1616. Sopron város történeti forrásai. C/ sorozat, I. kötet. Sopron–Eisenstadt 1995.
- Kruppa 2002. = Kruppa Tamás: Tervek az erdélyi kormányzóság megszerzésére 1601-1602. Erdély és a Gonzaga dinasztia kapcsolatai a XVI–XVII. század fordulóján. Hadtörténelmi Közlemények 2002/2.
- Krüger 1996. = Krüger, Kersten: Kreisfinanzen und Reichsrecht im 16. und 17. Jahrhundert. In: Bernhard R. Kroener/Ralf Pröve (Hg.): Krieg und Frieden. Militar und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit. Paderborn 1996.
- Kurzmann 1985. = Kurzmann, Gerhard: Kaiser Maximilian I. und das Kriegswesen der österreichischen Länder und Reiches. Wien 1985.
- Lanzinner 1988. = Lanzinner, Maximilian: Der Reichstag zu Speyer 1570. In: Deutsche Reichstagsakten. Reichsversammlungen 1556–1662. Göttingen, 1988.
- Lanzinner 1993. = Lanzinner, Maximilian: Friedenssicherung und politische Einheit des Reiches unter Kaiser Maximilian II. (1564–1576). Göttingen, 1993.
- Laux 1901. = Laux, Max: Der Ursprung der Landsknechte. In: Zeitschrift für Kulturgeschichte 8 (1901)
- Lele 1991. = Lele József: Erdély a tizenöt éves háborúban és a Porta. In: Aetas 1991/3-4. sz.

- Lénart 2000. = Lénárt Sándor: "Őszi ködben múló remények". Mezőkeresztes. 1596. H. n. 2000.
- Loebl 1906. = Loebl, Alfred: Eine außerordentliche Reichshilfe und ihre Ergebnisse in reichstagsloser Zeit, 1592–1593. Situngsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, Phil.–Hist. Klasse, Band CLIII. Wien, 1906.
- Loebl 1914. = Loebl, Alfred: Der slesier Friedrich von Kreckwitz als kaiserlicher Gesandter bei der hohen Pforte. Vereins für die Geschichte Schlesiens 18 Prag, (1914)
- Lócsei krónika 1988. = Szepességi avagy lócsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára. Összeállította Hain Gáspár. Magyar Hirmondó s. Budapest, 1988
- Lünig 1723. = Lünig, Johann Christian: Corpvs jvris militaris Des Heil. Röm. Reichs... Leipzig, 1723.
- Magyarország hadtörténete = Magyarország hadtörténete két kötetben. Főszerk. Liptai Ervin. I. A honfoglalástól a kiegyezésig. Szerk. Borus József. Budapest, 1984.
- Magyarország története = Magyarország története tíz kötetben. III/ 1–2. 1526–1686. Főszerk. Pach Zsigmond Pál, szerk. R. Várkonyi Ágnes. Budapest, 1985.
- Magyarország történeti kronológiája 1982. = Magyarország történeti kronológiája II. kötet, 1526–1848. Főszerk. Benda Kálmán, szerk. Péter Katalin–Somogyi Éva. Budapest, 1982.
- Mayr 1912–1913 = Mayr, Jozef Karl: Die Türkenpolitik Erzbischof Wolf Dietrichs von Salzburg. Mitteilung der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde. 52/53 1912/1913.
- Meynert 1854. = Meynert, Hermann: Geschichte der K. K. österreichischen Armee. Ihrer Heranbildung und Organisation, so wie ihrer Scjicksale, Thaten und Feldzüge von der frühesten bis auf die neuere Zeit. Geschichte des Kriegswesens und der Heeresverfassung in der Österreichischen Monarchie zur Zeit Kaiser Maximilian's I. und bis zum dreissigjährigen Kreige. Wien, 1854.
- Molnár 1987. = V. Molnár László: Kanizsa vára. Budapest, 1987.
- Mondin 2001. = Mondin, Battista: Pápák enciklopédiája. Budapest, 2001.
- Möller 1976. = Möller, Hans-Michael: Das Regiment der Landsknechte. Untersuchungen zu Verfassung, Recht und Selbstverständnis in deutschen Söldnerheeren des 16. Jahrhunderts. Frankfurter historische Abhandlungen 12. Wiesbaden, 1976.
- Müller 1901. = Müller, Johannes: Der Anteil der schwäbischen Kreistruppen an dem Türkenkrieg Kaiser Rudolf II. von 1595 bis 1597. In: Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben und Neuburg. Achtundzwanzigster Jahrgang. 1901.
- Müller 1902. = Müller, Johannes: Steuer- und Finanzwesen des H. R. Reichs im XVI. Jahrhundert. In: Neu Jahrbücher für die klassische Altertum, Geschichte und deutsche Literatur 5, 1902.
- Müller 1938. = Müller, Johannes: Zacharias Geizkofler 1560–1607. Des Heiligen Römischen Reiches Pfennigmeister und Obrister Proviantmeister im Königreich Ungarn. Veröffentlichung des Wiener Hofkammerarchivs Bd. 3. Wien, 1938.

- Nagy I. 1859. = Nagy Iván: Magyarország családjai. V. kötet. Pest, 1859.
- Nagy 1982. = Nagy László: Erdély és a tizenöt éves háború. In: Századok 1982/4.
- Nagy 1984. = Nagy László: A rosszhírű Báthoryak. Budapest, 1984.
- Nagy 1985. = Nagy László: „Megint fölszánt magyar világ van...” Társadalom és hadsereg a XVII. század első felének Habsburg-ellenes küzdelmeiben. Budapest, 1985.
- Nagy 1987. = Nagy László: Az erős fekete bég. Nádasdy Ferenc. Budapest 1987.
- Nehring 1986. = Nehring, Karl: Magyarország és a zsitvatoroki szerződés (1605–1608). In: Századok 1986/1.
- Nell 1914. = Nell, Martin: Die Landsknechte. Entstehung der ersten deutschen Infanterie. Berlin, 1914.
- Németh 2004. = H. Németh István: Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16.-17. századi Magyarországon (A felső-magyarországi városszövetség). Doktori mestermunkák sorozat. Budapest, 2004.
- NDB = Neue Deutsche Biographie. Auf Veranlassung Seiner Majestät des Königs von Bayern. Herausgegeben durch die Historische Commission bei der Königl. Akademie der Wissenschaften. Duncker und Humblot. Berlin, 1990.
- Nieder Korn 1993. = Nieder Korn, J. P.: Die europäischen Mächte und der “Lange Türkenkrieg” Kaiser Rudolfs II. (1593–1606). Wien, 1993.
- Ortelius 1602. = Ortelius Augustinus, Hyeronimus: Chronologia oder Historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen in Ungarn auch in Siebenburgen von 1395. Nürnberg, 1602. Reprint: Pytheas Kiadó 2002.
- Pálffy 1995. = Pálffy Géza: Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században. Győr, 1995.
- Pálffy 1995a. = Pálffy Géza: A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei. In: Hadtörténelmi Közlemények 1995/1.
- Pálffy 1996. = Pálffy Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. Történelmi Szemle 1996/2-3.
- Pálffy 1997. = Pálffy Géza: A pápai vár felszabadításának négyszáz éves emlékezete 1597–1997. Szerk. Hermann István. Pápa, 1997.
- Pálffy 1997a. = Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. In: Történelmi Szemle 1997/2.
- Pálffy 1998. = Pálffy Géza–Perger, Richard: A magyarországi török háborúk résztvevőinek síremléke Bécsben (16–17. század). In: Fons 1998/2.
- Pálffy 1999. = Pálffy Géza: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598. Budapest, 1999.

- Pálffy 1999a. = Pálffy Géza: Hírszerzés és hírközlés a törökkori Magyarországon. In.: Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben. *Studia Agriensia* 20. Eger, 1999.
- Pálffy 2000. = Pálffy Géza: Európa védelmében. Haditérképészet a Habsburg birodalom magyarországi határvidékén a 16–17. században. Pápa, 2000. (2. javított, bővített kiadás)
- Pálffy 2000a. = Pálffy Géza: A tizenhatodik század története. Pannonica Kiadó, 2000.
- Pálffy 2001. = Pálffy Géza: A törökellenes határvédelmi rendszer fenntartásának költségei a 16. század második felében. In: Végvár és ellátás. *Studia Agriensia* 22. Szerk. Petercsák Tivadar és Berecz Mátyás. Eger, 2001.
- Pálffy 2002. = Pálffy Géza: A magyar nemesség bécsi integrációjának szinterei a 16–17. században. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk. Fodor Pál–Pálffy Géza–Tóth István György. Budapest, 2002.
- Pálffy 2003. = Pálffy Géza: Der Preis für die Verteidigung der Habsburgmonarchie. Die Kosten der Türkenabwehr in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. In: Finanzen und Herrschaft. Materielle Grundlagen fürstlicher Politik in den habsburgischen Ländern und im Heiligen Römischen Reich im 16. Jahrhundert. Herausgegeben: Friedrich Edelmayer, Maximilian Lanzinner und Peter Rauscher. München, 2003.
- Papp 2003. = Papp Sándor–Hadnagy Szabolcs: Békekötési kísérlet a tizenöt éves háború idején, 1601-ben. In: *Aetas* 2003/2.
- Parker 1972. = Parker, Geoffrey: *The Army of Flanders and the Spanish Road 1567–1659*. Cambridge, 1972.
- Parker 1990. = *Die militärische Revolution. Die Kriegskunst und der Aufstieg des Westens 1500–1800*. Cambridge University Press, 1990.
- Parker 1992. = Parker, Geoffrey: *The Military Revolution. Military Innovation and the Rise of the West, 1500–1800*. Cambridge University Press, 1992.
- Perjés 1963. = Perjés Géza: Mezőgazdasági termelés, népesség, hadélelmezés és stratégia a XVII. század második felében (1650–1715). (Értekezések a Történeti Tudományok Körében. Új Sorozat, 29) Bp. 1963.
- Press 1990. = Press, Volker: Rudolf II. 1576–1612. In: *Die Kaiser und der Neuzeit 1519–1918. Heiliges Römisches Reich, Österreich, Deutschland*. Hrg.: Anton Schindling und Walter Ziegler. München, 1990.
- Rauscher 2003. = Rauscher, Peter: Kaiser und Reich. Die Reichstürkenhilfe von Ferdinand I. bis zum Beginn des “Langen Türkenkriegs” (1548–1593) In: *Finanzen und Herrschaft. Materielle Grundlagen fürstlicher Politik in den habsburgischen Ländern und im Heiligen Römischen Reich im 16. Jahrhundert*. Herausgegeben: Friedrich Edelmayer, Maximilian Lanzinner und Peter Rauscher. München, 2003.

- Rázsó 1987. = Rázsó Gyula: A lovagkor csatái. Budapest, 1987
- Redlich 1954. = Redlich, Fritz: Der Markatender. In: Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 41 1954.
- Redlich 1964. = Redlich, Fritz: The german military enterpreiser and his work force. A study in european economic and social history. Wiesbaden, 1964.
- Regele 1949 = Regele, Oskar: Der österreichische Hofkriegsrat 1556–1848. Wien 1949.
- Repgow k. a. = Repgow, Eike von: A szásztükör. Közreadja: Blazovich László és Schmidt József. A hűbéri jog. 4. cikkely, 2. paragrafus (kiadás alatt)
- Reusner 1603. = Nicolaus Reusner: Rerum memorabilium in Pannonia ... gestarum narrationes. Frankfurt 1603.
- Roberts 1956. = Roberts, M.: The Military Revolution, 1560–1660. Belfast, 1956.
- Rothenberg 1970. = Rothenberg, Gunther Erich: Die österreichische Militärgrenze in Kroatien 1522–1881. Wien, 1970.
- Rüstow 1864 = Rüstow Wilhelm: Geschichte der Infanterie. I. Band. Nordhausen 1864.
- Sahin-Tóth 1999 = Sahin-Tóth Péter: A francia katolikus ligától Kanizsáig. Henri de Lorraine-Chalogny életpályája (1570–1600) In: A középkor szeretete. Tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére. Szerk.: Klaniczay Gábor és Nagy Balázs. Budapest, 1999.
- Sahin-Tóth 2004. = Sahin-Tóth Péter: Lotaringia és a tizenöt éves háború. In: Századok 2004/5.
- Sahin-Tóth 2004a. = Sahin-Tóth Péter: Egy lotaringiai nemes a “hosszú török háborúban”: Georges Bayer de Boppard. In: Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére. Monumenta Historica Budapestiensia XIV. Szerk.: Erdei Gyöngyi – Nagy Balázs. Budapest, 2004.
- Salamon 1885. = Salamon Ferenc: Magyarország a török hódítás korában. Budapest, 1885.
- Schulze 1972 = Schulze, Wienfried: Das Haus Österreich auf den Reichstagen des späten 16. Jahrhunderts. In.: Österreich in Geschichte und Literatur XVI/3. 1972.
- Schulze 1978. = Schulze, Winfried.: Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert. Studien zu den politischen und gesellschaftlichen Auswirkungen einer auseren Bedrohung. München, 1978.
- Schulze 1978a. = Schulze, Wienfried: Die Erträge der Reichssteuernzwischen 1576 und 1606. In: Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands 27. 1978.
- Stieve = Stieve, Felix: Die Politik Bayerns 1591–1607. 1. und 2. Hälfte, Briefe und Akten zur Geschichte des Dreißigjährigen Krieges in den Zeiten des vorwaltenden Einflusses der Wittelsbacher, Herausgegeben von der Historiscen Kommission bei der königlichen Akademie der Wissenschaften. München 1878–1883.
- Sugar 1991. = Sugár István: Az egri vár históriája. Budapest, 1991.
- Szalay 1854. = Szalay László: Magyarország története. 4. kötet. A mohácsi vésztől a linczi békéig. 1526–1645. Pest 1854.
- Szamosközy 1977. = Szamosközy István: Erdély története 1598-1599, 1603. Fordította Borzsák István. Budapest 1977.
- Szántó 1980. = Szántó Imre: A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon 1541–1593. Budapest, 1980.
- Szekfü 1929. = Hóman Bálint–Szekfü Gyula: Magyar történet. (A tizenhatodik század) IV. kötet, Budapest. 1929.

- Szekfű 1935. = Hóman Bálint – Szekfű Gyula: Magyar történet. III. kötet (A tizenhatodik század). Budapest, 1935.
- Szentkláray 1885. = Szentkláray Jenő: A dunai hajóhadak története. Budapest, 1885.
- Takáts é. n. = Takáts Sándor: Magyar küzdelmek. Budapest. Év nélküli.
- Thallóczy 1896. = Thallóczy Lajos: Gabelmann Miklós császári hadi történetíró emlékezete. In: Történelmi Tár, 1896.
- Tóth P. 1989. = Tóth Péter: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1595–1600. Vas megyei levéltári füzetek 2. Szombathely 1988.
- Tóth P. 1992. = Tóth Péter: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1601–1620, 1631–1641. Vas megyei levéltári füzetek 5. Szombathely 1992
- Tóth 1983. = Tóth Sándor László: A mezőkeresztesi csata története (1596. október 26.) In: Hadtörténelmi Közlemények 1983/4.
- Tóth 2000. = Tóth Sándor László: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000.
- Turbuly 2002. = Turbuly Éva: Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1595–1608. II. rész. Sopron 2002.
- Ufano 1614. = Ufano, Diego: Archeley, das ist: Gründlicher und eygentlicher Bericht von Geschütz und alle Zugehör,... Frankfurt, Emmel 1614.
- Újhelyi 1914. = Újhelyi Péter: Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig (1657–1780). Budapest, 1914.
- Újváry Zsuzsanna 1984 = Újváry Zsuzsanna: “Nagy két császár birodalmi között. Magyar História s. Budapest, 1984.
- Vanicek 1859. = Vanicek, Franz: Einiges über die topischen Verhältnisse der k. k. Militär-Grenze. Wien, 1859.
- R. Várkonyi 1999. = R. Várkonyi Ágnes: A tájékoztatás hatalma. In: Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben. Szerk.: Petercsák Tivadar és Berecz Mátvás. Studia Agriensia 20. Eger 1999.
- R. Várkonyi 1999a. = Várkonyi Ágnes: A Királyi Magyarország. 1541–1686. Budapest, 1999.
- Várkonyi 2003. = Várkonyi Gábor: Angol békeközzvetítés és a lengyel–török tárgyalások a tizenöt éves háború időszakában (1593–1598) In: Aetas 2003/ 2.
- Veress D. 1993. = Veress D. Csaba: A győri vár. Budapest, 1993.
- Veress 1909. = Veress Endre: Basta György hadvezér levelezése és iratai (1597–1607) Budapest, 1909.
- Veress 1932. = Veress Endre.: Documente privitore la istoria Ardealului, Moldovei, si Tarii Romanesti IV. (1593–1595). Bucuresti, 1932.
- Vocelka 1981 = Vocelka, Karl: Die politische Propaganda Kaiser Rudolf II. (1576–1612). Wien., 1981.
- Wagner 1980. = Wagner, Eduard: Ars bella gerendi. Aus dem Soldatenleben im Dreissigjährigen Krieg. Prag 1980.

- Waidmayr 2003. = Waidmayr, Ulrike: Das Söldnerwesen in der frühen Neuzeit. Diplomarbeit zur Erlangen des Magistergrades der Philosophie aus der Studienrichtung Geschichte und Sozialkunde eingereicht an der Geistes- und Kulturwissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien. Wien. 2003.
- Wiesflecker 1991. = Wiesflecker, Hermann: Maximilian I. Die Fundamente des habsburgischen Weltreiches. München, 1991.
- Winkelbauer 2003. = Winkelbauer, Thomas: Österreichische Geschichte 1522–1699. Ständefreiheit und Fürstenmacht. Teil 1. Wien, 2003.
- Wittmann 1965. = Wittman Tibor: Németalföld aranykora. Budapest, 1965.
- Wölfinger 1994. = Wölfinger Ildikó: Az 1594-es birodalmi gyűlés határozatai a magyar háborút illetően. Documenta Historica 15. Szeged, 1994.
- Wrede 1898. = Wrede, Alphons von: Geschichte der K. und K. Wehrmacht. I. Band Wien 1898.

TARTALOM

Tartalom	1
Bevezetés	2
1. A Német-római Birodalom és a töröksegélytizenöt éves háború időszakában	10
1. 1. A birodalmi gyűlés és a török kérdés	10
1. 2. A regensburgi birodalmi gyűlés 1594	27
1. 3. A regensburgi birodalmi gyűlés 1597/1598	46
1. 4. A regensburgi birodalmi gyűlés, 1603	66
1. 5. A Német-római Birodalom kerületei és a török kérdés a tizenöt éves háború időszakában	84
1. 6. A Német-római Birodalom segélyének értéke a tizenöt éves háború időszakában	104
2. „A háború éltető ereje a pénz”. A császári-királyi haderő szervezete és költségei a tizenöt éves háborúban.....	108
2. 1. A császári-királyi hadseregben szolgáló nyugati zsoldos gyalogság és lovasság szervezete a tizenöt éves háború időszakában	110
2. 2. A császári- és királyi hadsereg törzskara a tizenöt éves háború időszakában	142
2. 2. 1. A császári-királyi hadsereg parancsnoki karának tisztviselői és feladatai	146
2. 3. Emelkedő árak, hatalmas költségek	164
2. 4. Javaslatok a kiadások racionalizálására és a visszaélések megszüntetésére a tizenöt éves háborúban	211
Összegzés	235
Bibliográfia	239

